

ESAR

EĞİTİM ve SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2021/ SAYI:3

Eylül/Aralık

ISSN: 2757-640X

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları

2021/ Sayı:3 (Eylül-Aralık) ISSN: 2757-640X

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Mart, Haziran ve Aralık olmak üzere yılda dört kez yayınlanacaktır. Ayrıca yılda iki kez özel sayı yayımlanabilir. Dergi elektronik ortamda yayınlanacak olup, yayımlanan sayılara; esardergi.com adresinden erişim sağlanabilir. Makaleler intihal tespit programında gözden geçirilerek yayımlanmaktadır.

JSSR- Journal of EducationandSocialSciencesResearch

2021/ Issue: 3 (September- December)

ISSN: 2757-640X

ESAR- Journal of Education and Social Sciences Research is an international refereed journal. It will be published four times a year, in March, June, and December. In addition, a special issue may be published twice a year. The journal will be published electronically and published issues; It can be accessed at esardergi.com. The articles are published after being reviewed in the plagiarism detection program.

Sahibi ve Sorumlusu/ Owner:

Anakara Yayıncılık Eğitim Araştırma ve Danışmanlık Şirketi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ramazan Şen

Dergi İletişim:

info@esardergi.com

Editör Kurulu:

Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın

Dr. William Martin Geible

Öğr. Gör. Ramazan Şen

Arş. Gör. Okan Açıl

Arş. Gör. Cebraail Karadaş

ESAR

Esar- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:

Index Copernicus

Asos İndex

DRJI

ESJI

I2OR

JournalFactor

ESAR

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mesut Aydın, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Dünder, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi Öney, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karagöz, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ömer Budak, Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk Sönmez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Doğanay, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Özkan Akman, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Yeşiltaş, Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Bahadır Köksalan, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Erol Koçoğlu, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. İhsan Ünlü, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Ulukalın, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin Çelikkaya, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel Oğuz-Haçat, Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan Yalçınkaya, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Müjdeci, Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Efe, Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Egüz, İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Avcı, Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma, İnönü Üniversitesi
Dr. Ökkeş Narinç, Namık Kemal Üniversitesi

Hakemler Kuruluna Teşekkür

Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisindeki 2021 / sayı 3'deki makalelerin değerlendirme sürecine zaman ayırarak değerli katkılarını sunan tüm meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mesut Aydın, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ömer Budak Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Müjdecı Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Aydan Irgatoğlu Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Selim Soner Sütçü Başkent Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Cem Karakılıç Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Bahattin Çatma İnönü Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Osman Karacan İnönü Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Aziz Kılıç İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Türkan Polatcı Demirkol Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Ökkeş Nariñç Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. İsmail Yıldız, MEB
Dr. Fatih Kaya İnönü Üniversitesi
Dr. Hakan Doğan Kırıkkale Üniversitesi
Okan Açıł – Araştırmacı (İnönü Üniversitesi)
Dr. Berna Burcu KORUCU (Araştırmacı)

ESAR

2021/ Sayı 3' de yayımlanan yazıların tümünün sorumluluğu Yazarlarına aittir.

The responsibility of all the articles published in 2021/ Issue3 belongs to their authors.

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

info@esardergi.com

ESAR

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

<i>Mert Can BABA</i>	1
<i>Yenileşme Döneminde Kazan'da Fikrî Gelişimi Etkileyen Faktörler</i>	
<i>Neslihan PARLAK</i>	20
<i>"Coğrafya Kader Midir?" Nedenleri Ve Sonuçlarıyla Tarihi Bağlamda Kölelik Ve Sömürgecilik</i>	
<i>Mehmet DEMİRKOL</i>	34
<i>1699-1750 Yılları Arasında Rumelî'de Güvenlik Zafiyeti (Manastır'da Eşkiyalık Olayları, Martolosların Tutumu Ve Teşkilatın Lağvedilmesi)</i>	
<i>Mehmet KOCA</i>	52
<i>Türk Sağının 68 Olayları Üzerinden Komünizme Bakışı</i>	
<i>Mustafa Müjdecî</i>	83
<i>Halil Nimetullah Öztürk ve İnkılabın Felsefesi</i>	
<i>Mustafa Müjdecî</i>	91
<i>Yerelden Ulusal Bir Meseleye Bakış: Kocaeli Basınında 6-7 Eylül Olayları</i>	
<i>Mehmet Korkud Aydın</i>	115
<i>Edirne Halkevî'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri</i>	
<i>Mehmet Korkud Aydın</i>	150
<i>Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Buhranlarına Bir Örnek Olarak 7 Eylül 1946 Kararları ve Kamuoyu</i>	
<i>Yayın Etiği</i>	185
<i>Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları</i>	187

Yenileşme Döneminde Kazan'da Fikrî Gelişimi Etkileyen Faktörler

Mert Can BABA¹

Öz

1552 yılında Rus hâkimiyeti altına giren Kazan Tatar Türkleri uzun yıllar Rusların baskı ve asimilasyon politikaları altında yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Kültürel asimile yoluyla Kazan Tatar Türklerini baskı altında tutarak hâkimiyetini kalıcı hale getirmeyi amaçlayan Rusya, Kazan Tatar Türklerini Hristiyanlaştırma politikası güderek Rusya'da tek tip insan yaratmaya çalışmıştır. XIX. asıra gelindiğinde isetarihi kimliklerini ve çağın gerisinde kaldıklarını fark etmeye başlayan Kazan Tatar Türkleri arasında bir aydınlanma hareketi meydana çıkmıştır. Milli uyanış fikrinin canlanması zamanla Cedidçilik adı verilen bir millî hareket haline gelmiştir ve Cedidçilik hareketi zamanla Rus hâkimiyetinde yaşayan Rusya Türklerinin bulunduğu diğer bölgelerde de yayılarak gelişim göstermiştir. Cedidçilik hareketinin oluşmasında ve millî bilincin uyanmasında da birtakım faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler ağırlıklı olarak Kazan Tatar Türklerinin etkileşim içerisinde buldukları Rusya, Osmanlı Devleti, Mısır ve Türkistan coğrafyası gibi bölgelerle aralarındaki ilişkilerden hareketle şekillenmiştir. İsmail Gaspıralı öncülüğünde gelişen Cedidçilik hareketi temeline eğitimin modernleşmesini almış ve çağdaş eğitim kurumlarından da etkilenerek eğitimin yenileşmesi yoluna gitmiştir. Böylelikle toplumun aydınlanmasının temelindeki gücün eğitim olduğu kabul edilmiştir. Eğitimde başlayan modernleşme hareketi zamanla sosyal ve siyasi hayatı da etkilemiş ve Kazan Tatar Türklerinin bağımsızlık mücadelesinin yöntemini oluşturmuştur. Cedidçilik hareketinin gelişim göstermesinde etkili olan diğer unsurlar ise o dönemde yaygınlık kazanarak taraftar toplayan Türkçülük, İslamcılık ve Sosyalizm gibi fikir akımları olmuştur. Cedidçilik hareketi, milli uyanış fikriyle hürriyetlerine kavuşma yolunda birtakım mücadeleler vermeyi gerekli hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cedit Hareketi, Kazan Türkleri, Rusya Müslümanları, Modernleşme, Rusya

---

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Doktora Programı Öğrencisi. ORCID: 0000-0002-1270-4078.

Factors Affecting Intellectual Development in Kazan during the Renovation Period

Abstract

Kazan Tatar Turks, who came under Russian domination in 1552, tried to survive under the pressure and assimilation policies of the Russians for many years. Russia, which aims to make its dominance permanent by suppressing Kazan Tatar Turks through cultural assimilation, has tried to create a uniform person in Russia by pursuing a policy of Christianizing Kazan Tatar Turks. XIX. In the 16th century, an enlightenment movement emerged among Kazan Tatar Turks, who began to realize their historical identity and that they were behind the times. The revival of the idea of national awakening became a national movement called Jadidism over time, and the Jadidism movement spread and developed in other regions where Russian Turks lived under Russian rule. Several factors were also effective in the formation of the Jadidism movement and the awakening of the national consciousness. These factors have been shaped mainly by the relations between Kazan Tatar Turks and regions such as Russia, the Ottoman Empire, Egypt, and Turkistan geography, where they form a shape. The Jadidism movement, which developed under the leadership of İsmail Gaspirali, took the modernization of education as its foundation and, being influenced by contemporary educational institutions, wanted to renew education. Thus, it has been accepted that the power behind the enlightenment of society is education. The modernization movement, which started in education, affected the social and political life in time and formed the method of the independence struggle of the Kazan Tatar Turks. Other factors that were effective in the development of the Jadidism movement were the currents such as Turkism, Islamism, and Socialism, which gained popularity and gathered supporters at that time. With the idea of national awakening, the Jadidism movement made it necessary to fight for their freedom.

Keywords: Movement of Jadidism, Kazan Turks, Russian Muslims, Modernization, Russia.

Giriş

Rusya Türklerinin aydınlanma hareketi olarak bilinen ceditçilik akımının en güçlü temsilcileri şüphesiz Kazan Tatarları olmuştur. Ceditçilik hareketi genellikle İsmail Gaspıralı'ya dayandırılrsa da toplumdaki geri kalmışlığı İsmail Gaspıralı'dan önce de fark edilmiş ve yenileşmenin gerekliliği bazı âlimler tarafından dle getirilmiştir. İsmail Gaspıralı bu yenileşme hareketini alevlendirirken Kazan Tatarları da yayılma ve gelişim açısından güç kazanmasını sağlamıştır.

XIX. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyılda Rusya Türklerini etkileyen ceditçilik hareketi birtakım unsurların etkisinde gelişim göstermiş ve güç kazanmıştır. Rusya Türklerinin modernleşme yönündeki faaliyetlerini etkileyen unsurlar bu çalışmada dört bölümde incelenmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde yenileşmeyi etkileyen dış faktörler incelenmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen dış faktörler Osmanlı Devleti, Mısır, Türkistan coğrafyası ve Avrupa ekseninde Rusya'dır.

İkinci bölümde Rusya Türklerinin modernleşmesinin temelini teşkil eden eğitim konusu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında Buhara medreselerinin, Rus okullarının ve yeni usül mekteplerin eğitimdeki rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Kazan Tatarlarının modernleşmesinde temel fikir hareketleri olarak bilinen Türkçülük, İslamcılık ve Sosyalizm fikirleri incelenmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde 1905 İhtilalinin getirdiği özgürlük ortamı sonucunda Kazan Tatarlarının ve geniş kapsamda Rusya Türklerinin siyasi ve kültürel faaliyetlerinin yenileşme hareketiyle ilişkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Kazan Tatarlarının modernleşmesi Türkiye'de hatırı sayılır ölçüde çalışılmış olsa da bu çalışmalar ağırlıklı olarak geri kalmışlığı fark eden ilk aydınlardan hareketle değerlendirilmiştir. Bölge üzerine yapılan çalışmalar genellikle ceditçilik hareketi eksenli veya bölge aydınlarının biyografisi şeklindedir.

Bu konunun çalışılma amacı Kazan Tatarlarının modernleşmesini etkileyen unsurların tek bir kaynakta ele almaktı ancak konu makaleyle sınırlandırılmayacak kadar geniş kapsamlı olarak ele alınması gereken bir mahiyette ve genişliktedir. Çalışmayı makale formatına göre sınırlamak maalesef birtakım eskiklikleri de beraberinde getirmiştir. Çalışmadaki diğer bir zorluk ise konu üzerine yapılan çalışmaların ana kaynakları tekrar etmesi olmuştur.

Bölge üzerine yapılan ciddi çalışmalar Sovyetlerin dağılmasından sonra ağırlık kazansa da Sovyetler Birliği zamanında da bölge kökenli aydınlar tarafından çalışılmıştır. Bölge üzerine yapılan kapsamlı çalışmalar Nadir Devlet, Akdes Nimet Kurat, Abdullah Battal Taymas ve Tamurbek Devletşin tarafından yapılmıştır. Bu isimlerin eserleri genel olarak bölgenin modernleşmesini ele alsa da modernleşmeyi etkileyen unsurlar detaylandırılmamıştır. Yakın dönem olarak kabul edeceğimiz son yıllarda ise Ahmet Kanlıdere ve İsmail Türkoğlu bölge üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

1. Osmanlı Devleti – Mısır - Avrupa (Rusya) ve Türkistan Bölgesi'nin Etkileri

Kazan Tatarları arasında, XIX. yüzyıl sonları ve XX. Yüzyılın başlarında meydana gelen yenileşme hareketi birtakım iç ve dış dinamiklere bağlı olarak gerçekleşmiştir. İçerde toplumun ihtiyaçlarının farkedilmesi ve Rus esaretinden kurtulma fikrinin etkisiyle gelişim gösteren bu yenileşme hareketi, kültürel bağları olan toplumlardan da etkilenecek yayılmaya devam etmiştir.

Kazan Tatarlarının yenileşme hareketini etkileyen dış unsurlar etkileşim içinde buldukları devletler olmuştur. Bu dış unsurların başında Osmanlı Devleti, Mısır, Rusya ve Türkistan ile olan ilişkiler başlıkları altında toplanabilir. Bu bölümde bahsi geçen toplumlarla Kazan Tatarlarının etkileşimi ele alınacaktır.

1.1.Osmanlı Devleti'nin Kazan Fikrî Gelişimine Etkileri

Kazan Tatarlarının yenileşme hareketlerine etki eden toplumların başında Osmanlı Devleti gelmektedir. Aynı milletten olmalarının yanında aynı din ve dil ailesi mensubu olmaları Osmanlı Devleti'nin Kazan Bölgesindeki etkinliğini artırmıştır.

Halifelik makamına sahip olması sebebiyle Kazan Bölgesi müslümanları üzerinde manevi bir otoritesi bulunan Osmanlı Devleti, edebi ve medeni yönden Kazan Türklerini erken dönemlerden itibaren etkilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin edebiyatı, medreseler vasıtasıyla bölgeyi etkilerken, Osmanlı-Türk dili de Kazan'da oluşmaya başlayan Tatar Türkçesini etkilemiştir. Osmanlı Türkçesi, gelişme dönemindeki Tatar Türkçesine bol miktarda Osmanlı-Türk unsuru kazandırmıştır. Kazan'dan hacca giden müslümanlarının yolunun İstanbul'dan geçmesi de Kazan-Osmanlı arasındaki etkileşimi artırmıştır. Osmanlı'da Tanzimat fermanıyla başlayan yenileşme hareketleri Usul-i Cedid taraftarlarının dikkatlerini çekmiş ve Kazan'dan Osmanlı Devleti'ne eğitim için gelenlerin sayısını artırmıştır.

Osmanlı'da çıkan eserler Kazan'da önemli bir okuyucu kitlesi bulmuştur. Tercüman gazetesinin okuyucusunun Kazan'da yaygın olması da dil ve fikir bakımından Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı artırmıştır. Tahsil için İstanbul'a gelip Mülkiye mektebini bitiren Fatih Kerimî, Orenburg'a döndükten sonra Usul-i Cedid ve Usul-i Kadim mücadelesinde cedidci muharrir sıfatıyla aktif bir rol oynarken, kendisinden sonra birçok Kazanlı genç de İstanbul'a gelerek buradan aldıkları fikirlerle Kazan Türklerinin yenileşmesi hususunda katkı sağlamışlardır (Kurat, 1966, s.117-118).

Görüldüğü gibi dönemim ilim merkezlerinden biri olan İstanbul başta olmak üzere, Osmanlı devletinin sosyal ve kültürel açıdan Kazan Tatarlarına etkisi büyük olmuştur. Kazan Tatarlarının milli mücadelesini şekillendiren birçok aydın Osmanlı Devleti'nde cereyan eden fikirlerden etkilenmiş ve bağımsızlık mücadelelerinde aktif rol oynamışlardır.

1.2.Mısır'ın Kazan Fikrî Gelişimine Etkileri

Kazan Tatarlarının gelişimi aşamasındaki etkilendikleri ikinci grup Mısır'da eğitim alan öğrenciler vasıtasıyla Mısır olmuştur. Kazan Tatarları, kültürel gelişim açısından öncelikli olarak İslam coğrafyasındaki ilim merkezlerine öğrenciler göndererek ve haccagiderken güzergâhları üzerindeki İslam coğrafyalarıyla önemli ilişkiler kurarak etkilenmişlerdir. Mısır' da bu dönemin önemli ilim merkezlerinden biri kabul edilmektedir.

Kazan Türkleri'nin eğitim için gittikleri önemli bir merkez El-Ezher Medresesi'nin bulunduğu Mısır olmuştur. Dönemin en önemli ilim merkezlerinden olan bu medresede İslami ilimler dersleri alan Kazanlı gençler burada bulunan Cemalettin Afganî ve Şeyh Muhammed Abduhu gibi, İslam dünyasının gelişmiş batı medeniyetine uyum sağlaması gerektiğini düşünen âlimlerin görüşlerinden etkilenerek Kazan'a dönmüşlerdir. Mısır'da çıkan yeni fikirler böylelikle Kazan'da yayılmaya başlamıştır. Bu görüşlerin Kazan'da yayılması bölgedeki aydınlanma hareketinin önemli unsurlarından birisi olmuştur (Kurat, 1966, s.118). İslam dünyasında büyük zatlar olarak kabul edilen bu kişilerin fikirleri genç tatarlar için aydınlanma ateşini yakan bir unsur olmuştur.

Görüldüğü gibi kendi dönemlerinin İslam aydınlarından olan Cemaleddin Afganî ve Şeyh Muhammed gibi isimler, eğitim için Mısır'a gelen öğrencileri fikirleriyle etkilemişler ve Kazan'daki aydınlanma hareketinin tetikleyici unsurlarından biri olmuşlardır.

1.3.Rusya'nın Kazan Fikrî Gelişimine Etkileri

Birbiriyle iç içe yaşayan toplumlar ister istemez birbirlerini örf, adet, gelenek, görenek ve kültür gibi konularda etkilemektedirler. Kazan Tatarları da yüzyıllar boyunca Rus hâkimiyeti altında Ruslarla etkileşim halinde yaşamışlardır. Rus Çarlığının hâkimiyeti altındaki milletlere uyguladığı politikaları bazı konularda Rusların beklentilerinin aksine, hâkimiyet altındaki toplumların gelişimine katkı sağlamıştır. Bu bölümde Rus toplumunun Kazan Tatar yenileşmesine etkisi ele alınacaktır.

Rusya, 1792 yılında, üzerlerinde hâkimiyet kurdukları Tatarlara birtakım ticari imtiyazlar tanımıştır. Bunun sonucunda Kazan Tatarları, Rusya ile Türkistan arasında ticari bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Siyasi ve iktisadi açıdan Kazan Tatarlarının gelişimini hızlandıran bu durum aynı zamanda Kazanlı gençlere Buhara medreselerinin yolunu açmıştır. Burada eğitim alıp Kazan'a dönen gençler okuma yazma oranını artırmış ve aydın bir kesimin oluşmasında etkili olmuştur. XIX. yüzyılda Kazan'da Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri hızla artmıştır. Rus ve İngiliz Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri, Hıristiyanlıkla ilgili eserleri yerel dillere çevirme faaliyetleri yürütürken, Müslüman ulema buna karşı çalışmalar yapmış ve bu amaçla neşredilen kitaplar Müslümanların fikrî hayatında bir canlılık yaratmıştır. Hatta buvesiyle daha önce Hıristiyanlığı kabul eden Kreşin Tatarlarının bazıının müslümanlığa dönmesi sağlanmıştır (Kanlıdere, 2002, s.416).

Kazan'da 1804 yılında kurulan ve Avrupa öğretim metodlarının uygulandığı ve Avrupalı hocaların yer aldığı Kazan Üniversitesi'de dini öğretilere uymadığı gerekçesiyle uzak durulan bir kurum olmuştur. Üniversite'nin ilk 10 yılında, 30 bölümden 19'unu üçü hariç Almanca ve Fransızca dersi veren yabancı profesörler yönetiyordu (Devletşin, 1981, s.43-44).Rusların Kazan bölgesine ne kadar önem verdiğinin göstergesi olan bu üniversitenin Kazanlılar tarafından kabul görmesi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bartels Fuks ve Cr. Fraehn gibi Alman profesörlerin ön plana çıktığı Kazan Üniversitesi, Buhara gibi önemli medreselerde eğitim alanlarının dikkatini çekmiş ve Rusça öğrenmenin yanında bazı Rusça eserleri okumak amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır (Taymas, 1966, s.119-121).

Millet ve Milliyetçilik gibi kavramların Tatarlar arasında yayılması da Rusya'nın etkisi üzerine cereyan etmiştir. Bazı araştırmacılara göre Pan-Türkizm fikrinin kurucuları

arasında gösterilen İsmail Gaspıralı'nın, Moskova'da askeri öğrenci olduğu dönemde Pan-Slavizm fikrinden etkilenerek Pan-Türkizm fikrini inşa ettiği ve Ruslaştırma faaliyetlerine karşı bir hareket olarak Tercüman gazetesi vasıtasıyla Osmanlı Türklerine yaklaştığı kabul edilmektedir (Kanlıdere, 2002, s.420).

Hâkimiyeti altındaki milletleri Ruslaştırma politikası güden Rusya'nın bu amaçla yürüttüğü faaliyetler, hâkimiyet altındaki milletlerin aydınlamasına dolaylı olarak vesile olmuştur. Görüldüğü gibi, Rusların asimilasyon politikaları, Kazan Tatarlarının milli uyanışını etkilemiş ve yol gösterici bir unsur haline gelmiştir.

1.4.Türkistan'ın Kazan Fikrî Gelişimine Etkileri

Kazan Tatarlarının fikri gelişiminde etkili olan diğer bir coğrafya özellikle medreselerinin etkisiyle Türkistan coğrafyası olmuştur.

Türkistan coğrafyasında bulunan medreseler aydınlanma hareketinden daha önceki dönemlerde dünyanın ilim merkezi olarak kabul edilmekteydi. Bu medreseler çağingereksinimlerine yetişemeyerek geri kalmış olsalar da burada verilen eğitim Kazan Tatarlarının ve tüm Rusya Türklerinin gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır.

18. yüzyılın sonlarına doğru Kazan Tatarlarının Türkistan ile kurdukları ticari bağlar bölgeye gidip gelen tüccarların yanlarında Buhara medreselerine öğrenci götürmeleriyle farklı bir boyut kazanmıştır. O dönemlerde Buhara pozitif ilimler açısından bir bilim merkezi konumunda olmaktan uzak ve skolastik düşüncenin hâkim olduğu eğitim kurumlarına sahip olsa da bölgedeki kütüphanelerin zenginliği Kazanlı öğrencileri cezbeden unsur olmuştur. Buradaki eğitimlerini tamamlayan Damullalar, zengin tüccarların desteğiyle Kazan'a döndüklerinde birçok mektep açmışlardır. Buhara tarzında eğitim verilen bu mektepler Kazan Tatarlarının yenileşmesinde önemli bir adım olmuştur. Buhara usulünde açılan bu medreseler Usul-i Cedid mekteplerinin temelini oluşturmanın yanında ceditizm hareketinin öncüleri olacak gençleri yetiştirmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Taymas, 1966, s.113-115). Bu medreseler yalnızca şehirlerde de değil büyük köylerde de yaygınlaşmış ve büyük şöhret kazanmışlardır. Kazan'daki bu medreselerde, yaygın olanın aksine dini konular derinlemesine incelenirken öğrencilerin de Buhara'ya gidip eğitim almaları sağlanarak kültürel bir etkileşim vasıtası konumuna gelmiştir (Kurat, 1966, s.97).

Damullaların açtıkları bu okullarda eğitim reformu görülmesi de Tatarlar arasında okuma hevesi artmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında eğitimi desteklemek isteyen imam ve zenginlerin de destekleriyle çok sayıda yeni medrese açılmıştır (Devlet, 2014, s.17). Uzun yıllar boyunca zulüm ve baskılardan yorulan halk yeni medreselerle birlikte ümitlenmiş ve manevi olarak canlanmıştır. Bu medreselerde yetişen öğrenciler derinlemesine düşünme becerisi kazanırken aydın sınıfın oluşmasında da önemli rol oynamışlardır (Devletşin, 1981,s.31).

Türkistan medreselerinde eğitim alan Tatar aydınları, burada öğrendiklerini memleketlerine taşıyarak kültürel bir hareketin zeminini oluşturmuşlardır. Kazan Tatarlarının aydınlanmasında önemli rol oynayan şahsiyetlerin önemli bir kısmı Buhara medreselerinden hareketle kurulan okullarda eğitim alarak fikirler geliştirmiş ve sonraki dönemlerin siyasetine yön verecek aydınları yetiştirmeye vâkıf olmuşlardır. Türkistan coğrafyasında ticaret yapıp zenginleşen Tatar tüccarlar da yeni okulların kurulmasında maddî olarak rol oynamışlardır.

Rusya Türkleri arasında modernleşme hareketinin ilk cerayan ettiği topluluk olan Kazan Tatarları, nispeten erken yaşanan bu aydınlanmayı kültürel etkileşimleri sayesinde başarmışlardır. Kültürel bağları olan Osmanlı Devleti, Mısır, Arabistan ve Türkistan coğrafyası dışında Avrupai kültürün etkisini de bilhassa Rusya'dan alarak sağlam temeller üzerine kurulmaya çalışılan bu yenileşme hareketi iç dinamiklerin de desteğiyle geniş bir taraftar kitlesi toplamıştır. Osmanlı Devleti ve Mısır'dan önemli fikirler alan Kazan Tatarları, Rusya'nın imkânlarını Türkistan'ın eğitim tecrübesiyle birleştirerek yenileşme ve çağı yakalama konusunda önemli bir adım atmıştır.

2. Eğitimde Yenileşme Hareketleri

Kazan Tatarlarının yenileşmesindeki en önemli unsur şüphesiz eğitimde yapılan reformlar olmuştur. Kazan medreselerinin yenileşmesindeki en önemli etkenler ise yakın zamana kadar ilim merkezi olarak kabul edilen Buhara medreseleri, modernleşmenin temelini oluşturan Rus okulları vasıtasıyla gelişen kültür ve şüphesiz İsmail Gaspıralı'nın yeni usül mektepleri olmuştur. Bu bölümde eğitimdeki yenileşme Buhara, Rus okulları ve İsmail Gaspıralı ekseninde ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1.Buhara Medreselerinin Modernleşmeye Etkisi

Bir dönemin ilim konusunda cazibe merkezi olan Buhara medreseleri, eğitime gelen öğrenciler vasıtasıyla Kazan Tatarlarının yenileşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Medrese sayısı ve eğitim açısından cazibe merkezi özelliği koruyan Buhara medreselerindeki bozulma müderrislerin verdiği eğitimde yaşanmıştır. Eğitimde skolastik düşünceler benimsenmiş olsa da bölgede verilen Arap ve Farsça dil eğitimi, tanınmış âlimlerden ders alma düşüncesi ve önemlisi de zengin kütüphanelerden yararlanmak ve bu vasıtayla büyük düşünürlerin fikirlerini öğrenmek Buhara medreselerini halen cazip kılan unsurlardan olmuştur (Hablemitoğlu, 2005, s.54).Buraya gelip eğitim aldıktan sonra Kazan'a dönen yeni Damullalar kendi bölgelerine yeni okullar açma işine girişmişlerdir. Aynı zamanda burada eğitim alıp dönenler bölgelerinde bilgin kişiler kabul edilmiş ve onların açtıkları okullara talep artmıştır. Bu kişilerin açtıkları okullar aynı zamanda zengin Tatar tüccarlar tarafından da desteklenmiştir. Burada da görüldüğü gibi 18. yüzyıl sonralarından 20. yüzyıl başlarına kadar Kazan Türklerinin manevi hayatı ve eğitimi Buhara medreseleri temelli olarak gelişim göstermiştir (Kurat, 1966, s.97-98).

Önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere, ticari faaliyetler üzerine Türkistan bölgesine giden tüccarların yanlarında götürdüğü öğrencilere ek olarak doğrudan eğitim için Buhara'ya giden öğrenciler de eğitimlerini tamamlayıp damulla ünvanı aldıktan sonra Kazan'a dönerek buradaki yenileşmeyi hızlandırmışlardır. Aldıkları eğitim onlara saygınlık kazandırırken, Buhara kütüphanelerinden elde ettikleri bilgiler de onları yenileşmeye doğru götüren bir unsur olmuştur. Aynı zamanda Buhara'da eğitim alanların gördükleri saygınlık Tatar tüccarların yeni okulların açılmasına destek vermesini sağlamıştır. Buhara'da eğitim alanların yanı sıra Buhara'da eğitim alanların açtıkları okullarda yetişen zihniyet Kazan Tatarlarının modernleşmesin doğrudan etkileyen bir unsur olmuştur.

2.2.Rus Okullarının Modernleşmeye Etkisi

Kazan'daki eğitim modernleşmesi konusundaki önemli bir diğer etken Rus okulları vasıtasıyla Rusça öğrenme ve Rus kaynaklarından faydalanma yolunda olmuştur.

Tatarların modernleşmesinde önem taşıyan Kayyum Nasırı ve Hüseyin Feyizhani gibi isimler Rus okullarında okumamış olsalar da Rusça bilmenin gerekliliğini fark edip bu konuda tavsiye veren kişiler olmuşlardır. Ruslarla işleri doğrultusunda kurdukları münasebet sebebiyle Rusça öğrenmenin gerekliliğini fark eden bu isimlerin teşvikleriyle ve Buhara'dan

aldıkları kültürle bu yenileşmenin gerekliliğini fark eden diğer aydınlar vasıtasıyla 19. yüzyılın sonlarına doğru birçok Kazanlı öğrencinin ve hatta kız öğrencilerin de Rus okullarında eğitim almaya başladıkları görülmektedir. Rus okullarında eğitim alan öğrenciler Rus kültürü almanın yanı sıra gerici kesimin beklediği gibi ruslaşmamışlardır. Burada aldıkları eğitimle Ruslar karşısında milli hisleri uyanmış, kadının toplumdaki yeri kavranmış ve batılılaşma hareketleri başlamıştır. Bu bilgileri veren Kurat, Rusların batılılaşma yolundaki tesirlerini kabul etmiş ancak abartılmaması gerektiğini savunmuştur (Kurat, 1966, s.119-120). Rus okullarının etkisi muhakkak vardır ve diğer unsurlarla kıyaslandığında azımsanmayacak ölçüde olmalıdır. Çünkü Buhara tipi eğitim Kazan'da da verilmekteydi ancak milliyetçi fikirlerin ve geri kalmışlığın sebepleri Rus okullarıyla ve Rus kültürüyle tanışmaktan sonra ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Görüldüğü gibi Kazan Tatarlarını modernleşmeye götüren fikirlerin Rus okullarıyla ve Ruslarla etkileşime girildiği döneme rastlaması tesadüfi bir durum değildir. O döneme kadar yalnızca esaretle geçen yılların sebebini sorgulayan Tatar aydın zümresi, Ruslarla yaşanan etkileşimden sonra ilerlemenin ve içinde buldukları durumdan kurtulma arayışına girmeye başlamıştır.

2.3.Yeni Usül Mekteplerin Modernleşmeye Etkisi

Ruslara nazaran okuma oranı yüksek olsa da Kazan Tatarlarının aldıkları eğitim yenileşme dönemine girilmeden önce skolastik düzeyde kalmıştır. Yenileşme başladıktan sonra ise bu hareketin temel dayanağı eğitim, en büyük sorun ise eğitimsizlik olarak görülmeye başlanmıştır. İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde ortaya çıkan yeni usül mektepler Tatar modernleşmesinin kilometre taşı olmuştur.

Abdünnasr Kursavi ve Şihabeddin Mercani gibi aydınların geriliğin sebebini tespit edip eğitimde reform istemesi fikirleri karşılığını İsmail Gaspıralı'da bulmuştur. Gaspıralı'nın ortaya çıkardığı yeni metotta eğitim fikri başta büyük tepkilerle karşılaşsa da zamanla imamlar arasında dahi bu fikri destekleyen sesler yükselmeye başlamıştır. İsmail Gaspıralı'nın Bahçesaray'da açtığı ilk yeni usül mektebinde verilen eğitim, Tatar eğitimindeki yenileşmenin dönüm noktası olmuştur. Gaspıralı'nın hazırladığı Hoca-i Sübyan adlı metod kitabıyla kısa zamanda okuma yazma öğretmesi kısa zamanda etkisini göstermiştir. Gaspıralı burada verdiği eğitimi Tercüman gazetesi vasıtasıyla da Türk dünyasına duyurmuştur. Gaspıralı'nın öncülüğündeki yeni usül mekteplerin ikincisi Bahçesaray'dakinden 3 yıl sonra 1887'de

Kasımov şehrinde açılmıştır. Burada verilen eğitim zamanla taraftar kazanarak yayılmaya devam etmiştir. 1905 yılına gelindiğinde ise Rusya Türklerinin yaklaşık 5000 usul-i cedid okulu olduğu kaydedilmiştir. Bu okulların en yoğun olduğu bölge ise Kazan Tatarlarının olduğu İdil-Ural bölgesi olmuştur (Devlet, 2014, s.222-224).

İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde ancak başka diğer aydınlarında fikirlerinde yer ettiği gibi ortaya çıkan ve gelişen yeni usül mektepler ve eğitimdeki yeni usül Rusya Türkleri arasında büyük taraftar toplamıştır. Öğrencilerin hızlı bir şekilde okuma yazma öğrenmesi ve İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi sayfalarında taraftar toplaması Tatarların modernleşmesini hızlandırmıştır. Yeni usül mekteplerde yetişen öğrenciler, Kazan Tatarlarının bağımsızlık mücadelesinde etkili olacak aydınları yetiştirmiştir.

Rusya Türkleri arasında gerçekleşen cedidçilik adı verilen yenileşme ve modernleşme hareketinin temelinde şüphesiz eğitim yatmaktadır. Eğitimdeki yenileşme hareketinin temelinde eski gücü kalmasa da kütüphaneleri ve ün yapmış âlimleri vasıtasıyla öğrencileri etkileye âlimler yer almıştır. Buhara'da eğitim alan damullalar Kazan bölgesinde yeni okullar açıp taraftarlar toplayarak okuma yazma oranını artırmışlardır. Aynı zamanda Rus okulları ve Rus kültürünün etkisi ve son olarak ise İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde gelişen yeni usül mekteplerin taraftar kazanmasıyla Kazan modernleşmesinde eğitim konusu zirveye ulaşmıştır.

3. Kazan Tatarlarının Modernleşmesinde Fikir Hareketleri

Uzun yıllar Rus hâkimiyeti altında yaşayan Kazan Tatarlarında hâkim olan dogmatik görüş zamanla yerini toplumun yükselmesini amaç edinen çeşitli fikirlere bırakmıştır. Bu bölümde Kazan Tatarlarının modernleşmesinde Türkçülük, sosyalizm ve cedidçilik akımlarının etkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1.Türkçülük

Rusya Türklerinin millî uyanışında etkileyen mücadeleye millî bir kimlik kazandıran fikir akımlarından biri Türkçülük akımı olmuştur.

Türkçülük hareketinin Rusya Türkleri arasında ortaya çıktığı kesim Tatarlar olmuştur. Uzun yıllar Rus yönetiminin baskısı altında yaşayan Tatarlar, milli kimliklerini korumak amacıyla Türkçülük hareketini bir vasıta olarak kabul etmişlerdir. En büyük savunucu olarak İsmail Gaspıralı'nın kabul gördüğü Türkçülük akımı; Türk milletinin kültür seviyesini

yükseltmek, ilerlemenin önünde engel olan kurumları saf dışı etmek ve düşman karşısında birlik olmayı amaçlamıştır. Rusya'daki Türkçülük hareketi bu birliği sağlamakla birlikte, Rusya sınırları içerisindeki Türk boylarının bereberliğinde ilerlemek ve kültürel bir özerklik kazanma doğrultusunda ilerlemiştir (Güngör, 2011, s. 136-137).

Türkçülük akımının önderlerinden İsmail Gaspıralı, Tercüman gazetesinde Türk dünyasının sorunlarını dünya üzerindeki tüm Türklerin yaşadığı coğrafyayı dikkate alarak gazetesinin sütunlarında yansıtmıştır. Türkçülük hareketinin diğer bir önemli savunucusu ise Kazanlı Yusuf Akçura olmuştur. Üç Tarz-ı Siyaset adlı eseriyle Türkçülüğün yönünü tayineden Yusuf Akçura, özellikle 1905 İhtilali sonrası Rusya Türklerinin yürüttüğü faaliyetlerde Türkçülük fikrinin etkisinde önemli roller üstlenmiştir (Hablemitoğlu, 2005, s.197-198).

Kazan Tatarları arasında millî şuurun canlanmasında en etkili unsur Türkçülük akımının kabul görmesi olmuştur. Milletlerinin yükselmesinin millî bir birliktelikle olacağına inanan Türkçü çizgideki aydınlar, dünya üzerinde tüm Türkleri mücadelelerinin bir unsuru olarak görmüşler ve faaliyetlerini başta Rusya Türkleri olmak üzere tüm Türk unsurların menfaati doğrultusunda gerçekleştirmeye yönelik faaliyet göstermişlerdir.

3.2.İslamcılık

Rusya Türklerinin kurtuluşu için toplumda kabul gören diğer bir görüş İslami unsurların temelde olduğu İslamcılık görüşü olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde cereyan eden İslamcılık hareketinin, Rusya Türklerine etkisinde rol oynayan önemli isimler Abdürreşid İbrahim ve Cemaleddin Efgani olmuştur. Neredeyse tüm islam coğrafyasını dolaşan bu âlimler tüm islam coğrafyasının sorunlarını temel olarak çözüm yolları üretmeye çalışmışlardır (Hablemitoğlu, 2005, s. 198). İslamcılık fikrini Kazan Tatarları arasında yayılmasında öncü görünen isimler A. İbrahim ve C. Efgani olsa da halkın çoğuluğunun dönem şartları dâhilinde dini konudaki hassasiyetleri dikkate alındığında, genel olarak halk kesiminin bu görüşe sahip olduğu şüphesizdir.

Rus yönetiminin Panislamizm olarak adlandırdığı İslamcılık görüşü aynı zamanda Türkçülükle iç içe görünmüştür. Yani Türklerin hürriyetini hedef alan her türlü hareket Ruslar nazarında Panislamizm olarak kabul edilmiş ve bastırılmaya çalışılmıştır. Rus raporlarında yer alan bilgilere göre islamî görüşün hedefinde bütün müslümanları siyasi ve iktisadi olarak

Türkiye'nin yönetiminde birleştirmek ve bu doğrultuda Birleşik Türk Cumhuriyeti'ni kurmak vardır. Ancak islam birlikçileri etkili bir faaliyet yürütemese de Türkçülük şuurunun canlanmasına katkıda bulunmuşlardır (Devlet, 2014, s. 197-198).

Rusların Panislamizm karşısındaki baskıcı politikaları Rusya Türklerini Türkiye'ye daha çok yakınlaştırmıştır. Zaten Türkçülük fikriyle paralel bir hareket olarak görülebilecek olan İslami hareket, dönemin aydınlarının iki görüşe de sahip olup bu doğrultuda faaliyet göstermelerinden anlaşılmaktadır.

3.3.Sosyalizm

Kazan Tatarları arasında fikrî gelişimi etkileyen diğer bir akım sosyalist çizgideki hareket olmuştur.

Rusya'da baskı rejimine karşı bir hareket olarak gelişen Sosyalizm, sosyalist Ruslar vasıtasıyla taraftar kazanmıştır. Rusya sınırları içerisinde yaşayan halklar yalnızca Ruslar ve Türklerden değil bunlara ek olarak Finler, Lehliiler, Ukraynalılar ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Rus yönetiminin uyguladığı zorba politika tüm bu bahsi geçen topluluklar üzerinde aynı etkiyi yaratmıştır ve kurtuluş yolu olarak sosyalizm görüşü desteklenmeye başlamıştır. Kazan Tatarları arasında 1917'den önce sosyalist akım pek etkili olmasa da bu görüş Tatar Öğretmen Okulu ve Muhammediye Medresesi öğrencileri tarafından benimsenmiştir. Bu medreselerde yetişen Sadri Maksudi, Fuat Toktarov, Ayaz İshaki, Fatih Emirhan, Abdullah Tukay gibi isimler sosyalist hareketten etkilenerek faaliyet yürütmeye çalışmışlardır. Sömürülen halkların hakları için mücadele eden bu akımın savunucuları sosyalizm görüşünü benimsemiş olsalar da temelde İsmail Gaspıralı'nın eğitim reformlarını uygulamaya çalışmışlardır (Güngör, 2011, s. 143-145).

Sosyalist akım Kazan Tatarları arasında taraftar bulsa da faaliyet alanı olarak önemli bir etki yaratmamıştır. Sosyalizmin savunduğu hak ve özgürlükler Kazan Tatar aydınlarının fikri gelişiminde etkili olurken faaliyetleri büyük ölçüde Türkçülük ve İslamcılık görüşü ekseninde gelişmiştir.

Görüldüğü gibi Kazan Tatarlarının fikrî gelişiminde önemli rol oynayan Türkçülük, İslamcılık ve Sosyalizm görüşlerinin tamamı, Rusya Türklerinin ilerlemesi ve birleşmesi için

temel teşkil eden görüşler olmuşlardır. Rusya Türklerinin yenileşme döneminin en etkili unsurları olan Kazan Tatar aydınları, bahsi geçen görüşleri İsmail Gaspıralı'nın reformist görüşleriyle birleştirerek milletlerinin terakkisi yolunda bir unsur olarak kullanmışlardır.

4. 1905 İhtilali ve Sonrasındaki Gelişmeler

Kazan Tatarları merkezli gelişen Rusya Türklerinin aydınlanma hareketi başlangıçta kültürel yönden olsa da 1905 yılında Rusya'da meydana gelen ihtilal sonrasındaki kısmî özgürlük ortamında basın yayın faaliyetleri ve siyasi toplantılarla güç kazanmıştır. Bu bölümde 1905 İhtilali ve Kazan Tatarlarının İhtilal sonrası faaliyetleri ele alınmaya çalışılacaktır.

1905 yılındaki Rus-Japon savaşında Rusya'nın art arda aldığı yenilgiler alması halkın yönetime olan güvenini iyiden iyiye sarsmıştır. Savaş masrafları dış devletlerden borç olarak karşılanırken içerde halka yeni vergiler yüklenmiştir. Böylece ekonomik kriz belirgin bir hal alırken fabrikalardan maaşlarını alamayan işçilerin memnuniyetsizliği günden güne artmıştır. Halk savaşın kaybedilmesini istibdat yönetiminin bir başarısızlığı olarak görmüş ve içten içe savaşın kaybedilmesini isteyenler meydana çıkmıştır (Kurat, 1987, s.378). Savaşın kaybedilmesinden sonra Çarlık genelinde grevler şiddetini ve sayısını artırarak devam etmiş ve ekim ayında genel bir grev halini almıştır. Böylelikle Çar köşeye sıkışarak 17 Ekim 1905 tarihinde hürriyet hakları içeren bir manifesto yayınlamıştır (Kurat, 1987, s.385-386).

Tarihte 1905 İhtilali olarak bilinen bu olay Rusya Çarlığı sınırları içerisinde basın-yayın faaliyetlerinin yanında siyasi faaliyetlere de kısmen izin veren bir özgürlük ortamı doğurmuştur. Bu ortamda Kazan Tatarları millî mücadelelerini farklı bir boyuta taşıyarak hem basın yoluyla hem de siyasi faaliyetlere girişecek mücadelesini sürdürmüştür

4.1. Basın Faaliyetleri

Kazan Tatarlarının bilinçlenme yolunmaki mücadelesindeki farklı bir yol 1905 İhtilali sonrasında süreli yayınların çıkarılmasıyla başlamıştır. Bu bölümde Kazan Tatarlarının ilk süreli yayınları ve bu yayınlarla yürüttükleri faaliyetlerden bahsedilmeye çalışılacaktır.

1905 Rus İhtilaline kadar basın faaliyeti gösteremeyen Kazan Tatarları, İhtilalden sonra 1905-1907 yılları arasında, Stoplin'in reaksiyoner rejimi yerleşene kadar toplamda 20 gazete ve 13 dergi çıkarabilmişlerdir. Stoplin rejimi bu yayınların bir kısmını durdursa da bu

dönemde 9 gazete ve 2 dergi faaliyetlerini sürdürmeye devam edebilmiştir. 1918'e gelene kadar yayın faaliyetlerine devam etme mücadelesi veren Tatarlar, Bolşeviklerin bütün yayınları yasakladığı tarihe kadar toplamda 63 gazete ve 34 dergi yayınlamışlardır (Devlet, 1998, s.56-57).

Kazan Tatarlarının çıkardığı ilk gazete olan Nur, Nadir Devlet'in, Akdes Nimet Kurat'tan aktardığına göre 1905 ihtilalinden kısa bir süre önce çıkarılmıştır. Ataullah Bayezidov tarafından Petersburg'da çıkarılan bu gazete dönemin milli ve dini hislerine, özellikle ihtilalden beklentisi yüksek olan aydın kesime hitap edemediği için çok fazla taraftar toplayamamıştır (Devlet, 2014, s.209).

Tatar gazeteciliğinin en büyük adımı ise 29 Ekim 1905'ye yayınlanmaya başlayan, ilk yıllarda fiilen idareyi Yusuf Akçura yürütmüş olsa da, Seyid Giray Alkin tarafından çıkarılan Kazan Muhbiri adlı gazete olmuştur. 5 yıl boyunca yayınlanan Kazan Muhbiri, dini, milli ve ictimai meselelere eğilmesinden dolayı kısa sürede büyük ilgi toplamış ve sadece Kazan'da değil tüm Rusya Türkleri arasında takip edilmeye başlamıştır. Kazan Muhbiri'nden sonra ilgi çeken diğer bir gazete ise Abdürreşid İbrahim'in Ülfet gazetesi olmuştur. Petersburg'da yayın hayatına başlayan Ülfet gazetesi, dini meselelere ve Türklerin siyasi ve kültürel meselelerine ağırlık vermiştir. Büyük ilgi gören Ülfet gazetesi, 9 Haziran 1907'ye kadar yayımlandıktan sonra Rus yönetimi tarafından kapatılmıştır (Devlet, 2014, s.209-210).

Kazan Tatarlarının süreli yayın faaliyetleri aydınlanma yolunda bir vasıta olarak kullanılmıştır. Çıkarılan tüm yayınlar bağımsızlık mücadelesindeki yönü tayin etmek maksadıyla aydınların fikirlerini beyan etmek ve okuyucuları bu fikre ortak etmek amaç edinilmiştir. Güncel gelişmeler ve haberlerin yanında siyasi olaylar da gazete ve dergi sütunlarına yansıtılarak halk tabakası da aydınlanma hareketine ortak edilmeye çalışılmıştır.

4.2. Rusya Türklerinin Kongreler Dönemi

Rusya Türklerinin aydınlanmasının en belirgin sonucu şüphesiz siyasi faaliyetler göstermeleri olmuştur. Rusya Türkleri, İhtilal sonrası kısmî özgürlük ortamında birtakım kongreler düzenleyerek siyasi faaliyetlere girişmişler ve Devlet Dumasında vekil bulundurmışlardır. Bu bölümde Rusya Türklerinin siyasi toplantılarına değinilecektir.

Rusya'nın egemenliğini altına girdiklerinden beri, beraber ve organize bir şekilde hareket etmekten yoksun olan Rusya Türkleri, 1905 İhtilaline kadar din ve ırk birliği

yapamamışlardır. İhtilal sonrasında meydana gelen siyasi boşlukta bazı aydınlar harekete geçerek siyasi mahiyette birtakım kongre ve toplantılar yapmaya başlamışlardır (Hayit, 2004, s.199).

Rusya Türkleri, Ağustos 1905'te birincisi, Ocak 1906'da ikincisi, Ağustos 1906'da üçüncüsü, Haziran 1914'te dördüncüsü ve Mayıs 1917'de beşincisi olmak üzere 5 kongre gerçekleştirmişlerdir. Bu kongreler; müslüman kongreleri, müslüman cemiyeti, müslümanların resmî nedveleri ve müslümanların cıgılışı gibi isimlerde anılmıştır. 1905 Ağustos'unda toplanan birinci kongre için resmi izin alınamamasına rağmen Oka Nehri üzerinde bir gemide toplanan kongre, siyasi bilgi ve tecrübe bakımından yetersiz olsa da Rusya Türklerinin biraraya geldiği ilk kongre olması bakımından önemlidir. 1906 Ocak ayında toplanan ikinci kongre için yine izin alınamasa da 22 Ocak'ta ilan edilen hükümet bildirisine göre bütün toplantılara izin verilmiştir. İzin sonrası yapılan toplantı da Rusya Müslümanları İttifakı nizamnamesi görüşülmüş ve Rusya'daki siyasi partilerle iş birliği meselesi ele alınmıştır. Ağustos 1906'da siyasi meseleleri tartışmamak kaidesiyle izin alınan üçüncü kongrede ağırlıklı olarak dini ve eğitim konuları görüşülmüş ve eğitimde usul-i cedit prensiplerine dayalı yenilikler yapılması kararı çıkmıştır. Haziran 1914'ye toplanan dördüncü kongrede yine eğitim ve dini konularda kararlar alınırken siyasi kabul edilecek tek madde Kazakların da dumaya vekil göndermeleri gerektiği maddesi olmuştur. Rusya Türklerinin en kapsamlı kongresi ise Mayıs 1917'de düzenlenen beşinci (Bütün Rusya Müslümanları Kongresi) kongresi olmuştur. Rusya Türklerinin her bölümünün temsilcisinin katılıp görüş bildirdiği bu kongre Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra kurulan geçici hükümetin izniyle gerçekleştirilmiştir. Kadın hakları, eğitim, dini durum ve siyasi meseleler gibi birçok konunun görüşüldüğü bu kongre de özerkliğin federatif ya da üniter olması konusu da gündeme gelmiştir. Rusya Türklerinin siyasi faaliyetleri açısından büyük önem taşıyan bu kongrede en büyük sorun ortak düşman karşısında birlik olamayıp her boyun kendi menfaatlerini düşünmesi kongrenin ciddi bir netice almasına mani olmuştur (Türkoğlu, 2006, s.96-98).

Rusya Türklerinin bağımsızlık yolundaki tek siyasi faaliyeti olarak düzenlenen kongreler, siyasi bilinçlenmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi olarak alınan kararlar sonuca ulaşamamış olsa da kongrelerde tartışılan konular ve farklı görüşlerin fikirlerini beyan etmesi Rusya Türklerinin fikrî gelişimini gösteren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya Türklerinin terakkisi doğrultusunda Rus yönetiminden izinli ve izinsiz olarak düzenlenen bu

kongreler Rusya Türklerinin geleceğinin planlanması ve geri kalmışlığın sebeplerinin tespit edilebilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Görüldüğü gibi 1905 İhtilali sonrası Rusya'da ortaya çıkan özgürlük ortamı, Rusya Türklerinin birbirleriyle olan etkileşimlerini artırmalarını ve istişare yapmalarını basın-yayın faaliyetleri ve siyasi toplantılarla sağlamıştır. Süreli yayınlarda güncel durum hakkında süreklibilgi akışı sağlanırken, toplantılar vasıtasıyla da aydın kesim fikir teatisinde bulunarak modernleşme hareketini farklı bir boyuta taşımıştır.

Sonuç

Rusya Türklerinin yenileşme hareketi olarak bilinen ve 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında en etkili dönemini yaşayan ceditçilik hareketi eğitim merkezli bir hareket olarak görülmelidir. Eğitimde başlayan modernleşme önce zihinleri değiştirmiş ardından da içinde buldukları durumu sorgulayıp bu halden kurtulma yönünde fikir arayışlarına girerek faaliyet göstermelerini sağlamıştır.

Merkezinde eğitim olan bu ceditçilik hareketinin başlangıcı ilk olarak farklı toplumlarla yaşanan etkileşimle başlamıştır. Kültürel ve dini bağları bulunan Osmanlı Devleti, Mısır, Arabistan ve Türkistan gibi bölgeler Kazan Tatarlarının eğitiminde kilit rol oynamıştır. Bahsi geçen bölgelere eğitim amaçlı giden Tatar öğrenciler buralarda hem nam salmış âlimlerin fikirlerinden etkilenmişler hem de özellikle bir dönemin ilim merkezi kabul edilen Buhara'daki kütüphanelerden yararlanarak fikri aydınlanmayı başlatmışlardır.

Tatar öğrencilerin aldıkları eğitimle güç kazanan aydınlanma hareketi mektep ve medreselerin de ıslahıyla güçlenerek devam etmiştir. Buhara medreselerinden ve Buhara şehriden elde edilen tecrübeler eğitim kurumlarındaki ıslah hareketini başlatmıştır. Buna paralel olarak gelişen Rus okulları ve İsmail Gaspıralı'nın öncüsü olduğu yeni usül mekteplerin de yaygınlaşması ve öğrenci toplamasıyla zihniyet biraz daha değişmiştir. Gaspıralı'nın yeni usül mektebindeki hızlı öğretim, Rus okullarında öğrenilen Rusça ile birleşerek farklı bir boyuta ulaşmıştır. Rus diline hâkim olanlar dini yayınlar dışında kaynaklarla karşılaşmış ve bu vasıta ile yeni fikirler edinmişlerdir.

Dönemin mollaları Rus okullarına gitme ve Rusça öğrenmenin Ruslaşmayla eşdeğer olduğu görüşleri zamanla önemini kaybetmiştir. Rus okullarında eğitim alıp Rus kültürüyle tanışan Tatar öğrenciler, beklenilen aksine milliyetçi bir kimliğe bürünmüş ve milletlerinin

istikbali için mücadele eden aksiyon adamları haline gelmişlerdir. Rusça öğrenen gençlere bu dil o dönemde Türkçesi bulunmayan birçok kaynağın kapısını aralamıştır.

Rusya Türklerinin modernleşmesinde etkili olan fikir akımları Türkçülük, İslamcılık ve Sosyalizm olmuştur. Türkçülük ve İslamcılık paralel bir şekilde Türk ve Müslüman birliğini hedeflerken, daha az etkili olan sosyalizm görüşü tüm halkların terakkisi yolunda gelişmiştir. Bu fikir akımları arasında en çok etkiye ve taraftara sahip olan akım şüphesiz Türkçülük olmuştur.

1905 İhtilalinin getirdiği kargaşa ve özgürlük ortamı Kazan Tatarlarının fikrî gelişimini basın ve kongreler yoluyla etkilemiştir. Süreli yayınlar fikirlerin geniş kitlelere yayılıp tartışılmasını sağlarken, kongreler de halkın önde gelenlerinin bir araya gelerek fikir tartışmaları yaşamasına imkân vermiştir. Tüm bu mücadeleler kaydadeğer bir sonuç vermese de Kazan Tatarları arasında aydın zihnin oluşmasında büyük paya sahip olmuştur.

Çalışmada en çok dikkat çeken husus Rusların modernleşmeye etkisi olmuştur. Daha önce yapılan çalışmalarda genellikle Rusya'nın baskıcı ve asimile etmeye yönelik politikası vurgulanmıştır. Ancak bu çalışmada net olarak görülmektedir ki Rusya Türklerinin ve Kazan Tatarlarının modernleşmesinde en büyük paya sahip olan unsur bizim kanaatimizce Rusya'nın etkisidir. Rusya, Rusya Türklerinin modern dünyaya açılan kapısı olmuştur. –Geç de olsa- gerek imkânlarından yararlanılması gerekse eğitim konusunda örnek teşkil etmesi Rusya Türklerinin modernleşme döneminde Rusya'yı önemli hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- HAYİT, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- DEVLET, N. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Meclisi*. Ötüken Neşriyat. Ankara.
- DEVLET, N. (2014). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1905-1917*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- DEVLETŞİN, T. (1981). *Sovyet Tataristan'ı* (Çev. M. Emircan). Sevinç Matbaası. Ankara.
- GÜNGÖR, E. (2011). *Türkistanda Fikir Akımları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul.

- HABLEMİTOĞLU, N. (2005). *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları. İstanbul.
- KANLIDERE, A. (2002).XIX ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları, *Türkler*.(18), Yeni Türkiye Yayınları, 718-729.
- KURAT, A. N. (1966). Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına Kadar). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3-4 (24), 95-194.
- KURAT, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- TAYMAS, A. B. (1966). *Kazan Türkleri Türk Tarihinin Hazin Yaprakları*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Ankara.
- TÜRKOĞLU, İ. (2006). Müslüman Kongreleri. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). (32). İstanbul. 96-98.

“Coğrafya Kader Midir?”

Nedenleri Ve Sonuçlarıyla Tarihi Bağlamda Kölelik Ve Sömürgecilik

Neslihan PARLAK ¹

Öz

Tarihin farklı evrelerinde farklı coğrafya ve farklı kültürlerde zaman zaman kölelik olgusuna rastlanılmaktadır. Her toplumun kendi şartlarında değerlendirilmesi gereken bu olgu örneğin Müslüman toplumlarda savaş ganimeti olarak ele geçirilen yerlerden ve Müslüman olmayan insanlardan seçilirdi. Coğrafi keşiflerle daha da genişleyen dünya coğrafyasında yayılma ve hâkim olma hırsı ile insanlar farklı kaynaklar ve güçlere ihtiyaç duyar olmuş bu ihtiyaçlarını da giderebilmek adına güçlü olan aynı zamanda kendini güçsüz gördüğü üzerinde istediğini yapma ve yaptırma hakkına sahip görmüştür. Yüzyıllardan beri süre gelen bir köle geleneği zaten varlığını sürdürmekle birlikte, köleler genel olarak Akdeniz köle pazarında satışa çıkarılırdı. Mevcutta zaten var olan kölelik kurumu, batılı toplumların Afrika'ya gelişiyle çok büyük ivme kazandı.15. yüzyıldan itibaren güçlü olanın isteklerini yerine getirmek için Afrika'lı insanlar özellikle uygun görülmüştür. Transatlantik köle ticareti, bu sistemin dayattığı insanlık dışı şartlar ve bu ticaret için Afrika'nın önemi üzerinde durmak özellikle önem taşımaktadır. Bu çalışmada kölelik olgusu, nedenleri, bu nedenler arasında özellikle neden Afrikalıların bu sistem için uygun görüldükleri, kendini üstün gören batılı beyaz ırk, sömürgeciliğin bir uzantısı olarak ırkçılık ve sömürü sistemi üzerine ilgili literatür taraması yapılmış ve tartışmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kölelik, Transatlantik, Köle Ticareti, Irkçılık, Afrika

Is The Birthplace One's Fate?

Slavery And Colonialism In Historical Context With Causes And Results

Abstract

At differentstages of history, the phenomenon of slavery is sometimes encountered in different geographies and different cultures. This phenomenon, which should be evaluated under the conditions of eachsociety, forexample in Muslim societies they were chosen from places that were seized as spoils of a war and among non-Muslim people. With the ambition to spread and dominate the world geography, which has expanded even more after the geographical discoveries, people need differen tresources and powers in order to meet these needs, and the strong ones who also see themselves as having the right to do what he want sand what he think sover the weaks. Although slavery was an old tradition that has already been for centuries, slaves were generally put upforsale in the Mediterranean slave market. The existing institution of slavery gained great acceleration after the arrival of western

---

¹Öđr.Gör, Konya Teknik Üniversitesi, Dışilişkiler Birimi, Erasmus Koordinatörlüğü. nparlak@ktun.edu.tr

Orcid: 0000-0002-2927-2435

societies to Africa. From the 15th century on wards, the African blackman has been particularly suited to fulfill the wishes of the strong ones. It is especially important to emphasize and under line the importance of the transatlantic slave trade, the in humane condition simposed by this system to the slaves and the importance of Africa for this trade. In this study, the phenomenon of slavery, its causes, and especially the reason why Africans were deemed appropriate for this system, the western white race that regards itself as superior, the concept of racism as an extension of colonialism and the exploitative colonial system were reviewed and tried to be discussed.

KeyWords: Slavery, Transatlantic, Slave Trade, Racism, Africa.

Giriş

Küreselleşen dünyamızda artan ihtiyaçlar, sanayileşme ve makineleşme ve bu doğrultuda artan üretim ve tüketim ihtiyaçları ve hatta günümüz şartlarında yapay zekâ ile geliştirilen yazılım dünyası ile insanoğlu her dönemde kendini geliştirmiş ve yaşamın koşullarını iyileştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de çeşitli süreçlerden geçmiş, evrilmiş, pek çok sıkıntılı sürece göğüs germek durumunda kalmıştır. Bundan yaklaşık beş yüz yıl öncesinde, artan ihtiyaçlara paralel olarak gelişen kölelik kurumu da yaşamın akışına ayak uydurmak için oluşturulmuş sancılı süreçlerden birisidir. Köken olarak bakıldığında bir zamanlar Akdeniz köle pazarında satılan köleler içinde Slavlar merkezi bir rol üstlenmişlerdi. Zaten kelime olarak kelime kökenine bakıldığında da İngilizce *slave* kelimesi *slav* kelimesinden türetilmiştir.

Kölelik bir anlamda zenginlik göstergesi sayılabilir. Zenginlerin yaşamlarında konfor sağlamak amacıyla lüks bir mal gibi görülmüşlerdir tarih boyunca. Kölelerin belirli bir görev tanımları yoktur. Sahip onu hangi amaçla satın almışsa öncelikli aslı görevi odur. Sahiplerinin yaşam standartlarına asla sahip olamamakla birlikte, insani haklara da sahip olamamışlar, bir meta gibi görülerek elden ele satılmışlardır. Ait oldukları sahibin gözetimi altında sürekli çalışmaları beklenen kölelerin kendilerinden sonra gelen nesillerinin de köle olması beklendik bir durum olagelmıştır. Bu duruma genel anlamda *sosyal ölüm* veya *menkul kölelik* adı verilmektedir. Verilen bu nitelme yadırganmamalıdır çünkü bu sistemde kölelerin ruhu ölmüş gibidir. Hiçbir sosyal hakka sahip olmadan yaşayan ruhu ölü ama bedeni çalışan bir mal olarak görülmektedirler. Kölelik kavramını *yanaşma* ve *rehin* kavramlarıyla karıştırmamak gerekir çünkü *yanaşmalar* bağlandıkları kişiye belirli bir menfaat durumu karşılığında gönüllü olarak bağlanırlar ve istediklerinde bu ilişkiden vazgeçme durumları söz konusudur. Öte yandan rehinlikte ise belli borcun karşılığında teminat olarak alacaklıya verilen kişiye rehin denir ve borcun ödenmesi durumunda ya da borcun anlaşılan vadesi bittiğinde rehinlik ortadan kalkar. Kölelik ise tamamen bu iki kavramdan farklı işleyen bir sistemdir ve kölelerin hiçbir suretle onayı alınmaz. Hatta kölelik bir sistem haline geldikten sonra tüccarlar tarafından kaçırılarak zorla köle yapıldığının tarihte örnekleri çoktur. Bunlardan en çarpıcı olan örneklerden biri de batılı ismiyle GustavusVassa ya da kendi ismiyle Olaudah Equiano, ailesiyle yaşadığı evin avlusundan kaçırılarak satılmıştır.

Akdeniz ticaret tarihindeasırılarcı vazgeçilmez bir meta olarak, köleliğin tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir (Taşbaş, 2020, s. 489).Tarih boyunca tam olarak nerede ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, neredeyse her toplumun kendi kültürel tarihi ve yaşam şartları içinde kölelik olgusuna rastlanır.İnsan yaşamının artan ihtiyaçları doğrultusunda bu ihtiyaçları karşılamak adına ortaya çıktığı varsayımıyla kölelik 15. yüzyılda özellikle şeker plantasyonlarında artan iş gücü talebini karşılamak adına, batı toplumlarının coğrafi keşiflerin ardından Afrika kıtasına ulaşmalarıyla büyük bir ivme kazanmış ve sanayi

toplumları dönemine kadar da birkaç yüzyıl boyunca insanlık dışı deneyimlerle dolu acılı bir süreç olmuştur. Bu süreçte özellikle seçilmiş olan Afrika coğrafyasının jeopolitik konumu ve Atlantik plantasyon sistemi ve ticari döngüsü içinde Afrika insanı önemli bir yer tutmuştur. Doğduğu yer Afrikalı adamın bu anlamda yazgısı olmuş ve Afrikalı insanlar metalaştırılarak satılmıştır. Afrika insanı aslında bir taraftan kendi içinde de ihanete maruz kalmıştır çünkü kölelik sistemi içerisinde olan -kendi tercihi ile maddi çıkarlar gözetmek adına ya da sistemin bir parçası olmaya zorlanmış- Afrika insanı da mevcuttur. Köle tacirleri olarak bilinen toplayıcılar bir diğer deyişle tedarikçiler de genellikle Afrikalı insanlar arasından seçilmişlerdir. Bir tarafta doymak bilmez hırslar ve daha fazla kazanma güdüsüne karşı diğer tarafta canı ve bedeni dışında verebilecek başka hiçbir şeyi olmayan insanların çaresiz dramı olan bu açıkça sömürü sistemini, insan ihtiyacını karşılamak adına yine insan yaşamını yok sayan hümanizmden çok uzak ticaret döngüsünü ve tüm bunlar yaşanırken bir tarafın hiç duyulmayan sesi ve diğer tarafın haklı çıkmak adına meşrulaştırma çabaları, çalışmanın konusu kapsamında altı çizilmesi gereken önemli boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Afrika her zaman rengi koyu olan adamın toprağı batı ise her zaman beyaz ırkın sancağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Plantasyon Sistemlerinin Oluşumu ve Küresel Ticaret

Atlantik köle ticaretinin doğuşu ve yaygınlaşması için şeker gibi bir maddenin sebep olduğunu anlamak oldukça güçtür ancak Avrupa'nın şeker düşkünlüğü ve sürekli artan ihtiyacın giderilmesi gerekliliği şüphesiz tetikleyici unsur olmuştur. Şeker kamışı bitkisinin suyundan üretilen şeker için ilk ehlileştirme çalışmaları Yeni Gine'de başlamış, oradan Hindistan'a, buradan Arabistan'a ve de Akdeniz kıyı bölgesine yayılmıştır. Haçlılar bu dönemde karşılaştıkları Müslüman topluluklardan pek çok şey öğrenmişlerdir ve bunlardan biri de şeker kamışı bitkisi ve şekerdir. 13. yüzyıl başlarında Müslümanlar tarafından yerlerinden edilen haçlılar Malta ve Kıbrıs başta olmak üzere Akdeniz'de farklı bölgelere göç etmişlerdir. Kıbrıs'ta şeker kamışı yetiştirmeye devam etmişler ve Avrupa'ya şeker ihracatı yapmayı sürdürmüşlerdir. Böylece burada Atlantik plantasyon sistemlerinin temeli atılmıştır.

Ancak Kıbrıs'ta şeker üreticiliğinde pek çok sorun vardı. Burası sulak yerler seven bu bitki için kurak kalmaktaydı. Bu nedenle çok fazla sulama gerektiriyordu. Sulama içinde bol miktarda para lazımdı. Bununla da bitmiyordu çünkü bitkiyi yetiştirmek ilk basamaktı, şeker elde etmek için yetişen şeker kamışı bitkisinin hemen işlenmesi de gerekliydi. Bu nedenle her plantasyonun kendi işleme sistemlerine de sahip olması gerekiyordu. Yani yetiştiriciliğin yapıldığı arazi ile işleme tesisleri aynı yerde olmalıydı ve bunun için de ciddi sermaye gerekiyordu. Ayrıca buralarda çalışacak insan gücü de önemli bir sorun teşkil ediyordu. Bitki işlenirken öğütme makinalarının vakit kaybetmemek adına aralıksız çalışmaları gerekiyordu. Az sayıda işçi ile yapılamayacak kadar meşakkatli ve yorucu bu işte sık sık yaralananlar oluyordu. Böylesi ağır şartlarda tehlikeli bir iş için Kıbrıslı köylüler pek istekli olmuyorlardı. Ancak köleler bu işi yapabilirlerdi, çünkü onların iş seçme şansları yoktu ve verilen her işi yapmaya zorlanabilirlerdi. Üstelik paydos ettiklerinde köylü işçiler gibi evlerine de dönemezlerdi. Plantasyonlarda çalıştırmaya en uygun olanlar şüphesiz kölelerdi ancak köle maliyetleri bu işi başlatan Normanlar için çok yüksekti.

Avrupa ticaretine hâkim olan İtalyanlar zengindi. Kıbrıs'taki İtalyan tüccarlar sahip oldukları sermayelerini önce bu plantasyonları yönetmek sonra da Normanlardan plantasyonları satın almak için kullandılar. Kıbrıs Avrupa ekonomisinin dönüşümü için bir başlangıç noktası olmuştur. Ticarete kazanılan paralar artık tarım ve üretime (sanayiye) kaydırılıyordu. Avrupa kapitalizmi ile plantasyon sistemi yan yana büyüyor, birinde kazanılan

para değerinin gelişimi için harcanıyordu. Burada temelleri atılan plantasyon sistemlerinin kazancını Avrupa yerken acılarını ve ezilmesini buralarda çalışmak zorunda bırakılan insanlar yaşıyordu, çünkü her geçen gün şeker için talebin artması çalıştırılacak köle sayısının artması anlamına geliyordu. Plantasyon sistemi İtalya eliyle İspanya, Portekiz ve diğer Akdeniz ülkelerine doğru yayılırken çalıştırılan köleler genelde ya Slavlar ya da Araplar olmaktaydı. 1453 yılında İstanbul’un fethi ile Türkler İtalyanlar’a boğazları kapatınca, İtalyanların plantasyonları için gerekli iş gücü kaynağı da kesilmiş oldu. Yakın dönemde Portekizli denizcilerin Hindistan’a ulaşabilecekleri bir deniz yolu bulmak umuduyla Atlantik’i araştırmaları sırasında Kanarya ve Madeira adalarını buldular. Kanarya adalarında tanıştıkları yerli Guançelerin pek çoğu şeker plantasyonlarında çalışmak üzere Madeira’ya gittiler. Madeira kısa sürede dünyanın en büyük şeker üreticisi haline geldi. Ancak deniz yolu seyahati ve taşımacılığı sert rüzgâr ve akıntı nedeniyle hala büyük bir sorun teşkil ediyordu. 1434 yılında Portekiz denizci GilEannes Afrika kıyılarından eve dönmek için en kolay yolun önce Atlantik’e açılıp sonra Portekiz’e yönelmek olduğunu keşfetti. İleriki zamanlarda bu yöntem transatlantik üzerinde köle taşıyan gemilerin öncelikli güzergâhı olacaktı. Potansiyel köle kaynağının artık Afrika olabilecek olması ve yolculuğun da artık mümkün olmasıyla birlikte Portekiz artık bir köle tedarikçisi haline geldi. Günümüzde Gana olarak bilinen bölgeye El Mina (maden) adında bir ticaret kalesi inşa ettiler ve burası köle ticareti için çok önemli bir merkezdi. Portekizliler gemilerini bir yerden başka bir yere ticari mallar taşımak için kullandılar. Değiş tokuş sistemiyle işleyen ticarete alınıp satılan malların listesi kumaş başta olmak üzere baharat, fildişinden yapılmış bazı oymalar, post (çeşitli hayvan postları) ve altın gibi ürünleri kapsamaktaydı. Yerleşmeye başlayan ticari sistemle birlikte Afrika da Atlantik ticaretinde rol almaktaydı.

Kısa bir süre sonra Sao Tome adasına yerleşen Portekizliler burada şeker plantasyonu kurup yetiştiriciliği başarımları üzerine iki önemli şeyi ispatlamış oldular: bunlardan birincisi tüketim merkezinden bu kadar uzakta da verimli yetiştiricilik mümkündü, ikincisi de daha önce Madeira’da başardıkları köle işçiliği ve şeker üretimi arasındaki ilişki pekişmiş oldu. İleride plantasyon sistemlerinin Yeni Dünya’ya geçmesiyle birlikte kölelerin Afrikalı olacağı olgusu da otomatik bir şekilde gerçekleşti. Ancak burada plantasyon sistemi uzun ömürlü olmadı çünkü ilk bilinen köle direnişi de burada gerçekleşmiştir. Kölelerin etrafa dağılıp plantasyona saldırılar düzenlemeleri üzerine plantasyon sahipleri burayı terk etmek durumunda kalmışlardır.

1492 yılında Columbus tarafından Yeni Dünya keşfedilince, zaten evden çok uzakta bir yerde de üretimin sağlanıp gayet ihtiyacı karşılayabileceği Madeira denemesinde anlaşıldığı için, Yeni Dünya’nın güneyinde yer alan Brezilya plantasyonların kurulması için uygun bulundu. Burada yapılan şeker üretimi Atlantik adalarındaki şeker üreticilerinin ancak rüyasında görebileceği kadar verimli olmuştu. Artık bir sisteme oturtulan şeker üretimi buradan Karayip havzasına doğru yayıldı ve şeker üretilen alanlar artarken aynı oranda çalışacak iş gücü için kölelere duyulan ihtiyaç da artmıştır. (Gilbert&Reynolds,2008, s.240-241)

Anlamsal ve işlevsel açıdan geniş bir yelpazeyi içine alan kölelik kavramı şüphesiz salt ırkçılık ekseninde şekillenmemiştir. Eğer öyle olsaydı şüphesiz kölelik için en uygun görülen kesim Ortadoğu Müslümanları olurdu. Kısmen bu kesimden insanlar da bulunsa da kölelik kavramı Yeni Dünya yerlileri ve özellikle Sara Altı Afrikalıları merkeze almıştır. Aslında daha ziyade ırkçılık kölelikten beslenmiş bir kavramdır çıkarımı yanlış olmayacaktır.

Kölelik kurumu için öncelikle plantasyonların bulunduğu yerlerde yaşayan Kızılderili yerliler uygun görülürse de zamanla etkisini kaybetti. Kızılderililerin köleleştirilmek istenmesinin

en büyük sebebi şüphesiz zaten aynı coğrafya üzerinde yaşıyor olmaları ve taşınmalarına ihtiyaç olmamasıydı. Ayrıca bu toplumun köleleştirilmesini meşrulaştırmak da kolay olacaktı çünkü Hristiyan değillerdi ve Hristiyanlığa dönüştürülmeleri için kontrol altına alınmaları yeterli bir gerekçeydi. Ancak gururlu kişilik yapılarıyla kendi değerleri ekseninde yaşayan bu insanlara boyun eğdirmek pek kolay olmamıştır ve istenilen düzeyde iyi köle olmamışlardır. Ayrıca dış dünyadan bağımsız yaşayan bu insanların bir dönem Avrupa'ya musallat olmuş salgın hastalıklara karşı da bağışıklığı yeterince güçlü değildi. Avrupa ile temaslarının ardından birkaç on yıl içinde nüfusları ciddi oranda azaldı. Hastalıklara karşı zayıf olmaları onları kötü köle yaptı çünkü plantasyonlarda çalışan yerlilerin ortalama ömrü bir yıldan azdı. Tam işi öğrenirken kaybedilen yerlilerle zaman harcamak anlamsızdı. Bir diğer köle grubu olan sınır dışı edilmiş Avrupalı suçlular ya da borçlanma vb. sebeplerle sözleşmeli çalışma şartlarıyla Yeni Dünya'ya getirilen Avrupalı kölelerdir. Bunlar da Yeni Dünya düzenine ayak uyduramamış, çoğu kez sözleşmelerindeki haklarının ardına sığınarak isyan etmiş veya haklılık göstergesi olarak kullanılan Hristiyan olma ve beyaz ırktan olma gerekçeleriyle köleliğe karşı çıkmışlardır. Boyun eğenler ise sarıhumma ve sıtma gibi hastalıklara karşı dirençsiz kalmışlardır ve bunların da ömrü ortalama bir yıldan az olmuştur. Sonunda plantasyonlarda çalışma şartlarına en uygun çıkanlar Afrikalılar olmuştur. Hem büyük çoğunluğu Hristiyan değildiler, hem salgın hastalıklara karşı daha dirençliydimler hem de yerinden yurdundan koparılan bu insanları kontrol altına almak nispeten daha kolay olmuştur. Royal Afrika Şirketi gibi köle ticareti yapan aracı şirketler sayesinde kölelik kısa sürede sömürülen insanların kendileri dışında pek çok kesim için kazançlı bir sistem haline gelmişti.

Köleliğin Doğası ve Taşınma Koşulları

Atlantik sistem köle ticaretinde kölelik kavramını ve altında yatan dehşet unsurlarını tam olarak anlatabilenin zorluğu bir yana, kölelerin süreçte deneyimledikleri hem fizyolojik hem de psikolojik acıların tarihte benzer görülebilecek örnekleri sayıca azdır. Tamamen metalaştırılmış bu insanların hiçbir konuda söz hakkının olmaması bir yana sadece maddi kar elde etmek amacıyla köle tüccarlarıyla köle sahiplerinin inisiyatifinde bir eşya misali alınıyor, satılıyor, yer değiştiriyorlardı. Daha önce de bahsedildiği üzere bu insanlar tamamen kabullenmiş ya da biraz olsun bu duruma gönüllü olmamışlardı. Kaçma teşebbüsleri, şiddetli direniş veya intihar onların kişiliklerine ve bedenlerine yönelik yapılan bu saldırıya direnme şekillerinden bir kaçıydı.

Kölelerin toplayıcılar tarafından ele geçirilmesi ile başlayan tehlikelerle dolu ölümcül süreç gemilerle nakledilişlerine kadar pek çok durak noktasında devam etmektedir. Gemilere varana kadar uzunca bir süre fabrika denilen köle toplama depolarına/kamplarına kadar yürüyerek zincirlenmiş şekilde seyahat etmeye zorlanıyorlardı. Bu kamplara ulaştıklarında da günlerce yürümüş insanlıktan çıkmış halde buraya sağ ulaşabilmiş olanlar da burada insanlık dışı davranışlara maruz kalıyorlardı. El Mina gibi köle kıyılarında yer alan kalelerde yaşayan Avrupalı tüccarlar köle tedarikini depolara istiflenen kölelerden sağlıyor, araçlarla yapılan karlı anlaşmalar sonrasında aldıkları köleleri kendi milletine ait köle gemileri limana ulaşana kadar günlerce belki aylarca bekletiyorlardı. Anlaşma sağlandıktan sonra ilk olarak köleler kapsamlı bir muayeneden geçirilirdi. Zira ticareti ve sağlanacak karı düşürebilecek herhangi bir risk almak istemiyorlardı. Güç ve sağlıklarını ispatlayabilmek için çeşitli fiziksel aktiviteleri yapmaya zorlanıyorlardı. Köle tüccarları "mallarının" kusurunu kapatmak ve saklamak yollarına başvurabildiğinden alıcılar alacakları malları en ince detayıyla inceleyirdi. Almaya karar verdikleri köleler alıcıyı simgeleyen bir mühür ile dağlanarak işaretlenirdi. Eğer gemiyi dolduracak sayıya ulaşılammışsa sayı tamamlanana kadar beklenirdi. Yükleme öncesi köleler tekrar muayene edilir, bitlenme sorununa karşı

tedbiren tamamen tıraş edilirdi. Gemilere yüklendikten sonra asıl ölümcül süreç başlardı. Zira bu zamana kadar anlatılanlar gemideki nakil şartlarının yanında bir filmin fragmanı gibi kalmaktaydı. Balık istifi gemilere konulan bu insanlar, çoğu kez kapasiteyi artırmak amacıyla rafların üzerine de yerleştirilirdi ve sonuç olarak hiçbirisine oturarak seyahat edebileceği bir alan bile kalmazdı. Hareket kapasitelerini kısıtlamak amacıyla elleri ve ayakları çoğu kez bağlanırdı. İnsan atıkları için sadece elden ele dolaştırılacak olan fiçiler dışında bir imkân tanınmazdı. Deniz tutması yaşayanların atıkları, 38 dereceyi aşan sıcaklık sonucu terleme ve nefes alacak yeterli oksijenin bile kalmadığı bu kapalı ve pis kokan ortamda günlerce seyahat ederlerdi. Zincirleme ve hareket kısıtlılığından dolayı çoğunda açık yaralar oluşurdu ve böylesi bir ortamda enfeksiyon kapanlar olurdu ve bu sıkışık ortamda fiziksel temas ve sıcak nemli hava yüzünden enfeksiyon bulaşıcı olurdu. Kölelerin sıkıntıları bununla bitmiyordu, beslenme şartları da çok yetersizdi. Hem daha fazla köle taşımak için alan açmak için mümkün olduğunca asgari miktarda yiyecek ve su tedarik edilir hem de yolculuğun herhangi doğal bir sebeple uzaması ihtimaline karşı erzak yetsin diye sadece yaşayabilecekleri kadar yemek ve su verilirdi. Bu şartlarda gemilerde insan kayıpları elbette kaçınılmazdı. Gemilerde taşınanların %10'u yolculuk sırasında kaybediliyordu. Şartlara dayanamadığı için intihar ederek kurtulmaya çalışanlar da oluyordu. Bazen hastalananlarda salgın riski durumuna karşı gemi mürettebatı tarafından denize atılanlar da oluyordu. Böylesi insan zihnini zorlayan bir süreç ve yaşanılması mümkün olamayacak gayri-insani şartlar maalesef insanlık tarihinde kapatılması güç bir yara olarak kalacak ve bu zamanları çağrıştıran herhangi bir durumda sızlamaya devam edecektir.

Köleliğin Kurumsal Bir Olgu Haline Gelmesi

Kölelik kavram olarak tarihte pek çok noktada karşımıza çıksa da 15-19. yüzyıllar arasında deneyimlenen kölelik olgusu tarihin hiçbir noktasında benzerine rastlanılmamış bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihler arasında kölelik kurumu kaynağını yalnızca Afrika'dan almaktadır ve özellikle Afrikalı siyahi ırkın tercih edilmesi, ele alınan dönemdeki kölelik sistemini diğer örneklerinden belirgin şekilde ayırmaktadır.

Coğrafi keşiflerin ardından zaten ekonomik siyasi krizler yaşayan Avrupa'nın yeni kaynaklara duyduğu ihtiyaçlar artmıştır.Ferguson'un Batı ve Ötekilerde belirttiği üzere Avrupa ekonomik yönden öyle kötü durumdaydı ki dönemim veba salgınının ardından kişi başına düşen gelirin artmış olması bile önem arz etmekteydi (Ferguson, 2011, s.50). Kendi içinde ekonomik bunalımların atlatılabilmesi, işsiz nüfusun istihdamı ve ticaretin yaygınlaştırmak istenmesi gibi sebeplerle deniz aşırı bölgelere yönelime neden olmuştur. Amerika'nın keşfi ile bu ihtiyaçların giderileceği coğrafi alana sahip olan Avrupa, buradaki yerli halklar olan Kızılderililerin neredeyse soyunu kurutmuştur.Bu defa da burada yer alan tarım alanlarında ve daha başka insan gücü gerektiren işlerde çalıştırmak üzere ciddi bir insan gücüne ihtiyaç duymuştur. Bunun çözümünü de transatlantik sistem ile sağladığı köle ticaretinde bulmuştur. Ancak sürecin meşrulaştırılması ve yaşananların haklı tarafı olabilmek adına çeşitli bahanelere ihtiyaç duyulmuştur.

Edward Said *Şarkiyacılık* adlı eserinde köleliğin gerekçelendirilmesiniFourier'dan*Mısır'ınTasviri*örneği ile anlatır:

Bir yeri mevcut barbarlığından kendi yararına olması için kurtarmak, Şark'ı Batı'nın modern yöntemiyle eğitmek, siyasi açıdan kontrol etmek için geçen süreçte askeri gücü artırmak ya da rolünü azaltmak, Şark için sabit kalıplar dillendirmek, imparatorluk stratejisi bakımından sahip olduğu önemi ve bir Avrupa eklentisi olarak sahip olduğu doğal rolü tamamen benimseyerek Şark'a bir kimlik, biçim ve tanım sunmak, bu bağlamda yerli halk

için işgal sürecinde elde edilen bilgileri “modern bilgiye katkı” başlığı altında yüceltmek, Şark’ı her yönüyle keyfine göre yöneten bir Avrupa varlığını hissetmek, yeni disiplinler kurmak, her şeyi bölümlere ayırmak, şemalaştırmak ve kaydetmek, her gözlenen ayrıntıdan bir genelleme yapmak, her yapılan genellemeden de Şark mizacına uygun şekilde yasalaştırmak ve en önemlisi yaşanan gerçekleri yazının hammadmesine dönüştürmek, sadece Şark hiçbir güce direnmez görüldüğü için, mevcut tüm gerçekliği elinde tutmaktır. Tüm bunlar Mısır’ın Tasvirinde Şarkiyatçılığın vücut bulmuş tasarılarıdır. Mısır’ın Tasvirini olanaklı kılan da pekiştiren de Napolyon’un Mısır’ı bu girdapta boğması olmuştur(Said, 2003, s. 95-96).

Bir dönem en karlı iş olarak görülen köle ticareti için köle toplamının çeşitli yolları vardır. Örneğin çok uzun yıllardan beri Portekiz sömürgesi(1483-1975) olan Angola’daPombeiros adı verilen Portekizli tüccarlar köyleri dolaşarak bıçak, şarap, kumaş gibi mallar karşılığında köle toplamışlardır. Ayrıca zaman zaman burada yaşayan toplulukların arasını bozup çıkan kargaşalıktan yararlanarak da köle toplamışlardır. Bu iç kargaşalıklar neticesi çıkan savaşlarda başarılı olan subaylara Portekiz kralı ödül olarak toprak dağıtmıştır. Bu stratejinin de köle toplama işi için önemli bir teşvik olduğu söylenebilir. Yerli toplulukların başında birer başkan yer almaktadır ve bu başkanlar Portekizli tüccarlar için yeter sayıda köle bulmakla görevlendirilmişlerdir. Eğer başkanlar herhangi bir nedenle yeter sayıda köle toplayamazlarsa çok ağır dayak ile cezalandırılmaktaydı. Burada şunu belirtmek de faydalı olacaktır ki köle ticaretinde köleler sadece gemilere bindirilip denizaşırı ülkelere pazarlanmıyordu. Bilindiği üzere Afrika yer altı kaynakları bakımından oldukça verimli bir coğrafyadır ve özelde Angola da Afrika’da yer alan zengin bölgeler arasındadır (Demir, 2013, s. 5). Angola örneğine dönülecek olursa; burası Elmas, manganez ve demir madenleri bakımından oldukça zengin bir yerdir Demir’in sunduğu istatistiklere göre sahip olduğu kaynaklar bakımından sıralandığında ilk üç içerisinde yer almaktadır (a.g.e., s. 5) ve bunları işleyecek insan gücüne burada da ihtiyaç vardır. Portekizler sömürgesi olan bu bölgede Amerika, Belçika ve İngiltere ile uluslararası şirketler kurmuşlardır. Bu şirketler bünyesinde ise yerliler en kötü şartlarda çalıştırılmışlardır. Kölelik hem sosyal hem de kurumsal bir hal almaya başlamıştır (Nun, 2010, s. 4). Yerli mahallelerinde polis ekipleri sürekli devriye gezer ve güçlü kuvvetli sorun çıkarabilecek olan yerlileri toplar yol yapımı, köprü ya da kışla yapımında çalıştırılmak üzere gönderirlerdi.Bu güç ve zorbalık karşısında dönemin Portekiz sömürge bakanı“*Halkı çalışmaya alıştırmak istiyoruz. İş çok ama çalışacak işçi yok. (...) taşraya yolladığımız adamlar yakaladıklarını toplayıp işyerlerine gönderiyorlar, bu kötü bir şey mi?*” şeklinde açıklama yaparak yaşananları meşrulaştırmaya çalışmıştır.(Topuz,2018, s.124)

Bir diğer yöntem ise işlerin kızıştığı zamanlarda daha acımasızdır. Köle tacirleri köyleri basarak özellikle 15-25 yaş aralığında çalışmaya uygun dinamik yapıdaki kadın ve erkekleri tercih ediyor, karşı koyanları ise öldürüyorlardı. Ele geçirilen köleler köle kamplarında toplanıyor buralara gelene kadar yürüyerek yolculuk yaptırılıyorlardı.

Bu bölgelerde yaşayan insanların kendini yönetmeye hazır olmamaları ve siyahi ırkların bilim sanat ve yönetim gibi yeteneklere sahip olmamaları gibi sebeplerle kurtuluşlarının ancak onlardan daha üstün olan akıllılar tarafından sağlanabilecek olması geçmişten bugüne sömürgeci güçlerin ardına sığındıkları en temel bahanelerdir. (Soyinka, 2018, s.66)

Fransız sömürge bakanı Jules Ferry’nin sözde medeniyet ve yardım götürdükleri topraklarla ilgili ifadeleri tüm dünya genelinde kölelik ve sömürü sistemlerinin meşrulaştırılması ve haklı gösterilmesi için ortak bir dili temsil eder gibidir: “*Üstün ırkların*

alçak ırklara karşı hakkı vardır. Onlar için (...) bir görev de var. Üstün ırkların aşağı ırkları medenileştirme sorumluluğu vardır.” (Akt. Özensoy,2019, s.833)

Köleliğin Kaldırılması

Kölelik sisteminin içinde olan tüm köleler köleliğe karşı direnmiş, özgürlük için uğraşmışlardır. Bu sisteme son verilmesi gerekliliğini savunan sesler ya hiç duyulmamış ya da görmezden gelinmiştir. Bu sisteme karşı çıkması beklenen kitle şüphesiz öncelikle insan olmakla birlikte, bu sistemin yarattığı tüm insanlık dışı uygulamalara şahit olmuş, uzaktan ya da yakinen bu sistemin bir parçası olmuş kişilerdi. Ancak ilginç olan şudur ki, eski köleler bile köle satın alarak maddi varlıklarını artırma çabasına düşmüşlerdir. Amerika plantasyonlarından kaçarak kendi devletlerini kurmak isteyen insan toplulukları vardı. Bunlardan biri olan Marunlar adıyla bilinen topluluk köleleri kendi topraklarında çalıştırmak için plantasyonları yağmalamışlardı. Marun topluluklarından biri olan Palmares’te ise kendi yerine kölelik yapacak biri bulunursa o köle özgürlüğüne kavuşurdu. Benzer şekilde, kölelikten kurtulup bir şekilde özgürlüklerine kavuşmuş olanlar bir şekilde Afrika’ya geri dönüyor ve kölelik işine giriyorlardı. Halbuki aynı zorlukları yaşamış, can pazarına çıkarılmış, evinden yurdundan koparılıp bin türlü zorluğa katlanmış bu insanların (bu sistemdeki şanslı azınlık) sistemin içinde yer almaktan ziyade maddi kaygılara kapılıp da kendi yaşadıklarının belki de çok daha beterini başkalarına da yaşatmaları ayrıca ilginçtir. Yani kısacası bu sistemde kimse kendisi köle olmak istemiyor ancak başkalarının köle olmasında bir sakınca görmüyorlardı.

Öte yandan bir Hristiyan mezhebi olan Quakerlar kölelik karşıtı söylemleriyle ünlü olmuşlardır. Ancak tüm kölelik sisteminin ahlaki yönden kabul edilemez olduğunun kabulü noktasına gelene kadar epey uzun bir zaman geçmiştir. Yine de söylemleri karşılık bulmuş kurdukları özgürlük savunucusu dernek aracılığıyla kölelerin özgürleşmesi ve ülkelerine iade edilmeleri amacıyla Sierra Leone’da bir merkez kurdular. Özgür kent (Freetown) olarak bilinen bu merkez noktası önemli yankı uyandırmıştır. Köleliği illegal bir kurum olarak ilk ilan eden ülke 1803 yılında Danimarka olmuştur. Aslında 1772 yılından beri İngiltere’de kölelik yasa dışı ilan edilmişti ancak İngiliz sömürgelerinde ve Amerika’nın güneyinde daha birkaç on yıl daha kölelik faal olarak devam etmiştir. 1820 yıllarından itibaren İngiltere çalışmalarını yoğunlaştırdı, artık deniz kuvvetleri aracılığıyla köle gemilerini yakalıyor, kölelerin Sierra Leone’a iade edilmesini sağlıyordu. Yakalanan ve özgürleştirilen her bir köle için askerlerine ödüller veriyordu. Bu çabalar aslında görünüşte takdir edilmesi gereken şeylerdi ancak bunun sömürge edinmek için bir bahane olarak kullanılması pek de takdiri hak edecek bir tutum olmamıştır. Artık köle çalıştırmak riskli bir iş haline gelmiş ve bunun sonucunda köleler için şartlar daha da acımasızlaşmış, Amerika’da köle fiyatları artmıştı. Köle ticaretinin sona ermeye başlamasıyla Afrikalı köle tedarikçisi devletler için de büyük sorun teşkil etmiştir. Elleri ne yapacaklarını bilmedikleri bir sürü köle kalmıştı. Zamanla köle kaynakları kurumaya başladı. Bu durum köle tüccarlarını kölelere aile kurmalarına izin vermeye zorladı. Elbette bu durum olması gereken insani bir hak olarak verilmedi, kölelerin neslinin devam ederek kendi kendini sürdüren bir kurum haline getirilmek istenmesinin bir sonucuydu. Özgürleştirme hareketlerinin bir sonucu olarak Afrika’ya dönen köle sayısı artmış ve geri dönenler Sierra Leone ve Liberya’da misyonerlik faaliyetleri yapmışlar, okullar açıp gazeteler yayımlamışlardır.

Kölelik sisteminin kademeli olarak pratik olarak sona ermesiyle birlikte Atlantik ticaret de zayıflamaya ve Atlantik dışı ticaret önem kazanmaya başlamıştı. Amerika şeker plantasyonlarından şeker dünyanın dört bir yanına gelmeye devam etmekteydi. Günümüzde

bile Amerika'ya iş gücü göçleri devam etmektedir. Kölelik öncesi dünya ile kölelik sonrası dünya şartları karşılaştırıldığında ortaya büyük farklar çıkmaktadır. 1450 yılında ekonomik açıdan Avrupa ve Afrika neredeyse denk konumdaydı ve Amerika kıtasının varlığını her ikisi de bilmiyordu. 1850 yılına gelindiğinde ise dünya transatlantik sistemde şekillenmiş, Amerika'da yaşayan çok sayıda Afrikalı ve Avrupalı vardı ve kıta tarım ve hayvancılık uygulamalarıyla dönüştürülmüştü. Artık Afrika, Avrupa'ya göre çok daha fakirdi ve gelişmemişti. Yakın gelecekte de bu coğrafyanın çoğu sömürgeleştirilmiş ve Avrupa hâkimiyetine girmişti. Modern tarihin en büyük çaplı zoraki iş göçü şeklinde nitelendirilebilecek köle ticaret sistemi de böylece son bulmuştur.

Kölelik Sisteminin Sonuçları

Birkaç yüzyılı kapsayan köle ticaret sistemi ile Afrika'dan Amerika'ya getirilen insan sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte milyonlarla ifade edilmektedir. Çoğu kayıt dışı ve yasadışı yollarla yapılan köle nakillerinin tam sayılarını resmi kayıtlar olmaksızın bilmek zaten olanaksızdır. Her ne kadar rakamlar kesin olmasa da bu sistemde Yeni Dünya'ya getirilmiş olan köle sayısının 14-20 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir(akt. Gür,2014, s.51). Bu rakamlara yolculuk esnasında yitirilmiş olanların sayıları da eklenince durum daha da korkunç hale gelmektedir. Çünkü yolculuk esnasında taşıma siteleri ve gemilerdeki şartlar ele alındığında kaybedilenlerin oranı her bir taşıma için ayrı ayrı %20 civarında olduğu bilinmektedir (Tatar,2011, s.213).

Ekonomik bir bakış açısıyla yaklaşıldığında “coğrafya kaderdir” denildiği zaman kastedilen anlam aslında gelişmişlik ya da az gelişmişlikle ilgili sebepleri yine o coğrafyaya ait olduğu bilinen niteliklerle izah etmek gibi bir yanılgıya düşülür. Ama yine de her şeye rağmen az gelişmişliği o coğrafyaya özgü bir kaderci mantık hep yeniden üretilmektedir (Kaygalak, 2021, s.585).

Dünya genelinde gelir dağılımına bakıldığında, dünyada yoksulluk ve aşırı yoksulluk içinde yaşayan en kalabalık nüfusun başta Sahra altı Afrika ve Ortadoğu savaş bölgeleri yer almaktadır. Dünya nüfusu günümüzde yedi milyarın üzerindedir ve dünyadaki nüfus artışında az gelişmiş ülkelerin payı diğerlerine oranla çok daha fazladır. Günümüz dünyasında az gelişmiş ülkeler sıralamasında yer alan 48 ülkeden 33 tanesi Afrika kıtasında yer almaktadır (Yüceşahin,2015, s.33). Aslında Afrika maden, işgücü, toprak ve güneş bakımından çok zengin bir coğrafya olmasına karşın bölgedeki yoksulluk nedenleri çok düşündürücüdür.Çoğu araştırmacılara göre bölgenin yaşadığı yoksulluğun en temel sebebi olarak Afrikalı insanların geçmişini gölgeleyen kölelik ve sömürge sistemlerinin sonuçları olduğu ifade edilmektedir. Afrika elmas ve pırlanta gibi değerli taş rezervlerinin en büyüğüne sahiptir ancak kendi sahip olduğu rezervleri işletmesine izin verilmemiştir. Keşif, işleme ve kesim gibi aşamaları Afrika'da yapılan değerli taşlar işlenmek üzere ederinin çok daha altında fiyatlarla Avrupa tarafından alınmakta ve piyasaya çok büyük kazançlarla sürülmektedir. Yıllık yaklaşık olarak 90 milyar dolar olan değerli taş üreticiliğinden Afrika'ya layık görülen tutar yaklaşık 19 milyar dolardır(Nimir,2018, s.36). Avrupa'nın Afrika üzerindeki yatırım ve yönetim politikaları Afrika'yı kalkındırmaktan ziyade kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda olmuştur. Afrika gelişmemiş bir yer değildir, gelişmesi engellenmiş bir yerdir ve bunun üstesinden gelebilmek de yine Afrika'nın kendi dinamikleri sayesinde olabileceği açıktır.

Yabancılar gelmeden önce, diğer coğrafyalarda olduğu gibi savaş, göç siyaset gibi doğal süreçleri yaşıyor olan Afrika zaten mevcutta var olan zorlu iklim şartları gibi olumsuzluklarla mücadele içerisindeydi. Buna bir de yabancıların gelip sömürü politikaları izlemiş olmaları eklenince gelişmemiş Afrika imgesi çok da yadırganacak bir durum değildir.

Eğer Avrupa toplumları işgal ve sömürü amacıyla geldikleri bu coğrafyada tehlikeli salgın hastalıklara karşı kendilerini korumayı becerememiş olsalardı, Afrika kendi kültür ekseninde evrilir ve şüphesiz çok daha fazla gelişirdi(Marr,2018, s.236).

Sanayileşme sürecinden hemen önce dünyadaki en çok gelir bırakan ticari sistem olan köleliğin sanayileşen toplumlar için bir öz sermaye oluşturduğunu ifade etmek yanlış bir söylem olmaz. Her ne kadar eleştirilse ve karşı çıkılsa da Williams tezine göre sanayi devrimi için gerekli olan maddi ihtiyaç kölelik ve plantasyon sisteminden elde edilen yüksek gelir ve karlar ile karşılanmıştır. Bu anlamda sanayi devriminin temeli bu sistem sayesinde atılmıştır. Tartışmalı olmakla birlikte bu tezin doğrulanabilir yanları vardır. Bunlardan ilki erken sanayi döneminde gelişme gösteren yerlerin başında İngiltere yer almaktadır. İngiltere aynı zamanda şeker tüketiminin en fazla olduğu bölgedir ve transatlantik ticaret üçgeninin içinde yer alıyor olması ilginçtir. Bir diğeri ise köle iş gücü sadece plantasyonlarda değil aynı zamanda yol, sulama sistemleri, kanal gibi insan gücü gerektirecek pek çok alanda kullanılmıştır ve bunlarda kapitalizmin ve modern yaşamın gelişmesinde çok önemli yer tutan altyapılardır. Diğer taraftan kölelik sisteminin kaldırılmasına yönelik girişimlerin sanayiciler tarafından yapılmamış ya da yönlendirilmemiş olması da bu tezin sorgulamaya açık yönlerindedir(Gilbert&Reynolds, 2008, s.265-266).

Kölelik ve sömürge sistemlerinin etkisi de şüphesiz kendileri kadar yıkıcı olmuştur. Her ne kadar bu sistemler artık görünürde aktif değilse de, bir zamanlar aktif oldukları yerlerde halen çok ciddi travmatik sonuçları vardır. 1993 yılında bir zamanlar Almanya'nın daha sonra Belçika'nın sömürgeci olmuş olan Ruanda'dan duyulan kötü haberler tüm dünyayı şaşırtmıştır. İki büyük topluluktan biri olan Hutular'ınTutsilere karşı kanlı acımasızlığının nedenleri için 15. yüzyıl ve sonrası sömürgeciliğin bir yansıması olarak etnik ayrımcılığın mercek altına alınması gerekmektedir(Özensoy,2019, s.820).Ruanda'da yaşadığı bilinen Hutu,Tutsi ve Twa topluluklarının arasında etnik ayrımcılığın ilk izlenimleri sömürge dönemine rastlamaktadır. Bu dönem öncesinde olmayan sosyal ayrılıklar bu dönemde baş göstermeye başlar ve kabileler arası rekabet ve husumet artar. Sömürge döneminde halkın etnik geçmişine göre verilen kimlik kartları, Hutular mecburi üretim ve işçiliğe zorlanırken Tutsilere yönetim ve idari işlerin verilmesi, sosyal imkanlarda ve eğitimde onlara ayrıcalık tanınması gibi durumlar bu iki kabile arasındaki gerilimin temellerinin atıldığı en önemli sebeplerdendir(akt. Sencerman,2019, s.42).

Kölelik, sömürge ve bunların meşrulaştırılması için kullanılan *üstün ırk= beyaz adam ifadeleri her ne kadar günümüzde* eskisi kadar etkili olmasa da halen ırkçılığın bir yansıması olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Aslen Nijeryalı olan araştırmacı Wole Soyinka Afrika üzerine pek çok araştırma yapmış, günümüzde turizm amaçlı kullanılan ama geçmişin toplama kampları olan yerleri ziyarette bulunduğu gözlem yazılarında dönemin şartlarını anlatmaktadır. Gana'nın yukarı doğusunda yer alan Pikworo Köle Kampında kölelerin ederlerine göre sınıflandırıldıklarını, işe yarar ve para edecek olanların Salaga'da yer alan pazara çıkarıldığını işe yaramaz görülenlerin ise çoğunlukla öldürüldüğünü ve yakıldığını anlatmaktadır. Erzak yetersizliği bahanesiyle- aslında güçlenip direniş göstermesinler diye- kölelere yeter miktarda yemek bile verilmeyen bu kamplarda insanların yaşadığı bu gerçeklik karşısında dünyanın geri kalanının *Unutkanlık Ağacı'nın* altında uyuduğunu ifade eder. Böylesi bir tarihin unutulması hele ki bir yara misali geride kalan etkileri sürekli kaşınır ve Sudan gibi ülkelerde sürekli yeniden canlandırılırsa elbette mümkün değildir. Nijerya'nın bugün yaşadığı kabileler arası rekabetin de temelleri geçmiş köle ticaret sisteminde yaşanan rekabete dayanmaktadır. Nijerya köle tedarikçilerinden iki önemli kabile olan Mobee kabilesi ve Abass kabilesi arasında yaşanan

ticari gerginlik nedeniyle günümüzde Nijerya siyaseti bu iki kabilenin arasındaki gerginlikten etkilenmektedir(Soyinka,2018, s.70-78).

Köleliğin kaldırıldığı, sömürgeciliğin son bulduğu yakın tarihte bile bu dönemin çağrışımsal uzantıları vardır. Hala Afrika kökenli siyahi ırk için alt-insanlaştırma girişimlerine tanık olmaktadır. Alabama’da yaşayan Afro-Amerikalı diye tabir edilen köle-torunları tarım işçileri üzerinde yaklaşık 40 yıl süren frengi aşısı deneyi² yapıldı. 1932-1972 yılları arasında yapılan bu deney esnasında penisilin kullanımı standartlaşmasına rağmen, frengi virüsü enjekte edilen insanlara hastalığın vücuttaki yayılımının izlenmesi amacıyla penisilin aşısı yapılmamış ve bu insanlar gözden çıkarılabilir insane malzemesi olarak feda edilmişlerdir(Soyinka,2018, s.81).

Kölelik ve sömürü sistemleri sadece ekonomik açıdan değerlendirilmemesi gereken olgulardır. Kültürlerarası etkileşim açısından çok büyük önem arz etmektedir. Öncelikle ticari sistemle Afrika’ya gelenler burada yerleşmeye başladıklarıandan itibaren yerli halklarla da bir etkileşim içine girmişlerdir. Benzer şekilde transatlantic sistemden özgürleşere kanayurtlarına geri dönenler de sayıca az olsalar da kaldıkları yerlerin kültürlerini memleketlerine getirmişlerdir. Sonraki süreçte sömürgeleşen yerlerde konuşulan resmi dil sömürgesi oldukları ülkelerin dilleri olunca ciddi birçok dilliliğe ve kültürel etkileşime neden olmuştur.

Günümüz şartlarında Afrika köllerinden yeniden doğan coğrafya olarak betimlenmektedir. Yaşam şartlarının iyileştirilmesi ve sürdürülebilir olması için başta eğitim alanı olmak üzere sağlık, ekonomi, sosyal ve kültürel ilişkiler anlamında ciddi atılımlar yapılmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz yakın tarihte kanlı olayların yaşandığı Ruanda bu anlamda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Soykırımın yaşandığı kaotik günlerden bugüne dek birkaç on yıl içinde Itotero eğitim sistemiyle yaptığı sıçrayış takdireşayandır. Batının gözlüğünün ardında talihsiz Kara Afrika imgesi halen mevcut olsa ve zaman zaman ırkçı ayrımlar ve değersizleştirme girişimleri olsa da Afrika’nın yakın tarihte çok daha iyimser bir noktada ve çok daha gelişmiş bir güç olarak karşımıza çıkacağı beklenmektedir. Bunu söylemek için mevcut en büyük gerekçe şüphesiz nüfusun büyük bir kısmını oluşturan çok dilli genç nüfustur. Yarının yetişkinleri olan bu genç nüfus dünyadaki hakim dilleri ve kültürleri yakinen tanımaktadır. Sömürge döneminden ve kölelik sisteminden artakalan en iyi belki de tek iyi sonuç geride bırakılan çok dillilik olmuştur.

SONUÇ

Yüzyıllardan beri süre gelen köle ticaretinin kurumsallaşması büyük ölçüde batılı toplumların Afrika’ya gelişile ilişkilidir. 15. yüzyıldan itibaren güçlü olanın isteklerini yerine getirmek için Afrika’lı insanlar özellikle uygun görülmüştür. Yerliler, batılıların getirdikleri, kendilerine değişik görünen malları satın alabilmek için karşılık olarak köle olarak tuttukları ya da tutsak ettikleri Afrikalı insanları değiştirmişlerdir. Kimi zaman takas yapmış kimi zaman da karşılığında para almışlar ve kendi elleriyle durumun kurumsallaşmasına aracılık etmişlerdir. Böylece Atlantik köle ticareti için gerekli olan köle ihtiyacının karşılanmasında biraz da Afrika yerli halkının kendi eliyle sisteme dâhil olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz (Delibaş, H. 2019, s.34).Transatlantik köle ticareti, bu sistemin dayattığı insanlık dışı şartlar ve bu ticaret için Afrika’nın seçilmiş olmasının nedenlerini bilmek özellikle önem taşımaktadır.

² 1932-1972 yılları arasında yapılan Tuskegee Frengi Deneyi

Afrika'nın dünya haritası üzerindeki konumu dolayısıyla sahip olduğu jeopolitik önem ve kıta olarak Afrika coğrafyasının sahip olduğu zengin yer altı kaynakları burayı sömürgeci güçlerin ana hedefi haline getirmiştir. Bu coğrafyada doğmuş olmak dışında hiçbir "kabahati" olmayan Afrika insanının sömürgeci batılı güçlerin materyalist arzularını gidermek için hedef seçilmeleri tamamen yaşadıkları coğrafyanın bir cazibe merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu coğrafyada kölelik ve sömürgecilik döneminde yaşanan insanlık dışı olaylar ve tarihi süreç, “Coğrafya kaderindir” mottosunun hayat bulmuş şekli gibidir. Batı yazınındaki edebi eserlerde Afrika'nın her yerinden altınlar çıkan tarım arazileriyle, çatıları som altınla kaplanmış ev tasvirleriyle süslenmiş imgelemi de Batının Afrika hırsına metaforik bir etkisi olduğu da söylenebilir.

Bu zengin topraklara altın madeni hayaliyle gelen batı toplumları, bu topraklardan insani açıdan utanç verici bir kazançla çıkmışlardır. Batılı toplumlar varlıklarına varlık katarken Afrikalı insanlar telef olmuş geride kalanlarla birlikte Afrika toprakları da kısım kısım sömürgeleştirilmiş ve kıtanın neredeyse her yeri talan edilmiştir. 19. yüzyılda köleliğin yasa dışı ilan edilmesiyle kıta yavaş yavaş esareten kurtulmaya ve tarihin açtığı derin yaralarını sarmaya başlamıştır. Son 50 yıl içinde adeta küllerinden yeniden doğmaya başlayan Afrika coğrafyası için bu yaşanan tarihi süreç şüphesiz bir dönüm noktası olmuştur. Afrika insanı tarihi gerçekliğinin farkındadır ve gelişen dünya şartlarına ayak uydurabilmek adına Afrika çeşitli atılım planları gerçekleştirmektedir. Gelecekte Afrika imgesi umut vaat etmektedir. Tarihi bir talihsizlik ve trajedi olarak değerlendirilen bu sürecin etkilerinden kıtanın kurtarılması için UNESCO Köle Yolu Projesi'ni³ başlatmıştır. Bu süreci deneyimleyenlerin hikayelerini konu alarak tarihin örtbas edilerek değil de paylaşarak karanlık yönlerini aydınlatmayı, tarihi gerçekliklerden ders çıkarmayı ve mücadele ve başarı temsili anlamında ilham olma gibi amaçlar güdülen bu proje aracılığıyla daha iyi bir dünya olgusu yaratmak amaçlanmaktadır. Benzer şekilde Birleşmiş Milletler de 2015-2024 yıllarını Afrika Kökenli İnsanlar On Yılı⁴ ilan etmiş, bu on yıl içinde hiçbir ayırım gözetilmeksizin toplumların modernleştirilmesine ve UNESCO eğitim ve kültür çalışmalarının da katkısıyla kıta insanının iyileştirilmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

2001 Milenyum Komisyonu raporunda Afrika ile ilgili olarak şunlar ifade edilmiştir: Afrika geçmişini kabullenmelidir. Dış dünya ile ancak bu şekilde bir ilişki kurulabilir ve üzücü tarihinde yer alan tüm tarafların ancak bu şekilde yeni bir ilişki çağı başlatmasını sağlayabilir(Akt.Soyinka,2018, s.65).

Tarihten benzeri görülmemiş yaralar almış Afrika Kıtası için dış dünya ile sağlıklı ilişkiler kurmasının Milenyum Komisyon raporunda ifade edildiği gibi sadece kendi çabalarıyla olabileceği beklentisi taraflı bir bakış açısıdır. İhmal ya da ihlal yoluyla bir şekilde bu karanlık sürece neredeyse tüm dünya dâhil olmuştur. Bu nedenle dünya milletlerinin ortak kalkınma ve modernleşme girişimleri ile ancak bir nebze Afrika kıtası ve insanının yaraları sarılabilir.

³Resmi olarak 1994 yılında Benin'de başlatılan, köle yolu ticareti ve kölelik nedenlerini ve sonuçlarını araştıran bir UNESCO projesidir.

⁴ Bu bilgi UNESDOC Digital Library sayfasından edinilmiş ve Türkçeye çevrilmiştir. Daha detaylı bilgi şu adreste mevcuttur: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002453/245396e.pdf>

Afrika’da bugün gelir dağılımı açısından çok ciddi sıkıntı içerisinde. Bir taraf sonsuz refah içinde parmaklarını altın ve elmaslarla donatırken diğer tarafta içeceği su için toprağı kazmak zorunda kalanlarla doludur (Ataöv,2010, s.72). Bu kesimdeki insanlar açlık sınırında değil açlığın tam ortasında yaşamaktadır. Ekonomik dağılımın sadece mutlu bir azınlığın isteklerine cevap vermesi ile refaha ulaşılması mümkün değildir. Refah seviyesini artırmak için orta sınıfın desteklenmesi şarttır.UNESCO ve Birleşmiş Milletler gibi dünya örgütlerinin yaptığı çalışmalar kayda değer olmakla birlikte, kıtada hüküm süren yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık gibi konularda geliştirme çalışmaları yerel ve uluslararası kalkınma programları aracılığıyla yapılmaktadır ve henüz istendik düzeye ulaşmamıştır. Öncelikle bu alanlarda yapılacak geliştirme çalışmaları kıtanın gelecek refahı açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika sömürsü*. İstanbul: İleri YayınlarıBıçakçı, H. (2018). *Sömürge Öncesi Dönemden Günümüze Afrika’da Kentler ve Kentleşme Hareketleri*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2018/3, Sayı:32, s. 58-88
- Delibaş, H. (2019). *Transatlantik Köle Ticaretine Dair Bir Analiz* (Gorée ve Saint Louis Köle Ticareti),AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 2(1),32-42.
- Demir, E. (2013). *Küresel Ekonomide Afrika Ülkelerinin Konumu ve Türkiye ile İlişkiler*. Türkiye İş Bankası. İktisadi Araştırmalar Bölümü.Available at: https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_12_2013.pdf
- Ferguson, N. (2020). *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*. (Çev. N.Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. 4.baskı
- Gilbert, E. ve Reynolds, J. T. (2008). *Dünya Tarihinde Afrika Tarihöncesinden Günümüze* (2nd ed.). New Jersey:PearsonPrenticeHall.
- Gür, N. (2014). *Köle Ticareti Ve Ekonomik Gelişme*. International Review of Economics Management. Volum 2, Number 2, 2014, p. 49-62.
- Kaygalak, I. (2021). *"Coğrafya Kaderdir" Üzerine*. Reflektif Journal of Social Sciences, 2021, Vol. 2(3)DOI: 10.47613/reflektif.2021.47
- Marr, A. (2018). *Büyük Dünya Tarihi*. İstanbul: Yakamoz Kitap
- Nimir,F. A. (2018). *Fransa'nın Afrika'da Uyguladığı Sömürge Vergileri*.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Nunn N. *ShackledtothePast: TheCausesandConsequences of Africa'sSlaveTrade*. In: Diamond J, Robinson JA *Natural Experiments of History*. Cambridge: Harvard UniversityPress ; 2010. pp. 142-184.

Available at: <https://scholar.harvard.edu/nunn/publications/shackled-past-causes-and-consequences-africas-slave-trade>

- Özensoy, A.U. (2019). *15 ve 16.Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi*. Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık 2019, Cilt 5, Sayı 3.
- Said, E.W. (2003). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sencerman, Ö. (2019). *Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi*. Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 9, S. 18.
- Soyinka, W. (2018). *Afrika'ya Dair*. Ankara: Hece Yayınları.
- Tatar, T. 2011. *Sömürgecilik ve Kızıl- Kara Katliam*. Sosyoloji Konferansları Dergisi, 44(2): 195- 220.
- TAŞBAŞ, Erdal, (2021), “Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası”, Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/I, ss. 483-499.
- Topuz, H. (2018). *Büyülü Afrika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yüceşahin, M.M. (2015). *Afrika: Demografik Yapı, Mekân, Sorunlar Ve Gelecek?* Nüfusbilim Dergisi, 2013, 35: 31-61

1699-1750 Yılları Arasında Rumeli’de Güvenlik Zafiyeti (Manastır’da Eşkıyalık Olayları, Martolosların Tutumu Ve Teşkilatın Lağvedilmesi)*

Mehmet DEMİRKOL**

Öz

Osmanlı Devleti’nde,16 yıl kadar süren savaşların ardından1699’daimzalanan Karlofça Antlaşması ile bir barış ortamı sağlanmıştır. Fakat Rumeli’deki hudut boylarında süren savaşın etkisiyle asayiş sorunları ortaya çıkmış; buda savaş dönemi ve sonrası Rumeli’de eşkıyalık adına uygun bir ortam hazırlamıştır. Derbent teşkilatı üyeleriolan martolosların olumsuz tutumları eşkıyalık olaylarını tetiklemiş ve Rumeli’nin birçok yerinde eşkıyalık faaliyetleri görölür olmuştur. Bu yüzden devlet, derbent teşkilatına yeniden nizam vermek amacıyla martolosların sergiledikleri olumsuz tutumlarınabinaen teşkilatıilga etmiştir. Derbent teşkilatına yeniden nizam verilmek suretiyle eşkıyaların üzerine gidilmiş veRumeli’de tekrardan güvenli bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüm bu hususlar çalışmamızda ele alınarak konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Manastır, Martolos, Derbent, Eşkıyalık.

Security Weakness in Rumelia Between 1699-1750. (The Banditry Incidents in the Manastir, the Attitude of Martolos and the Dissolution of the Organization)

ABSTRACT

At the end of the wars that lasted about sixteen years in the otoman state, an atmosphere of peace was established with the Carlow (Karlofça) Treaty signed in 1699. However, security problems arose due to the effect of the war along th eborder in Rumelia. Drung and a fer the war period, a

---

*Bu makale Prof. Dr. Mehmet Karagöz danışmanlığında Mehmet Demirkol’un “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır” adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

**Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2189-8978

suitable environment was created for the bandit in Rumelia. The negative attitudes of the Martolos, who were members of the Derbent Organization, triggered these events. Therefore, events of banditry have been seen in many parts of Rumelia. Therefore, in order to reorganization, the organization was eliminated due to the negative attitudes of the Martolos. By giving order to the derbent organization and by going over the bandit, a safe environment was tried to be created again in Rumelia. All these issues were discussed in our study and tried to clarify the subject.

Keywords: Rumelia, Manastır (Bitolia), Martolos, Pass, Banditry.

Giriş

Çalışmamızda, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli’de bir güvenlik sorunu olarak eşkıyalık olayları, Manastır Şehri üzerinden ele alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Devletin içinde bulunduğu genel vaziyete bağlı olarak güvenlik sorunları yaşanırken aynı zamanda yerel güvenlik kuvveti olan Martolosların tutumları da asayiş noktasında zafiyet oluşturmuştur. Martolosların bu tutumları belirtilerek içinde yer aldığı derbent teşkilatının vaziyetini ortaya koymaya çalışacağız. Yine Rumeli’de dönemin şartlarına binaen oluşan güvenlik sorunlarından bir tanesi de eşkıyalık faaliyetleri olmuştur. Rumeli’de Güvenlik Zafiyetine Zemin Hazırlayan Sebepleri belirtecek olursak:

1699’da Karlofça Antlaşması ile Avusturya, Venedik ve Lehistan gibi Devletlerle anlaşmak zorunda kalan Osmanlı’nın batı hudutlarında kaybettiği topraklarla birlikte devletin sınırlarında da değişimler olmuştur. Devletler arasında antlaşma olsada zaman zaman batılı ülkelerin sınırlar üzerindeki baskısı ve saldırıları devam etmiştir. Bu yüzden Osmanlı, Belgrad’ın düşmesi neticesinde değişen sınırlarından ötürü Sırbistan’daki Niş Kalesi’ni muhkem hale getirmiştir. Bunun yanında Manastır’a kadar uzanan bölgede yerli ahaliyi isyana teşvik hareketi bertaraf edilmeye çalışılmıştır (Uzunçarşılı, 1997: 138).

Osmanlı, 1700’lü yıllara gelindiği vakit bile komşu ülkelerle bir hareketlilik içinde olmuştur (Uzunçarşılı, 1997: 98-138).¹ Şöyle ki Osmanlı’nın Sınır ve hudut bölgeleri sık sık saldırılara ve tacizlere maruz kalmış olup (Manastır ŞS, 45: 37)²1717-1718 savaşlarında Osmanlı, Sırbistan’ın büyük bölümünü kaybetmiş; Niş ve Vidin’i muhkem bir hale getirmek için uğraşmıştır (BOA. MAD. d. 4712-534; MŞS, 46: 64-65).1719-1723 yıllarında Niş’te

¹ 1712 ve 1714’te Venedikliler Karadağlıları isyana sevk etmiş ve muvaffak olamamışlardır. 1715’te Mora’nın zaptı, 1717’de Venedik ile mücadeleler, Belgrad’ın muhasarası ve elden çıkması gibi Rumeli’de yaşanan tüm bu hareketlik eşkıyalık olaylarının yaşanmasında etkili olmuştur.

² Manastır Şeriye Sicili, 45: 37. (Bundan sonra MŞS olarak not düşülecektir. Burada 45 defter numarasını 37’de sayfa numarasını belirtecektir.)

görmeli surların yapıldığı kayıtlarda yer almıştır (Kiel, 2007: 147-148). Bunun için sınır bölgeleri sık sık askeri bakımdan desteklenmiştir. 1719 senesinde yeniden inşa edilecek Niş Kalesi için Manastır Kazası'ndan 51 Rençber (usta), 17 taş kırıcı ve 20 adet öküz arabası temini istenmiştir (MŞS, 38: 8). Yine Rumeli'nin batı sahasındaki hudut bölgelerinde var olan düşmanın taciz ve tecavüzkar girişimlerine karşı sık sık sefer düzenlenmiştir (MŞS, 46: 48). Bu seferler Bender, Vidin, Niş (MŞS, 46: 45),³ Bosna taraflarına yönlendirilmiş olup özellikle de Nemçe (Avusturya) (MŞS, 45: 63-64)⁴ ve Mesgu keferelerinin (MŞS, 45: 37; MŞS, 45: 43-44)⁵ üzerlerine olmuştur (MŞS, 46: 64-65).⁶

Manastır Şehri, Balkanların batı sınırlarının gerisinde olması nedeniyle asayiş sorunlarının etkilediği bir bölge mahiyetini almıştır. Fakat bulunduğu konum itibarıyla sınır bölgelerinin güvenliğinin sağlanmasında bir üs görevi yapmıştır. Nasıl ki Manastır şehri Osmanlı'nın Balkanların fethinde bir çıkış bölgesi, bir üs konumu mahiyetinde olmuşsa aynı şekilde devletin zayıf olduğu zamanlarda, özellikle Balkanlar'da toprak kaybetmeye başladığı zamanlarda da kilit nokta olma özelliğini korumuştur. Daha sonra belirteceğimiz üzere Rumeli'de güvenliğin sağlanması için Rumeli valisinin Manastır'da ikamet etmesi gerektiği dahi belgelere yansımıştır. Özellikle Makedonya bölgesi dönemin olaylarından etkilenen yer olmuştur. Arnavut eşkıyaları bu durumdan ise en çok istifade eden eşkıyalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Manastır Şehri, belirttiğimiz olaylara karşın askeri sevk, tayinat ve iaşe temininin sağlanmasında önemli bir menzil olmuştur. Devletin içinde bulunduğu durumu düzeltmek için ahali üzerine yıkılan vergi yükü de ahaliyi eşkıyalık faaliyetlerinin yanı sıra olumsuz yönden etkileyen diğer bir faktör olmuştur (Oğuzoğlu, 1995: 158-180). Devlet bu olumsuz atmosferi

³1738'de Niş ve Özü gibi garb hudutlarındaki kalelerin muhafazasına yönelik keferenin hudut tecavüzlerine karşı hızlı bir şekilde hareket etmek için her kazadan 1'er 2'ser neferin savunmaya katılması ferman olmuştur.

⁴Mesgu ve Nemçe Keferelerinin üzerine sefer düzenlemek icap etmiş ve bu yüzden Manastır'dan 80 adet olmak üzere Rumeli kazalarından ve diğer kazalardan 1.580 beygir temin edilmesi istenerek masrafların ahali üzerine tevzi ettirilmesi istenmiştir. Sefer hazırlıkları aciliyet gerektirmiş olmalı ki Asker sevk, mühimmat ve sevkıyatı için hazineden *icra akçesi* temin edilerek işler hızlandırılmıştır.

⁵ Azak Kalesi muhafazasına yönelik tacizlere karşı Mesgu Keferesi üzerine sefer düzenlenmesi müstahak olmuş ve askeri taifeden sipah, silahtar ve bölükân erbablarının sefer mahalline (Edirne Sahrası) toplanmaları istenmiştir. Bunun için Manastır'dan 60 neferin orduya katılması istenmiştir. Bkz. (MŞS, 46: 28). Yine bu sefer için Manastır'dan 60 kıta öküz arabası istenmiş; fakat ahalinin eşkıyadan dolayı fakir haline binaen 30 kıta (ahali üzerine tevzi edilen miktar 5.641 kuruştur) olması kararlaştırılmıştır. Bkz. (MŞS, 46: 29).

⁶Bender, Vidin, Niş, Bosna gibi garptaki hudut yerlerine olan Mesgu ve Nemçe keferesine karşı 6.595 nefer ile sefer için karar verilmiştir.

bertaraf etmek için merkezin belirlemiş olduğu vergilerden başka şehir masrafları adı altında alınan vergiler deahali üzerine yük oluşturmaktaydı (MŞS, 44: 5).⁷

Biz bu kapsamda Rumeli’nin birçok şehrinde meydana gelen eşkıyalık olaylarını Manastır Şehrini eksen alarak Manastır Şer’iyye sicilleri, Osmanlı Arşivi’nin muhtelif tasniflerindeki müstakil belgeler ve diğer kaynaklar üzerinden aydınlatmaya çalışacağız.

Derbent Teşkilatı ve Martoloslar

Farsça geçit tutma manasına gelen derbent, Osmanlı Devleti’nde geçit, boğaz ve sınır bölgelerinde emniyeti sağlamak için güvenlik güçlerinin istihdam edildiği yerler olmuştur (Halaçoğlu, 1994: 162-164). Yol güvenliğini sağlamak için kurulan teşkilat özellikle tehlikeye açık, eşkıyanın baskın verebileceği güzergâhlarda oluşturulmuştur.⁸

II. Murat zamanından beri süre gelen derbent teşkilatında martoloslar da yer almış ve martoloslardan insan gücü olarak istifade edilmiştir. İncelediğimiz dönem Rumeli’de eşkıyalık olaylarının çok olması nedeniyle de derbent teşkilatına önem verilmiş ve teşkilat uygulamalarında değişikliğe gidilmiştir. Derbent teşkilatının güvenlik gücünü oluşturması ve teşkilattaki tutumlarını ortaya koymak adına martoloslar üzerinde durularak derbent teşkilatını açıklamaya çalışacağız.

Kaynaklarda değişik yazımları ile karşımıza çıkan martolos kelimesi, Bizanslılar ’da bir milis güç olan Armatolos veya Amartolos’a bağlanır. Martolos, Osmanlı’nın ilk zamanlarında Hristiyan askerlerden savaşlarda faydalanma yoluna gidilmesiyle birlikte bir teşkilat olarak Osmanlı Devleti’nde vücut bulmuştur. Osmanlı bunları farklı zamanlarda farklı görevlerde istihdam etmiştir. Muhbir ve casus olarak kullanıldıkları gibi muhafız ve derbentçi olarak da görevlendirilmişlerdir. Bu teşkilatta zimmiler görev aldıkları gibi ihtiyaç halinde Müslümanlar da teşkilata dâhil edilmiştir (Özcan, 2003: 64-66). Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri derbent teşkilatında yer alan martolosların diğer alanlardaki faaliyetleri azalmakla birlikte iç hizmette kullanımları devam etmiştir (Keser, 1999: 273).

XVI. yüzyıl boyunca güçlü dönemlerini yaşayan martoloslar, daha XVII. yüzyıla girmeden başlayan savaşlardaki ayaklanmalar neticesi zayıflık göstermiştir. XVII. yüzyılda sefer martolosları kalkmış (BOA. C.DH. 229-11433); iç hizmet martolosları önem

⁷Bir misal olarak, Manastır Şehri’nde konaklayan 1.000 sekbanın masrafları olan 51.500 akçe şehir ahalisine tevzi ettirilmiştir.

⁸ Detaylı bilgi için bakınız .,(Orhonlu, 1990).

kazanmıştır. Mahalli makamların girişimiyle teşkilat kurulmaya başlanmıştır. Merkezi yönetimin onayı ile deteşkilatın görevi kesinlik kazanmış oluyordu. Teşkilat, görevlerini ilgili kadıların martolosbaşı ile yaptığı anlaşmaya göre icra ederlerdi. Şöyle ki MartoloslarGüvenlik görevlerinin yanında miri malı tahsili, toprağın devamlı meskûn olması, işlenmesi, maden muhafızlığı ve göçebelerin iskânı görevlerinin yanındaBalkanlarda mülkî ve adlî mercilerin muhafızları durumundaydılar (Özcan, 2003: 64-66).Martoloslar, XVII. yüzyıldan sonra derbent teşkilatına bağlandı ve Müslümanlaştırılmaya çalışıldı (MŞS, 34: 47).⁹Devlet, teşkilat için vergi toplamak suretiyle askerlerin ücretlerini karşıladı (MŞS, 33: 48).Böylece Teşkilat 1708’de düzene sokulmaya çalışılsada başarılı olunamamış (MŞS, 33: 9)¹⁰ve martoloslardan oluşan teşkilat daha sonra lağvedilmiştir(Özcan, 2003: 64-66).

Martoloslar, kendilerine çizilen bölgelerin güvenliliğinden sorumlu olmuşlardır. *Martolosbaşılarna* Manastır Kazası’nın da içinde bulunduğu Kalurunya, Üstürde, Kesriye, Vodonya ve Pirlepe kazalarındaki derbentlere güvenliğin sağlanması sorumluluğu verilmiştir(MŞS, 33: 44). Derbentlerin güvenliğinin sağlanması sorumluluğu uhdesine verilen martoloslara ise “*bölükbaşı*” atanmıştır. Bölükbaşı ise kendisine vekil de atayabiliyordu(MŞS, 34: 5).

Merkezi yönetim martolosların nizamını tesis etmek için martolosbaşı tayin etmiştir. Hatta devlet bu görevliyi dahi keyfiyet üzere bırakmayıp takibini yapmış olup teftiş ettirmiştir(MŞS, 33: 9). Rumeli sol kazalarında ferman üzere teftiş ile martolosların faaliyetlerinin neler olduğu, kaç nefer oldukları, ne kadar harç ve masraflarının olduğunu vs. mübaşir vasıtasıyla görebilmişlerdir.

Zaman zaman görevi kötüye kullanma ve keyfiyet hallerinden dolayı haydutluk ve eşkıyalık olaylarının artması üzerine ahalinin şikâyetleri olmuştur. Bu yüzden merkezi yönetimden uyarılar olmuştur. Mesela 1711 senesinde martolosbaşının keyfiyet üzere olması nedeniyle uyarılmış ve martolosbaşı durumunu düzelttiği için göreve devam etmesi istenmiştir(MŞS, 34: 48).¹¹

Martoloslar görevlerini icra etmek yerine zaman zaman eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş; bu yüzden devletçe teşkilat bazında yeni düzenlemelere gidilmesine neden

⁹Pirlepe, Karaferye, Üstürde, Kalurunya, Kesriye ve Manastır derbentleri için Tırhala ve Yanya sancaklarından Müslüman ve mutemet kişiler martolos olmak için talep edilmiştir.

¹⁰1708 ve 1711 senelerinde martolosların nizamı için memur olarak Osman görevlendirilmiştir.

¹¹Yenişehir kadısı tarafından Martolosbaşı Osman’a yetkilerini aşır keyfiyet üzere olup olmadığının takibi ve teftişi için mübaşir tayin edilmiştir.

olmuştur. Mesela Vezir Hüseyin Paşa’nın haydutlar hakkındaki malumatlarına binaen çıkan fermanla, Rumeli dâhilindeki kazalarda martolosbaşı ve maiyetindeki neferlerin ve Arnavut eşkıyasından bazılarının zulüm ile hareket etmeleri, cebren altın ve akçe toplamaları ve saire martolosların lağvedilerek yerine yeniden martoloslar toplanması ve *Sicillat-ı Mâhfûza* kaydı yapılarak geçitlerin ve kazaların güvenliğine ihtimam gösterilmesi emredilmişti. Böylece martolosların gücünü oluşturan zımmi güçlerin yerine derbentlerin olduğu yerlerden kişilerin derbentçi olması kararlaştırılarak teşkilat, denetim altında tutulmaya çalışılmıştır(MŞS, 30: 20). Daha 1707 senesi Manastır Şehri civarında ferman gereği martolosların dağıtılması istenmiş yerine derbentlerin yer aldığı karye ahalisinin derbent muhafazasına getirilerek yolların ve güzergâhların emin ve salim olması için buyruldu çıkarılmıştır(MŞS, 32: 50).

Martoloslar üzerindeki değişiklikler bir sonuç vermemiş olacak ki derbentlerin yer aldığı birçok köy sakinlerinden zimmiler dahi, şikâyetlerinde Manastır’da bulunan *Derbend-i Adide’de* kefare taifesinden olan sekbanların olumsuz tutumlarından dolayı teşkilat için dürüst olan Müslümanlardan martolos olmaları istemişti.(MŞS, 33: 2).

Kazaların derbentlerinde görev yapan martolosların bazılarının değişmesi ve azli ile Müslümanlardan bu vazifeye görevli seçilenlere *hüccet* verilmiştir. Böylece Manastır’da PovantDerbend’ine 40 kadar nefer ile bunlara bölükbaşı olan Kasım vazifeli olmuştur(MŞS, 33: 2). Yine martolosların azl ve tayin işleri ile ilgili olarak Kasım Bölükbaşı’na (kumandan) 40 neferi ile derbent muhafızlığı için *Temessük* verilmiştir(MŞS, 33: 7). Kasım Bölükbaşı’nın yerine 1708 senesinin ikinci yarısı için İbrahim’emessük verilerek İbrahimbölükbaşıluğa getirilmiştir(MŞS, 33: 20).

Martolosların derbent teşkilatında sonunu getiren hususlar şüphesiz asli görevlerinin zıttı olan eşkıyalık yolunu seçmeleri olmuştur. Nitekim eşkıyalık olayları ile birlikte martolosların eşkıyalığa soyunması hususunda martolosbaşı merkezi yönetimce uyarılmıştır. İstihdam edilmeyen ve tebdil üzere olan martolos eşkıyalığına karşı tedbir alınması istenmiştir. Bu gibi durumlardan dolayı teşkilata yeni üyelerinin güvenilir Müslümanlardan seçilmesi istenmişti(MŞS, 33: 21).

Martolosların eşkıyalığa bürünmesinin yanında yine başka bir tehlike eşkıyaların martolos kılığı altında eşkıyalık yapmaları olmuştur.1713 senesine gelince Manastır’ın da içinde bulunduğu Rumeli sol kazalarında martolos kılığına bürünmüş eşkıya ve haydutluğa karşı önlem alınması istenmiştir(MŞS, 33: 37).

Derbentlerin güvenliği sadece ahalinin huzur ve güvenliğinin temini için değil aynı zamanda devlet erkânının, ulakların ve İstanbul’a olan nakillerin ve hazinenin merkeze aktarılmasında güvenli bir geçiş imkânı sağlamıştır. Bu gibi durumlarda derbentlerin güvenliğinin tesis edilmesi hususunda önlemlerin alınmasına yönelik güvenli geçişin temin edilmesi istenmiştir (MŞS, 31: 31).

1722 senesinden itibaren Rumeli’nde vaki derbentlerin martolosları, *pandurneferatının* (derbent bekçisi) *ve pandurbaşılığının*, Hatt-ı Hümayûn ile külliye ref’i söz konusu olmuş olup hudut ve geçit ahailerinin buldukları yerlerin muhafazasını yapmaları şartı ile nizam verilmiştir (MŞS, 51: 46). Bu tarihten itibaren *pandurbaşılığı* yerine *derbentçiyânbaşı* tabiri getirilmiştir. Yeniçeriler üzerine ise *başbuğ* tayin edilmiştir. Kaza ahalisinin arzuhalı ile bunun da ref’i istenmiş, yerine kaza ahalisinden olan muhafızların birbirlerine kefaleti ile *hüccet-i şer’iyye* verileceği üzere tanzim kılınmıştır. 1748 senesi derbentçiyânbaşı görevi kaza ahailerinden olan Ömer ve İsmail’e tevcih edilmiş olup berat-ı şerif verilmiştir. Fakat kaza ahailerinin istekleri üzere ref’ olunmuşlardır. Yeni nizam gereğince telhis ile kaza ahailerinin kendi derbentlerini savunmalarını istenmiştir (MŞS, 51: 46).

Tüm bu değişimler sonucunda martoloslar ilga edilmiştir. Derbent teşkilatına ise derbentlerin bulunduğu yerin ahailerini tarafından korunacağı belirtilerek derbent teşkilatı Tanzimat’a kadar varlığını sürdürmüştür.

Eşkîyalık Olayları ve Martolosların Tutumları

Eşkîyalık, daha ziyade düzene tabi olmak istemeyen asilerin bireysel veya guruplar halinde sergiledikleri faaliyetlerle kimliklerinden sıyrılmış kimseler olup devamlı bir şekilde yer değiştiren ve güçleri nispetinde devlet ve reaya karşı kanun dışı tavırları ile eylemlerde bulunanların sergiledikleri asilik hareketleri olarak telakki edebiliriz. Durmadan yer değiştirerek kasaba ve köylerde baskınlar verip gasp, cinayet, ırza ve mala tecavüz gibi hareketleriyle devamlı reayayı bezdiren ve devleti güvenlik alanında uğraştıran haydut taifesi devlet ve reaya için bir mazarrat olmuştur.

Eşkîya taifesinin, ulaşım ve iletişimin zayıf olduğu dönemde varlık göstermek ve mevcudiyet bulmak için reayayı sindirme yolunu seçmesi, devletin güvenlik güçleriyle karşılaşmamak için devamlı yer değiştirmesi ve dağları mesken tutması eşkîyalığın yaşamsal rollerini oluşturmuştur. Biz bölgesel olan bu sorunun Manastır Şehri’ne yansıyan yönlerini

ele almış olup yeri geldiğinde Rumeli’nin diğer şehir ve kasabalarının da ortak bir sorunu olması hasebiyle belgelere yansıyan yönleri üzerinde de durarak özel ve genel mahiyetiyle konuyu irdelemeye çalışacağız.

İncelediğimiz dönem eşkıyalık faaliyetlinin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu yoğunluk sadece Manastır Şehri ile sınırlı kalmamış esasında 1683-1699 yıllarında meydana gelen savaş ortamında ve sonrasında Rumeli’nin hemen hemen geneline yayılmıştır (Karagöz, 2006: 376-379).¹² Zira eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçebilmek için 1733 senesinde Rumeli Eyalet merkezinin geçici bir süreliğine Manastır’a alınması için Hatt-ı Hümayûn bile çıkartılmıştır(BOA. AE. SAMD. III. 1-21).

Eşkıyalık olaylarının artmasında ve güvenlik zafiyetinin ortaya çıkmasında birçok faktör etkili olmuştur. Osmanlının içinde bulunduğu savaş sonrası asayiş ortamı en büyük etken iken Rumeli’nin bir jandarma kuvveti niteliğinde olan ve derbentlerin güvenliğinden sorumlu martolos teşkilatı ise gerekli güvenliği sağlamada başarı gösterememişlerdir. Hatta asi davranışlarıyla eşkıyalığa bile kalkıştıklarından kaza ve köy ahalisinin durumu zayıflamış ve reaya fakir düşmüştür. Vergilerini vermekte zorluk çeken reaya zaman zaman bu hususta devletten aman dileyerek vergi tahsilinde indirimine gidilmesini dahi talep etmiştir(BOA. AE. SAMD. III. 203-19580). Öyle ki 1737 senesinde Ordu-yuHümâyûn’da bulundurulmak üzere Manastır Kazası’ndan istenilen 60 kıta öküz arabası ahalinin fakir durumu gözetilerek 30 kıta arabaya indirilmiştir(BOA. AE. SMHD. I. 27-1638). Ahalinin bu fakirlik durumuna mukabil Manastır’ın ziraî ve hayvancılık potansiyeli yüksektir. Bu faaliyetler zirai hayatı ve hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Kadimde Manastır’ın bu alanlarda ne kadar zengin olduğunu Mehmet Tevfik’in bir seyyahattan aktardığı bilgilerde görebiliyoruz. Meşhur seyyah 1773’de Manastır’dan geçtiğinde beygir, kısrak vs. hayvanatın Avrupa’nın her tarafına özellikle Macaristan’a gönderilmesinde Manastır’ın büyük bir potansiyele sahip olduğunu söylemektedir (Tevfik, 1910: 26).

Martolosların ve eşkıya guruplarının zaman zaman müşterek olarak eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri olmuştur. Bu eşkıyaların ‘*biz martolosuz*’ demeleri ile derbentlerden geçenlerden haksız yere geçiş akçesi talep etmeleri, vermeyenlerin mallarına el konulması, kaza ahalisinden altın toplamaları, nefisleri için adam öldürmeleri, yağma ve çapulculuk etmeleri ve dahi Arnavut eşkıyası ile martolosların birbirlerinin girdiği mahallere

¹² Mehmet Karagöz, mühimme defterleri üzerinde yaptığı çalışmada eşkıyalık ile ilgili hükümlerin Rumeli kazalarının çoğuna gönderildiğini belirtir.

girmelerine izin vermeleri hep martolos kisvesi altında gerçekleştirdikleri eylemleri olmuştur. Devlet bu durumu acilden halletmek için Arnavut taifesinden olan martoloslar hariç tutularak yerliden birbirlerinin kefaletiyle birer martolosbaşı ve 30-40 kadar nefer kazalara sevk edilerek kaza ahali ve derbent yolları güvenlik altına alınmaya çalışılmıştır. Martolosların bu tutumlarından dolayı martolos teşkilatlanmasına düzen ve intizam verilmesi yönünde değişikliğe gidileceği görülecektir.¹³ Tüm bu gelişmeler neticesinde emr-i şerif üzere *Han-ı Cedid ve Üsküp Nezâreti Derbentleri*’nden gayri diğer martolosbaşı ve martolos kayıtları iptal olunmuş ve Defterdâr Mehmet tarafından ilam olunmuştur. Saray-ı Atik dizdarlarından Hacı Mehmet’in martolosbaşılığı Hatt-ı Hümayûn ile olmuştur. Diğer martolosbaşılar ise kendi talepleriyle ve ahalinin ittifakları üzere olmuş olup ilâm ile bildirilmiştir (MŞS, 30: 19).

Bu düzenlemelerden sonra bile bu teşkilatla ilgili sorunların bitmediğini görüyoruz. Manastır’ın ileri gelenleri ve devlet görevlileri mahkemeye başvurarak martolosların nizamını, eşkıyanın tedip edilerek askeri masrafların mahalli kaynaklardan karşılanmasını ve yeniden martolos başı tayin edilmesini istemişlerdir (BOA.A.DVNSMHH.d. 118-1701). Fakat her nedense genelde martolosbaşı olarak başa gelenler eşkıya ile bir olma yolunu seçmişlerdir. Mesela Manastır ve Pirlepe kazalarının Martolosbaşı Kara Ali’nin uhdesine verilen işlerle yetinmeyip başına topladığı eşkıya ile berâtına dâhil olmayan kazalara gidip köy köy gezerek ahaliye zulmettiği ihbarları alınmış ve bunun takibi istenmiştir (BOA.A.DVNSMHH.d. 118-1701).

Martolos teşkilatı eşkıyaya karşı şehrin güvenliğinde yer almış olup bu teşkilatı şehrin mahallelerinin asayişini sağlamak adına bir güvenlik birimi olarak görmekteyiz. 1709 yılı haydutluk ve eşkıyalık faaliyetleri zuhur edince vilayet sakinlerinin şikâyetleri doğrultusunda mahallelerin muhafazası, sekbanların tedariki (Arnavutlardan olmamak şartıyla), bölükbaşı ve sekbanların dikkate alınması hususunda yerli ahalden seçilmesi gibi güvenliğin ehemmiyetini artıracak tedbirler gözden geçirilmiştir (MŞS, 33: 28). Martolosların olumsuz tutum ve davranışlarından dolayı özellikle yerli ahalden seçilmeleri istenmişti.

Manastır’da eşkıyalığın sık sık görülmesindeki sebeplerden bir tanesi de şehrin bulunduğu konum itibarıyla dır. Sınır ve hududa yakın olması ve bir tampon bölge olması Arnavut eşkıyasının saldırılarına ve faaliyet göstermesine açık kapı bırakmıştır. Bunun yanında Rumili dâhilinde olan kazalar ile komşu olmasının bir neticesi olarak ilişki içinde

¹³Martolosların tutum ve davranışlarından dolayı teşkilat lağvedilmiş ve yerli ahalden bu teşkilat için alım yapılmaya başlanmıştır.

bulunması eşkıyaların hareket alanını genişletmiştir. Eşkîyalık faaliyetlerinde şehrin nüfusunun kalabalık olması ve yerli şakilerin ortaya çıkması diğer bir etken olmuştur. Yine de eşkıyalık olaylarına ana etken sefer zamanlarında haydut, kuttau’t- tarik eşkıyası, yerli şakiler ve başıboş levendatların eşkıyalık hususunda ortaya koydukları faaliyetler olmuştur(MŞS, 50: 31). Bunun için geçitlerin ve derbentlerin muhafazası muhkem hale getirilerek kaza yöneticileriyle ittifak halinde olunmaları fermanla bildirilmiştir. Saydığımız bu etkenler doğrultusunda özellikle baharın gelmesiyle birlikte yerli şakiler de boy göstermişlerdir. Bundan dolayıdır ki şakilerin kazadan kazaya dolaşması ile Rumeli valisi, Rumeli dâhilindeki kazaların görevlilerine birlikte hareket etmelerini ve olayların üzerine gitmelerini tembih etmiştir.

Eşkîyalık olayları yukarıda belirttiğimiz üzere sadece Manastır dâhilinde olan bir husus değildir. Aynı zamanda Rumeli’nin diğer kazalarında da ortak bir sorun teşkil etmiştir. Rumeli’nin sağ, sol ve orta kolunda bulunan kazalarda da eşkıyalık olayları görülmüş ve ahalinin nizamı, ticaret ehlinin huzuru ve yolların güvenliğinin temin edilmesi için daha yüzyılım başlarında 1704 senesinde Hüseyin Çavuş görevlendirilmiştir(MŞS, 30: 10). Zira zimmi ve Arnavut eşkıyasının şekavetleri (zulümleri, tecavüzleri, haksızlıkları) ile martolos taifesinin bunlarla iş tutarak yoldan gelip geçenlerden para almaları ve köylere ikişer ve üçer yüz eşkıya ile baskın vererek şer’i dışı uygulamada bulunmaları dolayısıyla bunların katledilmeleri ve şerhlerin def edilmeleri istenir. Eşkîyanın yol kesmesi sıklıkla olan bir şeydi özellikle İstanbul’a giden güzergâhlar firar eden eşkıyalarca tutulurdu(MŞS, 44: 39). Tüm bu olaylar karşısında ahalinin sığınacağı ve aman dileyeceği yer nizam koyucu devletten başkası değildi. İster Müslim ister gayrimüslim olsun devleti sahip görmüş ve bu olumsuz atmosferi tasvip etmemişlerdir. Manastır’da ve Rumeli’nin sol kol kazalarında *Kuttau’t- tarik* eşkıyası ve haydut taifesinin yol kesme, gasp etme, baskın, tecavüz, katletme gibi zararlardan köy ahalisini oluşturan zimmiler mustarip olduğu için ve bu zararları def etmek için haydutluk faaliyetlerini sık sık mahkemeye taşımışlardır. Ve ele geçirilen eşkıyaların çoğunun sadakatli olacağına hükmedilmiştir. Aynı çetenin bir başka mensubuna ise yaptıklarından dolayı katline karar verilmiştir(MŞS, 33: 6).

Eşkîyalık faaliyetlerisık yaşanan hadiseler olmuştur. Bu faaliyetler adam öldürme, yaralama, gasp, sekbanlarla çatışmak ve muhabere etmekten köylünün mallarına zarar verme ve reayaya zulmetmeye kadar (cana kıyma, gasp, kulak kesme, dağa çıkarmak gibi) birçok alanda kendisini göstermiştir. Fakat bu saldırılara karşı durulması için de sık sık ferman

çıkarılmıştır(MŞS, 44: 11). Bununla birlikte kaza ahalisinin birbirlerine sahip çıkması için miri tarafından birbirlerini kefil etme yoluna gidilerek *Baş Muhasebe Defterine* kaydettirilmiştir(MŞS, 33: 28). Bundaki amaç eşkıyaya karşı işbirliği içinde olmak ve eşkıyanın ihbar edilmesini sağlamaktır. Mesela bu uygulamanın pratikteki faydasına misal getirecek olursak: Manastır'da BazarıkKaryesi'nde sakin olan Üstüpoki adlı zımminin çiftliğini basıp eşyalarını ve zevcesini gasp eden şakinin mahkemece kefiline müracaat edilmiş ve Rumeli Divanı'na bildirilmiştir(MŞS, 45: 24). Yine başka bir amaç eşkıyayı sırtını dayayacağı yatakdandan¹⁴ (İlgürel, 1995: 466-469) yoksun bırakmak olmuştur. Çünkü yatakdan eşkıyaya yaşamsal bir alan oluşturmaktadır. Aksi takdirde herhangi bir mıntıkada yatakdan olmadan barınması imkânsızdır. Bu yüzden yatakdan tespit edildiği zaman cezalandırılırdı. Bu amaçla Manastır'da sakin olan Dürzi Piyo veledi Görgev isimli zımmin sürekli huzursuzluk çıkardığı ve eşkıya ile birlik olup karışıklığa sebebiyet verdiği için Manastır'dan sürgün edilmişti (BOA.A.DVNSMHH.d. 116-696).

Şehrin güvenliğini en çok etkileyen unsur ise Arnavut eşkıyaları olmuştur. Bunun için de Manastır Kazası'nın Arnavut eşkıyasından muhafazası için zaman zaman kurrakocabaşlarıyla işbirliğine gidilmiştir. İttifak ve ahalinin iltimaslarıyla bekçi olarak iki bölükbaşı tayin edilmiş ve her ay 60 kuruş olmak üzere kendilerine ulufe bağlanmıştır. Hizmetine verilen 38 nefer sekban için ise her ay 3 kuruş ulufeden 6 aylık toplam 756 kuruş ve diğer masraflar dâhil 826 kuruş Kaza ahalisine tevzî edilmiştir(MŞS, 49: 41). Yine aynı şekilde Manastır Kazası'nın eşkıya ve hayduttan muhafazası için sık sık yeniçeri tayin edilmiş; ulufe, zehayir ve çuka bedelleri gibi masraflar ise kaza ahalisine vergi olarak tevzî edilmiştir(MŞS, 51: 44). Yani şehrin güvenliğini sağlayan teşkilatın giderleri ise ahali üzerine vergi olarak tahsis edilmesiyle karşılanır olmuştur. Mesela 1124'de bir yıllığına Martolosbaşı (Bölükbaşı) Hüseyin'e şehrin muhafazası için 1.074 kuruş ahali üzerine vergi olarak tevzî ettirilmiştir(MŞS, 35: 32). Yine 1721'de bir yıllığına 40 sekban için 644 kuruş meblağ ahali üzerine tevzî edildiğini görüyoruz(MŞS, 39: 115).

Herhangi bir eşkıyalık ve haydutluk olayları ile ilgili kazada, köylerde, yollarda ve derbentlerde olaylar zuhur ederse Rumeli Divanı'nabildirilmiştir(MŞS, 35: 23).Bu hususta Rumeli Divanı'na çokça ihbarlar olmuştur. Mesela 1720 senesine bakıldığında Arnavut eşkıyasının yol keserek vakıf mallarını gasp ettiklerini ve dahi cinayet işlediklerini görüyoruz. Bu gibi hadiseler Rumeli Divanı'na intikal ederdi(MŞS, 39: 17).Böylece Rumeli Valisi

¹⁴ Yatakdan, genelde eşkıyanın sindirmiş olduğu köylü veya zengin toprak ağaları ile asi olan devlet yetkilileri olmuştur.

tarafından takibi yapılırdı. Eşkîyalık ve haydutluk olayları çok zuhur ediyor olmalı ki¹⁵ bu husus üzerinde ısrarla durulmuş ve eşkıyalık olaylarının Rumeli Divanı’na bildirilmesi yönünde sık sık ferman çıktığı ve ilgili makamlara buyruldu irâd edildiği görülmektedir. Bu faaliyetlere karşı ise devlet erkânının beraber hareket etmesi, eşkıyaya karşı önlem alınması resmi yazışmalarla tembih edilmektedir.

Eşkîyalık olayları toplumu ekonomik ve sosyal yönden olumsuz etkileyen yönleriyle direk etki ettiği gibi dolaylı olarak da zararı ise devletin malî kaynağı olan ahalinin zararlarından ötürü devlete karşı yükümlü oldukları vergileri veremez olmalarıdır. Mesela 1714 senesine gelindiğinde Hotin taraflarından gelip Manastır’ın da içinde bulunduğu sol kol kazalarının karyelerinde zuhur eden Marhalaç eşkıyaları baskınlar yapıp hayvanları gasp etmişlerdir. Reayanın bu yüzden mustarip oldukları ve mal varlığı kaybı yaşadıkları görülmüştür. Fakir düşen reaya zaman zaman bazı vergileri vermekte zorlanmıştı(MŞS, 36: 28).¹⁶ Hatta bu yüzden köylerin boşaldığı dahi olmuştur. Öyle ki mukataa sahibi olan İbrahim paşaHümâyûn’a arzuhal ederek eşkıyalardan dolayı yerlerinden ayrılan reayanın kadim yerlerine nakil ve iskân edilmesini istenmiştir(MŞS, 30: 9). Böylece sıkça yaşanan eşkıyalık olaylarına karşı Rumeli valisi bölgeyi teftiş ettirmiştir.

Eşkîyaların doğrudan verdiği bir zarara örnek gösterecek olursak: Eşkîyaların büyük hünelerinden sayılan dağa adam kaçırma olaylarından bir tanesi ki sıklıkla olan bir şeydi-mesela Değirmenci İsmail dağa kaçırılan çocuğunun salıverilmesi için değirmenin iflasını vermek zorunda kalmıştır(MŞS, 39: 4).

Devlet eşkıya ile mücadelede üstüne düşen vazifeyi yerine getirmek için önlemler almış ve bunlarla mücadele içinde olmuştur. Gerek güç kullanarak gerek aman vererek eşkıyaları topluma kazandırmada şer’i olanaklar içerisinde çözüm yolunda emin davranmıştır. Eşkîyalık hareketlerine karşı birçok önlem alınmaya ve nizam tesis edilmeye çalışılmış olup bu hususta birçok ferman çıkmıştır. Bir fermanla belirtildiğine göre özellikle kırsal alanda kaçak olan eşkıyalar yüzünden reayann mustarip olduğu belirtilerek devlet bunları yok etmek için bu işin üstüne gitmiş; ister Müslüman olsun ister gayrimüslim hallolmaları, iyi niyetlilerine aman verilmesi yönünde de barışçıl bir yaklaşım sergilemiştir. Ve bu itibarla geriye hiçbir eşkıyanın kalmaması amaçlanmıştır. Şehrin güvenliği hususunda gönderilen

¹⁵ Bu hususta Evliya Çelebi de Manastır Şehri’nin eşkıyasının çokluğundan bahseder. Özellikle Arnavut eşkıyasının çok olduğunu belirtir. Bkz.(Çelebi, 1986: 574).

¹⁶ Manastır Kazası için 2,000 guruş olan sürsat bedelinin eşkıyadan dolayı durumu zayıf düşen reayadan 1,000 guruş alınması kararlaştırılmıştır.

fermanlarda da eşkıyaya karşı kadı, voyvoda, kethüdâyeri, yeniçeri serdarı gibi devletin önde gelen yöneticileriyle ayân ve iş erleri de dâhil olmak üzere top yekûn karşı konulması ve her nerede bir eşkıya zuhur etse tutuklanarak hallolması istenilmiştir(MŞS, 42: 104). Bu hususta eşkıyayı sindirmek için çözüm yolları sunularak eşkıyanın tasfiyesine çalışılmıştır. Önemli bir adım olarak eşkıyaların devletin iyi niyetine teslimiyet göstererek bu işin güç kullanmadan hal olunması yoluna gitmesini söyleyebiliriz. Mesela, kazalarda bulunan eşkıyaların silahlarını bırakıp önceden sakin oldukları mahallerde tekrardan ikamet edebilmeleri için ferman çıkmış ve martolos olmamaları şartıyla ziraatla uğraşmalarına veya meşguliyetleri her ne ise o işle iştigal olmalarına müsaade edilmiştir(MŞS, 33: 23).

Yine bu hususta haydutluktan ferağ edip eline cizye evrakı verilip affedilenler de olmuştur. Böylece şaki topluma kazandırılmıştır(MŞS, 31: 59). Manastır Kazasında ellerine cizye evrakı verilip reaya sıfatı alan kişiler belgelerde kayıtlı olduğu üzere birbirlerine kefil olmak suretiyle kaydedilmiş olup toplamda 256 haydut ve hırsızın şaki olmaktan vazgeçip reaya sınıfına dâhil oldukları görülmektedir(MŞS, 41: 56).Eşkıyaya aman vermek ve topluma kazandırmak amacı güden Osmanlı’nın bu eşkıyalık faaliyetlerine karşılık izlediği politikaların ne denli başarılı olduğu diğer kazalardaki topluma kazandırılan şakilerin sayılarından da anlayabiliriz.

Manastır Kazası’nın yanı sıra Kalurunya, Kesriye Tokuş, Pirlepe ve Moruhova gibi kazalarda da Arnavut taifesinden martolos eşkıyası 700- 800 kadar ki; biz martolos olmaktan vazgeçip tüfek ve kılıç bırakıp cizye vermek şartıyla ellerine cizye evrakları verilip *mahfuz* defterlere kaydı yapılması istenir. Bu eşkıyalar artık biz martolos değiliz deyip yerleştikleri mahalde ileri gelenlerin kefil olmalarıyla eşkıyalıktan kurtulmaları hususunda ferman çıkmış olup reyanının malına, şahsına ve saire zararları dokunmamak için kayıt altına alınmaları istenir. Ve eşkıyalıktan ref’leri hususu söz konusu olup aynı zamanda mesfur oldukları yerlerde martolos namıyla ayânların kefil olmasıyla mütemekkin (sakin) olabilmeleri hususu söz konusudur ki bu eşkıyalar daha öncesinde biz martolosuz deyip kazalardan akçe almaları sebebiyle üzerlerine bir gurup asker gönderilerek dağıtılan eşkıyadan başkası değildir(MŞS, 32: 25). Yine martolos namıyla gezenler de vardı ki bunlar kaza kaza gezip biz martolosuz demeleriyle Manastır ve civarındaki kaza ve köylerde gezip dolaşan Arnavut eşkıyası, ahaliden parasız yem, yiyecek, mal ve erzak talep ediyorlardı(BOA.A.DVSNMHH.d. 119-111).

Devletin tüm bu tedbirlerinin yanında Rumeli kazalarındaki ahali eşkıyalık faaliyetlerine karşılık birbirlerine kefil ettirilmişlerdir. Bu tutum eşkıyalığa karşı bir tedbir ve eşkıyayı tez zamanda tanıyabilme imkânı sağladığı gibi reayanın birbirinden emin ve salim olmalarını sağlamıştır(MŞS, 46: 43-44). Bu yöntemin eşkıyalık faaliyetlerinde caydırıcı bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Zira önceki yıllara göre eşkıyalık olaylarında azalma olduğu ve herhangi bir olayın belgelere yansımadığını söyleyebiliriz. Eşkıyaların ahaliye verdikleri zararların giderilmesi hususunda da devlet zaman zaman duyarlılık göstererek zararların telafisini yapacağını Hatt-ı Hümayûn ile bildirmiştir. Bu hususta eşkıyalarca katledilen Haneli Karyesi imamı olayının keşfi ve tahriri yapılarak Rumeli Divanı'na bildirilmiştir(MŞS, 43: 76).

Eşkıyalık olayları ahaliye o kadar bıkkınlık vermiş olacak ki onları yerinden edecek dereceye ulaşmıştır. Bu hususta Rumeli taraflarından İstanbul'a göç eden reaya için buldukları yerden firar etme durumları ortaya çıkmıştır. Devlet-i Aliye'ce ihbar alınan bu durum devlet erkânına bunların yerlerine teslimi hususunda emir buyurulmuştur. Zira vergi ve nüfus konusunda sıkıntı yaşanacağından uygun bulunmamıştır(MŞS, 44: 39-40).

Devlet sadece eşkıyalık olayları zuhur ettiği zaman onlarla mücadeleye girmemiştir. Her zaman için teyakkuzda olmuş ve tedbirler almıştır. Özellikle bahar aylarında ortaya çıkan eşkıyalara karşılık hemen hemen her bahar gelmeden eşkıyalık için oluşan müsait ortama binaen önlemler alınması için fermanlar çıkmıştır(MŞS, 53: 50). Tabi asıl tedbir eşkıyalığa karşı güvenlik güçlerinin oluşturulması olmuştur. Derbentler muhkem hale getirilip şehrin muhtelif zayıf noktalarında da sekban görevlendirilmiştir. Mesela şehrin eşkıyadan muhafazası için Kevat ve Sahra koluna 39, Teymürhisar koluna ise 50 sekban 110'ar para ücret ile yerleştirilmiştir(MŞS, 53: 67).

Sonuç

Manastır Şehri'nde XVIII. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde zaman zaman eşkıyalık olayları gerçekleşse de bu faaliyetler alınan tedbirler ve eşkıya ile mücadele neticesinde sükûnet bulmuştur. Osmanlı'nın batı hudutlarını güvence altına alması bu hususta önemli bir faktör olmuştur. Eşkıyalık olaylarının azalmasının diğer bir sebebi ise martolosların teşkilattan çıkarılarak yerlerine Müslüman kesimden kişilerin yerleştirilmesi olmuştur. Ahali kendi imkânlarıyla derbentlere sekban çıkarmaya başlamıştır. Tabi tüm bu değişikliklerle beraber asıl etken Osmanlı'nın kararlı bir şekilde eşkıyalıkla mücadelesi olmuştur. Bu sayede

1750'lere doğru eşkıya ile mücadele sonuç vermiş olmalı ki eşkıyalık faaliyetleriyle ilgili pek fazla belge kayıtlarda karşımıza çıkmamaktadır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Manastır Şer’iyye SicilleriYabancı Arşivler (YB. 021. D.) Fonu

BOA., Manastır ŞS. 45, s.37 H. 20 Muharrem 1149/M. 31 Mayıs 1736.

BOA., Manastır ŞS. 46, s.64-65 H.10 Ramazan 1150/1 Ocak 1738.

BOA., Manastır ŞS. 38 s.8 H. 24 Rebiyülahir 1131/M.16 Mart 1719.

BOA., Manastır ŞS. 46, s.48 H. 28 Cemaziyülevvel 1150 /M. 23 Eylül 1737.

BOA., Manastır ŞS. 46, s.45. (tarih düşülmemiştir).

BOA., Manastır ŞS. 45, s.63-64. H. 25 Ramazan 1150/M. 16 Ocak 1738.

BOA., Manastır ŞS. 45, s.37. H. 22 Muharrem 1149/M. 2 Haziran 1736.

BOA., Manastır ŞS. 45, s.43-44 H. 10 Safer 1149/M.20 Haziran 1736.

BOA., Manastır ŞS. 46, s.28. H. 1149/M. 1736.

BOA., Manastır ŞS. 46, s.29. H. 5 Zilkade 1149/M. 7 Mart 1737.

BOA., Manastır ŞS. 44, s.5. H.23 Zilhicce 1146/M. 27 Mayıs 1734.

BOA., Manastır ŞS.34, s.47. 10 Rebiyülahir 1123/M. 26 Temmuz 1711.

BOA., Manastır ŞS. 33, s.48. 19 Cemaziyülevvel 1121/M. 26 Ağustos 1709.

BOA., Manastır ŞS. 33, s.9. H. 20 Rebiyülahir 1120/M. 9 Temmuz 1708.

BOA., Manastır ŞS. 33, s.44. 20 Şaban 1121/M. 25 Ekim 1709.

BOA., Manastır ŞS. 34, s.5. H.1123/M. 1711.

BOA., Manastır ŞS. 34, s.48. H. 1 Rebiyülahir 1123/M. 19 Mayıs 1711.

BOA., Manastır ŞS. 30, s.20. (tarih düşülmemiştir).

- BOA., Manastır ŞS. 32, s.50. H. 25 Safer 1119/H. 28 Mayıs 1707.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.2. H. 10 Rebiyülevvel 1120/M. 30 Mayıs 1708.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.7. H. 9 Rebiyülahir 1120/M. 28 Haziran 1708.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.20. H. 1 Muharrem 1120/H. 23 Mart 1708.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.21. H. 30 Zilkade1120/H. 10 Şubat 1709.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.37. H. Rebiyülevvel 1125/M. 26 Nisan 1713.
- BOA., Manastır ŞS. 31, s.31. H. 9 Recep 1116/M. 7 Kasım 1704.
- BOA., Manastır ŞS. 51, s.46. H. 29 Şevval 1161/M. 22 Ekim 1748.
- BOA., Manastır ŞS. 30, s.19. H. 10 Rebiyülahir 1116/M. 12 Ağustos 1704.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.28. H.16 Safer 1121/M. 27 Nisan 1709.
- BOA., Manastır ŞS. 50, s.31. H. 1158 (ay ve gün belirtilmemiştir)/M.1746.
- BOA., Manastır ŞS. 30, s.10. H. 20 Zilkade 1115/M. 26 Mart 1704.
- BOA., Manastır ŞS. 44, s.39. H. 29 Şaban 1147/ M.24 Ocak 1735.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.6. H. 9 Rebiyülahir 1121/M. 18 Haziran1709.
- BOA., Manastır ŞS. 44, s.11. H. 29 Zilkade 1146/M. 3 Mayıs 1734.
- BOA., Manastır ŞS.45, s.24. H. 6 Ramazan 1148/M. 20 Ocak 1736.
- BOA., Manastır ŞS. 49,s.41. H. 7 Recep 1159/M. 26 Temmuz 1746.
- BOA., Manastır ŞS. 51, s.44. H. 27 Şevval 1160/M. 1 Kasım 1747.
- BOA., Manastır ŞS. 35, s.32. H. 30 Zilhicce 1124/M. 27 Ocak 1713.
- BOA., Manastır ŞS. 39 s.115. H.12 Zilhicce 1133/M. 4 Ekim 1721.
- BOA., Manastır ŞS. 35, s. 23. H. 2 Cemaziyülahır 1124/M. 7 Temmuz 1712.
- BOA., Manastır ŞS. 39, s.17. H. 7 Zilkade 1132/M. 10 Eylül 1720.
- BOA., Manastır ŞS. 36, s.28. H.20 Rebiyülahir 1126/M. 5 Mayıs 1714.
- BOA., Manastır ŞS. 30, s.9. H. (ay ve gün belirtilmemiş) 1115/M. 1703.
- BOA., Manastır ŞS. 39, s.4. H. 27 Ramazan 1132/M. 2 Ağustos 1720.
- BOA., Manastır ŞS. 42. , s.104. H. 1 Zilkade 1142/M. 18 Mayıs 1730.
- BOA., Manastır ŞS. 33, s.23. H.20 Zilkade 1120/M. 31 Ocak 1709.

BOA., Manastır ŞS. 31, s.59 (tarihsiz)

BOA., Manastır ŞS. 41, s.56. H. 1141 (ay ve gün belirtilmemiş)/M. 1729.

BOA., Manastır ŞS. 32, s.25. H. 8 Cemaziyülevvel 1118/M. 18 Ağustos 1706.

BOA, Manastır ŞS. 46, s.43-44. H. 15 Safer 1150/M.14 Haziran 1737.

BOA., Manastır ŞS. 43, s.76. H. 14 Zilkade 1144/M. 9 Mayıs 1732.

BOA., Manastır ŞS. 44, s.39-40. H. 20 Recep 1165/M. 3 Haziran 1752.

BOA., Manastır ŞS. 53, s.50. H. 29 Safer 1165/M. 17 Ocak 1752.

BOA., Manastır ŞS. 53, s.67. H. 1 Recep 1166/M. 4 Mayıs 1753.

Cevdet (C.) Tasnifi/ Dahiliye (DH.) Fonu

BOA., C.DH. 229-11433. H. 29 Safer 1143/M. 13 Eylül 1730.

Maliyeden Müdevver Defterler(MAD.d.) Tasnifi

BOA., MAD. d. 4712-534.

Bab-ı Asafî Tasnifi/Bab-ı Asafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNSMHHM.d.) Fonu

BOA., A.DVNSMHHM.d. 118-1701. H. 10 Safer 1124/M. 19 Mart 1712.

BOA., A.DVNSMHHM.d. 118-1701. H. 29 Rebiyülahir 1124/M. 5 Haziran 1712.

BOA., A.DVNSMHHM.d. 116-696. H. 20 Cemaziyülevvel 1121/M. 28 Temmuz 1709.

BOA., A.DVSNMHHM.d. 119-111. H.30 Ramazan 1123/M. 11 Kasım 1711.

Ali Emiri (AE.) Tasnifi/Ahmed III (AE. SAMD. III.) Fonu veMahmud I (AE. SMHD. I.) Fonu

BOA., AE. SAMD. III. 1-21, H. 18 Rebiyülevvel 1143/M. 1 Ekim 1730.

BOA., AE. SAMD. III. 203-19580. H. 28 Cemaziyülahır 1125/M. 22 Temmuz 1713.

BOA., AE. SMHD. I. 27-1638. H. 4 Zilkade 1149/M. 6 Mart 1737.

Tetkik Eserler

ÇELEBİ, E. (1986). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, V, İstanbul:Üçdal Neşriyat.

HALAÇOĞLU, Y. (1994). Derbend.TDVİA, IX, İstanbul: TDV Yayınları, 162-164.

İLGÜREL, M. (1995). Osmanlılar ’da Eşkîyalık Hareketleri.TDVİA, XI, İstanbul: TDV Yayınları, 466-469.

UZUNÇARŞILI, İ. H.(1997). Büyük Osmanlı Tarihi, V, Basım Yeri Bilgisi Yok: TTK Yayınları.

KARAGÖZ, M. (2006). 17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri.Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), Elazığ: 373-402.

KESER, B.(1999). Osmanlı Devleti’nde Martolos Teşkilatı.Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,12, Erzurum: 267-275.

KIEL, M. (2007). Niş.TDVİA, XXXIII, İstanbul: 147-148.

MEHMETTEVFİK. (H.1327-M.1910).Manastır Vilayetinin Tarihçesi,Manastır: Beynelmilel Matbaası.

OĞUZOĞLU, Y. (1995). Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700).Osmanlı Araştırmaları, XV, İstanbul: 158-180.

ORHONLU, C.(1990). Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilatı, İstanbul: Eren Yayıncılık.

ÖZCAN, A. (2003). Martolos.TDVİA, XXVIII, Ankara: 64-66.

Türk Sağının 68 Olayları Üzerinden Komünizme Bakışı*

Mehmet KOCA**

Öz

27 Mayıs askeri müdahalesi sonrası hazırlanan anayasanın getirdiği hürriyetler serbestisi, Türk siyasi tarihinde hem sol ideolojinin hem de sağ ideolojilerin güç kazanmasına yol açmıştır. 27 Mayıs sonrasında yeniden canlanmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi başlı başına bağımsız bir hareket olarak ortaya çıkmaktan ziyade, solun aksiyonuna karşı bir reaksiyon olarak gelişmiş ve kısa zamanda siyasi ve sosyal hayatta ciddi bir ivme kazanmıştır. 1960'ların ortalarında yaşanan Kıbrıs sorunu ve Johnson mektubu gibi dış meseleler gençlik üzerinde büyük bir etki yaratarak, gençlerin milliyetçi duygularını tetiklemiştir. 1960'ların ikinci yarısında milliyetçi/muhafazakâr siyaset adamları ve öğrenciler tarafından başlatılan geniş çaplı teşkilatlanma çalışmaları hızla tamamlanarak, 1968 öğrenci olayları esnasında sol gruplara ve komünizm ideolojisine karşı büyük bir mücadele başlatılmıştır. Bu dönem sol örgütlerin elde ettikleri gücün etkisiyle üniversitelerde başlattıkları eylemler karşısında milliyetçi/muhafazakâr gençler, bu düşünceye sahip siyaset ve fikir adamlarının da etkisiyle, komünizm ideolojisine ve ülkedeki komünistlere yönelik düşmanca bir tavır geliştirmişlerdir. Avrupa'daki olayların etkisiyle başlayan fakat ülkenin iç dinamikleri dolayısıyla kendine has bir hareket ortaya koyan Türkiye'deki 1968 gençlik olayları, ülke genelinde büyük bir toplumsal güce sahip olan komünizm karşıtı milliyetçilerle, komünist bir hükümet kurmanın arzusu içerisinde olan sol grupları karşı karşıya getirmiştir. İki grup arasında önce protesto gösterileriyle başlayan olaylar zamanla dozunu arttırarak sonu ölümlerle biten karşılıklı çatışma ve şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu çalışmada Türk sağının 68 olayları boyunca komünizm ideolojisine ve komünist gençliğe bakışı ve iki grup arasında yaşanan çatışmaların temel nedenleri geniş bir perspektiften incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağ, Milliyetçilik, Muhafazakârlık, 68 Olayları, Sol, Komünizm, Gençlik.

The Turkish Right's View On Communism Through The 68 Events

Abstract

The atmosphere of freedom brought by the constitution prepared after the May 27 military intervention led to the strengthening of both left and right ideologies in Turkish political history. The idea of nationalism which started to revive after 27 May developed as a reaction against the leftist action rather than being as an independent movement in its own right and soon gained serious momentum in political and social life. Foreign issues, such as the Cyprus issue and the Johnson letter in the mid-1960's, triggered nationalist sentiments of the young people by creating a great impact on

*Bu makale İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Türk Sağının Türk Soluna Bakışı (1960-1971)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., mehmetkoca4x4@gmail.com, ORCID:0000-0002-1218-7007

the youth. In the second half of the 1960's, by having being completed quickly of the organization of large-scale organizations initiated by nationalist politicians and students, during the 1968 student incidents, a major struggle against the leftist groups and the ideology of communism was initiated. In this period, in face of the actions the leftist organizations initiated in universities because of the impact of power they gained, the nationalist youth have developed a hostile attitude towards the communists in the country and the ideology of communism depending on the influence of nationalist politicians and thinkers. 1968 youth events in Turkey which started with the impact of Europe, but which put forth a unique movement way with effect of the internal dynamics of the country made the anti-communist nationalists, who had a great social power across the country, confront the leftist groups, which wanted to establish a communist government in Turkey. The events that started with protest demonstrations between the two groups increased in time and turned into incidents of mutual conflict and violence that ended in death. In this study, the communist ideology and the view of the communist youth during the 68 events of the Turkish right and the main causes of the conflicts between the two groups were examined from a broad perspective.

Key Words: Right, Nationalism, Conservatism, 68 Events, Left, Communism, Youth.

Giriş:

Siyasetin kavram haritasında üst sıralarda yer alan ve yaklaşık iki yüz yıldan fazla bir süredir siyaset lisanında kullanılmaya devam eden sağ ve sol terimleri, 1789 Fransız Devrimi sonrası kurulan Fransız Kurucu Meclisi'ndeki siyasi bölünmelerden türetilmiştir. Meclisin sağında monarşinin korunmasından ve daha ılımlı bir değişimden yana olan Jirondinler, solunda ise mevcut sistemi devirmek ve daha eşitlikçi bir cumhuriyet kurmak isteyen Jakobenler oturuyordu. Bu tarihten itibaren sağ, siyasetin muhafazakârlarını sol ise genellikle siyasetin radikallerini temsil etmiştir. Sağ ve sol kavramları zamanla siyasetin birbirine bağlı ama biri diğerinden uzak iki kavramı hâline gelmiştir. XIX. yüzyılda, ütöpik sosyalizmin ve daha sonra Marksizm'in yükselişiyle birlikte, üretim araçlarının özel mülkiyetten ortak mülkiyete dönüştürülmesini önerenler solcular olarak kabul edilirken, statükoyu korumaya çalışanlar sağcılar olarak kabul edildi. Bu iki kelimenin yaygınlaşarak halk arasında popüler hâle gelmesi ise XX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise bu kelimelerin yaygın kullanımı 1960'lı yıllara rastlamaktadır. Bu tarihe kadar Türk siyasetinde sağ ve sol, aşırı sağ, aşırı sol, ortanın solu, merkez sağ gibi kavramlar mevcut değildi. Osmanlı'nın modernleşme sürecini başlattığı Tanzimat döneminden beri ülkede modernleşme yanlısı olanlar ve buna karşı olanlar şeklinde bir ayırım vardı. Bu reformlarından yana olanlar ilerici, reformlara karşı olanlar ise gerici olarak nitelendiriliyordu. 1960'lara kadar daha çok ilerici-gerici şeklindekikavramlar kullanılırken bu ayırım 1960'lara gelindiğinde yerini yavaş yavaş sağcı ve solcu kavramlarına bırakmaya başlamıştır.

Türkiye'deki sağ ideoloji bünyesinde iki kavram barındırır. Bunlardan biri milliyetçilik diğeri muhafazakârlıktır. Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan çıkmak için izlenmesi gereken siyasi yöntemlerden biri olarak düşünülen milliyetçilik, birçok Osmanlı entelektüeli ve özellikle İttihat ve Terakki'nin çalışmalarıyla büyük gelişme göstermiştir. Fakat milliyetçilik düşüncesi asıl başarıyı cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke ve inkılaplar üzerinden yürüttüğü ve süreç içerisinde devlet politikası hâline gelen milliyetçilik anlayışıyla yakalamıştır. Kendi içerisinde üç farklı dönem yaşayan bu milliyetçilik anlayışının ilk dönemi 1919-1923 yılları arasına tekabül eden Millî Mücadele dönemi, ikincisi 1924-1929 yılları arasında yaşanan Cumhuriyetçi dönem ve son olarak 1929-1938 yılları arasındaki etnik tanımlamaya kayma dönemleridir (Yıldız, 2009, s. 217-226). İlk dönemin belirgin unsuru, milli kimliğin baskın

bir şekilde din tarafından belirlenmesi, milliyetin din ile tanımlanmasıdır. İkinci dönem, dinin kamusal alan dışına çıkarılması, din yerine milliyet duygusunun ikamesi ve etnik çoğulcu söylemin terk edilerek daha net bir milliyet anlayışının ortaya konmasıdır. Bu aynı zamanda Batılılaşma sürecinin hızlandığı ve reformların gerçekleştirilmeye başlandığı dönemdir. Üçüncü dönemde ise milli kimlik, Türklük ekseninde tanımlanmaya başlanmış, anayasal Türklük ile hakiki Türklük arasına mesafe konularak Türk milleti, ırkçı değil ama etnik bir modelleme ile tanımlanmıştır.

Muhafazakârlık kavramı ise Osmanlının Batı ile arasındaki farkı kapatmak üzere başlattığı modernleşme hareketleri sonucunda gelişerek Türk siyasi hayatına dâhil olmuştur. Tanzimat döneminde, yenileşme çabalarının istenmeyen sonuçlarına yönelik gösterilen tepkiler sonucunda muhafazakâr tutum gelişmeye başlamıştır (Safi, 2007, s. 113-114). Muhafazakârlığın genel kabul gören tanımlarından ilki eskiyi ya da mevcut olanı korumak ve değiştirilmesine karşı olmaktır. Bir diğer anlamı ise siyasi hayat için sağ eğilimli ideolojileri işaret eden ve toplumsal değerleri koruyan, reformlara, devrimci düşüncelere ve modernleşmeyi savunanlara karşı olanı ifade etmektedir (Altınıyıldız, 2006, s. 179).¹ Muhafazakârlık, bütün felsefesini geçmişini korumak üzerine kuran ve yeniliğe tamamen karşı çıkan bir ideoloji değildir. Eski düzene, geleneklere ve eskinin değerlerine bağlı kalırken, aynı zamanda eskinin değerli yanlarından faydalanarak yeni düzeni oluşturmaktır. Muhafazakârlık, mevcut hukuki düzenin ve statükonun korunmasından yana olan, köklü değişimlerden şüphe duyan bir düşünce şeklidir. Toplumsal düzen açısından aile, gelenek, din gibi toplumsal kurumlarda yaşanabilecek bozulmaların toplumsal yapıya zarar vereceğini düşünür, bu nedenle bu kurumların varlığına ve muhafazasına büyük önem verir (Aktan, 2007, s. 51).

Tüm dünyada ve Türkiye’deki kullanımına baktığımızda, toplumda bazı kesimlerin muhafazakârlığa karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Muhafazakârlık kavramı genellikle gericilik ve tutuculuk kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Çoğu zaman muhafazakâr olmak, dindar olmakla aynı anlamda kullanılabilir. Türkiye ve benzeri diğer bazı ülkelerde kavramın içeriği yeterince bilinmediği için ülkenin geri kalmışlığına sebep olarak gösterilebilmektedir. Bu nedenle Türkiye’de yaşayan entelektüellerin çoğu, muhafazakâr olarak nitelendirilmekten hoşlanmamaktadırlar. Türk muhafazakârlığının İslamcılık ile aynı olduğunu savunanlar vardır. Onların bu düşüncesi Türk muhafazakârlığını kavram olarak değerlendirmede bir sorun teşkil etmektedir. Muhafazakârlık ile İslamcılık farklı kavramlardır; fakat bazı olaylara yönelik bakış açılarında benzerlikler vardır, bu nedenle iki kavram arasında bir yakınlık olduğu söylenebilir (Mollaer, 2009, s. 180). Muhafazakârlık genel olarak statükonun korunmasından yanadır; fakat statükonun içeriği kesin değildir, farklı koşullara göre değişkenlik göstermektedir. Yaşadığı çağın ve coğrafyanın koşullarına göre farklı şekillerde gelişen bir düşünce biçimidir. Bulunduğu bölgenin koşullarına göre muhafazakârlık bazen milliyetçi, bazen cumhuriyetçi, bazen dini ve geleneksel, bazen de bilimsel mahiyete bürünmüş şekilde karşımıza çıkmaktadır (Nazlı, 2007, s. 142). Muhafazakârlık düşüncesi siyasi ideoloji dünyasında kesin ve kararlı bir şekilde sağ tarafta yer alır. Aynı zamanda siyasi ideolojileri kategorize ederken sağ ve sol ayrımında, genellikle sağ tarafta yer alan ideolojiler, muhafazakâr ve tutucu olarak; sol kanatta yer alan ideolojiler ise, değişime açık ve yenilikçi olarak nitelendirilirler.

¹Bir siyasi tanım olan muhafazakârlık, İngilizce karşılığı olarak “conservatism” kavramının sözlük anlamı, “korumak ya da olduğu gibi muhafaza etmektir.” Muhafaza sözcüğü ise Arapça “hıfz” kelimesinden türemiştir ve “saklamak, korumak, bellekte tutmak” anlamlarına gelmektedir. (Marshall, 1999, s. 512).

Türk sağının ya da bir başka bir deyişle milliyetçi/muhafazakâr kesimin milli ve manevi meselelere yönelik kitlesel tepkileri 1930'lu yılların başına kadar uzanmaktadır. 1933 yılında art arda yaşanan iki olay Türkiye'de sağcı gençliğin tepkisel reflekslerini harekete geçiren ilk olaylar olmuştur. Bu olayların ilki İstanbul'da demiryolu işletmeciliği yapan Fransız Vagon-Li (Wagons-Lits.) şirketinin Türk asıllı çalışanını önce Fransızca konuşmaya zorlaması ve sonrasında işten çıkarılması üzerine İstanbul Üniversitesi öğrencileri ve MTTB'li gençler 25 Şubat'ta olaylı bir protesto gösterisi düzenlemişlerdir. Bu olayın üzerinden yaklaşık iki ay geçmişti ki bu defa Razgard Olayı patlak verdi. Bulgaristan'ın Razgrad şehrindeki Türk mezarlığının bir grup Bulgar tarafından tahrip edilmesi üzerine MTTB'li gençlerin öncülüğünde İstanbul'da iki gün süren olaylı bir gösteri tertiplenmiştir. (Darendelioğlu, 1977, s. 65-75). II. Dünya Savaşı öncesi farklı konular üzerinden milli ve manevi tepkiler gösteren Türk sağının milliyetçi/muhafazakâr unsurları bu tepkilerin isavaştan sonra Türkiye üzerinde etkisi daha fazla hissedilen komünizm tehlikesine yöneltmişlerdir. Bu durumun en bariz örnekleri ise komünizm yanlısı olmakla suçladıkları Tan gazetesine yönelik düzenlenen binlerce kişinin katıldığı protesto gösterisi ve baskın olayıdır. Bir diğer olay ise Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde ders veren Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes gibi sol görüşlü hocaların komünist eğilimli söylemlerinden rahatsızlık duyan MTTB'li gençlerin başlattığı 1947 tarihli DTCF olaylarıdır.

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasındaki DP iktidarı döneminin Batı yanlısı politikaları, komünizm karşıtlığı ve Sovyet düşmanlığı gibi politik meselelerin bir sonucu olarak sol içerikli siyasal ve ideolojik akımlar toplumsal hayattan tamamıyla tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda ülkenin siyasi gündemine milliyetçilik ve muhafazakârlık kavramları egemen olmuştur. Bu dönem ABD'nin Türkiye'ye pazarladığı McCarthyciliğin² de etkisiyle ciddi bir sol karşıtlığı ve komünizm ideolojisine yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlatılmış, bu durumun sonucu olarak sol karşıtlığından beslenen keskin bir milliyetçilik anlayışı ortaya çıkmıştır. 1955 yılının Eylül ayında Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalandığı haberleri üzerine harekete geçen milliyetçi/muhafazakâr kesim İstanbul'da azınlıklara yönelik saldırılarda bulunmuş, tarihe 6-7 Eylül Olayları olarak geçen hadiseler, DP döneminde ortaya çıkan bu anlayışın bir örneği olmuştur.

Demokrat Parti'nin siyasi hayatına son veren 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra hazırlanan yeni anayasanın sağladığı kısmi hürriyet ortamı siyasi ve toplumsal meseleler üzerinde entelektüel tartışmalara sebep olmuş ve bu durum düzenli aralıklarla çıkan pek çok yeni dergi ve kitapla kendini göstermiştir. Bu yayınların etkisiyle bir siyasi bilinç oluşturan özellikle solcu gençler legal veya illegal kulüp, dernek, örgüt veya siyasi partiler içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Solun bu büyüme ve gelişmesi karşısında kayıtsız kalmayan sağcı gençler de milliyetçi/muhafazakâr yapılanmalar içerisinde yer almayı kendilerine görev bildiler. 1960'ların ikinci yarısına gelindiğinde dünya genelinde 68 olayları olarak bilinen gençlik eylemlerinin ateşi büyüyerek bir yangına dönüştü ve dünya genelindeki birçok ülke bu yangından etkilendi.

1. Dünya'da ve Türkiye'de 68 Hareketini Doğuran Sebepler

II. Dünya Savaşı, daha önce tarihte eşine rastlanmamış bir nükleer felaketle son bulmuş; savaş sonrasında dünya, uzlaşılması mümkün görünmeyen iki kutuplu bir yapı

²ABD'de 1940'ların sonunda başlayıp 1950'lerin sonuna kadar devam eden bir komünist korku dönemi yaşanmıştır. Birçok Amerikalı için, bu "Kızıl Korku" nun en önemli sembolü, Wisconsin Senatörü Joseph P. McCarthy'ydi. Bu isim tüm dünyaya komünizm karşıtlığıyla tanımlanan McCarthyism veya McCarthyilik olarak bilindi. (Schrecker, 2004, s. 5).

halinde Soğuk Savaş sürecine girmiştir. Dünya, bir tarafta komünist ideolojinin sembol ismi olan Sovyetlerin liderliğini yaptığı Doğu Bloğu; diğer tarafta kapitalizmin kalesi olarak tanımlanan Amerika'nın başını çektiği Batı Bloğu olarak iki farklı ideolojik kampa ayrılmıştır. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi siyasi ve ekonomik açıdan güçlü devletler ağır savaş şartları dolayısıyla ekonomik ve sosyal anlamda büyük bir güç kaybına uğramışlardır (Kennedy, 2001, s. 428). Bu durum savaştan en az yara alan ABD'yi savaş sonrası askeri ve ekonomik alanlarda Avrupa'nın ilerisine taşımıştır. Savaş sonrası sahip olduğu ekonomik ve askeri güç sayesinde dönemin en büyük dinamik gücü hâline gelen ABD, yeni bir dünya görüşünün öncülüğünü yapmıştır. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte istikrarlı bir kalkınma ekonomisine bağlı olarak, yeni tüketim kalıplarının oluşturulmasıyla güç kazanan ve durağan toplum yapısını hedef alan bu dünya görüşü, 1960'lardaki durgunluk dönemine kadar ABD tarafından başarıyla sürdürülmüştür.³ Bu büyük savaşın ardından yaşanan ekonomik atılım sayesinde ABD ve özellikle Avrupa ülkelerinde elde edilen sosyoekonomik büyüme ve refah seviyesinin yükselmesi 1945 ile 1965 arasındaki yirmi yıllık dönemin belli başlı karakteristik özelliğidir. Bu dönem gelişmiş sanayi ülkelerinin tamamında köyden kente doğru akan büyük bir göç dalgası başlamış ve sonuçta kentlerde ayakta durmaya çalışan işçilerin sayısında ciddi anlamda bir artış yaşanmıştır. Bu sosyal sorunun ortaya çıkardığı travmatik durum ve refah seviyesinin yükselmesiyle birlikte artan doğum oranları gibi farklı sebepler tüm bu yirmi yıllık süreci etkileyen ve değiştiren etmenler olmuştur (Katsiaficas, 1987, s. 132).

Dünya 1960'lı yıllara doğru yol alırken 1959 yılında gerçekleşen Küba devrimi, 1962'de Cezayir'in Fransa'ya karşı bağımsızlığını elde etmesi, ardından ABD'nin 1963'te bir süredir devam eden Vietnam Savaşı'na dâhil olması ve 1966 yılı başında Çin Komünist Partisi (ÇKP) lideri Mao Zedong'un kapitalizmin etkilerini ortadan kaldırmak üzere başlattığı Çin Kültür Devrimi gibi etkileri tüm dünyayı saran birçok toplumsal olay yaşanmıştır (Çubukçu, 1998, s. 26). Yarattığı etkiler göz önüne alındığında bahsi geçen bu olaylar içerisinde en önemlisi ABD ile Sovyetleri doğrudan bir çatışmanın eşğine getiren 1962 yılındaki Küba füze krizidir. Dünya politikası üzerinde önemli izler bırakan bu kriz ABD'de başlayıp daha sonra tüm dünyaya yayılacak olan ve hippie gençliğinin de içerisinde yer aldığı savaş karşıtı bir hareketin ateşleyicisi olmuştur (Sönmezoglu, 1986, s. 104-105). Bu olayın dışında sonuçları itibarıyla dünya genelinde büyük ses getiren ve tepki oluşturan bir başka olay 1968 yılındaki Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgalidir. Çekoslovakya Komünist Partisi (KSC) Sekreteri Alexander Dubçek'in başlattığı "Prag Baharı" adı verilen siyasi liberalleşme reformlarını durdurmak için Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın diğer üyeleri Doğu Almanya, Polonya, Bulgaristan ve Macaristan 20-21 Ağustos 1968 tarihinde Çekoslovakya'yı işgal etmişlerdir (Armaoğlu, 1983, s. 563-572). İşgal, A. Dubçek'in "güler yüzlü sosyalizm" olarak nitelendirdiği liberalleşme reformlarını durdurarak otoriteyi tekrar Çekoslovakya Komünist Partisi adına güçlendirmiştir.

Dünya genelinde yaşanan tüm bu toplumsal olaylardan en fazla etkilenen kesim ülke ve dünya meselelerine karşı ilgi duymaya başlayan öğrenciler olmuştur. Nitekim 1965'te başlayıp adını olayların zirveye ulaştığı yıl olan 1968'den alan, tüm dünyada ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda çok ciddi bir krize neden olan bu olayların başını, öğrenci gençliği çekmektedir. Bu dönem gençlik ayrı bir toplumsal grup hâline gelmiştir. II. Dünya

³ "1960'lı yıllarda üretkenlik artışı yavaşlar, kâr oranları ağır ağır düşer. Kârlarda kaydedilen düşüşün emek gelirlerine yönelik bir saldırıyla telafi edilmesi ise, bunalımın bir sonraki aşamasında pazar sorununu ortaya çıkaracaktır. Bunalımın işaretleri 60'lı yılların ikinci yarısında görülebilir hale gelir. Üstelik 20-25 yıllık genişlemenin tüm uluslararası fiili ve hukuki çerçevesi de zedelenmektedir. (Giritli, 1990, s. 6).

Savaşı sonrası yaşam şartlarının iyileşmesi ve artan refah seviyesi, dünya genelinde doğum oranlarının artması ve bebek ölümlerinin azalması yönünde bir etki oluşturmuştur. Bu da 1960'lı yıllara gelindiğinde 15-25 yaş grubunun oluşturduğu yoğun bir genç nüfusu ortaya çıkartmıştır. Bu söz konusu genç kitle hiçbir ekonomik faaliyet içerisinde yer almadan toplumsal açıdan bir "ara dönem" sayılabilecek bu zaman dilimini eğitim-öğretim faaliyetleri dolayısıyla uzatmıştır. Ekonomik ve toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması ve üretim elemanlarında yaşanan değişim ve gelişime paralel olarak nitelikli yükseköğrenim kurumları açılmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durumu sayısal olarak ifade edecek olursak; 1950 ile 1964 yılları arasında üniversiteli öğrenci sayısı ABD ve Almanya'da iki kat, Fransa'da üç kat, İngiltere ve İtalya'da ise %50 oranında artmıştır (Boratav, 1998, s. 9; Toprak, 1998, s. 155). Böylelikle Avrupa ve ABD'nin toplumsal hayatında, eğitim-öğretim faaliyetleri amacıyla üretimde yer almayan, salt tüketici niteliğe sahip, gezi, alış-veriş, müzik ve eğlence kültürüne kapılmış genç bir nüfus ortaya çıkmıştır. Fakat gençlik sistemin kendisini sokmaya çalıştığı belli kalıplara sığmayarak kabından taşmış;ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel konularda, düşüncelerini ortaya koymaya ve kendi düşünce kalıplarına uymayanları da değiştirme mücadelesinde rol almaya karar vermiştir. Bu durumun iki temel gerekçesi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi bu dönemin gençliği II. Dünya Savaşı'nın yokluk ve yoksulluk döneminde değil, savaş sonrası bolluk ve refah seviyesinin arttığı dönemde doğmuş ve azla yetinme düşüncesinden uzak büyümüşlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak gençlerde kanaatkâr veya tatminkâr bir tutumdan ziyade, taşkın tavırlı ve her türlü aşırılığa yatkın yeni bir gençlik profili ortaya çıkmıştır. İkincisi ise tüketim kültürü üzerine kurulu Amerikan hayat tarzının insani mutluluğu, tatmini ve erdemlerini, tüketimin sınırları ve tüketim normlarına indirgeyen bir anlayış ya da ideolojisi vardı. Böyle bir ideolojinin yarattığı tek tip hayat tarzı, yaratıcı ve insani inisiyatifleri engellemekte, hatta gençliğin içinde bulunduğu ağır bunalımın da müsebbibi sayılmaktaydı. Nitekim dönemin radikal gençlik grupları da kendilerine sunulan bu kalıplarla alay etmeye ve bu hayatın dışında farklı bir hayat kurgulayarak marjinal alt kültürlerle yönelmeye başladılar. ABD'de Beat/Beatnik⁴ ve Hippie⁵ çizgisiyle başlayan bu protest hareket, 1967 ve 1968 yıllarındaki gençlik hareketleriyle birlikte özellikle sosyalist öğrenci grupları tarafından benimsenerek politikleşti. 1960'ların ikinci yarısında dünya genelinde gerçekleştirdikleri gösterilerle ses getiren gençler iki konu üzerinde seslerini yükseltiyorlardı. Bunlardan ilki eğitim sistemi ile ilgili temel sorunları konu alıyordu. Savaş sonrası dönemin sosyoekonomik şartları gereğince, bilginin üretimi de artık piyasa şartlarına indirgenmeye başlanmıştır. Fransa Eğitim Bakanı'nın "Üniversitelerin sanayileşmesi gerek", sözleri bilginin asıl üreticileri olan öğrenciler ve bilim adamlarının elinden çıkarak, kapitalist üretim ve tüketim kalıpları içerisine sokulmaya çalışıldığının açık bir ifadesi olmuştu (Kızık, 2008, s. 78). Gençlik giderek hiyerarşik ve bürokratik bir yapı kazanan eğitim sistemi üzerindeki üretim yeteneğini kaybetmekle kalmıyor aynı zamanda bilgi üzerindeki etkisini yitirerek bir nevi proleterleşiyordu. Tüm bu yaşananlara ek olarak bir de gerekli reformların bir türlü

⁴Beat Kuşağı'nın ortaya çıkışı, süresiz ve amaçsız yolculuklara ve yer değiştirmelere dayanır. 1940'lı yıllarda, Columbia Üniversitesinden bir grup öğrenci, ekonomik buhran sonrası amaçsızca otostopla Amerika'yı dolaşmaya başladılar. 1960'lara girilirken Beat hareketi, Amerikan serseri gençliğinin öncüsü haline gelmiş ve müzikten sinemaya, şirden romana her alanda etkisini göstermeye başlamıştı.1960'larda ortaya çıkan Hippie hareketinde Beat kuşağının derin izleri görülmektedir. (Gair, 2008, s. 10-25).

⁵1960'ların ikinci yarısı ile 1970'li yılların başı arasındaki dönemde sevgi, barış, kardeşlik kavramlarını kendilerine rehber, "savaşma seviş" sözlerini de slogan edinen, klasik hayat düzenini ve tüm siyasi erkleri reddederek uzun saç, sakal ve geniş çiçekli kıyafetleriyle kendi hayat tarzlarını oluşturmaya çalışan ve en belirgin özellikleri seyahat etmek, uyuşturucu kullanmak, müzik ve eğlence olan bir gençlik akımıdır. Daha geniş bilgi için bkz. John BassettMcCleary, TheHippie Dictionary A CulturalEncyclopedia of The 1960's and 1970's, Ten SpeedPress, New York 2004.

yapılamaması nedeniyle giderek hantallaşan ve eskiyen eğitim sistemi, öğrencilerin hareket sahasını gittikçe daraltıyordu. Politik muhalefeti kendi kimliğiyle birleştiren gençlerin sesini yükselttiği ikinci konu ise “doğrudan demokrasi” şeklinde kavramsallaşan siyasi taleplerdir. Öğrenci gençliğinin sloganı hâline gelen “Demokrasi hemen şimdi” tüm dünya gençlerinin temel ilkesi hâline gelmişti. Özellikle Küba Devrimi, Prag Baharı ve üçüncü dünya ülkelerindeki özgürlük hareketleri birtakım demokratik taleplerde bulunan gençlik kitlesini harekete geçirmiş, başlarda kendi eğitim-öğretim talepleri için yola çıkan gençler, daha sonra tüm dünya geneline yayılan bu eşitlik, özgürlük ve adalet söylemlerini tıpkı bir marş söyler gibi gür bir sesle hep bir ağızdan söylemeye başlamışlardır (Erten, 2008, s. 837). 1960’lı yıllar boyunca taleplerinin gerçekleştirilmesi adına statükoya başkaldıran bu radikal öğrencilerin pek çoğu 1970’li yıllarda Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Orta Amerika ve Meksika’da Marksist yeraltı örgütlerinin kurulmasında ve eylemlerin gerçekleştirilmesinde önemli roller üstlendiler (Kurlansky, 2008, s. 492). En erken ABD’de ortaya çıkan 68 olaylarının hızla dünya geneline yayılması, 68’in küresel bir hareket olduğu gerçeğini ortaya koymakla birlikte, her ülkede farklı birtakım özellikler göstermiş olması da o ülkenin kendine has bir 68 hareketi yaşadığını göstermektedir.

Dünyayı kasıp kavuran 68 hareketinin Türkiye’deki fitili 27 Mayıs müdahalesiyle ateşlenmiştir. Askeri müdahale sonrası uygulamaya konulan 1961 Anayasası’nın ülkeye sağladığı en önemli demokratik kazanım, belli dönemlerde gerçekleştirdikleri eylemlerle hükümetlere direniş gösteren öğrencilerden oluşan bir dinamik gücün ortaya çıkmasıdır. Bu dinamik güç, 27 Mayıs öncesi DP iktidarına karşı verdikleri mücadelelerle adını duyurmuşlardı. Öğrenci gençliği daha o yıllarda bir muhalefet unsuru olarak ordu ve entelektüellerin dışında etkin yeni bir güç olmaya aday görünüyordu. 1961 Anayasası’nın sağladığı demokratik ortam sayesinde önceki yıllarda sol düşünceye kapatılan kapılar artık açılmaya başlamıştır. Yıllardır yasaklanan birtakım kavramlar, dünya düzeni üzerinde etkili olmuş düşünce adamları ve eserleri, sol yayınların artması ve sol literatüre ait kitapların tercüme edilmesiyle okunabilir olmuştur (Höke, 1989, s. 24; Özgüden, 1988, s. 2003). 1961 Anayasası ile siyasi ve sosyal anlamda herhangi bir yasaklamanın olamayacağı ve toplumsal ilerlemenin özgür düşünceye saygı gösterilerek sağlanabileceği hedeflenmiştir. Bu dönem solun her çeşidi üzerinde kitaplar rahatça yayınlanabiliyor ve bunlar ideolojik yayın kıtlığı yaşayan özellikle üniversite gençliği tarafından yoğun talep görüyordu (Yılmaz, 1997, s. 98). Gençlik, özellikle de üniversite gençliği, farklı ideolojileri öğrenmeye, sorgusuzca kabul edilen kalıplaşmış, kulaktan dolma bilgi ve fikirlerden kurtulma çabasına girmiştir.

Dört farklı koalisyon hükümetinin kurulduğu 1960’ların ilk yarısında bu hükümetlerin en güçlü ortağı ve meclisin en önemli partisi olan CHP’nin yöneticileri, 1961 Anayasası’nın öngördüğü temel reformları gerçekleştiremedikleri gibi kendilerini destekleyen ve büyük bir potansiyele sahip olan gençlere de ileriye dönük hiçbir katkı sağlayamamış, tam aksine imzaladıkları birtakım kararlarla gençliğin tepkisini üzerlerine çekmişlerdir. 1960’ların ilk yarısında gençlerin tepkisine neden olan ve gençleri siyasi iktidar ile karşı karşıya getiren ilk olay hükümetin üniversite harçlarının arttırılmasına yönelik aldığı karardır. Harçların arttırılması karşısında gösterilen kitlesel tepki çok geçmeden hükümet aleyhtarı bir gençlik gösterisine dönüşmüştür (Milliyet, 21.07.1964, s. 2.). Hükümet, gençlerle ve sorunlarıyla ciddi bir biçimde ilgilenmeyerek, gençlere müfredat ve ders kitapları dışında pek bir şey sunmamıştır. 1960 öncesinde olduğu gibi gençliğe öncülük eden o dinamizmden uzaklaşan iktidar partisinin gençliği birleştirecek veya yönlendirecek herhangi bir düşünsel hazırlığı veya alt yapısı mevcut değildi. Sonuçta gençler yavaş yavaş gerek kendi gerek ülke sorunları karşısında yetersiz buldukları CHP’den uzaklaşarak farklı parti ve derneklere yakınlaşmaya başladılar. Aynı dönemde TİP beş yıl öncesinin CHP’si gibi gençlerin ilgi duyduğu parti

konumuna geldi.⁶ TİP, yeni bir yöntem ve strateji uygulayarak gençleri kanalize ediyor, onları parti kontrolünde eylemlere yönliliyordu. Öte yandan, *Yön ve Sosyal Adalet* gibi dönemin başlıca düşünce dergileri, gençler tarafından yakından takip ediliyor, yüksek tirajlı bazı gazetelerin köşe yazarları gençliğin gelişimine yönelik önemli yazılar yazıyorlardı (Karadeniz, 1975, s. 54).

Dünyanın dört bir yanında yaşanan, Çin ve Küba gibi ülkelerde başarılı olan komünist devrimler, ABD ve Avrupa'daki Vietnam ve ırkçılık karşıtı toplumsal mücadeleler ve dünya genelinde yaşanan öğrenci hareketleri de Türkiye'deki üniversite gençliği tarafından yakından takip ediliyor ve onlardan ilham alınıyordu. Üniversitelerin Fikir Kulüpleri'nin düzenlediği eğitim çalışmaları da gençlerin sosyalist kültür düzeylerinin yükselmesine yardımcı oluyordu. Çok geçmeden sol içerisinde farklı görüşler ortaya çıkmaya başladı. Yaşanan bu bölünmeler ve siyasi partiler üzerinden bir sonuca varılamayacağını düşünen gençler, düzeni değiştirmek ve devrimi gerçekleştirmek üzere yeni sol örgütlenmeler içerisine girdiler. Bu dönem toplumsal bilinçlenmenin yoğun olduğu ve toplumun en dinamik kesiminin bir arada bulunduğu üniversitelerin öğrenci dernekleri, ülkenin politik yaşamında etkili olabilecek kritik bir rol üstlenmiş durumdaydılar.

1961 anayasasının sağladığı yasal güvence ortamında, 1960'lı yıllar boyunca ülke meseleleriyle ilgilenen üniversite gençliği, süreç içerisinde sırasıyla önce üniversitelerle ilgili sorunların ele alındığı ilk dönem, ardından üniversite sorunlarının bir türlü çözüme kavuşturulamaması üzerine sorunu hükümette gördükleri yani ülke yönetimini ele aldıkları ikinci dönem ve sorunun ülke yönetiminden ziyade, ülkenin ideolojik yapısından ileri geldiğini düşündükleri ve ideolojik konuları ele aldıkları üç farklı dönem yaşamıştır. Öğrenci hareketlerindeki bu değişim süreci göz önünde bulundurulduğunda açıkça söylenebilir ki, Türkiye'de 68 genel olarak öğrenci gençlik muhalefetinin sosyalistleşme sürecidir ve kitlesel bir güç olma yolunda önemli bir dönemeçtir.

2. Milliyetçi/Muhafazakâr Gençlik Örgütlenmeleri

27 Mayıs müdahalesi sonrası yeni anayasanın sağladığı birtakım siyasi ve sosyal haklar Türkiye'de solun olduğu kadar sağ ideolojinin de gerek fikir gerek eylem anlamında hareketlenmesini sağlamıştır. İhtilalin ardından milliyetçilik, başlı başına bağımsız bir hareket olarak çıkmaktan ziyade genelde solun yükselişine duyulan tepkinin sonucunda ortaya çıkarak kendini tanımlamış, hatta solun bu çıkışından cesaret alarak kendisini göstermiş, dahası çalışma sahası ve hedeflerini belirlerken sol ideolojinin normları ve yöntemlerinin etkisinde kalmıştır (Can, 2008, s. 664).⁷ 1960 öncesinde hem sol hem de milliyetçilik merkezli sağ düşüncenin yayınlarının kısıtlanmasına sebep olan ciddi bir yayın yasağı bulunmaktaydı. Türkçü fikir ve ideolojilere yönelik okuma ihtiyacını giderecek pek fazla eser bulunmamaktaydı. Solda veya sağda ihtiyaç duyulan bu eserlerin birileri tarafından yazılmasını beklemekte hayli zaman alacaktı. Yeni anayasanın sağladığı kısmi özgürlük ortamı bu yayın hayatını hareketlendirdi ve dünya genelinde çok okunan, rağbet gören hem sol hem de sağ görüşte birçok kitap Türkçeye çevrildi. Bu eserlerin büyük bir çoğunluğu sol veya sağ ideologların siyasi düşünce, felsefe ve onların iktidar olma yollarını anlattığı kitaplardı. Sol ideoloji mensupları, K. Marx, F. Engels ve V. İ. Lenin'in de içinde yer aldığı

⁶“İstanbul, Ankara ve İzmir'deki 18 öğrenci yurdunda 1961 seçimlerinde %64 oranında oy alan CHP, 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan yalnızca %32 oy toplayabilmiştir.”, (Yılmaz, 1997, s. 103)

⁷MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi, Ankara, Çankırı, Kastamonu İleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600, s. 130.

birçok batı klasiğinin çevirilerine yönelirken sağ kesim de İslam, millet ve milliyetçilik konulu eserlere yöneldiler. 27 Mayıs sonrası Türkiye’de güçlenen sol ideoloji, komünizmden sosyal demokrasiye kadar geniş bir alanı ifade ederken, buna karşılık olarak sağda da Osmanlıya ve Osmanlıdaki Türkçülük ve İslamcılık düşüncelerine bir yönelme başlamıştır. Kendisini Türkçü, Milliyetçi, Ülkücü Hareket olarak tanımlayan kesim genel itibariyle sağ ideoloji içerisinde gösterilmekle birlikte, sağ tanımlamasını pek kullanmayarak Milliyetçi, ülkücü tanımlamaları üzerinde ısrarla durmuşlardır. Sol gruplar, kendileriyle aynı görüşte olmayan İslamcı, milliyetçi veya DP, AP gibi sağ iktidarların tamamı için “gerici veya faşist” tanımlamasını kullanmışlardır.

1965 yılında Alparslan Türkeş’in CKMP’nin başına geçmesiyle birlikte partinin siyasi duruşu ve anlayışında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Komünizmi ülke için birincil tehdit olarak algılayan bu milliyetçi çevre, parti içi teşkilatlanmayı ve ideolojik eğitimleri bu komünist tehdit algısına göre biçimlendirmiştir. Özellikle 1968 olaylarının başlamasıyla birlikte A. Türkeş’in tanımlamasıyla komünizm karşısında “milli bir refleks” gösteren milliyetçi unsurların, bu tehlike karşısındaki teşkilatlanma süreci de hızlanmıştır. (Koca, 2017, s. 116). Dönemin milliyetçi görüşlerini yansıtan önemli isimlerden olan İlhan Darendelioğlu, Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri kitabında yazdığı “27 Mayıs’a kadar Türkiye’de aksiyoner halde olan milliyetçilik 1960’tan sonra reaksiyoner hâle gelmiştir.” sözleri bu görüşü destekler niteliktedir (Darendelioğlu, 1977, s. 328). Türk sağı, esas olarak sol karşıtlığı temelinde reaksiyoner bir söylem olarak biçimlendi. Esasen sol karşıtlığının temelini anti-komünizm düşüncesi oluşturmaktaydı. Komünizme karşı olmayı ve onu ülkeden kovmayı bir vatan savunması olarak gören milliyetçilerin gerek parti içi, gerekse parti dışı yaptıkları bu teşkilatlanma çalışmaları milliyetçi düşüncenin güç kazanmasını sağlamakla birlikte, aynı zamanda sol düşüncenin gelişimini ve ülke geneline yayılımını da durdurmakta oldukça etkili olmuştur.

27 Mayıs müdahalesinin ardından, değişen siyasi ve sosyal şartlar sonucunda lise ve üniversitelerde eğitim ve öğretim hayatlarına devam eden ve ileriki yıllarda kendilerini ülkücü olarak isimlendirecek gençler, Genç Ülkücüler Teşkilatı ve Ülkü Ocakları Birliği’nin kurulmasından çok önce, 1960’ların başından itibaren birtakım milliyetçi öğrenci teşkilatlanmaları oluşturmuşlardır. Bu milliyetçi teşkilatların başında Üniversiteliler Kültür Derneği (ÜKD), Milliyetçi Türk Gençlik Teşkilatı (MTGT), Türkiye Milliyetçi Gençlik Teşkilatı (TMGT) gelmektedir. Bu dernekler 1965-68 yılları arasında düzenlenen anti-komünist miting ve toplantılarda ön saflarda yer almışlardır. Kendilerine “Ülkücü” diyen bu gençler, “Ülkü Ocakları” adı altında örgütlenmeye başladıkları döneme kadar bu öğrenci derneklerinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Feyizoğlu, 2005, s. 13).

CKMP Genel Merkezi, parti gençlik kollarının dışında, Anadolu’da partiye sempati duyan gençleri yeni bir isim altında bir araya toplayacak bir gençlik teşkilatı kurulması için çalışmalar başlattı. Böylece Genç Ülkücüler Teşkilatı (GÜT) ortaya çıktı (Turhan, 2016, s. 124). GÜT, ortaöğretim gençliğini milli, ülkücü bir ruhla yetiştirmek, her türlü yıkıcı, bölücü faaliyetlerle mücadele etmek için 29 Şubat 1968 tarihinde kuruldu. Bu yeni gençlik teşkilatının kurulmasındaki amaç, partinin propaganda faaliyetlerinde aktivitesini kolaylaştırarak, CKMP’nin fikirlerini geniş kitlelere daha rahat ulaştırmasını sağlamaktır. GÜT, ülkücü kimlikle kurulan ilk teşkilattır. Ülkücü camianın en faal cemiyetlerinden olan ve hemen hemen Türkiye’nin bütün il ve ilçelerinde şube açan Genç Ülkücüler Teşkilatı, 12 Mart 1971 döneminde kapatılana kadar toplam 348 şube açmıştır (Feyizoğlu, 2005, s. 30).

Alparslan Türkeş, CKMP'nin başına geçtiği ilk günden itibaren parti içi teşkilatlanmaya özellikle üniversite gençliğinin teşkilatlanmasına büyük önem vermiştir. A. Türkeş, üniversite gençliği içindeki sol ideolojik dalgalanmaların yasa dışı örgütlere dönüşmeye başlamasının Türkiye Cumhuriyeti devletini tehdit ettiğini düşünüyordu. Bu örgütleri büyümeden yok etmek ve onlarla mücadele etmek gerekiyordu. “Komünist ideolojiye set çekeceğiz. Bu dönemdeki en hayati mücadelemiz bu olmalıdır. Milliyetçi gençler en kudretli gücümüzdür.” şeklinde düşünüyordu (Akpınar, 2005, s. 45). CKMP Gençlik Kolları, A. Türkeş tarafından bu anlayışla yenilendi. Daha doğrusu gençlik kolları yeniden teşkilatlandırıldı. Milliyetçi/Ülkücü Hareketin gençlik teşkilatı olan Ülkü Ocakları, ilk kez “Ülkü Ocağı” ismiyle Ankara’da bulunan Hukuk Fakültesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve Ziraat Fakültelerinin kurdukları Ülkü Ocaklarıyla doğdu (Öznur I, 1999, s. 224). Bu fakültelerde kurulan Ülkü Ocakları, dernek statüsüne göre kurulmuş teşkilatlar değildi. Bunlar üniversitelerde öğrencilere tanınan kulüp kurma ve pano açma gibi haklardan yararlanılarak kurulmuş basit teşkilatlardı. Bu dönem sol görüşlü öğrenciler birçok üniversitede fikir kulüpleri kurmuş hatta birleşerek FKF’yi oluşturmuşlardır. Bu sebeple fikir kulüplerine karşı milliyetçi gençleri temsil eden Ülkü Ocağı ismiyle yeni bir teşkilatlanma başlatıldı. Ülkü Ocağının bu ilk kuruluş çalışmaları CKMP Gençlik Kolları tarafından yürütüldü. 1968 yılının eylül ayından itibaren Türkiye’nin birçok üniversitesinde kurulan Ülkü Ocağı şubeleri, 1969 yılının mayıs ayından itibaren MHP Gençlik Kolları Genel Merkezinin koordinasyonu, tek çatı altında toplanarak Ülkü Ocakları Birliği’ne (ÜOB) dönüşmüştür (Öznur I, 1999, s. 224).

Alparslan Türkeş ve ekibi, 1960’ların ikinci yarısında komünist ideolojinin güçlenmesi ve artan sol eğilimli öğrenci olayları karşısında CKMP bünyesindeki Gençlik Kolları, GÜT ve ÜOB’yemensup milliyetçi gençleri ülkedeki komünist faaliyetlere karşı teşkilatlandırıp onları fikri ve bedeni anlamda bu mücadeleye hazırlama gayretine girişmiştir. Bu hazırlık çalışmaları içerisinde o dönem en çok tartışılan konuların başında, adıyla da tüm dikkatleri üzerine çeken “Komando Kampları” gelmektedir. Milliyetçilerin tanımlamasıyla gençlik, eğitim ve spor kampları; “CKMP/MHP Gençlik Kolları, Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı, Milli Türk Talebe Birliği üyelerinin katılımıyla organize edilen, parti kadrosunun yönettiği, parti taraftarlarının maddi ve manevi yönden desteklediği bu kamplar, milliyetçi gençleri fikri ve fiziki açıdan geliştirmekle beraber onlara Turancılık ülküsü kazandırmak amacıyla 1968 yazından itibaren Türkiye’nin farklı il ve ilçelerinde kurulmuş eğitim kamplarına verilen isimdir.”⁸ Okulların tatil olduğu aylarda gençlerin hem disiplinli bir hayata alışmaları hem de seminer çalışmaları ile fikri yönden gelişmeleri için eğitim kampları kurulmuş bu kamplarda fikri ve bedeni faaliyetlere başlanmıştır. Çok sayıda ülkücü gencin ilgi ve alâka gösterdiği bu kamplar İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük şehirler başta olmak üzere ülkenin birçok şehrinde kurulmuştu. Bu dört vilayette toplam 170 çadır kurulmuş ve 1000 den fazla genç bu kamplarda eğitime tabi tutulmuştur (Darendelioğlu, 1977, s. 416; Höke, 1989, s. 39). Kampın ihtiyaçları parti mensuplarının halktan topladıkları yardımlar sayesinde karşılanmıştır.⁹ Her ne kadar parti yetkilileri üstü kapalı bir şekilde bu kampları birer yaz kampı olarak değerlendirse de esasen bu kamplar anti-komünist milis kuvvetlerin yetiştirildiği kamplar olmuşlardır. CKMP/MHP tarafından kurulan ilk komando kampı, 1968 Ağustos ayı içinde İzmir ilinin Gümüldür ilçesi,

⁸Ülkücü Komando Kampları, AP Hükümetinin 1970’te hazırladığı MHP Raporu, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, s. 14; Türkiye genelinde açılan bu kampların yerleri ve katılım sayıları hakkında bkz. EK-6; Sadi Somuncuoğlu ile 12 Temmuz 2017 tarihinde yapılan yüz yüze görüşmede kamp sayılarının raporda belirtilenden çok daha fazla olduğu ifade edilmiştir.

⁹Sadi Somuncuoğlu ile 12 Temmuz 2017 tarihinde yapılan görüşmede ifade edilmiştir.

Akrepkaya mevkiinde CKMP Mardin Milletvekili Rifat Baykal'ın arazisi üzerinde yaklaşık 150-200 gencin katıldığı ilk komando kampı açılmış ve kamp Rifat Baykal tarafından yönetilmiştir. Yine aynı günler içerisinde Ankara-Eskişehir yolu üzerinde parti genel başkan yardımcısı Dündar Taşer ve Gençlik Kolları Genel Başkanı Sadi Somuncuoğlu tarafından 100 kişinin katıldığı bir kamp daha açılmıştır (Ülkücü Komando Kampları, 1997, s. 16). Alparslan Türkeş bu kamplardan biri olan İzmir kampına gönderdiği yazılı mesajda şunları söylemiştir: “Türk milletinin büyük ümidi sevgili gençler, aziz bozkurtlar, yeryüzünde en büyük güç kaynağı sağlam fikir ve sağlam irfan sahibi olmaktır. Sağlam fikir ancak sağlam vücutta bulunur. Gençlik kamplarında Türkçülük ülküsü ile ve milli kültürümüzü öğrenerek hakiki bir yarışçı ve sporcu ruhu kazanacaksınız. İnsanların yaşama mücadeleleri zaten geniş şümüllü ve müsamaha kabul etmez bir spordur. Kampınızda kahve köşelerinde pinekleme yerine açık havada varlığını geliştirme ve yüceltme, böylece 9 Işıklılar olarak millete hizmet için hazır olmaya çalışacaksınız. Uzay ve füze çağından da daha yükseklere çıkacak büyük Türkiye kurulacaktır. Mutlu yarınlar Türk milletinin olacaktır. Çalışmalarınız uğurlu ve başarılı olsun. Selam ve sevgilerim, bakışlarım daima üzerinizde bulunacaktır.” (Devlet, 14.07.1969, s. 4-5).sözleriyle bu kampların ne maksatla kurulduklarını ifade etmiştir. Sol görüşlü bazı gazeteci ve yazarlar bu kampları komünizm düşüncesine ve Marksist gençlere karşı verilecek mücadelede milliyetçi gençleri eğitmek ve teşkilatlandırmak maksadıyla kurulan kamplar şeklinde haber yapmış, bu kampları “komando kampı” olarak adlandırmışlardır. Cumhuriyet Gazetesi ve Ant Dergisi'nin başını çektiği sol basının bu tanımlaması kamuoyu tarafından kabul görmüş ve bu yapılanma ülkücü/milliyetçi literatür içerisinde yerini almıştır (Soylu, 1975, s. 27-28; Devlet, 3, 21.04.1969, s. 4). Sol'un komando kamplarına yönelik saldırıları uzunca bir süre devam etmiştir. Komando kampı tartışmalarına CHP lideri İnönü de “bu faşist komandalara, gösterilen hoşgörü tehlikeli olmaktadır” sözleriyle katılmıştır (Öznur III, 1999, s. 38-39). Hükümetin kamplarla ilgili herhangi bir işlem yapmaması yönündeki iddialardan dolayı bu kamplar Adalet Partisi'yle de ilişkilendirilmişlerdir.

Cumhuriyet tarihinin en eski öğrenci derneği olan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), 4 Aralık 1916 tarihinde Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) öğrencileri tarafından kurulmuştur. Dernek, 1929 yılında bir grup milliyetçi genç tarafından yeniden organize edilerek, Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönem Türkiye'de öğrenci derneklerini temsil eden tek kuruluş olan MTTB, bu dönem Türk gençliğini temsilen birçok uluslararası toplantıya katılmıştır. MTTB, Cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca yeni kurulan devletin temel değerlerini benimsemiş, Atatürk ilke ve inkılaplarının savunucusu olmuştur. Tek parti döneminde siyasi iktidarla uyum içerisinde hareket eden MTTB'de, 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkçülük düşüncesi öne çıkmıştır (Okutan, 2004, s. 25-26). Tabii bu dönem Türk milliyetçiliği kültürel bir kimlikle kurgulanıyordu. 1928 yılında başlatılan “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasının etkileri devam ediyor, Türk kültürü milli kimliğin vazgeçilmezi olarak kabul ediliyordu. Bu milliyetçi eğilimin bir göstergesi olarak 1933 yılında yapılan kongrede, Ayyıldız içinde Bozkurt sembolünün, derneğin amblemi olarak kabul edilmesi gösterilebilir (Öznur II, 1999, s. 38-39). MTTB'ye mensup gençlerin ortak, milli ve vatansever duygulara sahip olmaları ve bu duygularla hareket etmeleri, onları memleket meseleleri karşısında milliyetçi bir duruş sergilemeye yönlendirmiştir.

MTTB, 1930'lardan itibaren yaşanan her siyasi ve sosyal meselede milli duygularla hareket etmiş, olaylara milliyetçi bir tavırla dâhil olarak toplum genelinde ses getiren geniş katılımlı gösteriler düzenlemiştir. 1930'lu yıllar MTTB'nin sol karşıtlığının da başlangıç yıllarıdır. Zaten oldukça etkisiz olan solun karşısında söz konusu karşıtlığın çok güçlü olması

da beklenemezdi. Buna rağmen, “kızıl düşman” nitelemesi bile, bir başlangıç olsa dahi, sol karşısında ilerleyen yıllarda alınacak tavrın ipuçlarını verir nitelikte oldu. Sonraları daha da büyüyerek had safhaya ulaşacak olan bu düşmanlık, derneğin itici gücü olmuştur (Atılğan ve diğerleri, 2015, s. 593). MTTB, başından itibaren, bir sağ örgütlenmeden bekleneni yapmış; ideolojik duruşunu, söylemini ve eylemlerini sağın geleneksel tercihini esas alarak şekillendirmiştir. Üstelik bu duruş, uzun bir süre, solu hiç anlamadan veya bilmeden gerçekleşmiştir.

27 Mayıs müdahalesinin ardından askeri yönetimin ve CHP'nin etkisiyle MTTB yönetimi kısa bir süreliğine sol görüşlü öğrencilerin eline geçmiştir. Fakat derneğin geçmişten gelen milliyetçi yapılanması ve Anadolu'daki şubelerin de etkisiyle 1965'te MTTB yönetimi tekrar milliyetçi/mukaddesatçı gençleri eline geçmiştir (Milliyet, 25.03.1965, s. 1). 1965'ten sonra sol eğilimli fakülte dernekleri MTTB bünyesine dâhil edilmeyerek dernek tam anlamıyla milliyetçi/muhafazakâr gençlerin kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde milliyetçi veya mukaddesatçı gençlerin kendi düşünce ve görüşlerinin paylaşıldığı ayrı dernek veya kuruluşlar olmadığından komünizm gibi rahatsızlık duyulan ortak konularda MTTB'nin bünyesinde birlikte hareket ediliyordu. MTTB çatısı altında yer alan milliyetçi gençler, ülkücü teşkilatların kurulmasıyla birlikte süreç içerisinde bu teşkilatlara doğru yöneldiler. MTTB'nin çatışmalı geçen 1969 kongresinden sonra milliyetçi gençlik tamamen bu teşkilattan çekilmiştir (Bora, 2017, s. 216-217; Feyizoğlu, 2005, s. 18-23). 1960'ların sonuna doğru milliyetçi gençlerin ülkücü teşkilatlarına dâhil olmasıyla birlikte mukaddesatçı kesim MTTB'ye hâkim oldu ve bu tarihten itibaren MTTB bünyesinde birlikte hareket edilmesi durumu da ortadan kalktı. 1960'larda solun yükselişe geçmesi karşısında milliyetçi ve muhafazakâr kesimler komünizm karşısında etkili olacağını düşündükleri İslam referanslı ideolojik bir duruşu ön plana çıkardılar. İslam, “komünizmin panzehiri” olarak düşünölmeye başlandı ve soldan gelen her tehdit algısında sağın sığımağı hâline geldi. Sağın tehdit olarak algıladığı cephe; sosyalistler, komünistler, radikaller, masonlar ve Siyonistlerden oluşan oldukça geniş bir cepheydi. Bu tehdit unsurlarının içerisinde değerlendirilen herkesin ortak noktası olarak İslam karşıtlığı temel alınmaktaydı. Dolayısıyla sağın düşman kategorisini belirleyen temel unsur din olmuştur.

Türkiye'de komünizm karşıtlığını geçmişten gelen Rus/Moskof düşmanlığıyla birleştiren milliyetçi ve mukaddesatçı ideolojiye mensup birçok örgüt kurulmuştur. Komünizmle mücadele amacıyla kurulan bu örgütlerin çoğu zaman farklı sağ partilerin egemenlik mücadelelerine sahne olmalarının belki de en önemli nedeni bu derneklerin dillendirdiğı din, milliyetçilik, iç ve dış düşman gibi kimlik kurucu söylemlerin sıradan vatandaşları etkilemesi ve istenen biçimde yönlendirmede yüksek bir siyasallaştırma etkisine sahip olmalarıdır (Meşe, 2007, s. 152). Türkiye Komünizmle Mücadele Derneğı (TKMD) de amacı derneğin isminde açıkça belli olan, faaliyet gösterdiği dönemde komünizm karşıtlığı anlamında önemli işler yapmış, ismiyle müsemma derneklerden biridir. TKMD, “Soğuk Savaş” döneminde CIA tarafından kurdurulmuş, finansmanını ABD Büyükelçiliğı ve bazı sermaye grupları sağlamıştır. Dernek, Türkiye genelinde mitingler düzenlemiş, komünizm aleyhtarı gösteriler yapmış, 1977 yılında işlevini yitirdiğı için de kendini feshetmiştir.¹⁰ TKMD, ilk kez 1950 yılında Zonguldak'ta Komünizmle Mücadele Derneğı adıyla kurulmuştur. Nihal Atsız ve kardeşi Necdet Sancar da bu derneğin kurucuları arasındadır. Ereğli Kömür İşletmeleri ve Karabük Demir-Çelik Fabrikası işçileri arasında faaliyet

¹⁰Türkiye Büyük Millet Meclisi Fethullahçı Terör Örgütünün (Fetö/Pdy) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2017, s. 45-46.

gösteren dernek işçileri komünizm tehlikesine karşı uyarıcı kitap ve bildirimler yayınlamış piyesler oynatmış, on beş günlük gazete yayınlamış 1953 yılında faaliyetlerine son vermiştir (Kocabaş, 2004, s. 112). Dernek, ikinci kez aynı amaç ve düşünce etrafında 7 Aralık 1956 tarihinde İstanbul'da Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği adıyla kurulmuştur. Dernek, kuruluş amacını tüzüğünün 2. maddesinde şöyle açıklamaktadır: “Dernek; başta komünizm olmak üzere, yıkıcı, yıpratıcı ve bozguncu fikir ve cereyanlarla mücadele etmek, milli kültürümüzü, milli ve manevi değerlerimizi korumak gayesi ile kurulmuştur. Bu maksada ulaşmak için aşağıdaki mevzularla iştigal edilir. Tarih, vatan, kültür ve kader birliği şuurunu kökleştirmek, Demokratik nizam ve insan hakları fikrini kıymetlendirmek, İçtimai tesanüt fikrini yaymak, Türk vatani ve milliyeti için her türlü fedakârlıktan çekinmeyen ve bencillikten uzak mefkûrecilerin çoğalmasına çalışmak, ahlak, adalet ve ananelere uygun yaşamayı ve milli mukaddesata hürmeti telkin etmek, Türk hars ve mukaddesatına aykırı cereyanlara ve komünizm afeti ile mücadele etmek.” (Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Tüzüğü, 1963, s. 1) Dernekte komünizme karşı milliyetçi gençleri fikri anlamda güçlendirmek amacıyla Peyami Safa, Cezmi Türk, Zeki Velidi Togan, İsmail Hami Danişmend, Altan Deliorman, Mümtaz Turhan, Necip Fazıl Kısakürek, Ergun Göze, Aclan Sayılğan, Galip Erdem, Fethi Tevetoğlu, İbrahim Kafesoğlu ve Tahsin Demiray gibi önemli isimler konferanslar vermişlerdir (Milliyet, 15.01.1957; Milliyet, 14.04.1957;). Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin propaganda etkinlikleri ağırlıklı olarak 1964-1965 yıllarında yayımlanan resmi yayın organı *Mücadele* dergisi, İlhan Darendelioğlu'nun sahibi ve yazı işleri müdürü olduğu *Toprak* dergisi ve derneğin çeşitli şubelerinin aylık broşürlerinden oluşmaktadır. 27 Mayıs 1960'a kadar aktif olan derneğin faaliyetleri, askeri müdahaleyle birlikte son bulmuştur. 27 Mayıs müdahalesinin ardından yükselişe geçen komünist faaliyetleri karşısında Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği, 1963 yılında İzmir'de 41 milliyetçi tarafından üçüncü kez kurulmuştur (Darendelioğlu, 1977, s. 398). Derneğin ikinci genel kurulunda ismi komünizmle mücadele dernekleriyle birlikte anılan, komünizm karşıtı çalışmalarıyla ünlene İhan Darendelioğlu genel başkan seçilmiştir. Komünizmle Mücadele Derneği'nin üçüncü kuruluşunun ardından ülke genelindeki şube sayısı 27 iken, 1965 sonrası İhan Darendelioğlu döneminde bu sayı önce 110, 1968'de 140, 1969'da 177'ye ulaşmıştır (Bora, 2017, s. 295). Derneğin kurulduğu önemli şehirlerden biri de Erzurum'dur. Erzurum Komünizmle Mücadele Derneği'nin kurucuları arasında yer almış ve dernekte aktif olarak görev yapan isimlerden biri de Fethullah Gülen'dir. F. Gülen'in yurt dışı bağlantılarla ilk temasının bu dernek vasıtasıyla gerçekleştiği ve örgütünün (Fetö/Pyd) temellerini bu süreçte attığı kuvvetle muhtemeldir (Çetinkaya, 2007, s. 149; Nacar, 2018, s. 156-157).¹¹

3. Milliyetçi/Muhafazakâr Gençliğin 68 Olaylarına Bakışını Etkileyen Siyaset ve Fikir Adamları

68 olaylarının yaşandığı yıllarda gerek katıldıkları konferanslarla gerek dergi ve gazetelerde yazdıkları yazılarla milliyetçi/muhafazakâr kesimi fikri açıdan etkileyen pek çok siyaset ve fikir adamı mevcuttur. Bu isimlerin özellikle komünizm karşıtı düşünceleri milliyetçi gençlik üzerlerinde büyük bir etki yaratmış ve milliyetçi gençler okudukları bu isimlerin de tesiriyle komünizm ideolojisine karşı birtakım argümanlar geliştirmişlerdir. Bu da milliyetçilerin, 68'in solcu gençleri tarafından tutkuyla müdafaa edilen komünizm düşüncesine yönelik bir bakış açısı geliştirmelerine önemli bir katkı

¹¹Türkiye Büyük Millet Meclisi Fethullahçı Terör Örgütünün (Fetö/Pdy) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2017, s. 45.

sağlamıştır. Milliyetçi/muhafazakâr gençliği etkileyen bu isimlerin başında Hüseyin Nihal Atsız gelmektedir. Nihal Atsız, özellikle Türkçülük ve Turancılık üzerine yaptığı edebi ve siyasi çalışmalarıyla uzun yıllar Türk düşünce hayatında önemli bir yer işgal etmiştir. Herkes tarafından bilinen edebi kimliğinin yanında bir de siyasi kimliği vardır. Onun bu siyasi kimliğini öne çıkaran olay ise o dönem büyük tartışmalara yol açan ünlü 3 Mayıs 1944 Türkçülük ve Turancılık Davasıdır. Davaya sebep olan olay ise Nihal Atsız'ın, kamu kurumlarında çalışan ve komünist olduğunu iddia ettiği bazı isimleri mektupla Başbakan Şükrü Saracoğlu'na ihbar etmesi ve daha sonra bu mektupları çıkardığı *Orkun* dergisinde yayınlamasıdır (Orkun, 20, 16.02.1951, s. 10-12; Orkun, 22, 02.03.1951, s. 10-14). Bu olay Nihal Atsız'ın komünizme olan karşıtlığının bütün ülke tarafından duyulmasını sağlamıştır.

Nihal Atsız'ın komünizme olan bu şiddetli karşıtlığı esasen fikri bir karşıtlıktan ziyade kökleri tarihin derinliklerine inen, adeta Osmanlı döneminden kendisine miras kalan Rus düşmanlığına dayanmaktadır. Komünizmin “Moskof” kılığına bürünmesi Atsız'ın ona karşı çıkması için yeter sebeptir. Ona göre tarihin ve coğrafyanın birbirine düşman ettiği milletler arasında oluşan kin, milletler arası mücadelenin vazgeçilmez araçları arasındadır. Türk milleti tam üç asırdır önce Türkistan'da, sonra Kafkaslarda en sonunda da Anadolu'da Ruslarla boğuşmuştur. N. Atsız'a göre Ruslar, Kafkasyalı ve Ön Asyalı bütün milletler için yakın tehlike durumundadır ve bu sebepten komünizme meyiletmenin vatan hainliğiyle eşanlamlı olduğunu düşünür. Nihal Atsız, bu köklü düşmanlık hakkında şunları söylemektedir:

“Türkçülüğe göre Moskof bizim barışmaz düşmanımızdır. Bu düşmanlığı tarih, mukadderat ve jeopolitik yaratmıştır. Siyasetle ve yalanla bu düşmanlık kaldırılamaz. Onun için Türk soyunun hayatında yürütücü amillerden biri olarak, zaten saklı bir halde yaşayan Moskof düşmanlığının millette beslenmesine taraftarız. Sevgiler gibi düşmanlıklar da milletleri diri ve ayakta tutar. Türk Dışişleri Bakanları, bakanlar arasında Moskoflarla dostluk edebilirler. Türk milleti için böyle bir şey düşünmek milli menfaatler aleyhinde düşündür. Moskof, bizim soy düşmanımız olduğuna göre, Moskof emperyalizmi olan komünizm de en tehlikeli düşmanımızdır. Komünizm, Moskofluğa mal olmuş olduğundan, ona taraftarlık vatan hainliğidir. Türkçülük bakımından en alçak vatan hainleri olan komünistlerin yok edilmesi şarttır.” (Orkun, 68, 18.01.1952, s. 5)

Geçmişten gelen Rus düşmanlığından kaynaklanan Nihal Atsız'ın komünizm karşıtlığı, onun komünizm ideolojisi hakkında düşmanca tanımlamalar yapmasında başlıca etken olmuştur. Nihal Atsız, komünizm ideolojisini fikri anlamda tartışmak, komünist teoriye eleştiriler getirmek yerine doğrudan komünizmi düşman ilan etmiş, Türkiye'deki komünistleri de vatan haini olmakla suçlamıştır.

Komünizmin özellikle 1960'lı yıllardaki fikri özgürlük ortamından faydalanarak lise ve üniversitelerde yayılmaya başlaması karşısında Atsızın düşünceleri şöyledir:

“Liselerdeki komünist öğrenciler okuldan atılmış. İyi... Fakat onların kafasına bu budalalığı sokan öğretmenlere ne yapılmış? Hiç! Hâlbuki milli bir hükümet işi böyle savsaklamaz, bugünkü mevzuat yeterli değilse gerekli kanunları derhal meclisten geçirerek öğrencileri zehirleyen bu satılmış öğretmenleri hem meslekten tard eder, hem de mahkemelere sevk ederek hapisaneyeye yollardı. [...] Türkiye'nin yarınını kurtarmak için gerekirse binlerce öğretmen, on binlerce öğrenci atılır, gerekirse daha sert tedbirler de alınır. Çünkü tehlikede olan koca bir Türkiye'dir.

Fakat tedbir ‘her türlü tedbir alınmıştır.’ demekle olmaz.” (Ötüken, 24, 16.12.1965, s. 1-2)

Nihal Atsız, 1970’lere yaklaştıkça şiddetini arttıran öğrenci olayları hakkında yine aynı üslubuyla çeşitli yazılar kaleme almıştır.

“Bugün özellikle üniversiteliler arasında görülen sosyalizm merakı; bilgiye, incelemeye, okumaya, yurt sevgisine değil, moda dayanan bir nevheveslikten başka bir şey değildir. Tıpkı sakal bırakmak, Amerikan sığır çobanlarının pantolonunu giymek gibi bir moda... Üniversiteli oldukları halde üniversiteli kafası olmayan, karşı fikirden habersiz, müsamahaya kabiliyetsiz olan bu gençlerin sosyalist veya komünist olmasının hiçbir değeri yoktur. Bu sosyalistler yarın aynı kolaylıkla nasyonal sosyalist de olabilecekleri gibi yarın hayata atılıp onun şamarını yedikten sonra da iyice ayılacaklar, hele aralarında iyi kazanç sağlamayı başaranlar için sosyalizm eşkıyalıkla aynı anlama gelecektir.” (Ötüken, 22, 20.10.1965, s. 2)

Nihal Atsız bir başka yazısında öğrenci olaylarıyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Türkiye’deki solcu hareket, tektük istisnalar dışında, milli olmak karakterinden mahrumdur. Ya beynelmilecidir; yahut Moskofçudur. Bundan dolayıdır ki ‘Moskofçu’ kelimesi komünistle aynı manada kullanılmaktadır. Son üniversite olayları da solun ne kadar şuursuz ve hain olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur. Üniversitedeki davranışlar, sözde öğrenci haklarını savunmak için yapıyordu. Boykotlar, forumlar, işgaller bunun içindi. Böyle olsaydı öğrencilerin davranışlarında üniversiteliye yaraşır bir olgunluk ve vakar bulunurdu. Bu hareketler milli ve sosyal bir istekle yapılsaydı devleti yüz binlerce lira zarara sokan alet ve eşya tahripleri, cam kırmalar, duvarlara boya ile yazı yazmak gibi işler yapılmazdı. [...] Bu gençler, kışkırtıcı komünistler tarafından iyice kandırıldıktan, Amerika’yı Türkiye’nin bir numaralı düşmanı bildikten, toplum polisinin de Amerikalılar hesabına iş gördüğüne inandıktan sonra elbette kendilerini kaybedeceklerdi. Nitekim etmişlerdir.” (Ötüken, 67, Temmuz 1969, s. 3-6) şeklindeki sözleriyle sadece 68 öğrenci olaylarına olan bakışını değil genel anlamda komünizme ve komünizmin ülkede etkin olmasına dair yapılan eylemlere karşı düşüncesini ortaya koymuştur.

1960’lı yıllarda komünizm karşıtlığıyla öne çıkan ve önemli bir gençlik kitlesini peşinden sürükleyen diğer bir isim Alparslan Türkeş’tir. Kırklı yıllardan beri süre gelen komünizm karşıtlığına siyasi hayatı boyunca söylevlerinde sık sık yer veren A. Türkeş’in, komünizm karşıtlığı, bütün yabancı ideolojileri reddeden resmi Atatürk milliyetçiliğiyle de benzerlik göstermektedir. A. Türkeş, “Biz her türlü emperyalizmi ve yabancı kültürleri reddediyoruz, merde de namerde de muhtaç olmadan yaşayan bir Türkiye görmek istiyoruz.” (Türkeş, 1998, s. 22) şeklindeki sözleriyle sadece komünizmi değil, milli olmayan her türlü yabancı görüş ve düşünceyi kesinlikle reddetmiştir. 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamı sol düşünceye yeniden harekete geçme fırsatı vermiş, bu dönemde çok sayıda dernek, sendika ve sol içerikli yayım ortaya çıkmıştır. Solcu öğrencilerin Amerika ve kapitalizm karşıtı gösterileriyle başlayan öğrenci olayları, giderek tırmanmış ve çok ciddi terör olaylarına dönüşmüştür. Bu dönemde bütün sağ görüşlü grupların karşı olduğu komünizm için Alparslan Türkeş, “Başiboş, solcu, komünist, Marksist, ne idüğü belirsiz, soysuz, Türk ahlakına kasteden, kültür sanat fikir hareketlerine asla müsaade etmeyeceğiz size büyük bir ilke işaret ediyorum büyük bir prensibi işaret ediyorum ancak Türk milletine yararlı olacak faaliyetler için Türkiye’de hürriyet tanırız. Türk milletini bozacak Türk milletini zarara

uğratacak onun hayatı için tehlike teşkil edecek hiçbir harekete hürriyet tanınmaz.” (Bora, 2008, s. 693) ifadelerini kullanmıştır.

Alparslan Türkeş, Ülkü Ocakları ve diğer ülkücü dernekler kurulduktan sonra mensuplarına şöyle hitap eder:

“Önümüzdeki en büyük tehlike Marksizm ve bölücülüktür. Bu cereyan sahipleri, üniversitelerimizi işgal etmektedir. Bu üniversitelerimiz, bizim insanlarımızın verdiği vergilerle toplanan bütçeden kuruluyor. Bu üniversitelerin duvarlarına asılacaksa, bizim büyük Türk devlet adamlarının resimleri asılmalıdır. Metehan’ın asılsın Atatürk’ün asılsın Fatih’in asılsın Yavuz’un asılsın. Tabii astırdık da birçok yere. Öbür tarafla sürtüşmeler başladı. Mesela, Marksistler bir fakültede boykota kalkıyor bizim ülkücü gençlerden buna mâni oluyor olaylar böylece başlıyor.” (Turgut, 1995, s. 401-402)

O dönem başta A. Türkeş olmak üzere birçok milliyetçi yazar ve siyaset adamı, gençlere milliyetçilik, Türk kültürü ve komünizm tehlikesi hakkında çok sayıda seminer vermiştir.

Alparslan Türkeş, 1960’lardan itibaren birçok defa komünizmle fikri bir mücadele yapılması gerektiğinden söz etmiştir. Türkeş: “Komünizm bir fikirdir, fikir kaba kuvvetle bastırılmaz bir fikir ancak kendisinden daha güçlü diğer bir fikirle yenilebilir.” demiştir (Kılınç, 2012, s. 235). Fakat üniversite eylemleri başlayıp, ülkede şiddet olayları her geçen gün artınca A. Türkeş’inde söylevleri gittikçe sertleşmeye başlamıştır.

“Biz komünizme sadece bir fikir ve ideoloji olduğu için değil tarihi düşmanımız olan Rusya’nın ideolojik bir silahı olduğu için de karşıyız ve karşı durmalıyız.” veya bir başka açıklamasında daha sert bir tavır takınarak “Komünistlerin bazılarının dövüldüğü doğrudur; kimler dövülmüştür? Türk milletini köleleştirmek isteyenlerin aletleri olanlar, Türk’ün Allah’ına sövenler, tarihiyle alay etmeye yeltenenler dövülmüştür.” şeklinde giderek dozunu arttırdığı açıklamalarda bulunmuştur (Kılınç, 2012, s. 235).

Türk milliyetçiliğinin ve muhafazakârlığının ideolojik temellerini belirleyen önemli düşünce adamlarından biri ve belki de en önemlisi Erol Güngör olmuştur. E. Güngör, kaynağını milliyetçi ve muhafazakâr gelenekten alan bir sosyolojik bakış açısına sahip, çağımızın değerleriyle uyumlu bir milli kültür oluşumunun gerekli olduğunu savunan döneminin önemli milliyetçi/muhafazakâr düşünce adamıdır. 1960-1970’li yıllarda gerek yaptığı bilimsel çalışmalar gerekse gazete ve dergilerde Türklük, milliyetçilik, kültür ve İslam medeniyeti, konularında yazdığı makaleleriyle, milliyetçi/muhafazakâr düşüncenin gelişmesine ve bu konularda fikri tartışmaların oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. E. Güngör, bu yazılarını *Töre*, *TürkYurdu*, *TürkBirliği*, *Hisar*, *Milli Kültür*, *Türk Kültürü* ve *Toprak* dergileri ile *Yeni İstanbul*, *Her Gün*, *Millet*, *YeniDüşünce*, *AyrıntılıHaber* ve *Ortadoğu* gazetelerinde yayınlamıştır. 1960 ve 1970’li yılların en çok konuşulan ve tartışılan konusu olan komünizm ve komünizmin Türkiye’deki varlığı meselesi, E. Güngör tarafından bu gazete ve dergilerdeki yazılarında sık sık ele alınmıştır. Güngör, özellikle 1970’lerde milliyetçi/muhafazakâr düşünceye yaptığı katkılarıyla tanınan, saygı gören bir isim olarak dikkati çekiyor. Kapsamlı akademik ve entelektüel ilgileri ve özelde Türkiye soluna, genelde Marksist akıma dair derinlikli eleştirileri onu pek çok çağdaşından ayrı bir yere koyar. Önemli bir milliyetçi düşünce adamı olması dolayısıyla E. Güngör’ün komünizm konusunda yazdıkları uzunca bir süre milliyetçi kesim tarafından dikkatle okunup takip edilmiştir.

Milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerde, komünizmle mücadeleyi kültürel ve özellikle de dini temeller üzerinde görme düşüncesi oldukça yaygındır. Erol Güngör de diğer milliyetçi entelektüeller gibi insanların dini değerlerden uzaklaşmalarının bir sonucu olarak komünizm tarafından aldatıldıklarını düşünmektedir. Bu konu hakkındaki düşüncelerini bir yazısında şöyle dile getirmektedir: (Güngör, Mart 1973, s. 13-14) “İki dünya harbi açlığı ve sefaleti son haddine çıkardı, manevi kıymetlerin çözülmesi sonunda sosyal çözülme (anomi) bir salgın gibi yayıldı. Yıkılan manevi birliği yeniden kurmak üzere iki din doğdu. Faşizm ve Komünizm. Faşizm ve komünizm ile din arasındaki mücadeleyi görenler bunların birbirine rakip olduklarını kolayca anlıyorlar, ama birer bilgi ve ahlâk sistemi olmak bakımından bu materyalist doktrinerle din arasında fark bulunmadığını göremiyorlar. Her şeyden önce, bunların hepsi de mutlak hakikat diye bakılan ve ilmi bakımdan tahkikine imkân bulunmayan postülalara (önermelere) dayanır. Meselâ insanların bir gün ilahî mahkemede hesap vereceklerine inanmakla insanlığın bir gün komünist bir cemiyet halinde birleşeceğine inanmak arasında ilim mantığı bakımından fark yoktur; her iki iddia da doğruluğu veya yanlışlığı araştırılamayan birer inançtır. Aynı şekilde, sosyal hadiselerin ilahî iradeye bağlı olduğu inancı ile bunların iktisadi münasebetlere veya fiziki kuvvetler arasındaki münasebetlere dayandığı inancı da aynı kategoriye girer. Hıristiyanlığa göre insan bu dünyada vaktiyle cennette iken işlediği günahın kefareti çekmektedir, imtihanı başarı ile verince yine cennete dönecektir; Marksizm’e göre de insan cemiyetinin başlangıcında komünizm vardı, birçok ıstıraplı istihalelerden sonra insanlar yine ebediyen sürüp gidecek bir komünizme kavuşacaklardır.”

Erol Güngör’ün 27 Mayıs müdahalesi sonrası hareket kazanan ve 1968’de zirvesini yaşayan öğrenci olayları ve gençliğin içerisine düştüğü kargaşa ortamı hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

“1968 yılında bütün Avrupa’yı saran talebe hareketleri sonundadır ki Türkiye’de gençler kendi başlarına bir hareket geliştirecekleri ve bunu sonuna kadar götürebilecekleri kanaatine vardılar. Bundan sonra sosyalist gençlik hareketi artık dünyanın başka yerlerindeki Marksist hareketlerin paraleline girmiş, silahlı hareket hâline dönüşmüştür. Daha önce gençleri (yani önce inkılapçı sonra Marksist olanları) kendi yönlerinde pekâlâ kullanabilen siyasi çevreler ise artık gençleri yöneteceklerine, onlara hoş görünmek suretiyle desteklerini alma yoluna girdiler. Marksist gençlik grupları ilk olarak en kuvvetli oldukları bölgelerde, yani yükseköğrenim müesseselerinde işgallere girerek buraları işlemez duruma getirmek, sonra derece derece öbür kesimlere yönelmek yolunu denediler. Bir yandan da buralardaki karargâhlarda yetişmiş lider takımından olanları Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bir silahlı hareket başlatmak üzere oralara sevk ediyorlardı. Devrimci parti bunları yakın zamana kadar kendi emelleri için kullanmaya alışık bulunduğundan, yeni giriştikleri hareketlerde de onlara karşı bazen sempatik, bazen müteredit görünüyor, fakat hiçbir zaman karşı çıkmıyordu. Böylece Marksist hareket devrimci partinin sol kanadı ile ortak bir cephe meydana getirdi. Nihayet bunlara eklenen üçüncü bir grup, birtakım profesyonel darbecilerle onların kendi saflarına aldıkları bazı devlet görevlileri, solcu bir darbe teşebbüsüne kalkıştıkları sırada Türkiye 12 Mart dönemine girdi.” (Güngör, 1993, s. 120-121)

Peyami Safa, kaleme aldığı roman ve hikâyeleriyle Türk edebiyatının; yazdığı siyasi, sosyal ve kültürel yazılarıyla da Türk siyasi ve düşünce hayatının önde gelen nevi şahsına münhasır isimlerinden biri olmuştur. Peyami Safa’nın yazılarının yayımlandığı dergi ve

gazetelerin fikri çeşitliliğinden de anlaşılacağı üzere hayatı boyunca pozitivism, mistisizm, milliyetçilik, muhafazakârlık ve anti-komünizm gibi farklı görüş ve düşüncelerin takipçisi ve savunucusu olmuştur. Farklı dönemlerde sahip olduğu farklı görüş ve düşünceler dolayısıyla, birçok yazar ve düşünce adamıyla dergi ve gazete sayfaları üzerinden tartışmalara girmiş ve onlarla çeşitli kalem kavgalarına tutuşmuştur.1930'ların ortalarında Peyami Safa'nın *Tan* gazetesinde birlikte köşe yazısı yazdığı Nazım Hikmet'le önce ima yoluyla başlayan birbirlerine yönelik eleştirileri, daha sonra büyük bir kavgaya dönüşmüştür. P. Safa'nın Nazım Hikmet'le olan bu büyük kavgası, onun ömrünün sonuna kadar sürecek olan anti-komünist mücadelesinin de başlangıcını oluşturur. Peyami Safa'nın II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'yı desteklediği ve ırkçılık yaptığı iddialarıyla aleyhinde bir broşür yayınlanmıştır. 1944 yılındaki Türkçülük Turancılık davası için hazırlanan raporda 47 kişi arasında Peyami Safa'nın da adı yer almış fakat yargılanan 22 kişi arasında yer almamıştır. DP'nin iktidara gelip çok partili hayatın başladığı 1950 yılından sonra P. Safa, DP'nin anti-komünist kimliğinin belirginleşmeye başlamasıyla birlikte DP'ye ve lideri Adnan Menderes'e siyaseten yakınlaşmaya başlamıştır.

Milliyetçi bir düşünce yapısına sahip olan Peyami Safa'da komünizm karşıtı düşüncelerin oluşup, gelişmesinde geçmişten gelen Türk-Rus mücadelelerinin büyük etkisi olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerle yaşanan kriz bu düşman algısını iyice körüklemiştir. Bu durum Peyami Safa üzerinde de oldukça etkili olmuş roman ve makalelerinde bu Rus imajına sık sık değinmiştir. Yazılarında Rus halkına acıyan Peyami Safa'nın asıl öfke duyduğu kesim Rus yöneticiler özellikle Sovyet devrimi sonrası komünist liderler olmuştur. Peyami Safa bu düşündüklerini bir yazısında şöyle ifade etmiştir:

“Dünyanın hiçbir terkibi, yan yana duyduğumuz çift kelimelerden hiçbiri, mesela Avrupa medeniyeti, mesela Eyfel Kulesi, mesela akşam yemeği, mesela eşek inadı, mesela yılan zehri, mesela sam yeli ve daha bir sürü misalden hiçbiri, şu iki kelime kadar birbirine yakışmaz: Rus kahpeliği. Bu iki kelime birbirlerine öyle bir severek çiftleşmişlerdir ki ikisini birbirinden ölüm bile ayıramaz. Ve bu hayâsız çiftin yavruladığı hileler, tuzaklar, cinayetler, katliamlar dünyanın dünkü, bugünkü ve yarınki tarihinin en silinmez lekeleri olarak kalacaktır. Rus kahpeliği! Fakat bu, Rus milletinden ziyade, başına geçen müstebit Çarların, daha müstebit kızıl idarenin ve her memlekette döküntülerini gördüğümüz militan komünistlerin kahpeliğidir.” (Safa, 2012, s. 114)

Türkiye’de milliyetçi/muhafazakâr düşüncenin sembol isimlerinden biri olan Peyami Safa, dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla ülkedeki milliyetçiler tarafından uzunca bir süre ilgiyle takip edilmiş ve bu durumun bir sonucu olarak da milliyetçi kesimde anti-komünist düşüncenin buna benzer bir şekilde temayüz etmesini sağlamıştır. Komünistleri dini ve milliyeti inkâr etmek ve komünizmin ülkeye hâkim olması halinde, Türkiye’nin Sovyetlerin bir peyki olacağını iddia eden Peyami Safa, gerek kendi döneminin, gerekse kendinden sonra gelen milliyetçi entelektüellerin komünizmi eleştirmelerinde, özellikle bu konular üzerinde yoğunlaşmaları dolayısıyla onları ciddi anlamda etkilemiştir.

Milliyetçi ve mukaddesatçıların komünizm karşısındaki fikri eksiklikleri onların komünizmle mücadele için ortak bir tavır almalarına engel olmadı. Milliyetçi ve muhafazakâr kesim, komünizmi değerlendirirken açık bir şekilde din düşmanlığına vurgu yaptı. Teoride ve pratikte, din düşmanı olarak algılanan komünizm, Karl Marx ve tarihi maddecilik iddialarının reddi çerçevesinde ele alındı. Marksist teoride ifade edilen ve sömürülen sınıflar için afyon olarak kabul edilen Tanrı inancı ve dinlerin sömüren sınıflar tarafından uydurulmuş olduğu

iddiası, sağcıların en çok üzerinde durdukları noktaydı. Çünkü büyük bir din tarihi pratiği vardı ve milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin savunucularına göre, Tanrı inancının bu derece basitleştirilmesi doğru değildi. Mukaddesatçılar için komünizmle mücadele, aynı zamanda “Cihad-ı Ekber” sayıldığı için bu mücadeleye katılanlar da “kutsal bir ülkü uğruna savaşan kimse” anlamında Mücahit adıyla tanımlanmışlardı. Fethi Tevetoğlu, komünizmle mücadele edenleri “milliyetçi mücahit” gibi oldukça dini ve milliyetçi anlamlarla yüklü bir biçimde tanımlamıştır. F. Tevetoğlu, komünistler tarafından “Oruç tutanlar, namaz kılanlar, Hacca gidenler ve sözünde-yazısında Allah’ın büyük adını ananlar için gerici, softa, yobaz, medeniyet düşmanı kara tehlike olarak vasıflandırılmış, kötülenmiş, tahkir edilmeye yeltenilmiş” olarak tanımlanmasını eleştirdiği gibi, bu vasıfları ve sahiplerini de yüceltmıştır. (Tevetoğlu, 1963, s. 26)

Milliyetçiliğin önde gelen isimlerinden Osman Turan, komünizme ilgiyi, maneviyat eksikliğine bağlarken milliyetçilikten mukaddesatçılığa geçiş yapan Necip Fazıl Kısakürek de materyalist dünya görüşüne şiddetle karşı çıkıyordu. Esasen Necip Fazıl’ın Sovyetlere daha doğrusu Ruslara olan düşmanlığı komünizmden de önceye Osmanlı’nın son döneminde yaşanan Osmanlı-Rus mücadeleleri sonrası alınan ağır mağlubiyetlere ve yaşanan büyük acılara dayanmaktadır. Necip Fazıl bu durumu bir eserinde

“Türk ile Moskof arasında birbirini itici ve aynı zaman ve aynı mekânda birleşmeyi muhal kılıcı zıtlık da birbirinin vücut hikmetine düşman olmaktan gelen ve kanununu hilkatten alan ezeli bir münafet... Böyle bir zıddiyet, münafet, tarihte tektir ve sadece Türk ile Moskofa hastır. Onun içindir ki, bütün bu incelikleri düşünmeden sezen halkımızın dilinde Moskof, sade Moskof değil, Moskof Gâvuru’dur. Türk, ciğerinin ta içinden gelen bir havayla ve dışlarını gıcırdatarak Moskof Gâvuru derken, olanca dayanağını Müslümanlıkta bulur ve gâvurluk mefhumunun başında, soyulmuş çürük patates suratlı çığ ve bomboş gözlü Moskof’u görür. Türk’ün gözünde başka milletler, Moskofa yaklaştıkları nispette düşman ve ondan uzaklaştıkları mikyasta dosttur. Demek ki; Türk’e göre mücerret düşmanlık, mücerret özünü, renk ve çizgilerini Moskofluktan alıyor.” şeklinde aktarıyor (Kısakürek, 2006, s. 5-6).

Yine o yıllarda mukaddesatçı kesim tarafından yazıları dikkatle takip edilen Sezai Karakoç da dönemin önemli şair ve yazarlarından. Karakoç, yazılarında komünizmle mücadele anlamında, komünizmi doğrudan hedef almayarak ondaki eksiklik ve yanlışlıkları ortaya koymaya çalışmış, bunu yaparken de İslami değerleri referans almıştır.

“Bir batılı, bir komünist, hep bir başkasının eline ne geçtiğine bakar. Prensip olarak başkasının eline geçende bir haksızlık, bir hırsızlık bir fazlalık bulmaya çalışır. Bir Müslüman ise, prensip olarak ve sistematik bir şekilde, başkasının eline ne geçtiğine değil, ne geçmediğine bakar. [...] Komünist düzende devlet, karşısında hiçbir dayatma gücü olunamayan ve ekmeğin bile ancak kendinden alınabileceği bir ‘Dev’dir. Devlet, İslam’da kendisine dayatıla bilinen, boykot edilebilecek, tenkit ve kontrol edilebilecek, her olayı dinamik olarak gözleyen, gerektiğinde her vakaya karışan, kıymetlerin elde edilme ve dağıtılmasında olanca verimlilik ve eşitliği sağlamaya çalışan, peşin olarak hiçbir sisteme bağlanmayan elastiki bir kadrodur. [...] Komünizm, içi dışına çevrilmiş kapitalizmden başka bir şey değildir ve bu yüzdendir ki pratikte bir devlet kapitalizmi şeklini almıştır. Komünistler gizli ve açık yollardan, kâh İslam rejimini, komünist veya sosyalist bir rejim olarak gösterip, sonsuz prestijinden faydalanmak isterler; kâh kapitalist

düzenle, İslami düzen aynı şeymiş gibi göstererek, onun zaaflarını da İslam'a mal etmek ve böylece İslam'ı yıkmak isterler.” (Karakoç, 1967, s. 66-70)

Hem milliyetçi hem de İslamcı bir çizgi takip eden Nurettin Topçu'ya göre komünizm; “vicdanları çürüten” ve “insanlık diye, insanı ortadan kaldıran bir ucube” idi ve karşısında durmak için tek sığınak İslâm olmalıydı (Topçu, 1960, s. 50). Nurettin Topçu'ya göre “komünizm, insan varlığına çevrilmiş bir kin sistemidir. Mülkiyete, maziye, nizama, ahlaka, vicdana, bir kelime ile insana karşı kin...” Ona göre komünistler, “evrim kanununa uymak suretiyle, içtimai hayatın bütün sahalarında müsabaka meydanına atılmış bulunan insanlığın millet rejimi içinde ortaya koydukları bütün eserleri kökünden budayarak tekrar geriye ve yarışın başlangıç noktasındaki ilkel hâle götürmek istemekteydiler.”, Topçu'nun, anti-komünist politik projesinin, yani ruhçu sosyalizm anlayışının başta gelen amacı komünizm tehlikesinin önlenmesidir. Ruhçu sosyalizm anlayışına dayalı, ahlak temelleri üzerinde yükselen ve otoriter bir devletin hâkim olduğu bir düzen, kapitalizmin adaletsizliklerini ortadan kaldıracak, bu ise komünizmin varoluş nedenini ve dolayısıyla varlığını sona erdirecektir. Topçu'nun anti-komünizminde üzerinde durulması gereken ve en önemli olan öge, onun din ve maneviyat ile komünizm arasında kurduğu kesin karşıtlıktır. Topçu'ya göre dünyamızda, ideallerin en yüksek seviyesini din temsil etmektedir. Dinin yeryüzündeki en büyük düşmanı ise komünizmdir (Yaşlı, 2015, s.656-658). Nurettin Topçu, daha çok dini değerleri bünyesinde barındırmadığı gerekçesiyle eleştirilen komünizm ideolojisine yönelik “İslami Sosyalizm” adında yeni bir düşünce hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Topçu, çıkardığı *Hareket* adlı dergiyle de bu İslam Sosyalizmi fikirlerini yayınladı.

Yine o yıllarda *Hareket* Dergisinde Hüseyin Perviz Hatemi'nin kaleme aldığı “Sosyalizm ve İslamiyet Tartışmaları” isimli yazı dizisinde Batı'dan ve Arap ülkelerinden “İslami Sosyalizm” örnekleri ve tartışmalarına yer veriliyordu.¹² Batılı örnek olarak özellikle Roger Garaudy üzerinde duruluyordu. Fransız Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri ve bir Marksist olan R. Garaudy, İslamiyet'i incelediğini ve Sosyalizmin ezilenlerin yanında olduğu gibi İslamiyet'in de ezilenlerin yanında olduğundan bahisle, İslam'ın Marksizm'e en yakın din olduğu üzerinde duruyordu. R. Garaudy, bu fikirlerinden hareketle İslamiyet'le sosyalizm bağdaşabilir mi? Bir İslami Sosyalizmden bahsedilebilir mi? şeklinde tartışmalar o dönemin İslami dergilerinde geniş bir şekilde işlenmiştir (Kocabaş, 2004, s. 141-142).¹³

Yukarıda bahsi geçen isimlerin dışında milliyetçi kimlikleriyle tanınan Dünder Taşer, Galip Erdem ve İlhan Darendelioğlu da özellikle milliyetçi gençlik tarafından takip edilen önemli isimler arasındadır. Asker kökenli olan ve 27 Mayıs'tan beri Alparslan Türkeş ile birlikte hareket eden Dünder Taşer, 1965 yılında A. Türkeş'le beraber CKMP'ye katılmış ve bir trafik kazasıyla hayatını kaybedeceği 1972 yılına kadar, partinin genel başkan yardımcılığını yapmıştır. Dünder Taşer, Ülkü Ocaklarının ve sonradan komando kampları olarak adlandırılan eğitim kamplarının kurucularındandır ve “ülkücülük” isminin bir anlamda fikir babalığını yapmıştır. D. Taşer, o zamana kadar farklı dernek ve teşkilatlarda yer alan

¹² 1966 yılının Mayıs ayında *Hareket* Dergisinin 5. sayısında başlayıp, 1967 yılı Nisan ayındaki 16. sayı ile biten toplam 12 makaleden oluşan bu yazı dizisi, daha sonra “İslam Açısından Sosyalizm” adıyla kitap olarak yayınlanmıştır.

¹³ R. Garaudy görüşlerini “Sosyalizm ve İslamiyet” isimli kitabında toplamıştı. Bu kitabın, çevirmenliğini Yön hareketinin lideri Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi takma adıyla Mihri Belli yapmış, kitap 1965'de Yön Yayınları arasında çıkmıştır. Sosyalist olan Avcıoğlu ve Belli, o yıllarda sosyalizmi iktidara taşımak için MDD adı altında yeni bir sosyalist yaklaşımı savunuyorlardı. İslamcı kesimi de bu hareketin içerisine dâhil etmek için Garaudy'un fikirlerinden hareketle, İslamiyet'in sosyalizme karşı olmadığını düşüncesini uyandırmak istiyorlardı.”

milliyetçi gençliğin ve entelektüellerin anti-komünist bir misyonla merkezi bir teşkilat ve ideoloji çatısı altında birlik içinde toplanmasına çalışmış ve Batı'dan esen anti-komünist rüzgârın da tesiriyle büyük ölçüde başarılı olmuştur (Bora, Can, 2000, s. 48). 1960'ların Türkiye'sinde kendisini "romantik milliyetçi" olarak tanımlayan D. Taşer'i entelektüeller üzerinde etkili kılan, siyasi mevkiinin yanında bir de farklı tarih görüşlerinin bulunmasıdır.

Galip Erdem, isminin önünde hukukçu, bürokrat, siyaset adamı, gazeteci gibi birden fazla sıfatı barındıran ama bu sıfatların da ötesinde daha çok milliyetçi kimliğiyle tanınan, sadece milliyetçilerin değil, toplumun her kesiminden insanın yazılarını takip ettiği 1960 ve 1970'li yılların önemli milliyetçi entelektüellerden birisidir. Yakın dostu olan Peyami Safa'nın siyasi yazılarından oldukça etkilenen ve onunla aynı çizgide olmaya özen gösteren Galip Erdem, milliyetçilerin teşkilatlanmaya başladığı 1960'ların ikinci yarısında ülkücü kadroların yetişmesinde öncülük etti. 27 Mayıs sonrası Türk Ocaklarının askeri yönetim tarafından kapatılması üzerine, milliyetçi gençlerin faaliyetlerini sürdürebilmesi için askeri yönetimin dikkatini çekmemek amacıyla "Üniversiteliler Kitap Kulübü" adında bir kulüp kurdu. Bu kulüpte isimleri daha sonra duyulacak olan Nuri Gürgür, Sadi Somuncuoğlu, Ayvaz Gökdemir, Namık Kemal Zeybek, Nevzat Kösoğlu, Yücel Hacaloğlu ve Cezmi Bayram gibi pek çok devlet, siyaset ve sivil toplum kuruluşu yöneticisi faaliyette bulunmuşlardır.

1960 ile 1970 yılları arasında yazılarıyla mukaddesatçı kitleyi komünizm tehdidine karşı bilinçlendiren ve komünizmle mücadeleye sevk eden siyaset ve edebiyat hayatının önemli isimlerinin idaresinde yayın yapan pek çok İslami dergi bulunmaktadır. Bahsi geçen dönemde komünizm hakkında en fazla yazının yayınlandığı ve okunma oranının en yüksek olduğu dergilerden bazıları şunlardır: Nurettin Topçu'nun kurduğu ve kendisinden başka Mehmet Kaplan, Hüseyin Hatemi, Muhittin Nalbantoğlu, Mükrimin Halil Yinanç ve Remzi Oğuz Arık'ın da yazdığı *Hareket* dergisi; Kemal Fedai Coşkun tarafından çıkarılan ve Nejdet Sançar, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl'ın Fedai müstear ismiyle yazdıkları yazılar haricinde Arif Nihat Asya, Kazım Karabekir ve Abdürrahim Karakoç gibi önemli isimlerin şiirlerinin yayınlandığı *Fedaidergisi*; Yazı işleri müdürlüğünü Osman Yüksel Serdengeçti'nin yaptığı "Alt başlığında 'Dini İlmî Siyasi Aylık Mecmua' şeklinde yayınlanmış, 1960'lardan itibaren milliyetçi-mukaddesatçı kimliğin ağır bastığı anti-komünist özelliği yazılarında kendini gösterdiği *Hilal* dergisi; Ömer Ziya Belviranlı ve İrfan Küçükköy tarafından "Milletin İman, Ahlak, Kültür, Tarih ve Menfaatine Bağlı Haftalık Siyasi Milli Dava Mecmuası" başlığıyla çıkartılan ve komünizmle mücadele konusunda çok sayıda makalenin yayınlandığı *Yeniden Milli Mücadele* dergisi; Kasım 1969'da MTTB yönetiminin mukaddesatçı kesimin idaresine geçmesiyle birlikte yayın hayatına başlayan MTTB'nin aylık yayın organı olarak faaliyet gösteren *Milli Gençliğin Ses* dergisi gibi içerisinde milliyetçi öğeler de barındıran pek çok mukaddesatçı dergi bulunmaktadır.

4. 68 Döneminin Gençlik Olaylarına Milliyetçi/Muhafazakâr Tepki

Avrupa ülkeleri, 1968 yılının Mayıs ayına geldiğinde geniş çaplı mitingler, üniversite işgalleri ve boykotlarla zirve dönemini yaşayan yoğun bir öğrenci eylemleri dönemine girmişti. Avrupa'daki öğrenci olaylarıyla aynı dönemde Türkiye'de de benzer bir biçimde gelişen öğrenci olayları, üniversitelerde boykot ve işgallerinin yaşanması, Avrupa'daki 68 hareketleri ile Türkiye'deki 68 hareketi arasında birtakım benzerlikler olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Bütün Avrupa kıtasına yayılan toplumsal bir hareketin, çevresindeki kıta ve ülkelere yayılması elbette ki beklenen bir sonuçtur. Ancak Avrupa'da ve Türkiye'de yaşanan 68 hareketinin geliştiği toplumsal koşulların farklılığı göz önüne alındığında bu

öğrenci hareketlerinin süresi, şiddeti ve etkinliğinde birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'deki öğrenci olayları ve işçi grevleri, 1968 yılında bir anda şiddetlenip yine bu yıl içerisinde son bulmamıştır. 68 olaylarını yaşayan kuşak, 27 Mayıs'ın yapılmasında etkili olan gençliğin bir devamıydı. Yani bu gençlik 28-29 Nisan olayları ve 555K olaylarıyla hükümeti devirmiş genç bir kuşağı takip ediyordu. Gençliğin 1960 öncesi muhalif tavrı, 1960 sonrasında da artarak devam etti. 27 Mayıs müdahalesi sonrası uygulamaya konan 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamında üniversite gençliği sahip olduğu muhalif tavrını daha özgür bir ortamda ve rahatça sergilemeye başlamıştı.

Türkiye genelindeki üniversitelerde öğrenci olaylarının fitilinin ateşlendiği 1967 yılından itibaren gençlik eylemleri derslerin boykot edilmesi veya fakültelerin işgal edilmesi şeklindedir. 1968 yılının mayıs ve haziran aylarında zirveye ulaşan öğrenci boykotları ve fiili fakülte işgalleri, okulların kapanmasıyla temmuz ayından itibaren yerini Amerikan aleyhtarı gösterilere bırakmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde başlayıp Anadolu'nun diğer üniversitelerine yayılan dersleri boykot ve okulları işgal eylemleri, Kıbrıs'ta yaşanan olayların protesto edilmesi, ODTÜ'de Amerikan konsolosunun aracının ateşe verilmesi, ABD 6. Filosu'nun Türkiye ziyaretlerinin protesto edilmesi, gibi oldukça geniş bir çerçeve içerisinde yer alan öğrenci olayları, 1968 olaylarının kapsamını gözler önüne sermektedir. Üniversite öğrencilerinin statükoya karşı başkaldırıışlarının bir sonucu olarak artan ve okulların dışına taşan şiddet eylemleri, ülkedeki sosyal ve siyasal hayatı da sarsıntıya uğramıştır (Ahmad, 2010, s. 257).

1964 yılında patlak veren Kıbrıs sorunu nedeniyle, ABD'nin Akdeniz'de yeniden görevlendirdiği 6. Filo, 1964 yazında Kıbrıs ve Akdeniz bölgesinin güvenliğini sağlama görevine başlamıştır. Kıbrıs sorunu öncesinde de bölgede bulunan ve Türk limanlarını ziyaretleri esnasında dostça karşılanan 6 Filo'ya bağlı gemiler, 1964 yılında İnönü'nün Başbakanlığı sırasında yaşanan Kıbrıs sorunu ve Başkan Johnson tarafından yazılan mektup sonrasında Türk limanlarını ziyaretleri dostça karşılanmamış ve 1965'ten sonraki her gelişinde filoya karşı protestolar, artarak devam etmiştir. Haziran 1967'de 6. Filo İstanbul'a gelir ve Filo Komutanı tarafından Taksim'deki anıta çelenk konulur. TMTF'li gençler çelengi yakarlar, ardından da anti-Amerikan gösteriler başlar (Baykam, 1998, s. 231; Milliyet, 25.06.1967, s.1-7). 6. Filo'ya ait gemiler Temmuz 1968'de tekrar İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe rıhtımına demirlemiştir. Özellikle sol görüşlü öğrenciler bir önceki yıl gerçekleştirdikleri başarılı gösteriden de güç alarak bu yıl daha kitlesel ve organize bir eylem düzenleme kararı almışlardır. Geniş bir öğrenci kitlesinin katılımıyla yeni bir protesto gösterisi düzenlenir. Öğrenciler, Gümüşsuyu Yurdu'ndan başlayarak Taksim Anıtı'na kadar bir yürüyüş düzenlerler. Deniz Gezmiş'in liderliğini yaptığı ileriki yıllarda Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) olarak tanınacak grup, yürüyüşün burada bitmesine karşı çıkıp Dolmabahçe'ye yürüme kararı alırlar (Kabacalı, 2007, s. 199). Öğrencilerin, Cağaloğlu'nda polislerle çatışmaları üzerine MTTB'li öğrenciler birlik penceresinden hoparlör ile Türk milleti komünist ve anarşistlerle mücadele etmeye çağırılmış, "bir avuç çapulcunun çanlarına ot tıkamasını bu millet bilir." anonsları yapılarak MTTB'nin milli menfaatlerin bekçisi olduğu belirtilmiştir. Grup Dolmabahçe'ye geldiğinde 6. Filo'ya ait tekneler taşlanmış, ABD askerleri dövülerek denize atılmıştır (Höke, 1989, s. 46).

Dolmabahçe olaylarından yedi ay sonra tekrar Türkiye'ye gelen 6. Filo, bu kez çok daha büyük bir tepkiyle karşılandı. Öğrenciler filonun geleceği haberini ocak ayında öğrenmişlerdi ve önlerinde hazırlık yapmak için uzun bir süre vardı. Bir araya gelen İstanbul'daki devrimci öğrenci örgütleri bu protesto gösterisinin daha geniş katılımlı olması için işçi örgütlerini de bu hareketin içerisine almaya çalışmışlardır (Karadeniz, 1975, s.165).

6. Filo yalnızca İstanbul'da değil tüm yurt genelinde protesto edilmeliydi. Nitekim olaylar İstanbul dışına da taşdı. Ankara, İzmir ve Trabzon'da da gösteriler yapıldı. İstanbul'da düzenlenen birkaç küçük çaplı gösteriden sonra 16 Şubat Pazar günü, "Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü" adı verilen ancak basında "Kanlı Pazar" olarak yer alan asıl olaylar başladı. Bu arada, 14 Şubat'ta İstanbul'da MTTB ve TKMD'nin başını çektiği ve yaklaşık 100 bin kişinin katıldığı "Bayrağa Saygı" mitinginde, "komünistlere karşı savaş açıldığı" ilan edilmiştir (Öznur, III, 1999, s. 210). Komünistlere gereken dersi vermek üzere pazar günü yapılacak 6. Filo aleyhindeki mitinge halk özellikle komünizm karşıtı basın aracılığıyla davet edilmiştir (Bora, 2017, s. 493). Mitingde konuşan TKMD Başkanı İlhan Darendelioğlu, "Memlekete ihanet eden bu hainleri toprağa gömmenin zamanı gelmiştir. Bayrağımızı onların pis kanları üzerine dikmeye geldik" diyordu. Özellikle *Bugün* ve *Sabah* gibi sağcı gazete ve dergilerin komünizmle mücadele için MTTB ve TKMD üyelerine çağrıda bulunur tarzda yayın yapmaları bu süreçte iki grup arasında çıkacak olayları önceden haber veriyordu (Öznur III, 1999, s. 212-213). 16 Şubat Pazar günü her şey beklenildiği gibi oldu ve 2-3 bin kişilik büyük bir milliyetçi ve mukaddesatçı grup, toplu namazdan sonra Taksim alanına girdi ve burada gösteri yürüyüşü yapan gruba taş, sopa ve bıçaklarla saldırdı (Milliyet, 17.02.1969, s. 1). Polisin bastıramadığı olaylar 66. Tümen'e bağlı asayiş birliklerinin Taksim alanına gelmesiyle bastırılabilirdi. Ertesi günkü gazetelerde yayınlanan fotoğraflara dayanarak AP'nin göz yummasıyla olaylara müdahale edip grupları dağıtması gereken polisin sağcı grupla birlikte hareket ettiği ve sol görüşlü öğrencilere saldırdığı iddia edildi (Öznur, III, 1999, s. 212). Sağ görüşlü basın ve öğrenci dernekleri olayların tek sorumlusunun komünistler olduğunu iddia etmişlerdir. MTTB Başkanı İsmail Kahraman yaptığı açıklamada "Beyazıt kulesine kızıl bayrak çekenler, 6. Filo'ya mensup askerleri denize atanlar, Taksim'de tahriklerini ve millete karşı olan saygısızlıklarını son haddeye vardırımlıdır. Türk milleti bu davranışın altında yatan maksadı iyice anlamıştır. Taksim olayı açıkça göstermiştir ki sola ve satılmışa karşı milli şuur daima galip gelecektir." Başbakan Demirel, olaylarla ilgili "Bunlar hür olan memleketlerin işaretleridir." şeklinde açıklama yaparken dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan, "Polisin gerekli tedbirleri aldığını, çıkması muhtemel daha vahim olaylara mani olunduğunu belirterek, olaylara Taksim alanında emperyalizm ve sömürüye karşı işçi yürüyüşü yapan gurubun üzerine molotof kokteyli atılmasının sebep olduğunu belirtmiştir." (Milliyet, 18.02.1969, s. 7) 6. Filo'nun Türkiye'deki limanları ziyareti sonrası yaşanan geniş çaplı olaylar ve yükselen ABD karşıtlığı dolayısıyla Türkiye'deki ABD büyükelçisinin tavsiyeleriyle 1970'li yılların başından itibaren filonun ziyaretleri azaltılmıştır.

Olayların başladığı dönemde milliyetçi-mukaddesatçı gruplar 6. Filo'nun Türkiye ziyaretlerini, sol grupların algıladıkları gibi ABD ve emperyalizme karşı bir düşman imgesi şeklinde değerlendirmemişlerdir. Türkiye'yi öncelikle kuzey-güney olmak üzere her yönden saran Sovyetler dolayısıyla da komünizm tehlikesi karşısında Türkiye'deki sağ düşünce, Sovyetlere karşı tek dengeleyici gücün ABD olduğu kanısındadır ve Türk-ABD iş birliğini bir zaruret olarak algılamaktadır. ABD'nin bölge siyaseti ve Türkiye-ABD ilişkilerinin o dönemki mevcut durumu göz önüne alındığında komünizm tehlikesi karşısında ABD'ye kayıtsız şartsız destek verilmiştir.

1969 yılının Kasım ayında ABD'nin Vietnam'da Barışı Koruma programının başında bulunan CIA görevlisi Robert William Komer Amerika'nın Türkiye büyükelçiliği görevine atanmıştır. ABD'nin Türkiye'ye atadığı bu yeni Büyükelçi özellikle sol kesim tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış, ona "Vietnam Kasabı" adını takmışlardır. Solun iddialarına göre R. Komer, bir CIA ajanıdır ve ABD'nin Vietnam'da uyguladığı pasifikasyon yani ABD'ye karşı Vietnam halkının başlattığı hareketi pasifize etme (etkisizleştirme)

operasyonunun başındadır (Türkyılmaz, 1997, s. 117). Sol kesim, R. Komer'in Türkiye'ye atanmasını solun gücünün kırılmasına yönelik bir hareket olarak algılamıştır. Türkiye'de 1964 yılında patlak veren Kıbrıs olayları ve devamında 1970'lere kadar her yıl tekrar eden 6. Filo protestolarıyla giderek yükselen bir Amerikan karşıtlığı ortaya çıkmıştır. ABD'nin dost ülke olarak gördüğü Türkiye'de, Amerikan karşıtlığının yükselişte olduğu bir dönemde Robert Komer'in Büyükelçi olarak atanması oldukça önemli bir gelişmedir. R. Komer'in Türkiye'ye gelişi Türk basınının da ilgisini çekmiş özellikle sol basın konuya dair köşe yazıları yayınlamıştır. Sol öğrenci gruplarının bu yazılardan oldukça fazla etkilendikleri hatta sol yazarların yazdıklarıyla Komer'i öğrenciler için hedef tahtasına çıkardıklarını söylemek çok da yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Türkiye'de görevlendirileceği haberiyle başlayan solcu gençlerin R. Komer düşmanlığı, giderek artıyordu. Solcu gençlik örgütleri ve DİSK'e bağlı sendikalar Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yeni Büyükelçiyle ilgili "CIA'da çalışan bir kişinin Türkiye'ye atanması ve üstelik bu kişinin Vietnam'da görev yapmış olması, Türkiye ile Vietnam'ı bir görmenin ifadesidir" şeklinde bir telgraf çekerek, R. Komer'in itimatnamesini kabul etmemelerini istemişlerdir (Feyizoğlu, 2002, s. 308).

Büyükelçi R. Komer, kendisine karşı gösterilen bunca tepkiye rağmen 6 Ocak 1969 tarihinde ODTÜ'yü ziyaret eder. ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş tarafından yetkili kurumlara haber verilmeksizin davet edilen Büyükelçi Robert Komer 6 Ocak 1969 günü, 06 CA 001 plakalı siyah renkli 1969 model Cadillac marka makam aracıyla ODTÜ'ye gelmiştir. Elçinin resmi makam aracının forsunu açarak rektörlük önünde park ettiği haberi, birkaç hafta önce kendisini protesto etmek üzere havalimanını doldurmuş olan binlerce sol görüşlü ODTÜ öğrencisi tarafından öfkeyle karşılanmış ve öğrenciler giderek büyüyen bir kitle halinde ABD elçisinin arabasının park edildiği rektörlük binası önünde toplanarak ABD ve Rektör Kemal Kurdaş'a karşı gösterilere başlamışlardır. Tepkiler büyüdükçe öğrenciler daha da ileri gittiler, kitle halinde ABD büyükelçisinin arabasını kollarıyla kaldırarak devirdiler ve ters çevirdiler, ardından, arabanın deposundan aldıkları benzinle, Sinan Cemgil, Mustafa Taylan Özgür, Ulaş Bardakçı, İbrahim Seven, Akın Atauz, Hüseyin İnan, Halil Çelimli, Yusuf Aslan ve İrfan Uçar adlı öğrenciler arabayı ateşe verdiler. (Kabacalı, 2007, s. 202). ODTÜ'de yaşanan olaylar ve R. Komer'e yönelik öfkenin dinmemesi üzerine Beyaz Saray'ın Ankara büyükelçiliğine Dışişleri Bakanlığı Orta ve Yakın Doğu İşleri Bakan Yardımcısı William Handley'in atandığını bildirmesiyle birlikte Türkiye'deki solun Büyükelçi Robert Komer ile olan kavgası sona ermiştir (Milliyet, 05.04.1969, s. 1).

Üniversitelerde derslere girmemeyi ve fakülte binalarını işgal etme eylemlerini ifade eden boykot ve işgal olayları, 1960'lar boyunca devam eden, kamuoyunun dikkatini üniversitelerin üzerine çeken en etkili eylemler olmuştur. Üniversite öğrencilerinin farklı sebeplerle seslerini okul yönetimine veya siyasi iktidarlara duyurmak amacıyla giriştikleri bu boykot ve işgal eylemleri sadece 1960'lı yıllarda değil bu dönemin öncesinde ve sonrasında başta öğrenciler ve işçiler olmak üzere farklı meslek gruplarının sıklıkla başvurduğu bir eylem çeşidi olmuştur. Üniversitelerdeki bu boykot ve işgaller genellikle doğrudan boykot yapılan üniversitedeki öğrenci sorunlarıyla ilgili olmakla beraber ayrıca öğrenci dernekleri vasıtasıyla ülke genelinde ortak düzenlenen ve öğrencilerin üniversite yönetimine katılma taleplerinden doğan boykot ve işgal eylemleri de yaşanmıştır. Bu boykot ve işgal eylemlerinin ülke geneline yayılmasında başından beri eylemlerin içinde olan ve kontrolü elinde tutmaya çalışan FKF'nin büyük etkisi olmuştur (Yıldırım, 2008, s. 190-197). Öğrenciler bu boykot ve işgal eylemleri sırasında "Ne sağ ne sol boykot var." sloganı kullanarak birlikte hareket etmeye gayret etmişlerse de pek başarı sağlanamamış, sağcı grupların boykotları kırmaya yönelik çabaları iki grup arasında kavgalara sebep olmuştur.

Öğrencilerin eğitim sorunlarının çözümüyle ilgili başlattıkları geniş katımlı ilk boykot Ankara Üniversitesi DTCF öğrencilerinin 10 Haziran'da başlattıkları ve daha sonra ülke geneline yayılan tamamı eğitim-öğretim sorunları ve öğrencilerin üniversite yönetimine katılmalarını konu alan boykottur. Bir gün sonra 11 Haziran'da Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri de bir boykot başlattı. Hukuk Fakültesinde başlayan bu boykot kim tarafından ve nasıl başlatıldığı belli olmayan tamamen DTCF'deki boykot hareketinden etkilenerek ortaya çıkmıştır. Buradaki öğrenci talepleri de yine DTCF'deki gibi eğitimle ilgili benzer taleplerdi. Birkaç gün içinde boykot önce Ankara'daki bütün fakültelere ardından İstanbul ve İzmir'deki üniversitelere yayıldı (Milliyet, 14.06.1968, s. 1).

Öğrencilerin bu boykot ve işgal eylemleri karşısında AP hükümetinin ve ana muhalefet partisi CHP'nin yaklaşımları tabii olarak birbirinden farklı olmuştur. CHP, öğrenci taleplerinin dikkate alınmasını ve gereken reformların yapılmasını ifade ederken AP, yaşananların kanunsuz gösteriler olduğu üzerinde ısrarla durmuştur. Hükümet ülkenin en önemli konusu hâline gelen öğrenci olaylarını Milli Güvenlik Konseyi'ne de götürmüştür. Fakat askerinin verdiği yanıt "Üniversite olaylarında kuvvet kullanılması doğru değildir. Ve öğrencilerin haklı istemleri karşılanmalıdır." diyerek hükümetten yana değil, öğrenciden yana bir tutum sergilemiştir (Yılmaz, 1997, s. 122). Başbakan Süleyman Demirel, yaşanan bu öğrenci olaylarını dünya genelinde yaşanan olayların Türkiye'ye bir yansıması olarak görmüş ve Türkiye'de başlayan bu olayları dış ülkelerde yaşanan benzer öğrenci olaylarına karşı bir özentiden dolayı başladığı yönünde bir açıklama yapmıştır (Milliyet, 14.06.1968, s. 1,7).

Boykot ve işgal eylemleri hakkında milliyetçilerin görüşünü yansıtan Alparslan Türkeş, bu eylemler hakkında düşündüklerini şöyle aktarmaktadır:

"1965 seçimlerinden sonra güvenoyu almış Hükümeti, Başbakan Sayın Demirel'i tebrik için ziyarete gittik. Bu sırada, şunları söyledik: 'Bunlar çok taşkınlık yapıyorlar. Yürüyüşler düzenliyorlar, mitingler düzenliyorlar, üniversiteye yuvalandılar.' O zaman Demirel dedi ki: 'Demokraside miting olur, yürüyüşler olur. Bu, hürriyetçi demokrasinin gereğidir. Bunlardan endişe duymayın. Biz, onların her faaliyetini takip ediyoruz, polis takip etmektedir. Gözümüz, üzerlerindedir.' Hatta meşhur o, 'Yollar yürümekle aşınmaz', sözünü de söyledi Sayın Demirel. Bu ziyaret sırasında biz, Başbakana şunları da söyledik: 'Siz, iktidar partisisiniz. Belki bazı tedbirler almakta iktidar olduğunuz için daha yavaş hareket etmek ihtiyacını duyabilirsiniz. Ama biz, muhalefet partisiyiz. Bölücülüğü, Marksist teşkilatlanmayı, özellikle üniversitelerde baskı kurulmasını, boykot ve işgal yapılmasını memleket için tehlikeli sayıyoruz. Bunlara karşı gençleri uyarmayı düşünüyoruz. Bunlar, masum talebe hareketleri değildir.'" demiştir (Turgut, 1995, s. 400).

Üniversitelerde işgal ve boykotların sona ermesinin ardından Ankara ve İstanbul'da savcılıklar boykot ve işgal komitelerindeki öğrenciler için soruşturma başlattı. Soruşturma başlatılınca, İstanbul Üniversitesi'nde öğrenciler bir imza kampanyası başlattılar. "Biz aşağıda imzaları bulunan İstanbul Üniversitesi öğrencileri 12 Haziran 1968 ve onu izleyen tarihlerde üniversite içindeki işgal ve boykot hareketlerine, Türkiye'mizin ve üniversitemizin yüksek menfaatleri için bizzat katıldığımızı kamuoyuna duyuruyoruz," şeklindeki metin, ilk gün beş yüz dolayında öğrenci tarafından imzalandı (Kabacalı, 2007, s. 195). Türkiye'de daha çok büyük şehirlerdeki üniversitelerde görülen boykot ve işgal eylemleri, 1968 yılı için kısmen de olsa son bulmakla beraber boykot ve işgaller üniversite gençliğinin sesini duyurmak için başvurduğu ilk ve en etkili eylemler olması dolayısıyla 12

Mart Muhtırası yaşanıncaya kadar farklı dönemlerde ve farklı üniversitelerde gerçekleştirilmeye devam etmiştir.

5. Sonuç

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle birlikte DP'nin siyasi hayatı sona ermiş, Milli Birlik Komitesi ülke yönetimini sivillerin elinden almıştır. MBK, 1960 öncesi yaşanıldığına inandığı özgürlük ve demokrasi darboğazının somut önlemlerle aşılabileceği düşüncesiyle akademisyenlere yeni bir anayasa hazırlatmıştır. Yeni anayasa birtakım kurumsal düzenlemelerle ülkede bir sosyal devlet anlayışı oluşturulmaya, daha adil bir ekonomik düzen oluşturularak ekonomik sorunları çözmeye ve ülkedeki hak ve özgürlük düşüncesinin geliştirilmesi anlayışıyla hazırlanmıştır. Bu anayasanın da etkisiyle ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal değişimle birlikte ülkede sosyalizmin gelişmesi için uygun bir ortam oluşmuştur. Bu dönem başta öğrenci ve işçiler olmak üzere toplumun tüm kesimleri siyasi ve kültürel bir canlanma içerisine girmiştir. 1960'lar her çeşit siyasi ve toplumsal mesele üzerine canlı bir entelektüel tartışmaya sebep olmuş ve yeni anayasanın mümkün kıldığı bu durum, düzenli aralıklarla çıkan çok sayıda yeni dergide ifade bulmuştur. 1960 sonrası sağ ve sol propaganda ilk olarak gündelik gazete, haftalık ve aylık dergilerde ortaya çıkmış, çok geçmeden konuyla ilgili büyük bir kısmı çeviri olmak üzere birçok kitap da yayınlanmaya başlamıştır. Bu yayınların çevresinde oluşan gruplar yasal sınırlar içerisinde hızla öğrenci örgütlerine, hiziplere ve siyasi partiye dönüşmüşlerdir. Yasal sınırın dışına çıkan öğrenci örgütleri ise 1960'lı yılların sonuna doğru silahlı eylemler gerçekleştiren terör örgütlerine dönüşmüştür. 1960'larda öğrenci ve entelektüellerin katkısıyla oluşan solun bu gelişimi ve popülaritesi kuşkusuz sadece Türkiye'ye mahsus değil, eş zamanlı olarak dünya genelinde de yaşanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Türkiye'deki gelişiminin özellikle önemli olmasının nedenlerinden biri, Adnan Menderes'in başbakanlığındaki hükümetin devrilmesinde üniversiteli öğrenci ve akademisyenlerin rol almış olmasıdır. Bu sebepten ötürü 1960'lar boyunca tüm öğrenci, öğretmen ve akademisyenler kendilerini toplumun itici gücü olarak görmeye başlamışlardır.

27 Mayıs askeri müdahalesi sonrası hazırlanan anayasanın getirdiği hürriyetler serbestisi, Türkiye'de sol hareketin büyüyüp gelişmesinin önünü açtı. Solun bu aksiyonuna karşı, sağ kesim içerisinde yer alan milliyetçi unsurlar, ciddi bir reaksiyon göstererek çok kısa bir zamanda siyasi ve sosyal hayatta teşkilatlanarak solun karşısındaki yerini aldı. 1965 seçimlerinde sol içerikli bir siyasi parti olan TİP'in on beş milletvekiliyle meclise girmesi, sosyalizmi savunan parti, dernek ve öğrenci gruplarının parlamenter yöntemlerle iktidara gelme arzusunu güçlendirdi. Partinin aldığı bu sonuç milliyetçi/mukaddesatçı kesimler üzerinde komünist bir hükümetin kurulacağı ve ülkenin Sovyetlerin güdümüne girerek bağımsızlığını yitireceği endişesini doğurdu. Bu durum milliyetçi ve muhafazakâr kesimin Sovyetlere ve komünizme olan düşmanlığını iyice körükleyerek sol gruplarla olan mücadelelerin kapısını araladı. 1960'ların ortalarında yaşanan Kıbrıs sorunu ve Johnson mektubu gibi dış meseleler görüş ve düşünce ayırt etmeksizin gençlik üzerinde büyük etki yaratmış, milliyetçi duyguları tetiklemiştir. Bu dönem sol gruplara ve komünizme karşı bir mücadele başlatan sağ kesim, milliyetçilerin teşkilatlanmalarını tamamlamalarıyla birlikte 1960'ların sonuna doğru kesin olarak milliyetçi ve mukaddesatçı olarak ikiye ayrılmışlardır. Ülkenin iç dinamikleri haricinde, Avrupa'nın da tesiriyle başlayan fakat süreç ve sonuç itibarıyla Avrupa'daki olaylardan çok daha farklı bir hareket ortaya koyan 1968 gençlik olayları, sağ hareket içerisinde yer alan milliyetçilerle, sol grupları karşı karşıya getirmiştir. Milliyetçi gençlerin bu dönem çeşitli dergi ve gazetelerde yazdıkları yazılarla yakından takip ettikleri pek çok milliyetçi siyaset ve fikir adamı mevcuttur. Bu isimlerin özellikle komünizm

karşıtı düşünceleri milliyetçi gençlik üzerlerinde büyük bir etki yaratmıştır. Milliyetçi gençler okudukları bu isimlerin de tesiriyle komünizm ideolojisine karşı birtakım argümanlar geliştirmişlerdir. Bu da milliyetçilerin komünizme bakış açısını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu argümanlardan birincisi; kökleri Osmanlı tarihin derinliklerine kadar inen ve bu günlere miras kalan, yaşanan acıların unutturmadığı ezeli Rus düşmanlığıdır. Yaklaşık dört yüzyıl boyunca devam eden bu Türk-Rus mücadelesinden doğan düşmanlık, nesilden nesle aktararak devam etmiş, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdit ve talepleri, ardından komünizmin ülke için bir tehlike oluşturduğu iddiaları toplum zihnindeki bu Rus düşmanlığı imgesi yeniden canlanmıştır. Bu düşmanlığa daha sonra bir de milliyetçi yazarların sık sık dile getirdiği Sovyetlerin, sınırları dâhilinde yaşayan Türk halklarına uyguladıkları kötü muameleden doğan öfke de eklenmiştir. Milliyetçilerin, komünizm karşıtlığına yönelik argümanlarından ikincisi; Marks, Engels ve Lenin gibi önde gelen komünist isimlerin “İşçilerin vatanı yoktur, onlar malik olmadıkları bir şeyden mahrum edilemezler [...] iktidarın proletaryanın eline geçmesi, milletlerin ortadan kalkmasını çabuklaştıracaktır.” şeklindeki vatan ve millet kavramlarını yok sayan komünist düşüncelerin; temel dayanak noktaları vatan ve millet gibi kavramları olan milliyetçi unsurlar tarafından reddedilmesi ve ona karşı olunması doğal ve beklenen bir sonuçtur. Milliyetçilerin, komünizme karşı olmalarının üçüncü önemli argümanı komünizmin dine karşı olan tutumudur. Özellikle milliyetçi gençlerin solcuları “Allahsız” olmakla itham ettikleri ve bunu her fırsatta dile getirdikleri o dönem komünizme karşı yapılan eylemlerde açıkça görülmüştür. Milliyetçilerin bu düşüncelerinin temelinde de yine Marks ve Lenin gibi ünlü komünistlerin din konusundaki düşünceleri etkili olmuştur. Marks’ın din hakkındaki “din acı çeken kitlelerin afyonudur.” sözü ve Lenin kitaplarında yazdığı “Din bütün yaşamı boyunca çalışan ve yokluk çekenlere, bu dünyada azla yetinmeyi, kismete boyun eğmeyi sabırlı olmayı ve öteki dünyada bir cennet umudunu sürdürmeyi öğretir, bu nedenle din, halkı uyutmak için bir afyon niteliğindedir.” sözleri dolayısıyla o dönem komünizme karşı olan özellikle milliyetçi/mukaddesatçı yazarlar tarafından sıklıkla tartışılan bu konu, anti-komünist milliyetçi ve mukaddesatçı kesimler tarafından komünizme karşı olmalarının ve komünizmle mücadele etmenin en önemli gerekçesi sayılmıştır. Milliyetçilerin komünizme bakışını yansıtan tüm bu argümanların dışında, Komünist ideolojide hiçbir fikri temeli bulunmayan çoğunlukla sokağın dilini yansıtan bir başka söylem daha vardır ki o da mülkiyet ortaklığı fikrinden hareketle komünizmi eleştirmek veya komünistleri kötülemek amacıyla söylenen “kadınların ortak kullanımı” iddiasıdır. Bu iddia, milliyetçi entelektüeller tarafından pek ciddiye alınmasa da komünizme dair fikri bir alt yapısı bulunmayan, sokaktaki anti-komünist milliyetçi ve mukaddesatçı kesimler tarafından sıklıkla hem komünistlere karşı söylenmiş, hem de halk arasında komünizme karşı kara propaganda yapmak amacıyla kullanılmıştır.

Sonuç olarak 1960’lı yıllar boyunca büyüyen ve güçlenen sol ve komünist ideoloji karşısında, reaksiyon göstererek kendini ülkeyi ve devleti korumakla sorumlu gören milliyetçi/muhafazakâr kesimler, yukarıda bahsedilen gerekçeler dolayısıyla solu daima vatan haini, Allahsız, vatansız, Sovyet casusu, ahlaksız, ırz ve namus düşmanı olarak görmüşlerdir. Sol gruplar ise “komünist olmayan herkes faşisttir” anlayışlarından hareketle milliyetçileri faşistlikle suçlamışlardır. 1960’lı yıllar boyunca bu gruplar arasında hainlik ve faşistlik ithamlarıyla devam eden bu çatışmalar, zamanla şiddetini arttırmış, önce sokak çatışmalarına, ardından solun başını çektiği silahlı terör olaylarına dönüşmüştür. 1970’e gelindiğinde artan terör olayları ve hükümetin bu olayları durdurma konusundaki yetersizliği, 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin AP hükümetine bir muhtıra vermesinin gerekçeli zeminini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev: A. F. Yıldırım), İstanbul: Hil Yayınları.
- Akpınar, H. (2005). *Kurtların Kardeşliği Ülkücü Hareketin Seyir Defteri*, İstanbul: Birharf Yayınları
- Aktan, C. Can. (2007). Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce, *Köprü Dergisi*, 97.
- Altınıydız, N. (2006). İmparatorlukla Cumhuriyet Arası Eşikte Siyaset ve Mimarlık, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, V*, (Ed. T. Bora, M. Gültekingil), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atılğan, G. ve diğerleri (2015). Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat, İstanbul: Yordam Kitap.
- Atsız, H. Nihal. (16.02.1951). Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup, *Orkun*, 20, ss. 10-12.
- _____ (02.03.1951). Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup, *Orkun*, 22, ss. 10-14.
- _____ (16.12.1965). Komünizmin Ahmak Kardeşi: Sosyalizm, *Ötüken*, 24, ss. 1-2.
- _____ (18.01.1952). Veda, *Orkun*, 68, s. 5.
- _____ (20.10.1965). Komünistler, *Ötüken*, 22, s. 2.
- _____ (Temmuz 1969). Solcu Foyası, *Ötüken*, 67, ss. 3-6.
- Baykam, B. (1998). *68’li Yıllar Eylemciler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bora, T. (2000). K. Can, *Devlet Ocak Dergâh*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2008). Alparslan Türkeş, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol*, VIII, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017) *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (1998). Dünyayı 68’e Getiren Koşullar, Uzantıları ve Son Bulması, *Teori*, 101.
- Can, K. (2008). Ülkücü Hareketin İdeolojisi, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, IV*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, H. (2007). *Fethullah Gülen’in 40 Yıllık Serüveni*, 7. Basım, İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Çubukçu, A. (1998). *Bizim 68*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- Darendelioğlu, İ. (1977). *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul: Toker Yayınları.

- Erten, A. Bağış. (2008). Türkiye’de 68, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol, VIII, II*. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Feyizoğlu T. (2002). *Fikir Kulüpleri Federasyonu*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Feyizoğlu, T. (2005). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, 3. Baskı, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Gair, C. (2008). *TheBeatGeneration A Beginner’s Guide*, Oxford: Oneworld Publications.
- Giritli, A. (1990).1990’larda Dünya Ekonomisi: Sıçramanın Keskin Sırtı, *Gelenek Dergisi*, 29, Mart.
- Güngör, E. (1993). *Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1994). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (Mart 1973), *Din Meselesi, Töre*, 22, s. 13-14.
- Höke, E. (1989). *1960’lardan 1980’e Gençlik ve Mücadelesi*, İstanbul: Simge Yayınevi.
- Kabacalı, A. (2007). *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, İstanbul: Gürer Yayınları.
- Karadeniz, H. (1975). *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: May Yayınları.
- Karakoç, S. (1967). *Yazılar*, İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Katsiaficas, G. (1987). *TheImagination of The New Left A Global Analysis of 1968*, Cambridge, Massachusetts: South EndPress.
- Kennedy, P. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev. B. Karanakçı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılınç, E. (2012). *İhtilal İhtiras ve İdeal 68 Kuşağı Hakkında*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kısakürek, N. Fazıl. (2006). *Moskof*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kızık, M. (2008). *Küresel İsyen 68*, İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Koca, M. (2017). Alparslan Türkeş’in Komünizm Karşısındaki Düşünceleri, *Doğumunun 100. Yılında Türk Siyaset ve Fikir Hayatında Alparslan Türkeş*, Ankara: Kripto Yayınları, ss. 116-135.
- Kocabaş, S. (2004). *Bir Kuşağın Dramı 1960-1980*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kurlansky, M. (2008). *1968 Dünya’yı Sarsan Yıl*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McCleary, J. B. (2004). *TheHippie Dictionary A Cultural Encyclopedia of The 1960’s and 1970’s*, New York: Ten SpeedPress.
- Meşe, E. (2007). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi, Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600.

Mollaer, F. (2009). *Muhafazakârlığın İki Yüzü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Nacar, İ. (2018). *Gördüğüm Derin Devlet ve Neo HaşhaşıFetö*, İstanbul: Kitaparası Yayınları.

Nalbantoğlu, M. (2010). *Alparslan Türkeş ile Tarihi Aydınlatan Sohbetler*, İstanbul: Toker Yayınları.

Nazlı, A. (2007). Muhafazakârlık ve Değişim, *Köprü Dergisi*, 97.

Okutan M. Çağatay. (2004). *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özgüden, D. (1988). Türkiye'de Sol Yayıncılığın Gelişimi, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öznur, H. (1999). *Ülkücü Hareket, I-II-III*, Ankara: Alternatif Yayınları.

Safa, P. (2012). *Sosyalizm Marksizm Komünizm*, 7. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Safi, İ. (1993). *Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, İstanbul: Lotus Yayınevi.

Schrecker, E. (2004). *AmericanInquisition: TheEra of McCarthyism*, New York: RecordedBooks.

Soylu, D. (1975). *Komando Sorunu*, Ankara: Dağarcık Neşriyat.

Sönmezoğlu, F. (1986). *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tevetoğlu, F. (1963). *Faşist Yok Komünist Var*, Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.

Topçu, N. (1960). *Komünizm Karşısında Yeni Nizam*, İstanbul: Çeltüt Matbaası.

Toprak, Z. (Bahar 1998). 1968'i Yargılamak ya da 68 Kuşaaına Mersiye, *Cogito*, 14, s. 154-159.

Turgut, H. (1995). *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, İstanbul: ABC Basın Ajansı Yayınları.

Turhan, M. (2016). *Ülkü Ocakları 1966-1980*, Ankara: Panama Yayıncılık.

Türkeş, A. (1998). *Her Türü Emperyalizme Karşı*, İstanbul: Kamer Yayınları.

Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Tüzüğü, (1963). İzmir: Karınca Matbaacılık.

Türkyılmaz, T. Ata. (1997). *Gençlik ve Eğitim Üzerine: Demokratik Öğrenci Muhalefetine Bakış*, İstanbul: Gökkuşaaı Yayınları.

Yaşlı, F. (2015). Türkiye'de Muhafazakâr Anti-Kapitalizm: Nurettin Topçu, *Alternatif Politika*, VII, 3, Ekim: 645-664.

Yıldız, A. (2009) Kemalist Milliyetçilik, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm II*, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, Tanzer S. (1997). *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Gazeteler:

“10 Fakültede öğrenciler boykot yapıyor.”, *Milliyet*, (14.06.1968), s. 1.

“Emperyalizme ve sömürüye karşı işçi yürüyüşüne katılanlar ile Dolmabahçe ve Beşiktaş camilerinde namaz kılanlar Taksim’de karşı karşıya geldiler.”, *Milliyet*, (17.02.1969), s. 1.

“Kamplar Açılmaya Başlandı.”, *Devlet*, 15, (14.07.1969), s. 4-5.

“Komandolar”, *Devlet*, 3, (21.04.1969), s. 4.

“Komünizmle Mücadele Derneğinin tertipleği konferanslar.”, *Milliyet*, (15.01.1957), s. 2.

“Miting sırasında Amerikan askerleri karaya çıkmadı.”, *Milliyet*, (25.06.1967), s. 1,7.

“Öğrenciler Dil Tarihi işgal ettiler.”, *Milliyet*, (11.06.1968), s. 1,7.

“Peyami Safa, Altan Deliorman tarafından ‘nasıl komünist oluyorlar.’ Konferansları verilecektir.”, *Milliyet*, (14.04.1957), s. 2.

“Üniversitede bütün harçlar arttırıldı.”, *Milliyet*, (21.07.1964), s. 2.

“Yeni Büyükelçi Handley yemin etti.”, *Milliyet*, (07.05.1969), s. 1.

“Demirel Dünya yeni ufuklara doğru gidiyor: Boykota değinen Başbakan ‘Eskiden isyan sayılanların artık toplum hadisesi addedildiğini’ söyledi.”, *Milliyet*, (14.06.1968), s. 1,7.

“Hükümet kanlı olay için ağır şekilde suçlandı.”, *Milliyet*, (18.02.1969), s. 7.

Halil Nimetullah Öztürk ve İnkılabın Felsefesi

Doç. Dr. Mustafa MÜJDECİ*

Öz

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminin önde gelen pozitivist ve Osmanlı karşıtı görüşlere sahip bir düşünürü olan Halil Nimetullah Öztürk'ün İnkılabın Felsefesi kitabıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde eğitimci kimliği ile öne çıkan Halil Nimetullah Bey, bu dönemde gerçekleştirilen inkılaplara destek vermiştir. Hatta inkılabı taraftarlığının yanında radikal fikirleri ile de dikkati çekmiştir. Bir cumhuriyet aydını olarak Cumhuriyetin ilke ve gereklerini savunmaktan geri durmamıştır. Eserlerinde genel olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan değişime vurgu yapmış ve millî kültürün önemine dikkati çekmiştir.Devlet memurluğu, öğretmenlik ve Darülfünûn müderrisliği yapan ve mantık, felsefe, tarih ve dil gibi alanlarda çalışmalar yapan Halil Nimetullah Bey'in 1928 yılında İnkılabın Felsefesi adlı çok önemli bir eseri neşredilmiştir.İstanbul'da İkdam Matbaası'nda yayınlanan bu eser, yazarın farklı mecmualarda çıkan çeşitli yazılarını muhtevidir. 1927'de Milli Mecmua, Vakit gazetesi, Milliyet gazetesi ve Akşam gazetesinde neşredilen makalelerin yayımlandığı İnkılabın Felsefesi, erken Cumhuriyet dönemi değişim ve dönüşümünün anlaşılmasında büyük ehemmiyeti haiz eserlerden biridir. Eserde Türk İnkılabı'nın manası ve özü ele alınırken millî kimlik, millî kültür, çağdaşlaşma, laiklik, Türk dili ve Türk cemiyeti gibi konular hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk İnkılabı, Cumhuriyet, Halil Nimetullah Öztürk, Türk Dili, Türk Tarihi

Halil Nimetullah Öztürk and “İnkılabın Felsefesi”

(Philosophy of the Revolution)

Abstract

In this study, evaluations are made about the book İnkılabın Felsefesi (Philosophy of the Revolution) by Halil Nimetullah Öztürk, a prominent thinker of the Republican period with positivis tand anti-Ottoman views. Mr. Halil Nimetullah, who came to the fore with his educator identity in theRepublican period, supported the reforms carried out in this period. He even attracted attention with his radical ideas as well as his support for the revolution. As a republican intellectual, he did not hesitate to defend the principles and requirements of the republic. In his works, he generally emphasized the change in the transition period from the Ottoman Empire to the Republican drew attention to the importance of national culture. Mr.

---

*Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü, mmujdeci@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8262-2310

Halil Nimetullah, who worked as a civil servant, teacher and lecturer at Darülfünûn (University) and worked in fields such as logic, philosophy, history and language, was published in 1928, a very important work called the Philosophy of Revolution. This work, which was published in Istanbul in İkdam Printing House, contains various articles of the author published in different magazines. İnkılabın Felsefesi (The Philosophy of the Revolution), in which the articles published in Milli Mecmua, Vakit newspaper, Milliyet newspaper and Akşam newspaper were published in 1927, is one of the works of great importance in understanding the change and transformation of the early Republican period. While discussing the meaning and essence of the Turkish Revolution in the work, evaluations were made on subjects such as national identity, national culture, modernization, secularism, Turkish language and Turkish society.

Keywords: Turkish Revolution, Republic, Halil Nimetullah Ozturk, Turkish Language, Turkish History

1. Halil Nimetullah Öztürk'ün Hayatı ve Görüşleri

1880 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Halil Nimetullah'ın (Öztürk) (Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.15, s.375) babası Hafız Mehmet Şükrü Bey, annesi de Fatma Sabiha Hanım'dır. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra Vefa Lisesi'ne devam etmiş ancak buradaki eğitimini yarıda bırakarak askerî kâtip yetiştirmek üzere eğitim veren Menşe-i Küttab-ı Askeriye'ye geçmiştir. Daha sonra Mekteb-i Hukuk'tan mezun olan Halil Nimetullah Bey, Maarif Nezareti tarafından edebiyat ve felsefe derslerini takip etmek üzere Paris'e gönderilmiştir. Farklı zamanlarda tekrar gittiği Paris'te Lille ve Sorbonne'da felsefe derslerini takip etmiştir. Buradan döndükten sonra Darülfünun'da ruhiyat ve ahlak muallim muavini olarak görev yapmıştır. Bir süre Vefa Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır. Bir ara Kabataş Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yapan Halil Nimetullah Bey, 1928'de İlahiyat Fakültesi'nde vekâleten İslam Tarihi dersine girmiştir. Daha sonra da Edebiyat Fakültesi'nde Mantık dersi müderrisliği görevini yürütmüştür (Gencan, 1957, s.666).

1932'deki I. Türk Tarih Kongresi'ne İlahiyat Fakültesi İslam Dini Tarihi müderrisi olarak katılmıştır. 1933 Üniversite reformu ile Darülfünun'un kapatılmasının ardından önce Edirne'de daha sonra da İstanbul'da felsefe öğretmenliği yapmıştır. 1944'te emekli olan Halil Nimetullah Öztürk, dil alanında da çalışmalar yapmış, kurultaylara katılmıştır. Dil araştırma ve çalışmalarına destek vererek yabancı kelime ve kurullarla da mücadele etmiştir (Gencan, 1957, s.666).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde erken yaşlarından itibaren devletin farklı birimlerinde memurluk da yapan (Özerdim, 1959, s.498-499) Halil Nimetullah Bey, Cumhuriyet döneminde ise eğitimci kimliği ile öne çıkmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen inkılaplara taraftarlığının yanında daha radikal fikirleri ile de dikkati çekmiştir. Türklük, laiklik ve dil inkılabı konusunda hassasiyeti ile tanınmıştır. Polemiğe dayalı üslubu ile fikirlerine karşı eleştirileri hoşgörüle karşılayamamış ve sert bir şekilde karşılık vermiştir (Gencan, 1957, s.666-667). Cumhuriyet döneminin "radikal sekülarist" (Aslan, 1995, s.91) Osmanlı karşıtı bir aydın olarak bilinen Halil Nimetullah Öztürk, 29 Haziran 1957'de hayatını kaybetmiştir (Aslan, 2011, s.14)

Tipik bir Cumhuriyet aydını olarak Cumhuriyetin ilke ve gereklerini her mahfilde savunmuştur. I. Türk Tarih Kongresi'nde 6 Temmuz 1932 Çarşamba günkü toplantısında "Ferdî Varlık, İctimai Varlık" başlıklı konuşmasında Osmanlılık ve Türklükle ilgili karşılaştırma yaparak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Osmanlılık devrinde kendi öz varlığımız, yad kaidelerin, yabancı örflerin sultanı altında ezilmiş milli varlık kaybolmuştu. Lisan, ahlak, ilim, hukuk gibi bütün müesseseler lâmilli bir hava içinde milli bünyeyi ezmekte, kemirmekte idi. Osmanlılıkta mesela dilimiz "Lisan-ı Osmanî" edebiyatımız İran, hukukumuz fıkah, ahlakımız Arap, ilmimiz skolastik, velhasıl bütün müesseselerimiz öz varlığını kaybetmiş kurun-ı vustâî bir manzara arz ederdi. Sahası milli varlık olduğu halde mahiyetindeki ulviyet bütün dünyayı hayrette bırakan Türk İnkılabı bu Osmanlılık karanlığını yırtarak yepyeni bir nur alemi olan Türklük dünyasını yaratmıştır. İşte ictimai varlığın bu 'kendine gelmesi, kendini bulması' iledir ki öz varlığımız meydana çıkmıştır.*"(Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar, 1932, s. 328)AugusteComte'un üç hal yasasından esinlenerek Osmanlı dönemini teolojik ve metafizik bir dönem olarak nitelerken Türklüğü "gerçek bir varlık" olarak ifade eden (Öztürk, 1946, s.9)Halil Nimetullah Öztürk, Büyük Türk Devrimi'nin İslamcılık ve ümmet devrini sona erdirdiği ve yerine millet devrine yani Türkçülüğe geçildiğini vurgulamıştır (Öztürk, 1947, s.10-12)

Ziya Gökalp'in "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" eseri ve düşüncesine karşı başlığını "Türkleşmek, Layıklaşmak, Çağdaşlaşmak" (Öztürk, 1953) koyduğu bir kitap yazmıştır. Basılmış son eseri olan bu kitabından başka kitaplar da kaleme almıştır. Cumhuriyet'in lâdiniliği ve halkçılığı (Öztürk, 1930, s. 30-31) üzerinde durduğu 1930'da basılan "Halkçılık ve Cumhuriyetçilik ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti" kitabı da önemli kitapları arasında sayılmaktadır. Eserleri arasında Felsefe Dersleri (Utku-Köroğlu, 2011),İnkılabın Felsefesi, Bugünkü Dilimiz, Dilde (Osmanlıca)dan (Türkçe)ye sayılabilir. Mantık ve felsefeyle ilgili bazı eserlere de katkıda bulunan Öztürk, çeşitli çevirilere de imza atmıştır. Bunların yanında Sırat-ı Müstakim, Ergene, Milli Mecmua, Hürses, Akın, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Güneş, Türk dili, Türk Yurdu, İctihad, Yeni Türk Mecmuası ve Yücel gibi süreli yayınlarda da makaleleri yayınlanmıştır. Vakit ve Milliyet gibi gazetelerde az da olsa yazıları çıkan Halil Nimetullah Öztürk, Türk Tarih Kongresi ve Türk Dil Kurultaylarında da konuşmalar yapmıştır.

Eserlerinde genel olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan değişime değinmiş ve millî kültürün önemine dikkati çekmiştir. Halkçılık fikriyle birlikte Cumhuriyetçiliğin gerekliliği üzerinde dururken laikliğin de Türk devleti ve toplumu için vazgeçilemez olduğunu vurgulamıştır. Dil reformu, sadeleşme ve özleşmenin Türk milleti için elzem olduğuna dikkati çekmiştir. Meşrutiyet döneminden erken Cumhuriyet dönemine, tek parti yönetiminde Demokrat Parti dönemine kadar geniş bir zaman diliminde yaşamını sürdüren Öztürk, "millileşme" ve "çağdaşlaşma" görüşünü sürekli dile getirmiştir. Bu yönüyle de "Türk modernleşmesine laik ve anti-Osmanlıcılık çerçevesinde yön vermek isteyen bir düşünür" (Akca-Bakioğlu, 2008, s. 132) olarak tanınmıştır.

2. İnkılabın Felsefesi Üzerine

Devlet memurluğu, öğretmenlik ve Darülfünun müderrisliği yapan ve mantık, felsefe, tarih ve dil gibi alanlarda çalışmalar yapıp eserler ortaya koyan Halil Nimetullah Bey'in 1928 yılında İnkılabın Felsefesi adlı bir eseri neşredilmiştir. İkdâm Matbaası'nda Arap harfleriyle

basılan eser, daha önce yayınlanmış makalelerinin toplanmış halidir. 1927 yılında Milli Mecmua dergisi, Milliyet, Vakit ve Akşam gazetelerinde çıkan makaleler bir arada kitap haline getirilmiştir. Kitabın büyük çoğunluğu Milli Mecmua'da yayınlanan makalelerden müteşekkildir. Makalelerin ilki 15 Şubat 1927'de "İnkılabın Felsefesi-1"* üst başlığı ve "Osmanlı Cemiyetinden Türk Cemiyetine Geçiş" alt başlığı ile yayınlanmıştır. Bu şekilde 10 yazılık bir makale serisi yayınlanmıştır. Milli Mecmua'daki son yazıda "İnkılabın Felsefesi" üst başlığı bulunmamakla birlikte 1 Kanunievvel 1927 tarihini taşımaktadır.

Eserde Vakit gazetesinde yayınlanan bir makalenin başlığı "İnkılap Terbiyesi" (Nimetullah, 1927, s. 3478) şeklindedir. Vakit gazetesinde yayınlanan diğer makale de "Cemiyet ve İman" (Nimetullah, 1927, s. 3550) başlığını taşımaktadır. Milliyet gazetesinde çıkan ve kitaba alınan makale ise "Milli Vahdet" (Nimetullah, 1927, s. 4) başlığı ile yayınlanmıştır. Eserdeki son makale de "Bir Ankete Cevap" (Nimetullah, 1927) başlığı ile Akşam gazetesinde yayınlanmıştır.

Halil Nimetullah Bey, Türk İnkılabı'nın "içtimai mahiyetine" ve "inkılap vazifelerine dair" düşündüklerini kaleme aldığı bu eserin başlangıcına Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'u ziyareti münasebetiyle Darülfünun adına çıkan kitapta neşredilen "İnkılabın Rehberi Büyük Gazi" başlıklı makalesini koymuştur. Osmanlı cemiyet hayatından Türk cemiyet hayatına geçişte rehber olarak zikrettiği Gazi için "kahraman", "dahi" ve "milli iradenin şahsında tecelli ettiği büyük insan" ifadelerini kullanmıştır. Burada Gazi'ye merbutiyetin ve hürmetin onun gösterdiği yoldan gitmekle ve bu ağır ve şerefli inkılap yolunda yürümekle gösterilebileceğini vurgulamıştır (Nimetullah, 1928, s. 5-7).

"Osmanlı cemiyetinin zeval bulduğunu", bütün müesseselerin değişip yerine "Türk ruhundan fıskıran" yeni değerlerden müteşekkil yeni müesseselerin doğduğuna dikkati çeken Halil Nimetullah Bey, inkılabın eskinin yıkılması ve yeninin kurulması şeklinde iki safhası olduğunu belirtmiştir. Siyasî inkılapların devamlı olması için "*yeni kurulan cemiyetin metin esaslar üzerine yerleşmesi, sarsılmaz bir surette kökleşmesi için bu cemiyeti teşkil eden bütün müesseselerin de asrî görüşler, ilmî usullerle tetkik ve tettebbu edilerek bulunacak yeni kaidelere, yeni ölçülere göre milli harsın fertlere aşılması*" (Nimetullah, 1928, s. 9) gerekmektedir.

Toplumsal psikoloji ile fertlerin psikolojisiyle uyumlu olması lazım geldiğini vurgulayan Halil Nimetullah Bey, "Türk cemiyeti"ne kendini intibak ettiremeyip de hala eski "Osmanlı zihniyeti"nden kurtulamamış olanların ruhî haletleri sönük olacağı gibi cemiyet hayatının da izmihlale ve inhilale uğramasının kaçınılmaz olacağına dikkati çekmiştir. O'na göre Türk toplumunun varlığını teşkil eden millî harsıdır. Türk kültürü (harsı) yabancı kuralların etkisine maruz bırakıldığı takdirde cemiyetin içinde milli hayatın inkişaf ve tekâmülü kolay olmayacaktır. "Osmanlı zihniyetinin henüz sinsî sinsî yaşamakta olan çürük

*Milli Mecmua'da çıkan bu makalelerin künyeleri şu şekildedir: "İnkılabın Felsefesi – 1 Osmanlı Cemiyetinden Türk Cemiyetine Geçiş", C.7, S.80, 15 Şubat 1927, s. 1227-1228; "İnkılabın Felsefesi – 2 Her İnkılabın Kendine Göre Bir Hususiyeti Vardır", C.8, 1 Nisan 1927, s.1334-1335; "İnkılabın Felsefesi -3 Dil Müessesesi" C.8, S. 87, 1 Haziran 1927, s. 1398-1399; "İnkılabın Felsefesi – 4 Ahlak Müessesesi", C.8, S. 88, 15 Haziran 1927, s.1413; "İnkılabın Felsefesi – 5 Hukuk Müessesesi", C.8, S. 89, 1 Temmuz 1927, s. 1430; "İnkılabın felsefesi – 6 İktisat Müessesesi", C.8, S.90, 15 Temmuz 1927, s. 1447; "İnkılabın Felsefesi – 7 Bedii Müessesesi", C. 8, S.91, 1 Ağustos 1927, s. 1462-1463; "İnkılabın Felsefesi – 8 Din Müessesesi", C.8, S.92, 15 Ağustos 1927, s.1478-1479; "İnkılabın Felsefesi – 9 Türk İnkılabının Mahiyeti", C.8, S. 93, 1 Eylül 1927, s. 1494-1495; "Türk İnkılabının Şümülü", C.9, S.99, 1 Kanunievvel 1927, s. 1590-1591"

ve köhne bağlarından” Türk kültürü tam olarak kurtarılmalıdır. Bugünkü nesle düşen en büyük, en millî borç da bunu gerçekleştirmeye çalışmaktır(Nimetullah, 1928, s. 10-11).

İnkılap “büyük içtimaî hareketler içtimaî varlıktaki eski çürümü, yıpranmış ananeleri atarak, içtimaî hayatı tanzim edecek olan yeni ananeleri, yeni kaideleri ortaya koyma sürecindeki maşerî hamleler ve yaratıcı tekâmüller”dir. Farklı ülkelerde gerçekleşen inkılapların bu yönüyle müşterek yanları olduğu gibi farklı hususiyetleri de söz konusudur. “Mesela on yedinci asırdaki İngiliz İnkılabı mutlakıyet istibdadına karşı olduğu gibi Fransız İnkılabı da en ziyade zadeğân ve kilisenin tasallutuna karşı vuku bulmuştur.” Türk İnkılabı’nın hedefi ise “millî varlığı bulmaktır.” Bu yönüyle “*Türk İnkılabı Türk milletinin sinesinde yetiştirdiği büyük Gazi gibi bir dâhinin rehberliği ile siyasî safhadaki inkılabı tam bir muvaffakiyetle bitirmiş, bir hayatı kendine esir-i millî olmayan müesseseleri bertaraf ederek içtimaî varlığı hürriyetine kavuşturmuş, şimdi içtimaî safhasını ikmale koyulmuştur.*” Kısaca “içtimaî inkılap Osmanlılığı atmak Türklüğü bulmaktır”(Nimetullah, 1928, s. 13-14). Halil Nimetullah Bey, inkılabın klasik tarifine katılmakla birlikte bu ifadeleriyle Türk İnkılabı’nın zihniyet değişimi ve zihinlerdeki dönüşümündeki yerine vurgu yapmaktadır. O’na göre inkılabımız bir zihniyet inkılabıdır.

Atatürk’ün “*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni icablara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır*”(Afetinan, 1984, s. 260) şeklindeki inkılap tanımıyla benzer düşünceleri ifade eden Halil Nimetullah Bey, Türk İnkılabı’nın önemli bir kısmını da dil çalışmalarının teşkil ettiğini belirterek “lisanın sadeliği”ni(Nimetullah, 1928, s. 18)her mahfilde dile getirmiştir. Birinci Türk Tarih Kongresi’ndeki konuşmasında lisan konusuna değinmiş, ölümüne kadar da bütün dil kurultaylarına katılarak dilde özleşmeciliği savunmuştur (Arslan, 2009, s.202).

Ahlak konusunu da kitabında ayrı bir başlıkta ele alan Halil Nimetullah Bey, tarihe bakıldığında Türk toplumunun “ahlak ve fazilet sahasında diğer milletlerden daha yüksek olduğu” vurgusunu yaparak Osmanlı cemiyetindeki ahlakın “yabancı unsurlarla memzuc bir halde” bulunduğundan “millî varlığın ferdî vicdanlara telkin edeceği milliyet ateşinden alması lazım gelen kuvvetten mahrum” olduğuna dikkati çekmiştir(Nimetullah, 1928, s. 20-21). Eserlerinde millî kültüre vurgu yapan yazar, millî ahlakın kaynağını da Türk tarihinin derinliklerinden örneklerle izah etmiştir.

“*Türk ahlakı esasen halkçı ve kadıncıdır. Eski Türk hayatında “il”inhakim olması, Türk ruhunun esasen halkçı olduğunu gösterir. Halkçı olan hasletlerden biri de harpçi değil, sulhçu olmaktadır. Eski Türklerde devletin en basit şekli “il” adını alırdı. Divan-ı Lügat’e göre “il” sulh manasındadır*”(Nimetullah, 1928, s. 25). Tarihten Türk ahlakı ile ilgili ilke ve yaklaşımları ortaya koyan Halil Nimetullah Bey, ahlakta inkılabın Türk ruhunda daima yaşamakta olan kaideleri bulup çıkarıp yaşatmakla mümkün olacağını belirtmiştir.

Türk İnkılabı’nın temel esaslarından biri de Türk hukuku ve Türk iktisadıdır. Bunların milliliği(Nimetullah, 1928, s. 32, 36-37)de toplumun ilerlemesi ve çağdaşlaşmasının gerekleri arasındadır. Benzer şekilde İnkılabın Felsefesi kitabında güzel sanatlar alanında da “Türk bediiyatının Türk millî zevkini göstermesi”(Nimetullah, 1928, s. 42) gerektiği vurgulanmaktadır. Bediiyatta inkılap, kaynağını millî varlıktan almasıyla mümkün olacaktır. Halil Nimetullah Bey kitabında “din müessesesi”ni de ele alarak Müslümanlığın Osmanlı

döneminde haiz olduğu asrî kıymetleri gösterir tarzda vicdanlarda asıl saffet ve ulviyetle yaşanmadığına dikkati çekmiştir. “*Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra hakiki, halis samimi Müslüman olmuşlar ve ondan sonra da hiçbir vakit Müslümanlıktan ayrılmamışlardır. Hatta Müslümanlık ilk asırlardan sonra en feyyaz devrelerini Türklükte bulunduğu gibi Türklük de en kutsi en ulvi hayatı Müslümanlıkta yaşamıştır.*” Bununla birlikte Müslümanlıkta dinin resmî bir müessesesi olmadığı ve Müslümanlığın ilk saffetine dönüştürülerek hurafelerden temizlenmesi gerektiği bilinmektedir. Bu şekilde Müslümanlığın “fitrî bir din” olarak başka hiçbir din ile kıyas edilemez surette “asrî bir din” olduğu gösterilmek suretiyle “dinde inkılap” gerçekleştirilmelidir. Burada da görev genç Müslüman âlimlerde olacaktır (Nimetullah, 1928, s. 48-51).

Türk İnkılabı’nı farklı yönleri ile ele aldığı eserinde Halil Nimetullah Bey, “Osmanlılık” diye nitelediği varlığın muasır medeniyete aykırı olduğunu ispatlamaya çalışarak “Türk ruhu”nun halkçı-demokrat olarak “Osmanlılık” ile itilaf edemeyeceğini dile getirmiştir. Tabii olarak “*Osmanlılık, gerek hükümet müessesesi gerek içtimai hayat itibariyle Türk ruhuyla taban tabana zıt olarak milletin üzerine çökmüş bir kâbus gibi asırlarca millî varlığı ezmiş, temeddün ve terakki yolundan alıkoymuştur.*” Zaten Türk İnkılabı, siyasî sahada devlete tamamen çağdaş bir mahiyet kazandırmıştır. Osmanlı döneminde devletin dinî hükümdarlık şeklinde olduğu, hâlbuki devletin lâdinî bir kurum olduğu bilinmektedir. Dünyevî ve siyasî olan bir kurumun din ile alakası olmadığı da kabul edilmektedir. Esasen “*Müslümanlık da hükümeti tamamen dünyevî bir mahiyette telakki etmiştir. Hz. Peygamber hükümet işinde dini hiçbir emir ve işarette bulunmayarak kendilerinden sonraki hükümet işini tamamıyla cemiyete, halkın meşveretine bırakmışlar ve bu suretle hükümet işinin halkın reyine muhavvel bir dünya işi olduğunu tasrih etmişlerdir.*” Buna karşın dinî nüfuzundan istifade ederek halk üzerindeki hakimiyetlerini devam ettirebilmek için padişahlar kendilerinin “Zıllullah” olduğunu ilan etmiş ve dinî hükümdarlık saltanatı sürmüşlerdir. Bu durumun ne millî ne de asrî olmayan saltanatın yanında bir de hilafet denilen müessese ile “istibdatın en kuvvetli amilinin” oluşmasında etkili olduğunu vurgulayan Halil Nimetullah Bey, artık medeniyet âleminde hükümetin en son şeklinin “lâdinî cumhuriyet” olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden de Türk İnkılabı halifeliği kaldırmakla “Türklüğe olduğu kadar Müslümanlığa da hizmet etmiştir” (Nimetullah, 1928, s. 52-54).

Halil Nimetullah Bey’e göre devlet kendi siyasî kuvvetini kullanmak ve milletin üzerinde hükmünü icra etmek için yine yalnızca millettten aldığı kuvveti kullanırken hiçbir tesir ve nüfuz altında bulunmamaktadır. Bu yönüyle de “devlet müessesesinde dinî hiçbir sulta, hiçbir velayet yoktur; devlet tamamen lâdinîdir.” (Nimetullah, 1928, s. 55-56) İnkılabın ruhunda var olan laiklik uygulaması bu bakımdan çağdaş bir devlet düzeninin oluşturulmasını sağlamıştır. Ayrıca Türk İnkılabı mazlum doğu milletleri için canlı bir örnek ve rehber olmuştur.

Millî kültür üzerinde hassasiyetle duran Halil Nimetullah Bey, “milli harsı vücuda getirecek amillerin en başında dil bulunur” (Nimetullah, 1928, s. 63) diyerek dil çalışmalarının önemini vurgulamıştır. Kendisi yabancı etkilerden uzak öz Türk dilinin geliştirilmesine katkı vermiştir. “Lisan-ı Osmanî”den “Türk Dili”ne geçişi zaruri ve millî bir vazife olarak görmüştür.

Kitapta “inkılap terbiyesi”nden de bahsedilerek “fertlerde sırf millî varlığın bütün heyecanı ile yaşamasını ‘Osmanlı zihniyeti’nin tamamıyla zeval bularak yalnızca ‘Türk

zihniyeti'nin içtimâî hayatın bütün tezahürlerinde hâkim olmasının" beklendiği belirtilmiştir. İnkılabın bu kısmında da millî yönüne değinilmiş ve terbiyenin "fertlerde yalnız milliyet duygusu ile hareket edecek bir 'vicdan' yaratacağı"na dikkat çekilmiştir. Kısaca inkılabın millî harsa dayalı ahlaklı ve vicdanlı nesiller yetiştireceği vurgulanmıştır(Nimetullah, 1928, s. 76-77). Kitapta "Cemiyet ve İman" başlıklı makalede de benzer şekilde şu ifadeler dikkati çekmiştir: "*Bugünkü cemiyet hayatımızda ferdî vicdanlara bu içtimai imanı aşılacak olan içtimai müesseselerimizi ilmî usuller üzerinde yürüyerek millileştirmeye, milli harsımızı muasır medeniyette haiz olduğu mevkie çıkarmak suretiyle fert ile cemiyet arasında sarsılmaz bir "birlik" vücuda getirmeye doğru çalışmaya başlamak bugünün münevver zümresine düşen en mübrem vazifelerdendir.*"(Nimetullah, 1928, s. 85)

Eserinde sürekli olarak birlik ve beraberliğe dikkat çeken HaliliNimetullah Bey, millî kültürün ehemmiyetine vurgu yaparak dilde ve örfte birliğin cemiyet hayatındaki "millî vahdet" için vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir(Nimetullah, 1928, s. 86-90). 1927'de Latin Alfabesinin kabul edilip edilmemesiyle ilgili açılan bir anket için hazırladığı yazısında hazırlıklar tamamlanmadan ve ilmî bir şekilde konu ele alınmadan harf değişikliğinin akamete uğrayacağını belirtmiştir. İnkılabın Felsefesi adlı kitabına aldığı ve Harf İnkılabı'ndan bir yıl önce yayınlanan bu yazısında özellikle de imla konusunda özel bir çalışmanın yapılması gerektiğine dikkati çekerek alfabe değişikliğine şimdilik lüzum görmemiştir(Nimetullah, 1928, s. 91-93).

3. Sonuç

Cumhuriyet döneminde az bilinen bir düşünür olan Halil Nimetullah Öztürk, bu eserinde konuları ele alış tarzı ve yaklaşımıyla felsefeci ve gözlemci yönünün yanı sıra ilmî bakış ve metodu hakkında da fikir vermektedir. İnkılabın Felsefesi adlı eserinde Türk İnkılabı'nın amacını millî varlığı boğan Osmanlılığı atarak, Türklüğü bulmak olarak açıklayan Halil Nimetullah Öztürk, Türk İnkılabı'nı Osmanlılıktan Türklüğe geçiş olarak nitelendirmiştir.Tabii olarak toplumsal hayatta da "Osmanlı hayatı"ndan "Türk hayatı"na geçiş yapan bir cemiyet tasavvuruna vurgu yapmıştır. Türk tarihine, kültürüne ve milliliğe özel bir ehemmiyet atfetmiştir. "*Her hamlesi tarihte başka bir devir yaratan Türk, asrımız tarihinde de hiçbir milletin yapamadığı inkılabı vücuda getirmekle yine o eski rehberliğini meydana koymuş oluyordu*" sözüyle genç Cumhuriyetin ilke ve yaklaşımlarıyla uyumlu bir duruş sergilemiştir.

Osmanlı karşıtlığı ve Türk kimliğini oluşturan unsurlara olan bağlılığıyla öne çıkan Halil Nimetullah Öztürk, millî kültürün esasını Türk ruhunun teşkil ettiğini dile getirmiştir. Henüz inkılapların tamamının gerçekleştirilmediği ve devrimlerin kabulleniş sürecinin yaşandığı bir dönemde fikirleriyle ilerici bir duruş sergilemiştir.İnkılabın Felsefesi adlı eserinde kaleme aldığı makalelerinde de bu durumu görmek mümkündür. Millî kültür ve Türk kimliğine hususi ehemmiyet gösteren Öztürk, çağdaşlık ve laiklik savunuculuğuyla yeni rejimin taraftarı olduğunu göstermiştir. "Lâdinî Cumhuriyet" kavramıyla genç Cumhuriyetin yeni kimliğine dikkati çekerken "Osmanlılığın" sona erdiğini sürekli olarak dile getirmiştir.

4. Kaynakça

- A.AFETİNAN, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1984
- AKCA Ümit - BAKİOĞLU, Akın “Türk Modernleşmesinde Bir Yönelim: Halil Nimetullah Öztürk”, **Arayışlar**, Yıl.10, S.20, 2008
- ASLAN, Cumhur, “Halil Nimetullah Öztürk”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm**, (Ed.Tanıl Bora-Murat Gültekingil), C.2, İstanbul, 2009
- ASLAN, Cumhur, “Pozitivist, Sekülerist ve Anti-Osmanlı Bir Düşünür: Halil Nimetullah Öztürk”, **Dârülfünûn’da Felsefe Dersleri**, (Yay.Haz. Ali Utku-Uğur Köroğlu), Konya, 2011
- ASLAN, Cumhur, **Halil Nimetullah Öztürk’te Millileşme ve Çağdaşlaşma Kavramları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1995
- Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar**, İstanbul, 1932
- GENCAN, Tahir Nejat, “Öztürk’ün Ardından”, **Türk Dili**, C.VI, S.72, 1957
- Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, “Öztürk Halil Nimetullah” Maddesi, C.15
- NİMETULLAH, Halil, “Bir Ankete Cevap”, **Akşam**, 10 Nisan 1927, S.3052
- NİMETULLAH, Halil, “Cemiyet ve İman”, **Vakit**, 24 Teşrinisani 1927, S. 3550
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 1 Osmanlı Cemiyetinden Türk Cemiyetine Geçiş”, **Milli Mecmua**, C.7, S.80, 15 Şubat 1927
- Nimetullah, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 2 Her İnkılabın Kendine Göre Bir Hususiyeti Vardır”, **Milli Mecmua**, C.8, 1 Nisan 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 4 Ahlak Müessesesi”, **Milli Mecmua**, C.8, S. 88, 15 Haziran 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 5 Hukuk Müessesesi”, **Milli Mecmua**, C.8, S. 89, 1 Temmuz 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın felsefesi – 6 İktisat Müessesesi”, **Milli Mecmua**, C.8, S.90, 15 Temmuz 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 7 Bedii Müessesesi”, **Milli Mecmua**, C. 8, S.91, 1 Ağustos 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 8 Din Müessesesi”, **Milli Mecmua**, C.8, S.92, 15 Ağustos 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi – 9 Türk İnkılabının Mahiyeti”, **Milli Mecmua**, C.8, S. 93, 1 Eylül 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılabın Felsefesi –3 Dil Müessesesi” **Milli Mecmua**, C.8, S. 87, 1 Haziran 1927
- NİMETULLAH, Halil, “İnkılap Terbiyesi”, **Vakit**, 11 Eylül 1927, S. 3478
- NİMETULLAH, Halil, “Milli Vahdet”, **Milliyet**, 1 Haziran 1927, S.468
- NİMETULLAH, Halil, “Türk İnkılabının Şümülü”, **Milli Mecmua**, C.9, S.99, 1 Kanunievvel 1927
- NİMETULLAH, Halil, **Dârülfünûn’da Felsefe Dersleri**, (Yay.Haz. Ali Utku-Uğur Köroğlu), Konya, 2011
- NİMETULLAH, Halil, **İnkılabın Felsefesi**, İstanbul, İkdam Matbaası, 1928
- ÖZERDİM, Sami Nabi, “Prof. Halil Nimetullah Öztürk’ün Hayatı ve Eserleri”, **Türk Dili**, C.VIII, S.93, 1959
- ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, “Kara Kuvvete Karşı”, **Ergene**, C.1, S.5, Eylül 1947
- ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, “Türklüğünü Bil” **Ergene**, C.1, S.2-3, Ağustos 1946
- ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, **Halkçılık ve Cumhuriyetçilik ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti**, İstanbul, 1930
- ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, **Türkleşmek Lâyıklaşmak Çağdaşlaşmak**, İstanbul, 1953

Yerelden Ulusal Bir Meseleye Bakış: Kocaeli Basımında 6-7 Eylül Olayları*

Mustafa MÜJDECİ**

Özet

6-7 Eylül Olayları, Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı yönündeki haberle başlayan olaylardır. 1955 yılının 7 Eylül akşamı İstanbul'da başlayan olaylarda Rumlara yönelik sert sözleri muhtevi sloganlarla yürüyüşler yapılmış ve özellikle de Rumların ev ve işyerleri tahrip edilmiştir. Hadise ilk bakışta “duygusal bir tepki” şeklinde değerlendirilse de bugüne kadar farklı iddialar da dile getirilmiştir. Dönemin konjonktüründen bağımsız düşünülmemesi gereken bu olaylarda Kıbrıs'ta artan gerilim ve bazı gazete ve sivil toplum örgütlerinin de etkisi olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmada dönemin Kocaeli basımındaki 6-7 Eylül Olayları'na ilişkin haber, yorum, görsel materyal ve değerlendirmeler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bir söylem analizi şeklinde gerçekleştirilen çalışmada Kocaeli'de yayınlanan Demokrat Kocaeli, Yavuz, İzmit, Hürsöz, Bizim Şehir, Azim ve İstiklal gibi günlük gazetelerin bakışıyla olayların öncesi ve sonrası da dahil olmak üzere değerlendirilmiştir. Kamuoyunun tek merkezden ve tek yanlı haberlerle yetinmek zorunda kaldığı bir dönemde Kocaeli'de görev yapan gazetecilerin olaylara yakın olmaları dolayısıyla nispeten doğru ve yerinden habercilik yaptıkları söylenebilir. Bu noktada gazetelerin konuyu ele alış tarzları ve birbirleriyle benzer ve farklı yönleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs gibi milli bir konuda iktidar, muhalefet ve basımın ortak tutum ve duruşta birleştiği bir dönemde Kocaeli basımı da 6-7 Eylül Olayları'nın faileri konusunda benzer bir duruş sergilemiştir. Bununla birlikte olayların çıkışının ardından ilan edilen sıkıyönetimin sürdüğu bir ortamda farklı görüş ve aykırı düşüncelerin özgür bir biçimde dile getirilmesinin zor olduğu da hatırdan uzak tutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs, Kocaeli, Basım, Demokrat Parti

---

* Bu makale 25-27 Mart 2016'da Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8262-2310
mmujdecı@hotmail.com

A View from Local to a National Issue: The Events of September 6-7 in Kocaeli Press

Abstract

The events of 6-7 September are the events that started with the news that a bomb was dropped on the house where Atatürk was born in Thessaloniki. In the events that started in Istanbul on the evening of 7 September 1955, marches were held with slogans containing harsh words against the Greeks, and especially the houses and workplaces of the Greeks were destroyed. Although the incident was evaluated as an “emotional reaction” at first glance, different claims have been made so far. It should not be forgotten that the increasing tension in Cyprus and some newspapers and non-governmental organizations had an impact on these events, which should not be considered independently of the conjuncture of the period. In this study, news, comments, visual materials and evaluations about the 6-7 September Events in the Kocaeli press of the period were discussed comparatively. In the study, which was carried out as a discourse analysis, the daily newspapers published in Kocaeli such as Demokrat Kocaeli, Yavuz, İzmit, Hursoz, Bizim Şehir, Azim and İstiklal were evaluated, including before and after the events. It can be said that the journalists working in Kocaeli, at a time when the public had to be content with news from a single center and one-sided, were relatively accurate and on-site reporting due to their closeness to the events. At this point, it has been tried to evaluate the way the newspapers deal with the subject and their similarities and differences with each other. At a time when the government, opposition and media united in a common attitude and stance on a national issue like Cyprus, the Kocaeli press took a similar stance on the perpetrators of the 6-7 September Events. However, it should be kept in mind that it is difficult to freely express different views and contrary opinions in an environment where the martial law declared after the events unfolded.

Key Words: The Events of September 6-7, Cyprus, Kocaeli, Press, Democratic Party

Giriş

6-7 Eylül 1955’te gerçekleşen olaylar, farklı bakış açılarıyla “Kıbrıs meselesinin Türk kamuoyundaki yansıması”, “Türk toplumunun millî hassasiyetlerinden kaynaklanan tabii refleksi”, “bir özel harp operasyonu”, “utanç tablosu”, “utanç gecesi”, “kara bir leke”, “yüzyıllardır var olan birlikte yaşama kültürüne vurulan darbe”, “imparatorluk ruhuna son vuruş”, “bir dış politika mevzuunun iç siyasetteki belirleyiciliğine örnek”, “kontROLSÜZ halk yığınlarının yağma, tahrip ve talanı” gibi ifadelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi siyasî ve sosyo-ekonomik sonuçları olan ve toplumsal bellekte derin izler bırakan toplumsal hadiseler kategorik olarak tek bir sebebe bağlı olarak değerlendirilemeyeceği gibi tarihî hafızadan bağımsız da düşünülemez. Olayların fitilini ateşleyen kıvılcıma yoğunlaşılmasının gereği ne kadar mühim ise dönemin iç ve dış güncel siyasî gelişmelerinin de etkisi göz ardı edilmemelidir. 6-7 Eylül 1955 olayları ele alınırken dönemin iç ve dış siyasi olayları ile bunların tarihî arka planı hatırlanmalıdır.

1571'den beri Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kıbrıs, 1878'de Kıbrıs Konvansiyonu ile İngiltere'ye geçici olarak bırakılmıştır. Antlaşmaya göre adanın mülkiyeti Osmanlı'da kalmakla birlikte idaresi İngilizlerde olacaktır. Adanın İngilizlere devri ile bir yandan bölgedeki dengeler değişirken bir yandan da adanın sosyo-ekonomik ve demografik yapısı değişime uğramaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte Kıbrıs, 5 Kasım 1914'te İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilhak edilmiştir (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000, s.57-63). Bu yeni durum da adanın demografik yapısının Türkler aleyhine değişmesini hızlandırmıştır. Savaşın başlangıcındaki bu fiili durum Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile hukukî hale gelmiştir.¹ Aynı şekilde fiili durumun hukuki hale gelmesiyle birlikte adadaki çok sayıda Türk'ün Anavatana göç etmesine sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Yunan ilişkilerinin seyrini Kıbrıs değilse de başka meseleler belirleyecektir.

1922'de İstiklâl Harbi'nin Batı Cephesi'ndeki Türk-Yunan muharebeleri sona ermiş ve Lozan Antlaşması'ndan sonra yeni bir dönem başlamıştır. Artık Yunanistan'da kalan Türkler ve Türkiye'de kalan Rumlar konusu azınlıklar bağlamında iki devlet arasında tartışma konusu ve ilişkilerin en önemli belirleyicisi olacaktır. Buna Fener Rum Patrikhanesi'nin durumu da eklenince gerginlik artmış, trajik bir takım olaylar ve tartışmalardan sonra nüfus mübadelesi konusu 1930'da ancak kesin olarak çözüme kavuşturulmuştur. (Bozdağlıoğlu, (Ocak 2014), s. 9-32)

Bundan sonra Türk-Yunan ilişkilerinde bir bahar havası yaşanmaya başlamış ve iki ülke heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerinin olduğu bir döneme girilmiştir. Yunan Başbakanı Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti ilişkileri iyi komşuluk ve dostluk seviyesine taşımıştır. 1930'larda revizyonist ve saldırgan bir siyaset izleyen İtalya'nın Balkan politikası iki ülkeyi daha da yakınlaştırmıştır. Balkan ülkeleri dışişleri bakanları toplantıları/konferanslarından sonra Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı (1934) imzalanmıştır. Sınırların karşılıklı olarak güvence altına alındığı bu antlaşma ile bir yandan bölgesel barışa katkıda bulunulurken bir yandan da Türk-Yunan ilişkilerinin gelişim seyri olumlu etkilenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu yeni dünya düzeni şekillenirken Türk-Yunan ilişkileri de farklı bir mecraya girmeye başlamıştır. Her ne kadar savaş sırasında özellikle azınlıklara yönelik çıkarılan Varlık Vergisi uygulamalarının iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir seyre sebep olmuşsa da savaş sonrası "komünizm tehlikesi"ne karşı aynı ittifak sisteminde yer alma düşüncesi iki ülkeyi yeniden yakınlaşmaya sevk etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sırasında ve sonrasında Yunanistan'ın beklentisi Kıbrıs'ın kendilerine verileceği yönündeydi. (Çukalas, 1970, s.180) Rumların ve Yunanların Enosis beklentileri bu dönemde sonuçsuz kalmış ve ada eskiden olduğu gibi İngilizler tarafından İstişare Meclisi tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Savaş sonrasında Rumların ve

¹ Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi "Türkiye Hükûmeti Kıbrıs'ın Britanya Hükûmeti tarafından 5 Kasım 1914'te ilan olunan ilhakını tanıdığını beyan eyler." şeklindedir.

Yunanların ortak hedefleri doğrultusunda adada bir takım eylemler gerçekleşmeye başlamıştır.

Kıbrıs'ta başlayan huzursuzluk ve eylemler Türkiye kamuoyunda 1948'den itibaren duyulmaya başlamıştır. Hükümet, İngiltere ve Yunanistan'la ilişkilerin bozulmaması için "sessiz" kalmayı tercih etmekle birlikte (Fırat, (Eylül 2000), s. 24) zaman zaman kamuoyu baskısıyla bir takım açıklamalarda da bulunmuştur. Ancak hükümet bütün açıklamalarında dikkatli bir dil kullanmıştır. İktidar değişikliğine sebep olacak 1950 seçim sürecinde CHP de DP de seçim propagandasında Kıbrıs meselesini gündeme taşımamaya dikkat etmiştir. (Armaoğlu, 1963, s. 19-25)

Yeni iktidar başlangıçta Kıbrıs meselesini Türkiye ile Yunanistan arasında büyük bir sorun olarak görmemiştir. Makarios'un Kıbrıs'ta Ortodoks Kilisesi başpiskoposluğuna seçilmesinden sonra Rumların Enosis söylemleri artmaya başlamış, Kıbrıs'ta bu söylemler eyleme dönüşmeye başlarken Yunanistan başbakanı Venizelos'un 1951'in başındaki demecinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğinin ifade edilmesi Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. (Gazioğlu, 1998, s. 2-4) Demokrat Parti hükümetin ilk yılında yaşanan bu gelişmeler Türk-Yunan ilişkilerinde ciddi bir gerginliğe sebep oluşturmamıştır. Zira 21 Eylül 1951'de pakt üyelerince Türkiye ve Yunanistan Ottawa'da yapılan toplantıda NATO'ya üye olarak kabul edilmişlerdir. (Albayrak, 2004, s. 423) Aynı ittifak sisteminde yer almış olma fikri iki ülke ilişkilerini hareketlendirmiş ve nispeten yakınlaşmalarına katkı sağlamıştır. (Uçarol, 1995, s. 740-743)

Kıbrıs'ta yaşananlara rağmen siyasal iktidarın nispeten "kayıtsızlığı" karşısında kamuoyunda özellikle de gençlerin Kıbrıs meselesini gündemde tutma gayretleri de gözden kaçmamaktadır. Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na bağlı gençlik teşkilatlarının faaliyetlerinden anlaşıldığına göre Kıbrıs meselesi "Türk gençliğinin millî davası" haline gelmeye başlamıştır. (Gürün, 1983, s. 383-385) Fakat iki ülke yönetiminin NATO'daki müttefikliğinin yanında Yugoslavya'nın da dahil olduğu Balkan Paketi (1953) ile yaklaşan ilişkilerinde Kıbrıs konusu o sırada görünürde "bozan" etkisi oluşturmamıştır.

Buna karşılık Kıbrıs'taki gerginlik devam ederken Yunanistan adayı ilhak edebilmek için bir yandan kendi kamuoyunda bir hassasiyet oluşturmaya devam etmiş bir yandan da Birleşmiş Milletler'e başvuruda bulunmuştur. (Gönlübol vd, 1993, s. 338) Bu süreçte Türk hükümeti "sessizliğini" ve "soğukkanlılığını" muhafaza ederken Türk kamuoyu tepkisini ortaya koymaya basın da hükümeti sıkıştırmaya başlamıştır. (Gazioğlu, 1998, s. 53-54) Kıbrıs için oluşan baskı sonucunda Başbakan Menderes adanın Yunanistan'a verilemeyeceğine dair beyan da bulunmuştur. (Milliyet, 25 Ağustos 1954) Bu arada Birleşmiş Milletler'deki görüşmeden Yunanistan lehine bir karar çıkmamış şimdilik kaydıyla konu ertelenmiştir. (Ulus, 18 Aralık 1954)

1955 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta kanlı bir dönemin başlangıcı olacak olaylar ortaya çıkmaya başlayacaktır. EOKA (Ethniki Organosis Kiprion Agoniston "Kıbrıs Mücadelesi İçin Milli Teşkilat") tarafından terör ve şiddet olayları iki halkı karşı karşıya getirecektir. (Gazioğlu, 1998 s. 68) Olayların artması üzerine Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Kıbrıs

Türktür Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşları bir bildiri hazırlamış ve Kıbrıs'ın eninde sonunda Türkiye'ye katılacağını belirtmişlerdir. (Ulus, 24 Haziran 1955) Kamuoyu baskısı ve gelişen olaylardan sonra Demokrat Parti hükümeti konuyla ilgilenmeye ve sorunla ilgili tarihî, siyasî, etnik, askerî ve hukukî bakımlardan derinlemesine eğilmeye başlamıştır. Bu sırada İngiltere'nin Kıbrıs'ta egemenliğini sürdürüp sürdürmeme konusunda politika değişikliğine gitmesi ve meselenin üç devlet arasında çözüme kavuşturulması yönünde bir eğilim göstermesi yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. (Eroğul, 2003, s. 108-110) İngiltere hem Kıbrıs konusunu hem de Doğu Akdeniz'in güvenliği konusunu görüşmek üzere Yunanistan ve Türkiye'nin de katılacağı bir üçlü konferans toplanması gerektiğini bildirmiştir. (Zafer, 1 Temmuz 1955)

1955 yılının 29 Ağustos'unda yapılması kararlaştırılan Londra Konferansı ile “çözüme kavuşturuyormuş gibi yapan” klasik İngiliz siyasetinin burada da işlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Esasen II. Dünya Savaşı'ndan galip de olsa büyük kayıplarla çıkan İngiltere yeni dönemde “maliyeti azaltmak” maksatlı yeni politikasının bir gereği olarak adada birbirine “düşman” iki toplum arasında istikrarı sağlamanın en önemli unsurunun kendisi olması gerektiğini de dünya kamuoyuna hissettirmekten geri durmamaktadır. Zaten konferans başlangıcında taraflara bölgedeki İngiliz varlığının kesinlikle tartışma konusu dahi yapılamayacağı belirtilirken konferans sonunda da en kazançlı çıkan yine İngilizler olacaktır.

Konferans takvimi işlerken Türk basınında -özellikle de Hürriyet gazetesinde- Yunanistan ve Rumlar aleyhinde yazılar çıkmaktadır (Bkz. Benlisoy, (Eylül 2000), s.28-38). Hürriyet'te çıkan yazılarda özellikle Fener Rum Patrikhanesi ve Patrik Athenagoros aleyhine yazılar dikkati çekmektedir (Hürriyet, 18 Temmuz 1955, 21 Temmuz 1955, 25 Temmuz 1955, 12 Ağustos 1955 vd.). Türk kamuoyu hararetle konuyu tartışırken Kıbrıs'ta da gerginliğin arttığı haberleri ile birlikte Dr. Fazıl Küçük'ün acil müdahale edilmesinin zamanın geldiği ve Kıbrıs'ın Rodos ya da Girit olmasına izin verilmemesi gerektiği yönündeki mesajları da bütün dikkatleri Kıbrıs'a çekmeye yetmiştir. Çeşitli derneklerin bildirimleri ve gazetelerdeki haberlerden de anlaşıldığına göre konferansa giderken kamuoyu da bütün millî hassasiyetleri ile konuya hazırlanmıştır.

Konferansa yaklaşık bir hafta kala İstanbul'da bazı gazetelerin başyazarları ile buluşan Menderes, konuya hassasiyetle yaklaştıklarını, Türk-Yunan dostluğuna önem vermekle birlikte soğukkanlılığı hiçbir zaman bırakmadıklarını, Kıbrıs'taki katliamlara sessiz kalmayacaklarını, Kıbrıs'ın Anadolu'nun devamı olduğunu ve adada Türkiye aleyhindeki bir değişikliğe müsaade etmeyeceklerini ifade etmiştir. (Hürriyet, 25 Ağustos 1955; Milliyet, 25 Ağustos 1955) Konferans esnasında karşılıklı tezlerin öne sürülmesi ve çeşitli tartışmalar yaşanmış netice itibariyle 6-7 Eylül Olaylarının da etkisiyle kesin bir anlaşma çıkmadan konferans sona ermiştir.

Böyle bir atmosferde Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev bombalandığı haberinden sonra gerçekleşen 6-7 Eylül Olayları, kanaatimizce yalnızca Yunanistan ve Rumlara karşı biriken enerjinin patlamasıyla açıklanamayacak kadar derin bir arka plana sahiptir. Zira meselenin perde arkasına bakıldığında Cumhuriyet döneminde “ekonomi ve bürokrasinin Türkleştirilmesi” çabaları, ulus devlet bağlamında ele alınan “dil Türkleştirilmesi” ve -

Rumca da dâhil- diğer dillerin yasaklanması, “kültür ve eğitim kurumlarının Türkleştirilmesi”, “Trakya Olayları (1934)”, “gayrimüslimlerin askerlik hizmetine alınması (1941)” ve “Varlık Vergisi” gibi bazı olay ve uygulamaların 6-7 Eylül Olayları’ndan bağımsız düşünülmemeyeceği anlaşılmaktadır. (Güven, 2005, s. 79-118)

6-7 Eylül Olayları ve Kocaeli Basını

Türk kamuoyunda millî heyecanın arttığı bir dönemde Kıbrıs meselesinin görüşüldüğü Londra Konferansı’ndan bir neticenin çıkmadan dağılması Türkiye’de konuyla ilgili hassasiyeti büsbütün arttırmıştır. Bazı açılışlar dolayısıyla 6 Eylül günü İstanbul’da olan Başbakan Menderes’e Selanik’teki Atatürk’ün doğduğu eve bomba atıldığı haberi Cumhurbaşkanı Celal Bayar’la yemekten ulaştırılmıştır. Menderes bunun radyodan halka duyurulması talimatı vermiş ve haber saat 13 civarı halka duyurulmuştur. (Demirer, 2006, s. 73-77) Olayların ortaya çıkışında bir dönüm noktası olarak değerlendirilen İstanbul Ekspres gazetesinin o günkü akşam baskısında haber şu manşet ve alt başlıkla verilmiştir: *“Atamızın evi bomba ile hasara uğradı, sabaha karşı vukubulan bu menfur hadise infial uyandırdı. Bugün Ankara ve İstanbul radyolarının verdikleri bir habere göre bu gece yarısını dört dakika geçte Selanik’te Aziz Atatürk’ün evine konan bomba patlayarak evde büyük bir hasara sebep olmuştur.”* Gazetenin aynı nüshasında Kıbrıs Türktür Cemiyeti adına Hikmet Bil, *“Mukaddesata el uzatanlara bunu çok pahalı ödeteceğiz. Cemiyet, hadiselerin inkişafına göre yeni ve mühim açıklamalar yapacak”* (İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955) diyerek kamuoyundaki millî his ve heyecanı uyandıran intikam hissini tahrik eden açıklamaları dikkati çekmektedir. Aynı gün yayınladığı bildiri de cemiyet, geçmişte yaşanan elim hadiselerle de vurgu yaparak şunları dile getirmiştir: *“Aziz vatandaşlarımız, sizlere hitap ediyoruz; memleketimizi en zayıf zamanında alçakça istilaya gelen, evlerimizi yakan, analarımızı, kardeşlerimizi ve karılarımızı hunharca cinayetlere kurban eden, babalarımızı şehit eden, Yunan emperyalistleri, 1922 Eylül’ünde Akdeniz’e döküldüklerini unutmuş görünmekte, tecavüzlerini bugün de vatanın harimi ismeti sayılacak olan Selanik’te Aziz Atatürk’ümüzün doğduğu eve yöneltmiş bulunmaktadırlar. Saflarınızı sıklaştırınız. Aranızda bizden olmayanların hareketlerine son derece de dikkat ediniz ve milli yemini tekrarlayınız. Kıbrıs Türk’tür, Türk Kalacaktır.”* (Vatan, 7 Eylül 1955)

Hadisenin duyulmasının ardından Kıbrıs Türktür Cemiyeti, Taksim’de bir protesto gösterisi yapmaya başlamıştır. İstanbul’un çevresinden getirilmiş ve ellerinde aynı tornadan çıkmış gibi sopalar bulunan büyük bir kalabalık tarafından gösteriler başlamıştır. (Dosdoğru, 1994, s. 22-34) Taksim’de başlayan gösteriler azınlıklara ait ev ve iş yerleri ile kiliselerin bulunduğu tüm semtlerde devam etmiştir. (Ulus, 7 Eylül 1955; Cumhuriyet, 7 Eylül 1955; Hürriyet, 7 Eylül 1955) İstanbul’da başlayıp İzmir ve Ankara başta olmak üzere Anadolu’nun çeşitli kentlerinde azınlıklara yönelik, sonucu binlerce ev, işyeri ve mabedin yıkımıyla neticelenen bir dizi hadiseler zinciri yaşanmıştır. 6 Eylül günü başlayan ve gece boyu devam eden olayların ardından ortaya çıkan zararın bilançosu acı olmuştur. Hasar tespit çalışmaları yapılmış, bununla ilgili bir komisyon kurulmuş ve hükümet zararın karşılanacağını

açıklayarak bir yardım kampanyası başlatmıştır. Maddi ve manevi büyük kayıplara sebebiyet veren olayların ardından hükümet İstanbul başta olmak üzere İzmir ve Ankara’da örfi idare ilan etmiştir. Sokağa çıkma yasakları, gözaltılar ve tutuklamalarla olaylar yatıştırılmaya çalışılmış, ertesi gün de Kıbrıs Türktür Cemiyeti mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Sıkıyönetim kararından sonra alınan sert tedbirlerle şiddet olayları kontrol altına alınmış, olayların ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülen gazete ve gazeteciler de sıkıyönetimin sert tedbirlerinden paylarını almıştır. (Zafer, 7 Eylül 1955; Ulus, 7 Eylül 1955; Akşam, 7 Eylül 1955; Vatan, 7 Eylül 1955; Yeni Sabah, 7 Eylül 1955; Ulus, 9 Eylül 1955; Akşam, 9 Eylül 1955; Cumhuriyet, 9 Eylül 1955) Bazı gazeteciler tutuklanırken bir kısım gazeteler de kapatılmıştır. 9 ay süren sıkıyönetim Haziran 1956’da sona ermiştir.

1955 yılında yayın hayatına devam eden Kocaeli yerel basınının 6-7 Eylül Olayları ile ilgili ilk haberleri 7 Eylül tarihinden itibaren okuyucularıyla buluşmuştur. Ancak olayların çıkışında etkili olan ve halkın heyecanını tahrik eden –özellikle de Kıbrıs ile ilgili- hadiselerin Kocaeli basınındaki yansımaları da 6-7 Eylül Olaylarını anlamak bakımından önemlidir. Yavuz gazetesinin “Demokrat Partililerle Halk Partililerin döğüşükleri” manşetinin yer aldığı 14 Ağustos tarihli nüshasında Birleşmiş Milletler’e Türkiye’nin adaya muhtariyet verilmesine karşı olduğuna dair muhtıra dikkati çekmektedir. (Yavuz, 14 Ağustos 1955) Gazetede bir yandan Türkiye’nin Londra Konferansı’nda “Kıbrıs’ın Türk toprağı olduğu, ancak bugünkü statünün devam edebileceğı tezi”nin savunulacağı (Yavuz, 17 Ağustos 1955) belirtilirken bir yandan da adadaki tedhiş hareketlerine karşı “100 bin Türk Ankara’nın müdahalesini bekliyor” (Yavuz, 19 Ağustos 1955) başlığı dikkati çekmektedir. Böyle hassas bir dönemde Meclis’in olağanüstü toplantıya çağrılacağı ve “hükümetin iç politikadaki tahrikler üzerinde Meclise izahat vereceğı” (Yavuz, 20 Ağustos 1955) haberleri gazetelerde yer almaktadır. Bu arada 6-7 Eylül Olaylarının arifesinde İçişleri Namık Gedik imzasıyla siyasi partilerin açık hava toplantıları hakkında bir tebliğı yayınlanmıştır. Bazı yayın organlarınca hürriyetlerin tahdidi olarak değerlendirilen bu tebliğ ile hükümet açık hava toplantılarının izni alınırken muhtevasının sarıh bir şekilde izah edilmesi gerektiğini belirtmiştir. (Yavuz, 21 Ağustos 1955) Hükümete yakın yayın politikasıyla gazetecilik yapan Yavuz, imzasız bir makale ile “lüzumsuz toplantıların tahdidi[nin] eski bir zaruret” olduğunun izahını yapmıştır (“Gününe Göre”, Yavuz, 23 Ağustos 1955, s. 2).

Kıbrıs meselesinin görüşüleceğı Londra Konferansının yaklaştığı günlerde gazeteler bu konuyla ilgili haber ve yorumlara yer vermiştir. Yavuz konuyu manşetine taşırken spot cümlesinde “Kıbrıs Türklerinin can ve mallarının korunması için İngiltere’ye bir nota tevdi edileceğı”ni dile getirmiştir (“Kıbrıs Görüşmelerine Katılacak Heyetimiz Yarın Gidiyor”, Yavuz, 24 Ağustos 1955, s. 1). Notanın verilmesinin ardından Yunan Hükümetinin endişesi artmış ve Atina, Türkiye’deki diplomatlarını çağırmıştır (“Kıbrıs Hakkında Hazırlanan Nota İngiltere’ye Verildi”, Yavuz, 25 Ağustos 1955, s.1). Konferansın başlamasına az bir zaman kala, heyetin Londra yolunda olduğu sırada Başbakan Menderes, Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak “*Türkiye’nin Kıbrıs statükosunda bugün ve yarın için memleket aleyhine bir değışikliğe katiyen tahammülü yoktur. Yunanistan’da akıl ve izanın çabucak hâkim olmasını istiyoruz*” (“Başvekil Adnan Menderesin Kıbrıs’a Dair Beyanatı”, Demokrat Kocaeli, 26 Ağustos 1955; “Başvekilin Kıbrıs Meselesine Dair Beyanatı”, Yavuz, 26 Ağustos 1955; Azim, 26 Ağustos

1955) şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Bu arada Yunan gazetesi Acropolis gazetesinin haberine dayanarak Demokrat Kocaeli’de çıkan habere göre Kıbrıs’ta Rum tedhişçilerinin 28 Ağustos’ta büyük katliam yapılacağını ilan etmeleri ve bu katliamda ada Türklerinin öldürüleceğini bildirmeleri üzerine Ankara ve İstanbul’daki reaksiyon Atina’da panik oluşturmuş ve gazeteler adadaki Türklere hürmet edileceği bildirilmiştir (Demokrat Kocaeli, 28 Ağustos 1955).

Türk heyetinin Londra’ya ulaştığı gün İngiliz hariciyesi “Kıbrıs’ta herhangi bir karışıklığa mani olmak için bütün emniyet tedbirlerinin alındığını” (“Türk Heyeti Londraya Vardı”, Yavuz, 27 Ağustos 1955, s.1) belirtmiştir. Hereke’de çıkan İstiklâl gazetesinin manşetten duyurduğu habere göre “üçlerden biri terk etmezse konferans, üç hafta kadar sürecektir”. (“Kıbrıs Ait Üçlü Londra Konferansı”, İstiklâl, 30 Ağustos 1955, s.1) Bu arada millî bir meselede muhalefetin duruşunu yansıtmaya bakımından dikkate şayan bir olay da İsmet İnönü’nün konuyla ilgili hükümetin duruşuyla uyumlu bir açıklamasıdır. Dış meseleler ve tehlikeler üzerinde iktidarın muhalefetle işbirliği yapmasının gereğine vurgu yapan İnönü, bütün dikkatlerinin Kıbrıs’la meşgul olacağını belirtmiştir. (Yavuz, 27 Ağustos 1955, s. 1, 3)

Konferansla ilgili haberler devam ederken konferans daha başlamadan yapılan temaslardan birinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun İngiliz mevkidaşı ile görüşmesi olduğu belirtilmektedir. Yavuz’un manşetinde yer alan habere göre İngiltere Kıbrıs Türkleri için teminat vermiştir. (Yavuz, 28 Ağustos 1955) Buna karşılık konferans devam ederken gelen habere bakıldığında Yunan heyetinin İngiliz tezine yakın bir şekilde dahilî bir muhtariyette ısrarlı olduğu vurgulanmıştır. (Yavuz, 2 Eylül 1955, s.1) Konferansta Zorlu, Türk tezini savunurken “Türkiye bir harb vukuunda müdafaasını Kıbrıs’ı hesaba katmaksızın düşünemez” ifadesini kullanmış, bakanın “Kıbrıs’ın mukadderatı ancak Türkiye ile İngiltere arasında tayin edilebilir” cümlesi ise Yavuz tarafından manşetten verilmiştir. (Yavuz, 3 Eylül 1955) Zorlu’nun konferanstaki nutkunu manşetten veren bir diğer yerel gazete de Hürsöz olmuştur. Gazete, Zorlu’nun “Eğer nüfus çoğunluğu göz önünde alınırsa, Batı Trakya’nın Türkiye’nin olması lazım gelmektedir” ifadesini spot cümle olarak verirken Türkiye’nin Kıbrıs’ta statükonun muhafaza edilmesi gerektiği fikrinde olduğunu belirtmiştir. (Hürsöz, 3 Eylül 1955) Zorlu, “statüko bozulacaksa ada Türkiye’ye avdet etmelidir” diyerek Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesine katı şekilde karşı koyacağını bildirmiştir. (Bizim Şehir, 3 Eylül 1955) İstiklâl gazetesinde de Zorlu’nun konuşmasını manşete taşıyarak “Kıbrıs asla Yunanistan’ın olamaz!” ifadesini kullanmıştır. (İstiklâl, 3 Eylül 1955) Böyle bir dönemde Kocaeli basınına yakın gazetelerinden olan Demokrat Kocaeli gazetesinin 1. sayfasında haberlerin arasında “Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır” (Demokrat Kocaeli, 31 Ağustos 1955) ifadesi dikkati çekmektedir. Bu tür slogan ifadeler² gazetenin diğer sayılarında da yer almıştır. (Demokrat Kocaeli, 4 Eylül 1955)

² Zaman zaman “Vatandaş: THK’na yardım etmek ulvi bir vazifedir” gibi kamu spotu tarzındaki ifadeler gibi “Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır” ifadesi de sütunlarda yer bulmuştur. Dönemin diğer yerel gazetelerinde de “Vatandaş: Kimsesiz çocukları koru ve yardım et” gibi benzer spot cümlelerle karşılaşmak mümkündür. Bkz. Hürsöz, 31 Ağustos 1955

Bu arada Kıbrıs'ta yaşananlarla ilgili olarak Kocaeli gazetelerinde çeşitli haber ve yorumlar yer almaktadır. Hürsöz gazetesinde çıkan bir köşe yazısında Türkiye'deki hakim kanaatin İngiliz kraliçesinin Yunanlarla akraba olmasının da etkisiyle bu işin Yunan tezine yakın bir şekilde neticeleneceği şeklinde olduğu iddia edilirken "Türkiye'nin kuvvetli Başvekili Adnan Menderes'in sert beyanatından da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin bu davada ciddi ve azimli olduğu" vurgulanmaktadır. (Telser, Hürsöz, 31 Ağustos 1955, s. 1-2) Benzer şekilde Azim gazetesinde çıkan iki başyazıda da Menderes'in Kıbrıs hakkındaki görüşünü net bir şekilde açıklaması değerlendirilmiştir. Gazeteye göre "bu beyan yurt içinde ve yurt dışında bulunan bütün ırkdaşlarımızı geniş bir huzur ve rahata ulaştırmış, bir papazın tahriklerine uyan ve itidalini kaybeden Yunan hükümetine bu cevap muhakkak soğuk bir duş tesiri yapmıştır". ("Beklenen Demeç", Azim, 26 Ağustos 1955) Ayrıca böyle bir beyanat "iç politikada partiler arasında husule gelen uçurumların harici meselelerde tamamen kapanması"na katkıda bulunacak bir beyanat olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada "İnönü'nün ve diğer muhalif parti liderlerinin Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak vermiş oldukları beyanat milletçe dış konularda birleştikimiz" şeklinde yorumlanmıştır. ("Ortaya Çıkan Hakikat", Azim, 28 Ağustos 1955)

Konferans devam ederken Kıbrıs'taki tedhiş de devam etmektedir. Bununla birlikte adadaki "sağcı ve solcu Rumlar" iç çatışma yaşamaktadırlar. (Yavuz, 4 Eylül 1955) Konferansın sürdüğü bir dönemde Londra sokaklarında Kıbrıs Türklerinden müteşekkil 500 kişilik bir grubun yürüyüş yaptığı haberleri gelmektedir. Ayrıca Sunday Times gazetesini referans gösteren Yavuz, konferanstan bir netice çıkmayacağını manşetten dile getirmektedir. ("Kıbrıs Konferansından Bir Netice Beklenmiyor", Yavuz, 6 Eylül 1955, s.1) Türk Dışişleri bakanının konferansın uzamasının bir anlamı olmadığını İngilizlere ifade ettikten sonra bir basın toplantısı düzenleyerek "Türlere ancak eşit veya konfederal haklar tanınması halinde geniş muhtariyeti derpiş eden İngiliz planına taraftar olabileceğimizi açıklamıştır". ("Yunanlıların Lehine Bir Tavizi Kabul Etmeyeceğiz", Yavuz, 7 Eylül 1955, s. 1) Olayların çıktığı gün Hürsöz'de yayınlanan başlıksız bir köşe yazısında Rumların Türlere karşı önyargılı ve düşmanlık hissi besledikleri ifade edildikten sonra şu cümleler kullanılmıştır: "... Bugün o zihniyetteki Rumlara artık bizim yol gösterme zamanımız gelmiş bulunmaktadır. O yol ki Kıbrıs'tan çıkma yoludur. O yol ki haddini bilme yoludur". (Yalım, Hürsöz, 6 Eylül 1955, s. 1) Böyle bir yoruma muvazi bir yorum da Hereke'de çıkan İstiklâl gazetesinde çıkmıştır: "Bize kalırsa en müsait hareket, bir manga asker gönderip adanın işgali olur. Bilmem Türk hükümet ve efkar-ı umumiyesi buna ne buyurur". (İstiklâl, 30 Ağustos 1955) Esasen bu ve benzeri yorumlar bir yandan kamuoyunda Kıbrıs konusundaki hassasiyeti gösterirken bir yandan da toplumun "barut fıçısı" haline geldiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Olaylarla ilgili haberler daha başlamadan önce Yavuz'un 7 Eylül tarihli nüshasında Başbakanın Kıbrıs Türktür Cemiyeti başkanı Hikmet Bil'i kabul ettiği, Kıbrıs'la ilgili çalışmalar hakkında izahat aldığı ve yapılan çalışmalardan duyduğu memnuniyet dile getirilmiştir. ("Başvekil Kıbrıs Türktür Cemiyeti Reisini Kabul Etti", Yavuz, 7 Eylül 1955, s.1) Bununla birlikte olaylar karşısında hükümetin aldığı tedbirler arasında İstanbul ve İzmir'den yapılacak hususi şehirlerarası telefon konuşmaları durdurulmuş, itfaiye, polis ve

askerî kuvvetlerin tam teçhizatla hareket etmeleri emredilmiştir. Trenle İstanbul'dan Ankara'ya hareket eden Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes olaylardan Sapanca'da haberdar edilmişler geri İstanbul'a dönmüşlerdir. (Yavuz, 8 Eylül 1955)

6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili Kocaeli basınında çıkan ilk haberlere bakıldığında Demokrat Parti'ye yakınlığı ile bilinen Yavuz, yaşanan olaylardan ziyade İstanbul ve İzmir'de ilan edilen "fevkalade hal"³ kaldırıldığı ve zarar gören vatandaşların zararlarının tazmin edileceği manşetten duyurulmaktadır. (Yavuz, 8 Eylül 1955) Bizim Şehir gazetesi ve Azim gazetesi de Yavuz gazetesi gibi olaylardan ziyade örfi idarenin kaldırıldığını, hükümetin vatandaşlardan anlayış ve sabır beklediğini manşetten dile getirmiştir. (Azim, 8 Eylül 1955, s.1)

Yine hükümete yakınlığı ile bilinen Demokrat Kocaeli gazetesi ise olayı manşetten duyurmuştur. "Aziz Atatürk'ün Evinin Bombalanması Bazı Tertipçilerinde İşine Yarayarak Şuursuz Hale Gelen Gençlikle İstanbul'da Büyük Zararlar İka Eden Gösteriş Yapıldı" manşetiyle çıkan gazete şu ifadeleri kullanmıştır: "*Pazartesi gecesini Selanik'te Aziz Atatürkümüzün evinin bombalanması, aylardan beri Kıbrıs mevzuunda gerilmiş sinirlerin kopmasına sebebiyet vermiştir. Bu halden istifadeye kalkan bazı tahrikçilerde teessürden şuursuz hale gelen İstanbul gençliğini işgal ederek memleketçe üzüntü doğuran müessif İstanbul hadisesi meydana gelmiştir. Salıyı Çarşambaya bağlayan gece beş altı koldan İstanbul'a yayılan şuursuz topluluk ekseriyeti Rum vatandaşlara ait olan mağazaları kırıp dökmüşlerdir. Bu müessif hadise hakkında lüzumlu tahkikata başlanılmıştır. Yürüyüşler tertip edenler tevkif edilmeğe başlanmıştır. Hadise şehrimizde de büyük üzüntü uyandırmıştır.*" (Demokrat Kocaeli, 8 Eylül 1955)

Hürsöz gazetesinin 7 Eylül tarihli sayısının manşeti dönemin İstanbul Ekspres gazetesinin 6 Eylül tarihli akşam baskısında⁴ çıkan manşetine benzemektedir. Bombanın

³ Hükümet Anadolu ajansı vasıtasıyla yayınladığı ve bir gece sürecek olan resmi tebliğ ile örfi idare ilan etmiştir. Söz konusu resmi tebliğ şu şekildedir:

"İstanbul ve İzmir'de Kıbrıs meselesini ve Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev ve konsoloshanemize karşı vuku bulan tecavüzü vesile ittihaz ederek vatandaşları birbirine tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerinin tebliğine karşı koymak gibi toplu hareketlerde bulunmak yağmaya ve yangın çıkarmaya teşebbüs etmek suretiyle girilen hareket muvacehesinde Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 86ncı maddesine tevfiқан İstanbul ve İzmir'de örfi idare ilan edilmiştir. Keyfiyet ehemmiyetle tebliğ ve ilan olunur." (Yavuz, 8 Eylül 1955)

İstanbul, Ankara ve İzmir'de ilan edilen örfi idare bir gün sonra kaldırılmıştır fakat şu tebliğ ile örfi idarenin devam edeceği ilan edilmiştir:

"Başvekaletten tebliğ olunmuştur:

6 Eylülde İzmir'de ve bilhassa İstanbul'da geç saatlere kadar devam eden nümayişler sebebiyle buralarda fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmişse de 7 Eylül 1955 tarihinde neşredilen hükümet beyannamesinde bu vaziyetin değiştiği bildirilmişti.

Bu beyannamenin neşrinden sonraki hadiselerin âmme huzur ve asayişini yeniden ihlal edecek bir istidat göstermesi muvacehesinde vaziyeti etrafiyle tetkik eden Vekiller Heyeti, memleketin yüksek menfaatlerini korumak için İstanbul, İzmir ve Ankara'da örfi idare ilanına müttefikan karar verilmiştir." (Bizim Şehir, 9 Eylül 1955)

⁴ 6-7 Eylül Olayları ile ilgili iddialardan biri "kağıt sıkıntısının yaşandığı bir dönemde İstanbul Ekspres gazetesinin akşam baskısının hiç olmadığı kadar fazla basılması"dır. Dönemin Selüloz ve Kağıt Sanayi Fabrikaları (SEKA) genel müdürü Enver Atafirat olayların öncesine rastlayan günlerde bir basın toplantısında "Türkiye'de çıkan bilumum gazetelerin senelik kağıt ihtiyacının 15-16 bin ton arasında olduğunu yeni tevzi

tesiriyle Atatürk'ün doğduğu evin camlarının kırıldığı, konsolosluğun da duvarlarının yıkıldığı bildirilirken Yunan Hükümetinin hasarı tamir edeceği belirtilmektedir. Yunan Başvekili'nin "bu müessif hadiseyi hakiki bir Yunanlı'nın yapmış olduğuna ihtimal vermediği" ifade edilmiştir. ("Selânik'te Aziz Atanın Doğduğu Eve Bomba Atıldı", Hürsöz, 7 Eylül 1955, s. 1)

Hürsöz'ün 6-7 Eylül Olayları ile ilgili manşeti ise uzun cümlelerden oluşmaktadır. Tahripten bahsedilirken, Bayar ve Menderes'in nümayişçilerle bizzat meşgul oldukları, polis ve askerinin iş başında ve tank birliklerinin İstanbul sokaklarında olduğu sekiz sütuna manşet ve alt cümleler şeklinde duyurulmaktadır. (Hürsöz, 8 Eylül 1955) Gece saat 12'de İstanbul'a gidip dönen gazetenin imtiyaz sahibi Selahattin Telser'in hazırladığı habere göre Ankara'ya dönüş yolunda olaylardan haberdar edildikten sonra "son süratle" İstanbul'a dönen Bayar ve Menderes ellerinde Atatürk resmi ve bayraklarla yürüyen nümayişçilerin hareketlerine bizzat mani olmuşlardır. Bu arada "Kocaeli Emniyet Müdürü ve Cumhurbaşkanı'nın yaveri bu mühim hadisenin devamını önlemişlerdir". Telser'in Kocaeli Emniyet Müdürü Mümtaz Kolankaya'nın muvaffakiyeti olarak değerlendirdiği haber şu şekilde gazete yer almaktadır: "*Evvelki gece otomobile İstanbul'a giden sayın Cumhurreisimiz, Başvekilimiz ve devlet vekilimizi 45 dakika gibi kısa bir zamanda İstanbul'a götüren ve Kadıköy'de Maltepe'de karşılarında çıkan halk kitlelerini gayet mahirane ve ciddiyetle dağıtmaya muvaffak olan Kocaeli Emniyet teşkilatı ve Emniyet müdürü Mümtaz Kolankaya gazetemizin bizzat şahidi olduğu hadiselerden dolayı tebrik etmeyi bir vazife bilir.*"⁵ (Hürsöz, 8 Eylül 1955, s. 1) Gazetenin başyazısını da kaleme alan Selahaddin Telser, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın hadise karşısında çok üzüntülü olduklarını belirttikten sonra "*Hariçte ve dâhildeki vatandaşlarımızın korunması baldırı çıplaklara mı kalmıştır. Yapılan bu taşkınlığın müsebbipleri elbette ki bulunacaktır. İşin en garibi hadisenin İzmir'de ve İstanbul'un bütün semtlerinde aynı saatte olmasıdır.*" derken olayların perde arkasını aralamaya çalışmaktadır. Provokasyona dikkat çeken yazar, "*Bence Yunanistan'da nasıl atılan bomba hakiki Rumlar tarafından atılmadığı kanaati varsa İstanbul ve İzmir'deki hadiselerde de saf ve temiz ruhlu vatandaşlarımızın arasına girmiş kimselerin bu işi hazırladıkları akla gelmektedir.*" olayların "dünya çapında bir hadise" olduğu vurgusu dikkati çekmektedir. (Telser, "Ben Beğenmedim", Hürsöz, 8 Eylül 1955, s. 1-2) Hürsöz'ün bir diğer manşetinde dile getirilen iddiaya göre yabancı diplomatlar olayların çıkışında Yunan tahrikinin etkisi olduğunu ve Türk milletinin başka dinlere ve ibadet yerlerine olan saygısını fütühat devrinde dünyaya ispat ettiklerini ifade

---

sistemine göre badema kağıt sıkıntısının olmayacağını katıyetle ifade etmiştir" (*Demokrat Kocaeli*, 30 Ağustos 1955). İstanbul Ekspres gazetesinin o gün 290 bin adet bastığına dair iddialara gazetenin o dönemdeki yazı işleri müdürü Gökşin Sipahioğlu, Muammer Elveren'e verdiği röportajda cevap vermiştir. Sipahioğlu bu iddianın o günün şartlarında teknik olarak mümkün olmadığını delilleriyle ispatlamaya çalışmıştır. <https://www.hurriyet.com.tr/iste-utanc-gecesi-nin-tartisilan-gazetesi-36496694> (Erişim tarihi: 10.09.2021). Bununla birlikte gazetenin sahibi Mithat Perin ise bu konuyla ilgili olarak ikinci baskıyı yapmama yönünde karar aldıklarını ancak matbaaya geldiğinde 180 bininin basılmış olduğunu, bunun üzerine kağıdı kesip basılmaması yönünde talimat verdiğini fakat kendisi ayrıldıktan sonra basımın devam ettiğini ifade etmiştir. (*Sabah*, 1 Temmuz 2000)

⁵ Ayrıca olaylarda Kocaeli Emniyetinin özellikle de Kadıköy'de yaptıklarını Selahaddin Telser aynı gün bir diğer köşe yazısında ayrıntılı olarak ele almıştır. Bkz. Selahaddin Telser, "İstanbulda Gördüklerim", *Hürsöz*, 8 Eylül 1955, s. 2-3

etmişlerdir. (“Yabancı Diplomatlar Hadiselerin Zuhurunda Yunan Tahriklerinin Başlıca Sebep Olduğunu Söylüyorlar”, Hürsöz, 9 Eylül 1955, s. 1)

Kocaeli basınında 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili en sert ifadeler Hereke’de yayınlanan İstiklâl gazetesindeki bir makalede kullanılmıştır. Fahri Üstündağ imzalı makalede Yunanlara karşı ağır ifadelere, tehditlere ve küfürlere yer verilmiştir. Makale şu cümlelerle bitirilmiştir: “Akıbetiniz yakındır. Hele biraz kıvıldanın. Bu milletin her ferdi on Yunan gâvuru gebertmeğe ant içmiştir. Bunu böyle bilesiniz. Bir kere Türkün ayranı kabarmasın. Bu yapılanlar size küçük bir ihtardır”. (Üstündağ, “Türkün Ayranı”, İstiklâl, 8 Eylül 1955, s.1)

Bununla birlikte piyasayı rahatlatmaya yönelik yorum ve değerlendirmelerde de bulunan Hürsöz, “bu tahribatın piyasada darlık çıkartacağı yolundaki düşünce ve propagandalar sırf fırsatçıların maksadına matuf uydurma” haberler olduğunu vurgulamıştır. (“İstanbul’daki Tahribat Piyasaya Tesir Etmez”, Hürsöz, 9 Eylül 1955, s. 1)

Kocaeli Emniyeti’nin 6-7 Eylül Olaylarından sonra “çapulculuk malı” bulunmasına yönelik trafik kontrollerinde çeşitli eşyaların ele geçirildiğine dair haberler de yerel basında dikkati çekmektedir. Hürsöz gazetesindeki habere göre “Kocaeli trafik ekipleri Tosya plakalı otobüste yapmış oldukları bir arama neticesinde Tosya kazasının Gökçeöz köyünden Ali Sarıtaş, İnebolu kazası Tavyare köyünden Hamza Kösem, Ilgaz kazası Bucara köyünden Reşat Çalışkan, Ordu vilayetinin Perşembe nahiyesine bağlı Kutluca köyünden Ahmed Şen’in yük ve bavullarında İstanbul’da talan edilen eşyalar” bulunmuştur. (“İstanbulda Talan Edilen Eşyaları Köylerine Götürürlerken Yakalandılar”, Hürsöz, 13 Eylül 1955, s. 1-2) Başka bir kontrolde de Zonguldak’a giden bir otobüste “altın suyuna batırılmış bir gerdanlık ve 5-6 metre uzunluğunda keten perdelik” ele geçirilmiş konuyla ilgili iki kişi İstanbul Örfi İdare Komutanlığı’na gönderilmiştir. (“Trafik Polisi İki Yağmacı Daha Yakaladı”, Hürsöz, 14 Eylül 1955, s.1) Buna benzer haberler gazetelerde yer alırken (Hürsöz, 15 Eylül 1955; Hürsöz, 16 Eylül 1955; Hürsöz, 17 Eylül 1955; Bizim Şehir, 13 Eylül 1955) hükümetçe alınan kararın yerinde olduğu dile getirilmiş ancak aramalarda usulün “sakat” olduğu belirtilmiştir. (Akarsu, “Arama Tarama”, Hürsöz, 13 Eylül 1955, s. 1)

Olaylardan sonra, yurt çapında faaliyet gösteren Kıbrıs Türktür Derneği’nin kapatılma kararı Kocaeli’deki merkez ve şubelerin de kapatılmasıyla neticelenmiştir. Ancak Hereke’de neşredilen İstiklâl gazetesi 7 Eylül tarihli nüshasında manşetten duyurduğu habere göre derneğin ilgi büyük olduğundan Hereke’de bir şube açılması kararlaştırılmıştır. Herekeliler derneğin İzmit şubesine müracaatta bulunmuşlar ve formalitelerden sonra açılış merasimi yapılacak ve hatta İzmit şube başkanı Süreyya Sofuoğlu da açılışta bulunacaktır. Derneğin Hereke müteşebbis üyeleri ise şunlardan müteşekkil olacaktır: Fahri Üstündağ (Gazeteci), Şerafettin Yavuz (Yüksek Mühendis), Kemal Sarı (İşçi Sendikası Başkanı), Reşat Ariel (İdare Memuru) Refik Şanel (Marangoz ustası). (İstiklâl, 7 Eylül 1955) Fakat iki gün sonraki nüshasında manşetten duyurduğu haberle “Cemiyetin merkezinin mühürlendiği ve evrakına el konduğu” belirtilerek “bu suretle Hereke şubesi açılmadan kapanmış oldu” denilmiştir. (İstiklâl, 9 Eylül 1955)

Bu arada İstanbul, İzmir ve Ankara’da ilan edilen Örfi İdare Komutanlığına da Üçüncü Ordu Müfettişi Korgeneral Nurettin Aknoz Paşa tayin edilmiştir. Hükümetin olaylar sonrası aldığı bu ve benzeri tedbirlerin muhalefette bulunan CHP ve CMP tarafından da tasvip edildiği anlaşılmaktadır. Hükümetin tebliğinin yanı sıra Cumhurbaşkanı Bayar da bir tebliğ yayınlarak TBMM’yi 12 Eylül 1955 günü içtima davet etmiştir. (Yavuz, 9 Eylül 1955; Hürsöz, 9 Eylül 1955; Bizim Şehir, 9 Eylül 1955; İstiklâl, 8 Eylül 1955) Bu arada yağma ve tahripde buldukları tespit edilen 2207 şahsı muhakeme etmek üzere İstanbul’da üç örfi idare mahkemesi kurulmuştur. (Yavuz, 11 Eylül 1955) Hükümetin “milli sermayeyi heder edencesine tertiplenen bu hadise karşısında Ankara, İzmir ve İstanbul’da örfi idare ilan etmesi” kararı kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. (Demokrat Kocaeli, 9 Eylül 1955) Hatta Demokrat Kocaeli gazetesi şehirde asayiş hadiselerinin azalmasını ilan edilen örfi idareye bağlayarak bundan memnuniyet duyduğunu ifade etmiş ve konula ilgili bir haberini “bugün polis ve jandarmaya hiçbir hadise aksetmemiştir” cümlesi ile noktalamıştır. (Demokrat Kocaeli, 23 Eylül 1955, s. 1) İstiklâl gazetesi ise muhtemel hadiselerle karşı hükümetin aldığı tedbirler cümlesinden olan örfi idarenin altı uzatılması kararının memnuniyetle karşılandığını iddia etmiştir. (İstiklâl, 14 Eylül 1955)

Aynı şekilde hükümet de bir tebliğ yayınlamıştır. Hükümetin daha ilk günden olaylara bakışını göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülen bu bildiri de şu ifadeler dikkati çekmektedir: “Kıbrıs meselesi etrafında cereyan eden hadiseler dolayısıyla aylardan beri umumi efkârda hâsıl olan şiddetli heyecana inzimamen Selanik’te aziz Atatürk’ün evine ve o konsolosluğumuza karşı tertiplenen suikast, kısmen maksatlı hainane kısmen de idrak ve şuurdan mahrum tahrikçilerin de tesiriyle büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümayiş hareketlerine sebep olmuş ve bu hal bilhassa İstanbul’da gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir. Bu esnada büyük ekseriyetle Rum vatandaşlarımıza ait olmak üzere dükkân ve mağazalara girilmek suretiyle büyük tahribat yapılmış olduğunu en derin teessür ve teessüflerimizle ifade etmek isteriz. Denilebilir ki, dün gece İstanbul ve memleket esas itibarıyla bir komünist tertip ve tahrike ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır. Bu şuursuz ve memleketin yüksek menfaatlerine kastedilen hareket, bir kısım milli serveti yok etmekle beraber, bütün hakları Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun teminatı altında bulunan Türk vatandaşlarından bir kısmını da telafisi ağır zararlara uğratmış ve büyük bir felaket halini almış bulunmaktadır. Bu vatandaşlarımızın maruz kaldıkları zararları süratle telafi ve tazmin hiç şüphe yok ki devletlik vasfının icaplarındanadır. Ve bu icap yerine getirilecektir. Bu hadiselerin şiddetle ihlal ettiği amme huzur ve asayişini yeniden ve derhal tesis için bütün gerekli tedbirler alınmış ve alınacaktır, hadiselerin cereyanı sırasında en acil bir tedbir olmak üzere İstanbul ve İzmir’de fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmiş ve fakat hükümet kuvvetlerinin vaziyete hakim olmaları üzerine kaldırılmıştır. Maksatlı veya şuursuz tahriklerin de büyük tesiri bulunan bu çok acıklı hadisenin doğrudan doğruya alet ve failleriyle bunu tertip ve tahrik edenler mutlaka ve süratle cezalandırılacaklardır. Şimdiye kadar birçok tahrikçiler yakalanmış ve bunlar hakkında kanuni takibata başlanmıştır. Şuur ve idrak sahibi, memleketin yüksek menfaatlerine hürmetle bağlı bütün vatandaşlarımızın hükümetler azasına yardımcı olmaları bugünün en mühim vatan vazifesidir.” (Yavuz, 9 Eylül 1955, s. 1, 3) Olayların etkisi ve sıcaklığı devam ederken hükümetin olayın failleriyle alakalı olarak

“komünist tertip” nitelemesinde bulunması dönemin konjonktürel vaziyetiyle paralellik arz etmektedir. “Kısmen hainane tahrikçilerin” baştan itibaren “komünistler” olarak ifade edilmesi, Bayar’a atfedilen “bu kış komünizm gelecek” şeklindeki klasik repliğin bir benzeri olarak değerlendirilebilir.

Tebliğde geçen “devletlik vasfının icabı” cümlesinden olarak devlet zarar gören vatandaşlara yardım için cumhurbaşkanı himayesinde bir komite oluşturmuştur. Bundan sonra da Rum okul ve kiliselerinin tamirine başlanmış ve tahribe uğrayan iş yerlerine kredi kolaylığı sağlanmıştır. (Yavuz, 10 Eylül 1955) Milli Müdafaa Vekaletinin bildirisini ile olaylardan zarar gören vatandaşların “ihtiyat eğitimi” için askere alınmayacağı” da kararlaştırılmıştır. (Yavuz, 14 Eylül 1955)

Hükümetin yayınladığı tebliğ Yavuz gazetesince memnuniyetle ve “saygı dolu tasvip” karşılanmıştır. “Yavuz” imzasıyla başyazı şeklinde yayınlanan makalede hadiselerin “aynı zamanda iki büyük vilayetimizde tertiplenişi, tahrip vasıtaları, mesai harici saatlere sığdırılması ile her koldan harekete geçilmiş olması, yalnız yağmacılık ve yaygaracılıkla iktifa edilmeyerek yer yer yangınlar çıkarılmış olması vaziyetleri”ne dikkati çekmiştir. Ancak bununla ilgili açıkça net bir değerlendirmede bulunmadan hükümetin baştan beri krizi iyi yönettiğine vurgu yapmıştır. (“Tek tesellimiz”, Yavuz, 10 Eylül 1955, s. 1-2) Hükümetle aynı dili kullanan Hürsöz gazetesi yakalanan tahrikçiler arasında sabıkalı komünistler olduğunu vurgulu bir şekilde dile getirmiştir. (Hürsöz, 10 Eylül 1955, s. 1) Hürsöz gazetesi hükümet yanlısı diğer Kocaeli gazeteleri gibi hükümetin aldığı tedbirleri olumlu karşılamaktadır. Gazeteye göre “Kıbrıs davasının kızıl tahrikçiler tarafından istismarı neticesinde tecelli eden” olayları gençlik kuruluşları tasvip etmemiş, olgunluğu elden bırakmayarak hükümete yardımcı olacaklarını bildirmişlerdir. “*Türk gencinin en büyük vasfı milli efendilik, tarihi olgunluk hak gözetmeksizin vatandaş ve insan haklarına tam saygıdır*” düşüncesini dile getiren gençler bu fikirleriyle Hürsöz gazetesinde manşet olmuşlardır. (“Gençlik Teşekkülleri Son Hadiseleri Tasvip Etmiyor”, Hürsöz, 10 Eylül 1955, s. 1) Olayların “failleri” olarak hükümet ve kamuoyu tarafından “komünistler” işaretlendikten sonra, daha önce tevkif edilmiş olan Kıbrıs Türktür Cemiyeti kurucuları tahliye edilmişlerdir. (İstiklâl, 14 Eylül 1955)

Olayların sıcaklığı devam ederken dahilden ve hariçten itidal çağruları yükselirken Bizim Şehir gazetesinde “Adapazarı’nda Bir Rum Kadının İğrenç Sözleri” başlıklı bir haber dikkati çekmektedir. Anastasi Meral adlı aslen Rum olan bir kadın 13. Süvari Alayı erlerinden Kudrettin Çoklu’ya bir çöp atma meselesinden sinirlenerek “Sen Türksen, ben de Yunanlıyım, senin gibi on Türkü çığnerim” diyerek hakaret etmiştir. (Bizim Şehir, 10 Eylül 1955) Yine Bizim Şehir gazetesinde çıkan bir makalede olaylarla ilgili yazarın gördüklerini ve değerlendirmelerini anlattığı bir yazı çıkmıştır. Ağır ifadelerle olayın ve sonucunun değerlendirildiği yazıdaki şu ifadeler dikkati çekmektedir: “... *Bu milli servet kimindi? Moskof gavurunun mu, yoksa Bulgar çiftinin mi? Hayır hayır. Bu İstanbul sokaklarında yatan servet, Türküm diyen, Türk vatandaşı olan, bu vatan için kanını akıtan, vergi veren, hepimizin haiz olduğu hak ve yetkilere sahip insanlardı. Ne yapmışlardı bunlar? Selanik’te aziz Atatürk’ün doğduğu eve dinamiti bunlar mı koymuş, yoksa Kıbrıs’taki kızıl papazın yavelerine yave bunlar mı tutmuştu? İçlerinde birkaç yüz vatansız olsa dahi, bunların Tür*

adaleti cezasını vermekten aciz miydi? Kıbrıs gibi bir davamız, kızıl katiller tarafından öyle biçimli, alımlı ve ustalıklı istismar edilmiştir ki gençliğin taze heyecanı çapulcu tahripkâr, kıp kızıl bir zümrenin baziçesi olmuş, mabetler harabeye çevrilmiş, servetler mahvedilmiş, hanlar, hamamlar yok olmuştur.” Yazar tarafından “Türkün medeni, insani, vicdanlı ismini zedeleyen” bir vaka olarak değerlendirilen olaylar Kıbrıs davasını tehlikeler içinde bırakmıştır. (Yakup, “Milli Facia”, Bizim Şehir, 11 Eylül 1955, s. 1-2)

Yavuz’un yazarlarından Sadiye Ödik’in kaleme aldığı bir köşe yazısında da Atatürk’ün her şeyden evvel Türk milletinin büyük şerefini düşünerek hareket ettiğini ve bu şerefe hanel getirecek herhangi bir harekete meydan vermenin onun için mağlubiyetlerin en acısı olduğunu dile getirmiştir. Faziletli, gururlu ve asil bir Türk gencinin Beyoğlu’nda yiğitlik göstermeyeceğini yiğitliğini er meydanında göstermesi gerektiğini belirttiikten sonra şu ifadeler dikkati çekmektedir: “... *Bütün dünya bilmelidir ki Atasının manevi şahsına yapılan hakarettten duyduğu müthiş infial ve heyecandan gözü kararan bu Türk gençliği, bazı münferid şahısların teşvikleri ile geçirdiği şu acı imtihandan sonra bir daha asla gururunu zedeleyecek, büyük önderinin mukaddes ruhuna acı çektirecek herhangi bir harekette bulunmayacak o büyük ruhun parlak ışığı ile artık hakikate ermiş olduğu için bir anlık karanlıktan istifade edip alınca leke sürmeğe çalışanları kendisi bulacak ve kendi eli ile adalete teslim edecektir...*” (Ödik, “Atatürk’ün Hatırasına Hürmet Edelim”, Yavuz, 10 Eylül 1955, s. 2) Bu yazıyla aynı gün çıkan Hürsöz’ün başyazısında ise Kıbrıs’taki olaylardan sonra Atatürk’ün doğduğu eve bomba konulması bardağı taşıran son damla olmuştur. Yazara göre “*olan olmuştur, Türk milleti galeyana gelmiş, bunun samimi galeyanın yine menbaı Yunanistan’da bulunduğuna hiç şüphe etmediğimiz kundakçılar çirkin ve bilhassa Türk milletini zarara sokacak şekilde tahribata sevk ettirmiştir*”. Netice itibariyle Hürsöz, “komünist tertibi” olarak nitelediği olayların tahrikçisinin de Yunanlar olduğunu iddia etmektedir. (Telser, “Kabahat Yunan Tedhişçilerinde”, Hürsöz, 10 Eylül 1955, s.1-2)

Olayları değerlendiren Bizim Şehir gazetesi yazarı Cevdet Yakup, bilhassa kiliselere karşı yapılan saldırıları eleştirmiş ve mabetlere yönelik tahribin “doğrudan doğruya kızıl papaz Makarios’a karşı duyulan derin infial” ile açıklanamayacağını ifade etmiştir. Yazara göre “bunu yapanlar komünist taslaklarıdır”. (Yakup, “Mabetlere Hürmet”, Bizim Şehir, 13 Eylül 1955, s.2) İstiklâl gazetesi ise “yakılan ve tahrip edilen bütün kiliselerin Türk-Yunan münasebetlerinin gerginleşmesini arzu eden ve böyle bir durumu fırsat olarak kollayan papazlar tarafından yapıldığı”nı iddia etmiştir. (“Kiliseleri Papazlar Yaktı”, İstiklâl, 11 Eylül 1955, s.1)

Yine Yavuz gazetesinde imzasız bir başyazıda “iç ve dış politikamızı kundaklamak amacını güden tahripkâr taktik karşısında Hükümetin vaktinde aldığı başarılı tedbirler ile kısa zamanda takdire layık” başarılı bir sınav verdiği ve yardım seferberliğinin “incelemeğe değer mühim bir mevzu” olduğu dile getirilmiştir. Makalede ayrıca “harp halinde bile mabetlere insanî ve dinî hürmet sevgisini esirgemeyen milletimize Kızılların kilise düşmanlığı bile yerleştirilmek istenmiştir”. Gazeteye göre “servet düşmanlığı” yapan çapulcu ve yağmacıların “Kızıllar” olduğu “tespit edilmiştir”. (“Milli Birliğimizin İfadesi Açıktır”, Yavuz, 16 Eylül 1955, s. 1, 3) Gazetenin bir diğer başyazısında “kızılların girmedigi kalıp, kullanmadığı

maske, ihtiyar etmediği melanet taktiği sayılamayacak kadar çeşitli” olduğu ifade edilmiş ve bu “müessif hadiselerin mürettibi melun menfi ruhluların” kulaktan kulağa “Yunanistan’daki ırkdaşlarımıza Yunan Hükümeti tarafından bir baskı ve zulüm terörünün devam ettiği” şeklinde bir tezvıratta buldukları vurgulanmıştır. “Dün Kıbrıs’taki ırkdaşlarımızın adını maskeyi alet edenler bugün de Yunanistan’daki ırkdaşlarımızı sakız etmekle geçen menhus hareketi unutturmak yahut da tasvibe mazhar kılmak ve nihayetinde daha derin bir inceleme tertibiyle yeni hadiseler zemini yaratmak gibi metotlara başvurulduğu” iddiasıyla halkın bu gibi haberlere itibar etmemesi gerektiği belirtilmiştir. (“Sinsi Tertiplerin Sinsi Dedikodusu”, Yavuz, 17 Eylül 1955, s. 1) Yine Yavuz’un bir başka başyazısında siyasi partilere seslenerek olaylara karışan ve herhangi bir partiye kayıtlı olanlar hakkında gereğinin yapılmasının lüzumu üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte gazete ilk defa olarak olayların perde arkasına yönelik sorular sormaya ve bir takım iddiaları dile getirmeye başlamıştır. Özellikle de Kıbrıs Türktür Derneği’nin gazetelerde çıkan beyanname üzerinde duran Yavuz gazetesi, “*hadise günü bu beyanname kararında İstanbul haricinden gelen başkan ve delegelerden bu oturum ve karara iştirak edenler acaba bu cemiyetin tevkif edilen mensubini tarafından alakalılara açıklanmış mıdır?*” gibi sorularla derneğin olayların öncesinden haberdar olup olmadığını sorgulamaktadır. (“Son Hadiselere Karışmış Parti Parazitleri de Partilerce İncelenmelidir”, Yavuz, 18 Eylül 1955, s. 1)

Hürsöz’de çıkan bir makalede Kıbrıs Türktür Derneği’nin olaylardaki rolü de dahil olmak üzere konuyla ilgili geniş çaplı bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Müeyyet Akarsu imzalı yazıda “hükümetin tebliğinden, Türk matbuatı ve sızan haberlerden” anlaşıldığına göre İstanbul’daki olaylarda Kıbrıs Türktür Derneği’nin, Milli Türk Talebe Cemiyeti’nin ve federasyonlarının hiçbir dahlinin olmadığı ifade edilmiş, “hadisede tertip ve tahriklerde en mühim rolü komünist ajanları veya komünist taslakları”nın oynadığı iddia edilmiştir. Olayların arka planına inme düşüncesiyle bir analiz tarzında kurgulanan yazıda cemiyetlerin legal ve meşru şekilde kurulduklarını ancak daha sonra “içlerine muhtelif ideolojilere sahip tahripkar unsurlar” ve “menfur ruhlu yabancı ideolojilere uşaklık eden hainler” sızmıştır. Kitle psikolojisinin etkisiyle birlikte normalde “tavuk kesmeye bile cesareti olmayan, kan gördüğü zaman irkilen bir insan; topluluğa karıştıktan sonra bu maşerî psikoloji içerisinde adam öldürür en müstekreh hareketleri yapmaktan en caniyane fiilleri işlemekten çekinmez” hale gelebilmektedir. Bu iddialar üzerine tasarlanan makalede hükümetin açıklamasıyla muvazi bir fail ilanı söz konusu olmuş, dönemin moda ifadesiyle olayların arkasındaki kişiler “aklı başında efendice hareket etmesini bilen kültür sahibi Türk gençliği” değil, “komünist uşaklarıdır”. Makalede “komünist usulü propaganda ve metotlardan” da bahsedilmiş, bunların “kah milliyetçi, kah softa, kah idealist gözükme suretiyle hareket ettikleri” vurgulanmıştır. (Akarsu, “Satılmış Adam”, Hürsöz, 12 Eylül 1955, s. 1) Dönemin ulusal basını (Cumhuriyet, 7 Eylül 1955; Hürriyet, 9 Eylül 1955; Ulus, 8 Eylül 1955; Zafer, 10 Eylül 1955 vd) gibi Kocaeli gazetelerinin olayların faileri ile ilgili ilk günlerde yaptığı saptamalar hükümetin açıklamasıyla uyumlu gözükmeyle birlikte olayların çıkış şekli ve gelişim sürecinde -tabir yerindeyse bir- “arkadaki güç / üst akıl” arama eğilimi dikkatlerden kaçmamaktadır. Bulunan özel harp tekniği ile çalışan “güç” ise “komünistler”dir.

Olayların perde arkasını aralamaya yönelik değerlendirmelerden biri de İstiklâl gazetesinde yayınlanmıştır. Birinci sayfadan neşredilen M. Enver Beşe imzalı makaleye göre olayların tek mesulü İngiltere'dir. Yazara göre Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışı da Doğu Akdeniz ile ilgili hakimiyet alanını genişletme/pekiştirme siyaseti sonucu ortaya çıkan son olaylar da tamamıyla İngiltere'nin bilinçli politikalarının bir ürünüdür. (Beşe, "Mes'ul...", İstiklâl, 13 Eylül 1955, s. 1-2)

Bu arada olayların çıkışıyla ilgili olduğu düşünülen Kıbrıs Türktür Derneği İzmir başkanı Avukat Fikret Florat da gözü altına alınmıştır. Gazetenin haberine göre İzmir'deki tahribatın maliyeti 500 bin lira civarında ve son bilançoya göre 9 ev, 1 kilise ve 2 dükkân hasara uğramış, Yunan Konsolosluğunun da ahşap kısmı yanmıştır. ("İzmir'de Mevkufların Sayısı 54'e Yükseldi", Yavuz, 11 Eylül 1955, s. 1) Bununla birlikte bazı mağazaların tanzim işlerini tamamlayarak normal ticari faaliyete dönmeye başladığı anlaşılmaktadır. ("Piyasada Normal Hayat Başladı", Yavuz, 11 Eylül 1955, s. 1) Hayat normale dönmeye başlarken İzmir'deki tevkifler 97'e yükselmiştir. (Yavuz, 16 Eylül 1955) Bununla birlikte İzmir'de örfi idarece Sabah Postası gazetesi kapatılmış, imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Orhan Rahmi Gökçe gözü altına alınmıştır. ("İzmir'de Bir Gazete Örfi İdarece Kapatıldı", Yavuz, 17 Eylül 1955, s. 1; Hürsöz, 17 Eylül 1955) Bir süre sonra gazetenin neşrine müsaade edilmiş ancak Ankara'da yayınlanan Ulus gazetesi "Çetin Bir İmtihan" başlıklı yazısından dolayı, İstanbul'da yayınlanan Hürriyet ve Tercüman gazeteleri bu makaleyi iktibas etmek suretiyle neşrettikleri gerekçesiyle Örfi İdare Komutanlığınca kapatılmışlardır. Örfi İdare Komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz imzalı bir tebliğ ile kapatılan bu gazetelerden Ulus, süresiz olarak diğerleri de 15'er gün neşredilmeyecektir. Bununla birlikte Hergün gazetesi de "Amerikanın Bir Tavsiyesi" başlıklı yazısı dolayısıyla 15 gün için kapatılmıştır. ("Hürriyet, Tercüman, Ulus ve Hergün Gazeteleri Kapatıldı", Yavuz, 21 Eylül 1955, s. 1; Demokrat Kocaeli, 21 Eylül 1955; "Örfi İdare Dört Gazete Kapatı", İstiklâl, 21 Eylül 1955, s. 1) Dönemin gazete kapatma uygulamalarından biri de Son havadis gazetesinin Ulus'ta İsmet İnönü imzasıyla yayınlanan "Çetin İmtihan" başlıklı makalesini yayınlaması neticesinde kapatılması olmuştur. (Yavuz, 22 Eylül 1955, s.1) Sıkıyönetimin devam ettiği bir ortamda haber alma ve olayların aydınlatılması konusundaki gayretlerin yeterince sağlıklı devam etmeyeceği de açıktır. Kamuoyunun tek merkezden ve tek yanlı haberlerle yetinmek zorunda kaldığı bir dönemde birbirleriyle ilgisiz ve hatta zıt pek çok iddianın konuşulduğu olaylarla ilgili olarak basından doğru haber ve isabetli yorumlarda bulunması beklenmeyeceği gibi idareden de akıllıca ve adil icraatlar gerçekleştirmesi beklenemezdi.

6-7 Eylül Olaylarının bir takım idari kadrolarda değişikliklere sebep olduğu da bilinmektedir. Bu değişikliklerin başında Dahiliye Vekili Namık Gedik'in istifasının ardından yerine Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes tayin edilmesi gelmektedir. Olayların merkezi konumundaki İstanbul'da Emniyet müdürü "mecburi izne" ayrılmış yerine de Beyoğlu kaymakamı Hayrettin Nakiboğlu tayin edilmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğüne Ankara Valisi Kemal Akgün, Emniyet Genel Müdür Yardımcısı ve önceki Kocaeli Valisi Ethem Yetkiner Konya Valiliğine, Konya Valisi Cemal Göktan da Ankara Valiliğine tayin olunmuştur. (Yavuz, 13 Eylül 1955, s. 1)

Cumhurbaşkanının Meclisi olağanüstü toplantıya çağırmasının ardından 12 Eylül 1955'te Meclis'te gerçekleşen oturumda Başbakan olaylarla ilgili izahat vermiştir. Ayrıca konuyla ilgili hükümet adına izahatta bulunan Başbakan yardımcısı Fuat Köprülü Meclis Kordiplomatik localarının dolu olduğu bir halde hadisenin bir baskın şekilde tecelli ettiğini, durumun Pearl-Harbour baskınına benzediğini ifade etmiştir. (Yavuz, 13 Eylül 1955; Yavuz, 14 Eylül 1955; Hürsöz, 13 Eylül 1955; Hürsöz, 14 Eylül 1955) Menderes, “6 Eylül'de milletçe bir baskına uğranıldığını, hadisenin Türk eseri olmadığına dünyaya ispat edileceğini, Yunan hükümeti ile müzakerelerin çetin safhalar geçirdiğini, iki tarafın da hadiselerden ders alması gerektiğini belirtmiştir. Örfi idarenin yerinde olup olmadığına Meclis tarafından tetkik ve tezekkür edilmesi ve bir neticeye bağlanması maksadıyla toplantı yapıldığını belirten Menderes, olayları önlemeye yetecek kuvvetin var olduğunu fakat olayların “bir anda imbisat ettiğini” güvenlik kuvvetlerini de ilk anda hareketsiz bıraktığını ifade etmiştir. Köprülü'nün Pearl-Harbour'a benzettiği olayları, Başbakan “31 Mart hadisesi ile boy ölçüşecek vehamette bir hadise” olarak değerlendirmiştir. (Demokrat Kocaeli, 14 Eylül 1955) Amerika Dışişleri Bakanı Dulles'in olayların Türk-Yunan dostluğuna zarar vermeyeceğini umduğuna dair beyanatına Başbakan Menderes, “hür dünyanın emniyeti bakımından Türk-Yunan dostluğunun büyük ehemmiyet arzettiğini, bundan yirmi beş yıl evvel Atatürk ve Venizelos tarafından emelleri atılan bu dostluğu NATO camiası ve Bakan İttifakı ile daha da kuvvetlenmiş olduğu” şeklinde cevap vermiştir. Konuyu manşetten duyuran Yavuz gazetesi Menderes'in ifadelerinde yer bulan Kıbrıs meselesi etrafında son bir sene zarfında gittikçe ağırlaşan sinirlilik havasının son haddine geldiğini ve bunu bir fırsat sayan komünist teşkilatın olayların çıkışında etkili olduğunu dile getirmiştir. (Yavuz, 22 Eylül 1955, s.1-2)

Olayların üzerinden yaklaşık bir hafta geçtikten sonra çıkan haberlerden anlaşıldığına göre İstanbul'da hayat normale dönmeye başlamıştır. Hürsöz başyazarı Selâhaddin Telser'in bizzat yaptığı tetkik gazetede köşesinde yayınlanmıştır. Telser, yazısında “Vayvoda Caddesinde iki mağazası bulunan ve Rum denemeyecek kadar Türkleşmiş birisi” ile konuşmasını aktarmaktadır. İlk gelen grubun yağma ve talanından “Elhamdülillah Müslümanız yahu başka yere gidin” diyerek atılan Rum esnaf, ikinci dalgayı da ellerindeki listenin yanlış olduğunu aranan dükkanın ileride olduğunu söyleyerek atlatabilmiştir. Rum esnafın “*Bu işi başımıza Kıbrıs'taki Papaz getirmiştir. Bu papaz bizim buradaki refah ve saadetimize göz dikmiş bizi değil düşünmek en yakını olan Yunanları bile düşünmemektedir. Kızdırdılar bu milleti, bu bir kazadır buna ancak kaza denebilir*” sözlerini paylaşan yazar, Kadıköy'ün tamamen tahrip edilmesini bizzat engelleyen Bayar ve Menderes'i de “baba” olarak nitelendirmiştir. (Telser, “İstanbul Tetkikleri”, Hürsöz, 13 Eylül 1955, s. 1-2) Telser, ikinci gün de devam eden yazısında bir başka Rum esnafın şahit olduklarını yazmıştır. Olayların çıkışında “aklı başında memleketini seven Türk” değil “mutlaka komünist parmağı”nın etkili olduğunu dile getiren esnaf, olaylardan sonra devletin ve milletin tavrının memnuniyet verici olduğunu da ifade etmiştir. (Telser, “İstanbul Tetkikleri-2”, Hürsöz, 14 Eylül 1955, s.1-2) Telser'in İstanbul'daki tetkiklerinde şahit olduklarını yazdığı üçüncü yazısında bir kundura mağazasının önünde olaylarda rol alanların eski ayakkabılarından oluşan bir çöp yığınının dikkatini çektiğini belirtmiştir. Rum mağaza sahibi de olaylarda “komünist parmağı” ve “tahrik” olduğunu ifade etmiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür: “*Bazı*

tertipçiler basit bir mitingi tahrik ederek zavallı fakir ve heyecanlı vatandaşların hislerini tahrik ederek bu müessif hadiseyi yarattılar. Emin olun Taksim’de yapılan mitinge Rum diye vasıflandırılan bizlerden de çok kişi gitmişti.” (Telser, “Eski Ayakkabılar”, Hürsöz, 15 Eylül 1955, s.1-2)

Dönemin uluslar arası konjonktürünün de etkisiyle olayların sorumluluğu kamuoyu nezdinde komünistlerin üzerine kalmış ve bunun sonucu olarak “komünistliği ile maruf” onlarca kişi tutuklanmıştır. Üzerinden birkaç ay geçtikten sonra ve olayların unutulmaya yüz tuttuğu bir zamanda tutuklu ve şüpheliler serbest kalmışlardır. (Bkz. Güven, 2005)

Devletin olaylarda zarar gören vatandaşlara yardım ve zararlarını tazmin maksadıyla oluşturduğu yardım komitesinin bir benzeri Kocaeli Valisi Cemal Babaç’ın önderliğinde Kocaeli’de de kurulmuştur. (“İzmit’te de Zarar Görenlere Yardım Komitesi Kuruldu”, Yavuz, 15 Eylül 1955, s. 1; “Vilâyetimizde de 6 Eylülde Zarar Görenlere Yardım Yapılmaktadır”, Hürsöz, 14 Eylül 1955, s.1; Azim, 15 Eylül 1955) Komite kazalarda ve nahiyelerde yardım kolileriyle teberrü kabulüne başlayacağını bildirmiştir. (Yavuz, 16 Eylül 1955, s. 1) Kocaeli’de yardım faaliyetleri devam ederken bir memurun bir aylık maaşını, altı nüfuslu küçük bir tenekeci de yüz lira bağışlamıştır. Yavuz gazetesi yardım edenlerin listesini yayınlamayayı düşünürken Kocaeli’li vatandaşların “bu işin reklam tarafı teşvik tarafından zararlı” olacağı düşüncesi ile buna karşı çıkmış ve gazete de bundan vazgeçmiştir. (Yavuz, 18 Eylül 1955, s. 1) Bu arada Yavuz gazetesinde çıkan bir başyazıda “ani bir kızıl kasırgasının zararına uğramış bulunan” ve “hadisede zarar gören yurttaşlarımızın en kısa zamanda acılarını unutturmak yolundaki cömert yardım seferberliği”nin Türk milletinin bir bütün olduğu gerçeğini ortaya koyduğu ve her gün radyodan yayınlanan yüz binlerce lira bağış yapıldığı haberlerinin yurttaş sevgisi ve devlet saygısı olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. (“Dünyaya Karşı: YURD’taş Sevgisi DEVLET Saygısı”, Yavuz, 24 Eylül 1955, s. 1) Olaylarda zarar görenlerle ilgili Bizim Şehir gazetesinde çıkan uyarı ve yardım çağrısındaki şu ifadeler dikkati çekmektedir: “*Aziz Vatandaş! İstanbul’da milli servetimize gizli eller tarafından insafsızca indirilen darbe hepimiz için bir felakettir. Bunu tamir ve telafi etmek de milli bir borçtur. Uyanalım ve yardıma katılalım!*” (Bizim Şehir, 14 Eylül 1955)

Bizim Şehir gazetesinde çıkan imzasız bir başyazıda olayların “şuurlu gençliğin bir göstergesi olarak başlayan milli hislerin belirtisi, araya giren muzır ellerin müdahalesi ile çığırından çıktığı” belirtilmiş ve yardım kampanyasına destek çağrısında bulunulmuştur. Makalede “*Bağışlar devam etmektedir. Biz de bu hadiselerden acı duyan vatandaşlar olarak, elimizden geleni yapalım. Yaralarımızı el birliği ile saralım. Laik Türkiyemizde vatandaşlar arasında hiçbir ayrılık olmadığını bütün dünyaya gösterelim. Hemşehrilerimizi yardıma çağırıyoruz.*” şeklinde bir çağrı yapılmıştır. (Bizim Şehir, 15 Eylül 1955, s. 1-2)

6-7 Eylül Olayları üzerinden zaman geçtikçe unutulmuş ve sadece yardım kampanyası ve yardım miktarıyla ilgili küçük birkaç haber neşredilmiştir. Bir de 25 Eylül’de Kocaeli’de gerçekleştirilecek olan Vilayet Umumi Meclis seçimleri (Demokrat Kocaeli, 23 Eylül 1955), 13 Kasım’da da Belediye Meclisi seçimleri dolayısıyla 6-7 Eylül Olayları ile ilgili haber ve

yorumlar ayın ikinci yarısından itibaren ciddi şekilde azalmaya, mesele unutulmaya başlamıştır.

Sonuç

Resmi belge ve verilerin yetersizliği nedeniyle bütün yönleriyle hâlâ aydınlatılmamış ve üzerinde farklı bakış açılarıyla kullanılan sıfatlardan mürekkep onlarca tanımlama ve nitelemenin kullanıldığı 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'nin kurulduğu günden o güne kadar yaşadığı en önemli olaylardan biridir. 6-7 Eylül Olayları tarihi bir süreçten bağımsız düşünülemeyecek kadar derin sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmış ve fakat çok kısa sürede geniş çaplı sosyal, siyasi, iktisadi ve uluslar arası sonuçları olan olaylar zinciri olarak tarihteki yerini almıştır. Üzerinden 61 yıl geçmesine rağmen failleri ve olayların çıkış sürecinde etkili olan unsurlarla ilgili hâlâ farklı iddia ve görüşlerin yer aldığı 6-7 Eylül Olayları, hangi sıfatla anılırsa anılsın Türkiye tarihi açısından bakıldığında ardında acı sonuçları ve onulmaz yaraları bırakmıştır.

Failleri konusunda bugün dahi tam olarak uzlaşamadığı 6-7 Eylül Olayları ile ilgili olarak dönemin ulusal basını da dâhil olmak üzere yerel basın organları ilk başta net ifadelerle “komünist tahrik”, “kızıl tertip” yakıştırmaları yapmışlar ancak daha sonra yanlıştan dönülüp “komünistler” serbest kaldıklarında da olayların üzerinden hayli vakit geçmiştir. Başladığı gün Milletlerarası Kriminal Polis Komisyonu gibi birkaç uluslar arası toplantıya⁶ ev sahipliği yapan İstanbul'da gerçekleşen olayların gerçek sorumlusunun kim(ler) olduğu konusunda bugün dahi farklı görüş ve düşüncelerin dile getirilmesi, olayların görüldüğünden farklı sebep, anlam, amaç ve netice taşıdığını göstermektedir. Eldeki verilerle ulaşılabilen “makul” neticeler olsa bile bunların tatmin edici olduğunu söylemek pek de kolay değildir.

Bu çalışmada 6-7 Eylül 1955'te İstanbul'da gerçekleşen olayların, en yakınındaki yerel tanıkları üzerinden ortaya konulması ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Kocaeli'de 1955'te yayın hayatını sürdüren Yavuz, Demokrat Kocaeli, Hürsöz, Bizim Şehir, İstiklâl ve Azim gazeteleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Adı geçen bu altı gazete de idarenin olaylardaki duruşuna yakın bir tavır sergilemiştir. Bilindiği gibi gazeteler dönemin sosyo-ekonomik vaziyetini ve siyasetini anlamak bakımından önemli kaynaklardır.

Kocaeli'nin yerel gazetelerinde ülke çapında etkisi ve sonuçları olan 6-7 Eylül Olayları incelenirken olayların öncesinde yaşanan gelişmelerin de bu gazeteler aracılığıyla takip edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan olayların hemen öncesinde Kıbrıs'ta ve Londra Konferansı sürecinde yaşananlar konusunda bütün gazeteler millî bir duruş sergilemiştir. Hükümetin tezini ve haklılığı dile getirilirken zaman zaman “siyasi tavsiyeler”de de bulunulmuştur. 1955 yılının son baharında gerçekleşen olaylarla ilgili muhalefetin tavrına da yer veren Kocaeli basını, haricî bir konuda neredeyse iktidar, muhalefet ve basının -bugün de ihtiyaç olduğu şekilde- ortak tutum ve duruşta nasıl buluştuğunun bir numunesini ortaya

⁶ Milletlerarası Kriminal Polis Komisyonuna 43 ülkeden 130 temsilci katılmıştır. Beynelmillel Hukukî İlimler Cemiyeti'nin düzenlediği İstanbul Kongresi'ne farklı ülkelerden 30 ilim adamı ve 50 hukukçu katılmıştır. *Ayın Tarihi*, 5 Eylül 1955

koymuştur. Bununla birlikte olayların çıkışının ardından ilan edilen sıkıyönetimin sürdüğü bir ortamda farklı görüş ve aykırı düşüncelerin özgür bir biçimde dile getirilmesinin zor olduğu da hatırdan uzak tutulmamalıdır. Ancak kamuoyunun tek merkezden ve tek yanlı haberlerle yetinmek zorunda kaldığı bir dönemde Kocaeli’de görev yapan gazetecilerin olaylara yakın olmaları dolayısıyla nispeten doğru ve yerinden habercilik yaptıkları söylenebilir.

6-7 Eylül Olayları dönemin Kocaeli basınına gündemi açısından ele alındığında Kıbrıs meselesi, Londra Konferansı, olay günü ve sonrasında süreci kapsayan haberlere yer verilmiştir. 1950’li yılların ülke gündemini meşgul eden Kıbrıs meselesi, Kocaeli basınında da hassas bir konu olarak ele alınmıştır. Olaylar öncesinde bir hassasiyet geliştirilmesinde katkısı olan basının 6 Eylül akşamı olayların çıkışında etkili olduğu düşünülmektedir. Esasen bu çalışmanın temel çıkış noktasını teşkil eden mevzu da Kocaeli basınına gündeminde 6-7 Eylül Olayları ne şekilde yer bulduğu konusudur. Gazetelerin konuyu ele alış tarzları ve birbirleriyle benzer ve farklı yönleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak ulusal veya yerel basının olayların çıkış sürecinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dönemin Kocaeli basını farklı bakış açılarıyla ulusal çaptaki olaylara uzak kalmasalar da -Azim gazetesinde olduğu gibi- bir kısmında ülke gündeminden ziyade yerel mevzular üzerinde yoğunlaşmış bir habercilik anlayışı hâkim olmuştur. Dönemin ulusal basını gibi Kocaeli gazetelerinin olayların faileri ile ilgili ilk günlerde yaptığı saptamalar hükümetin açıklamasıyla uyumlu gözükmektedir. Zira gazetelerin tamamında failin “komünist tertip” olduğu yönünde bir yaklaşım mevcuttur. Bununla birlikte olayların çıkış şekli ve gelişim sürecinde -tabir yerindeyse bir- “arkadaki güç / üst akıl” arama eğilimi dikkatlerden kaçmamaktadır. “Olayların arkasındaki güç”⁷ cümlesinden olarak İngiltere, Sovyetler Birliği ve Yunanistan’ın sayıldığı görülmektedir. Olayların sıcaklığı ve acısı devam ederken Kocaeli basınına sebep ve fail konusundaki kısa yoldan ve kolayca dile getirdiği unsurlar bir kenara bırakılacak olursa bu tür olaylarda iç ve dış etkilerin değerlendirilmesinde özenli davranılması gerektiği anlaşılmaktadır.

6-7 Eylül Olayları üzerinden bir ay bile geçmeden unutulmaya başlamıştır. Zira Kocaeli’nin yerel gündemi arasında 25 Eylül’deki Vilayet Umumi Meclis seçimleri ve 13 Kasım’daki Belediye Meclisi seçimleri daha ehemmiyetli bir yer edinmeye başlamıştır.

Kaynakça

⁷ Bu arada son yıllarda dile getirilen iddialardan biri de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan ve İtalya’da büyük bir skandal olarak ortaya çıkan “Gladio”nun bu tür eylemlerde/olaylarda etkin olduğudur. NATO’ya üye ülkelerde özel harp tarzı ve unsurlarıyla örgütlenen yapılar tarafından organize edilen olaylardan biri olarak da değerlendirilen 6-7 Eylül Olayları’nın perde arkası ile ilgili olarak kesin ifadeler kullanmak mevcut verilerle mümkün olamamaktadır.

Kitaplar - Makaleler

- Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, 2004
- Armaoğlu, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)*, Ankara, 1963
- Benlisoy, Foti, “6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar”, *Toplumsal Tarih*, S.81, (Eylül 2000)
- Bozdağlıoğlu, Yücel, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18 Özel Sayı S. 3, (Ocak 2014)
- Çukalas, Konstantin, *Yunanistan Dosyası* (Çev. Şeyla), İstanbul, 1970
- Demirer, Mehmet Arif, *6/7 Eylül Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış-Hangi Derin Devlet*, İstanbul, 2006
- Dosdoğru, M. Hulûsi, *6/7 Eylül Olayları*, Ankara, 1994
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 2003
- Fırat, Melek M., “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)”, *Toplumsal Tarih*, S.81, (Eylül 2000)
- Gazioğlu, Ahmet C., *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959) Enosisine Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Ankara, 1998
- Gönlübol, Mehmet vd, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Ankara, 1993
- Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983
- Güven, Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, 2005
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul, 1995

Sürelî Yayınlar

- Akşam*, 7 Eylül 1955
- Akşam*, 9 Eylül 1955
- Ayın Tarihi*, 5 Eylül 1955
- Azım* (Ağustos-Eylül 1955)
- Bizim Şehir* (Ağustos-Eylül 1955)
- Cumhuriyet*, 7 Eylül 1955
- Cumhuriyet*, 7 Eylül 1955
- Cumhuriyet*, 9 Eylül 1955
- Demokrat Kocaeli* (Ağustos-Eylül 1955)
- Hürriyet*, 12 Ağustos 1955
- Hürriyet*, 18 Temmuz 1955
- Hürriyet*, 21 Temmuz 1955
- Hürriyet*, 25 Ağustos 1955
- Hürriyet*, 25 Temmuz 1955
- Hürriyet*, 7 Eylül 1955
- Hürriyet*, 9 Eylül 1955
- Hürsöz* (Ağustos-Eylül 1955)
- İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955
- İstiklâl* (Ağustos-Eylül 1955)
- Milliyet*, 25 Ağustos 1954

- Milliyet*, 25 Ağustos 1955
Sabah, 1 Temmuz 2000
Ulus, 18 Aralık 1954
Ulus, 24 Haziran 1955
Ulus, 7 Eylül 1955
Ulus, 7 Eylül 1955
Ulus, 8 Eylül 1955
Ulus, 9 Eylül 1955
Vatan, 7 Eylül 1955
Vatan, 7 Eylül 1955
Yavuz (Ağustos-Eylül 1955)
Yeni Sabah, 7 Eylül 1955
Zafer, 1 Temmuz 1955
Zafer, 10 Eylül 1955
Zafer, 7 Eylül 1955
 “Başvekil Adnan Menderesin Kıbrıs’a Dair Beyanatı”, *Demokrat Kocaeli*, 26 Ağustos 1955
 “Başvekil Kıbrıs Türktür Cemiyeti Reisini Kabul Etti”, *Yavuz*, 7 Eylül 1955
 “Başvekilin Kıbrıs Meselesine Dair Beyanatı”, *Yavuz*, 26 Ağustos 1955
 “Beklenen Demeç”, *Azim*, 26 Ağustos 1955
 “Dulles’in Mesajına Menderes Cevap Verdi”, *Yavuz*, 22 Eylül 1955
 “Dünyaya Karşı: YURD’ta Şevgisi DEVLET Saygısı”, *Yavuz*, 24 Eylül 1955
 “Gençlik Teşekkülleri Son Hadiseleri Tasvip Etmiyor”, *Hürsöz*, 10 Eylül 1955
 “Gününe Göre”, *Yavuz*, 23 Ağustos 1955
 “Hürriyet, Tercüman, Ulus ve Hergün Gazeteleri Kapatıldı”, *Yavuz*, 21 Eylül 1955
 “İstanbul ve İzmir’de Örfi İdare Dün Kaldırıldı”, *Azim*, 8 Eylül 1955
 “İstanbul ve İzmir’deki Örfi İdare Kaldırıldı”, *Bizim Şehir*, 8 Eylül 1955
 “İstanbul’daki Tahribat Piyasaya Tesir Etmez”, *Hürsöz*, 9 Eylül 1955
 “İstanbulda Talan Edilen Eşyaları Köylerine Götürürlerken Yakalandılar”, *Hürsöz*, 13 Eylül 1955
 “İzmir’de Bir Gazete Örfi İdarece Kapatıldı”, *Yavuz*, 17 Eylül 1955
 “İzmir’de Mevkufların Sayısı 54’e Yükseldi”, *Yavuz*, 11 Eylül 1955
 “İzmit Yardım Komitesi Faaliyette”, *Yavuz*, 16 Eylül 1955
 “İzmit’te de Zarar Görenlere Yardım Komitesi Kuruldu”, *Yavuz*, 15 Eylül 1955
 “Kıbrıs Davasında Türk Milleti Sesini Dünyaya Duyurdu”, *İstiklâl*, 3 Eylül 1955
 “Kıbrıs Görüşmelerine Katılacak Heyetimiz Yarın Gidiyor”, *Yavuz*, 24 Ağustos 1955
 “Kıbrıs Hakkında Hazırlanan Nota İngiltere’ye Verildi”, *Yavuz*, 25 Ağustos 1955, s.1
 “Kıbrıs Konferansından Bir Netice Beklenmiyor”, *Yavuz*, 6 Eylül 1955
 “Kıbrıs Türktür Cemiyeti Kapandı”, *İstiklâl*, 9 Eylül 1955
 “Kıbrıs Türktür Derneği Hereke Şubesi Açılıyor”, *İstiklâl*, 7 Eylül 1955
 “Kıbrıs Ait Üçlü Londra Konferansı”, *İstiklâl*, 30 Ağustos 1955
 “Kiliselere Papazlar Yaktı”, *İstiklâl*, 11 Eylül 1955
 “Kocaeli Emniyetinin Muvaffakiyeti”, *Hürsöz*, 8 Eylül 1955
 “Kocaeli Yardım Komitesi Faaliyete Geçerken”, *Yavuz*, 18 Eylül 1955
 “Milli Birliğimizin İfadesi Açıktır”, *Yavuz*, 16 Eylül 1955
 “Ortaya Çıkan Hakikat”, *Azim*, 28 Ağustos 1955
 “Örfi İdare Dört Gazete Kapattı”, *İstiklâl*, 21 Eylül 1955

- “Örfi İdarenin Uzatılması Memnuniyetle Karşılandı”, *İstiklâl*, 14 Eylül 1955
- “Piyasada Normal Hayat Başladı”, *Yavuz*, 11 Eylül 1955
- “Selânik’te Aziz Atanın Doğduğu Eve Bomba Atıldı”, *Hürsöz*, 7 Eylül 1955
- “Sinsi Tertiplerin Sinsi Dedikodusu”, *Yavuz*, 17 Eylül 1955
- “Son Hadiseler Dolayısı İle İdari Makamlarda Yapılan Bazı Değişiklikler”, *Yavuz*, 13 Eylül 1955
- “Son Hadiselere Karışmış Parti Parazitleri de Partilerce İncelenmelidir”, *Yavuz*, 18 Eylül 1955
- “Son Havadis Gazetesi Kapatıldı”, *Yavuz*, 22 Eylül 1955
- “Tek tesellimiz”, *Yavuz*, 10 Eylül 1955
- “Trafik Polisi İki Yağmacı Daha Yakaladı”, *Hürsöz*, 14 Eylül 1955
- “Türk Heyeti Londraya Vardı”, *Yavuz*, 27 Ağustos 1955
- “Türkiye Kıbrıs Konferansına Tek Bir Vücut Halinde Giriyor”, *Yavuz*, 27 Ağustos 1955
- “Vilâyetimizde de 6 Eylülde Zarar Görenlere Yardım Yapılmaktadır”, *Hürsöz*, 14 Eylül 1955
- “Vilâyetimizde Zabıta Vukuatları Azaldı”, *Demokrat Kocaeli*, 23 Eylül 1955
- “Yabancı Diplomatlar Hadiselerin Zuhurunda Yunan Tahriklerinin Başlıca Sebep Olduğunu Söylüyorlar”, *Hürsöz*, 9 Eylül 1955
- “Yakalanan Tahrikçiler Arasında Sabıkalı Komünistler Bulunuyor”, *Hürsöz*, 10 Eylül 1955
- “Yayınlanan Tebliğler”, *Yavuz*, 9 Eylül 1955
- “Yeni Bir Hamle”, *Bizim Şehir*, 15 Eylül 1955
- “Yunan Heyeti Eski Hikâyeleri Tekrarladı”, *Yavuz*, 2 Eylül 1955
- “Yunanlıların Lehine Bir Tavizi Kabul Etmeyeceğiz”, *Yavuz*, 7 Eylül 1955
- Cevdet Yakup, “Mabetlere Hürmet”, *Bizim Şehir*, 13 Eylül 1955
- Cevdet Yakup, “Milli Facia”, *Bizim Şehir*, 11 Eylül 1955
- Fahri Üstündağ, “Türkün Ayrarı”, *İstiklâl*, 8 Eylül 1955
- <https://www.hurriyet.com.tr/iste-utanc-gecesi-nin-tartisilan-gazetesi-36496694> (Erişim tarihi: 10.09.2021).
- M. Enver Beşe, “Mes’ul...”, *İstiklâl*, 13 Eylül 1955
- Müeyyet Akarsu, “Arama Tarama”, *Hürsöz*, 13 Eylül 1955
- Müeyyet Akarsu, “Satılmış Adam”, *Hürsöz*, 12 Eylül 1955
- S. Yılmaz Yalım, *Hürsöz*, 6 Eylül 1955
- Sadiye Ödik, “Atatürk’ün Hatırasına Hürmet Edelim”, *Yavuz*, 10 Eylül 1955
- Selâhaddin Telser, “Ben Beğenmedim”, *Hürsöz*, 8 Eylül 1955
- Selâhaddin Telser, “Eski Ayakkabılar”, *Hürsöz*, 15 Eylül 1955
- Selâhaddin Telser, “İstanbul Tetkikleri”, *Hürsöz*, 13 Eylül 1955
- Selâhaddin Telser, “İstanbul Tetkikleri-2”, *Hürsöz*, 14 Eylül 1955
- Selahaddin Telser, “İstanbulda Gördüklerim”, *Hürsöz*, 8 Eylül 1955
- Selâhaddin Telser, “Kabahat Yunan Tedhişçilerinde”, *Hürsöz*, 10 Eylül 1955
- Selahaddin Telser, “Kıbrıs Barut Fıçısı Haline Giriyor”, *Hürsöz*, 31 Ağustos 1955

Edirne Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın¹

Öz

Türk inkılabının halka ulaştırılması ve anlatılması konusunda önemli bir rol üstlenmiş olan Halkevleri, 1932 yılında ilk olarak 14 il merkezinde kurulmuştur. Kısa süre içinde ülke genelinde teşkilatlanan Halkevleri, dönemin siyasi yapısı itibariyle CHP'ye bağlı bir kültür kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Halkevlerinde okuma- yazma ve meslek edindirme kursları açılmış, spor, kültür ve sanat faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu yönü ile Halkevlerinin, halk için bir toplanma merkezi haline gelmesi de amaçlanmıştır.

Edirne Halkevi, 24 Haziran 1932 tarihinde kurulmuştur. Halkevleri için hazırlanan talimatlara uygun bir şekilde, Edirne Halkevi bünyesinde de okuma-yazma ve meslek edindirme kursları açılmış, spor, kültür ve sanat etkinlikleri düzenlenmiştir. Edirne Halkevi'nin en çok faaliyet gerçekleştiren Şubeleri ise Spor, Köycülük ve İçtimai Yardım Şubeleridir. Bununla birlikte, dönemin arşiv belgeleri incelendiğinde, Edirne Halkevi ile ilgili hazırlanan teftiş raporlarının genel olarak olumsuz olduğu ve söz konusu raporlarda Halkevi faaliyetlerinin yetersiz bulunduğu görölmektedir. Raporlarda bahsi geçen yetersizliğin nedenleri ise yerel idarecilerin isteksizliği, Halkevine gerekli maddi yardımların yapılamaması ve II. Dünya Savaşı sürecinde Edirne'de alınan askeri tedbirler ile izah edilmiştir. Bununla birlikte Edirne Halkevi kendi döneminin şartları içinde, muhitinin en önemli eğitim ve kültür kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra 11 Ağustos 1951 tarihinde Halkevleri tasfiye edilmiştir. Edirne Halkevi de aynı tarihte, taşınmazları hazineye intikal ettirilmek suretiyle kapatılmıştır. Çalışmamız Edirne Halkevi'nin teşkilatlanması ve faaliyetlerini incelemek maksadı ile hazırlanmıştır. Konu ile ilgili telif ve tetkik eserlerin yanı sıra, arşiv belgelerinden, resmi yayınlardan ve dönemin basın kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Halkevi, Spor, Kültür, Sosyal Yardımlaşma

---

¹ Kırıkkale Üniversitesi, A.İ.İ.T. Bölümü, korkudaydin@hotmail.com, ORCID: 0000-003-1645-7825.

Establishment and Activities of Edirne Community Center

Abstract

The Community Centers, which played an important role in conveying and explaining the Turkish Revolution to the public, were first established in 1932 in 14 provincial centres. Community Centers, which were organized throughout the country in a short time, operated as a cultural institution affiliated to the CHP due to the political structure of the period. Literacy and vocational courses were opened in Community Centers, and sports, cultural and artistic activities were carried out. With this aspect, it is also aimed that the Community Centers will become a gathering center for the people.

Edirne Community Center was established on 24 June 1932. In accordance with the instructions prepared for the Community Centers, literacy and vocational courses were also opened within the Edirne Community Center. In addition, sports, cultural and artistic events were organized. The most active branches of Edirne Community Center are Sports, Ruralism and Social Aid Branches. However, in the light of the archival documents of the period; It is understood that the inspector reports prepared about Edirne Community Center are generally negative and the activities of the Community Center are found insufficient. The reasons for the inadequacy mentioned in the reports were explained by the reluctance of the local administrators, the inability to provide the necessary financial aid to the Community Center, and the military measures taken in Edirne during the World War II. However, Edirne Community Center operated as the most important educational and cultural institution of its neighborhood, within the conditions of its time. After the Democratic Party came to power the Community Centers were liquidated on 11 August 1951. Edirne Community Center was closed on the same date by transferring its immovable properties to the state treasury. Our study has been prepared in order to examine the organization and activities of Edirne Community Center. In addition to copyright and research works related to the subject, archive documents, official publications and press resources of the period were used.

Keywords: Edirne, Community Center, Sport, Culture, Welfare

Giriş

Türk İstiklal Harbi'nin zaferle neticelenmesinin ardından, Türk milletinin hayatını ve alışkanlıklarını köklü bir şekilde değiştirecek olan yeni düzen çalışmaları başlamıştır. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ile başlayan bu dönem, Cumhuriyetin ilanı ile gerçek mahiyetini ortaya koymuştur. Yeni rejimi tesis eden Atatürk ve devlet adamlarının önceliği, 1853'te Rusya'nın ortaya attığı ve Avrupa'da Türk imajını ifade eden; "Hasta Adam" yakıştırmasının izlerini kesin bir şekilde silmekti(Karal, 1970; s.222). Nitekim bu doğrultuda köklü ve sistemli bir değişim- dönüşüm sürecine girilmiştir.

Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen yeni düzen çalışmaları, Türk İnkılabını olgunluğa eriştirecek bir mahiyete sahiptir. Bununla birlikte inkılâpçı tabiatı dolayısı ile hızlı bir şekilde uygulamaya geçilmiştir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren tartışılan ancak bir türlü hayata geçirilememiş veya hayata geçse bile olgunlaşmamış pek çok yenilik, Cumhuriyetin ilanının ardından toplumsal hayatta kendine yaşam alanı bulmuştur.

Köklü değişimler gerçekleşirken toplumsal hayatta bir takım huzursuzlukların ve aksaklıkların olması da kaçınılmazdı. Nitekim Türk İnkılabının bu evresi oldukça sancılı

geçmiş ve devlet adamları zaman zaman sert tedbirler almak durumunda kalmışlardır. 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanını bastırmak için çıkarılan Takrir-i Sükûn kanunu bu yönü ile zaruri ancak sert bir tedbir olmuştur. Gerek yapılan yeni düzen çalışmaları gerekse huzursuzluklara karşı alınan tedbirler, erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte inşa edilmek istenen milli kimliğin de şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur (Aydın ve Aydın, 216; s. 58 vd.).

1929 yılında tüm dünyayı etkileyen Büyük Ekonomik Kriz, şüphesiz Türkiye'yi de ekonomik yönden etkilemiştir. Hâlihazırda yeni bir milli kimlik inşa etme gayretinde olan devlet adamları, ekonomik olumsuzluklar karşısında zor duruma düşmüşlerdir. Ekonomi alanında ortaya çıkan huzursuzluk, ideolojik alanda da varlığını sürdürmüş ve etkisini artırmıştır. Nitekim 1930 yılında Atatürk'ün emri ile Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş; SCF kurulduktan kısa bir süre sonra Türkiye'de ciddi siyasi kavgalar yaşanmış hatta bu kavgalar asayiş problemi haline de gelmiştir. Fethi Okyar'ın 1930 Belediye Seçimleri öncesinde İzmir'de gerçekleştirdiği gezi sırasında yaşanan huzursuzluklar bu konuda ibretlik bir örnek olmuştur (Senemoğlu, 216; s.61).

SCF'nin kuruluşundan sonra cereyan eden Menemen Hadisesi ise, yeni düzen çalışmalarına muhalif çevrelerin tepkilerine dair önemli ve üzücü bir örnektir. Menemen'de yedek subay öğretmen Kubilay'ın isyancılar tarafından şehit edilmesi ile bölgeye askeri birlikler gönderilmiş ve isyan bastırılmıştır. Kubilay'ın şehit edilmesine tepki olarak yurt genelinde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Bu mitingler haklı bir tepkiyi ifade etmekle birlikte, toplumun henüz yeni düzen çalışmaları konusunda hemfikir olmadığını hatta bu konuda bir ayrışmanın söz konusu olduğunu da göstermektedir. Bu gelişmeler karşısında SCF de siyasi ömrünü tamamlamak zorunda kalmış ve parti 17 Kasım 1930 tarihinde kendini fesih etme kararı almıştır (Aydın, 205; s.9 vd.).

1930 senesinden sonra Atatürk yurt gezilerine çıkarak memleketin durumunu yerinde görme imkânı bulmuştur. Atatürk bu gezilerde halkla bütünleşirken yeni düzen çalışmalarını anlatmak ve tanıtmak düşüncesi de ön plana çıkmıştır. Atatürk, yurt gezilerinin sonucu olarak cumhuriyet yönetiminin ekonomi alanında yeni bir politika geliştirmesi ve bu çerçevede devletçi anlayışın hayata geçirilmesine karar vermiştir. Atatürk'ün gerek ekonomi alanında devletçiliği esas alan bir politika geliştirme düşüncesi ve gerekse yeni düzen çalışmalarının halk nezdinde anlaşılma arzusu, Halkevlerinin doğuşunu da beraberinde getirmiştir (Arıkan, 1999; s. 262).

1. Halkevlerinin Kuruluşu

Halkevleri 1930'lu yılların ihtiyacı olarak doğmuş bir yapıdır. Özellikle yeni düzen çalışmalarının ve bu çerçevede inşa edilen milli kimliğin halk tarafından anlaşılması ve tanınması amacına hizmet eden bir yaygın eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Halkevleri, Türk Ocakları'nın tasfiyesi üzerine bu yapının temelleri üzerinde inşa edilmiştir. Bu yönü ile kuvvetli bir teşkilatlanma ile doğduğunu söylemek doğru olacaktır. Bununla birlikte, Türk Ocaklarının tasfiyesi hadisesi de siyasi bir takım huzursuzlukların sonucunda

gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Halkevlerinin kuruluş sürecini anlamak için Türk Ocakları'nın genel yapısı ve tasfiye sürecinden de bahsetmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın başlarında ayrılıkçı ayaklanmalar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu ayaklanmaların bir sonucu olarak Osmanlıcılık ve İslâmcılık fikirlerinin iflâs ettiğini gören ve o döneme kadar suskun kalan Osmanlı Türk aydınları, yeni bir kurtuluş reçetesi olarak Türk tarihine ve kültürüne sarılmışlardır. Bu anlayış Türkçülük fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle farklı etnik yapılara mensup Osmanlı vatandaşlarının devletten kopacakları fikri güç kazanınca, Türkçülük devleti bir arada tutacağına inanılan bir ideoloji haline gelmiştir (Çiller, 215; s. 51 vd.).

Türkçülük, II. Meşrutiyet devrinde kurulan; Türk Derneği, Türk Gücü Derneği, Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı gibi cemiyetlerin faaliyetleri ile etkinliğini artırmış ve felsefi dokusunu inşa etmiştir. Bu cemiyetler arasında en etkili ve uzun ömürlü olanı ise Türk Ocağı olmuştur. Türk Ocağı, İttihat ve Terakki Fırkasının siyasi alana hâkim olduğu bir dönemde 3 Temmuz 1911'de kurulmasına karşın Fırkanın güdümünde kalmamış; Fırka üzerinde etki alanı oluşturduğu gibi siyaset üstü bir konuma da ulaşmıştır (Arıkan ve Deniz, 204; s. 42). Türk Ocağı, İttihat ve Terakki Fırkasının yanı sıra, söz konusu dönemde kurulmuş olan parti ve cemiyetlerden ideolojik manada yakın gördükleri ile iş birliğine de girişmiştir. (Kodal, 214; s. 32).

Türk Ocağı'nın siyaset üstü görüntüsü, erken Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürmesini sağlasa da önemli sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Zira Cumhuriyet Halk Partisi, güçlü ve yaygın bir teşkilat yapısına sahip olan Türk Ocağı'nın yeni düzen çalışmalarının halka tanıtılması ve anlatılması noktasında Parti'nin bir kültür kurumu olarak davranmasını istemiştir (Arıkan ve Deniz, 204; s. 46 vd.). Bu doğrultuda CHP'nin 1927 tarihli Büyük Kongresi'nde kabul edilmiş olan parti tüzüğü'nün 40. maddesi ile Türk Ocakları, CHP'ye bağlı bir kuruluş haline getirilmiştir. Bu değişikliğe paralel olarak Türk Ocakları da kendi politikalarında bir takım değişikliklere giderek 1927 yılında bir tüzük değişikliği yapmış ve bu değişiklik ile Ocak'ın faaliyet alanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçilik anlayışına uygun olarak; *“Türk Ocaklarının bütün faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlıdır”* cümlesi ile ifade edilmiştir. Türk Ocakları için bu değişiklik, olağanüstü bir siyasi değişimi ifade etmesi bakımından da önemlidir. Zira Türk Ocaklarının temel gayesi bu değişikliğe kadar tüm Türklerin *“harsî”* birliğini sağlamaktır. (Özüçetin, 210; s. 114). Türk Ocakları, bu değişim sonucunda CHP'nin kültür şubesine dönüşmüştür. 5 Şubat 1931 tarihinde Atatürk de konu ile ilgili olarak verdiği bir demeçte Ocakla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür şubesidir. Parti millete eğitimlik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün kültür sahalarında vatandaşları yetiştirmek için öncülük edecektir. Ocaklılar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını vatandaşa açıklamakla gerçek görevlerini yapmış, ideallerine en büyük hizmeti yerine getirmiş olurlar... Bu yol üzerine yapılması gereken milleti uyumlu olarak beraber yürütmekten ibarettir.” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 206; s.780).

Atatürk, Türk Ocakları'nın CHP'nin bir kültür Şubesi olarak faaliyet gösterebileceğine inanmış olsa da Ocağın kendi ideolojisine sahip teşkilat yapısı bu yönde bir faaliyetin sağlıklı yürütülmesine mani olmuştur. Çok geçmeden de SCF'nin kuruluşu ile ortaya çıkan karışıklıklar ve yeni düzen çalışmalarına karşı çıkan muhafazakâr zümreler üzerinde etkili olamayan Ocağın kendisinden bekleneni yerine getiremeyeceği düşüncesinin pekişmesi; Türk Ocaklarının konumunu ve gelecekteki durumunu tartışmaların odağına taşımıştır. Şüphesiz bu durum Atatürk'ün ve CHP'nin Türk Ocaklarına bakışını da değiştirmiştir. Nitekim Atatürk'ün Denizli gezisinde Türk Ocağı üyelerine karşı tutumu bu yapının artık gözden düştüğünü göstermiştir. Zira ziyaret esnasında bir Türk Ocağı üyesinin vasıtasızlıktan şikâyet ederek köylere gidemediklerini söylemesi ve halkla temas edemediklerinden şikâyet etmesi üzerine Atatürk de şeyhlerin, dervişlerin vasıta masraflarını düşünmeden köylere kadar gidip halk ile temas edebildiklerini ifade ederek bu tür bahanelere sığınanlara tepki göstermişti. Atatürk, Türk Ocaklarının asli görevinin CHP'nin programını halka anlatmak olduğunu da söyleyerek Ocak üyelerini ikaz etmişti. Atatürk'ün yeni düzen çalışmalarının halka götürülmesi, tanıtılması ve kabul görmesi için özverili bir çalışma yapmayan Türk Ocaklılara kırgınlığını dile getirdiği bu konuşma Türk Ocağına karşı sempati kanallarının kapatıldığını ortaya koyması bakımından da önemlidir (Aydın, 220; s. 358 vd.).

Atatürk'ün Türk Ocakları üyelerine yönelik bu tutumu, CHP'nin programını halka izah konusunda yeni bir teşkilatlanmaya gideceğinin de habercisi olmuştur. Nitekim 1931 yılında Halkevlerinin kurulacağına dair haberler basın kaynaklarında yer almaya başlamış, 25 Mart 1931 tarihinde ise basın kaynaklarında Atatürk'ün şu demecine yer verilmiştir:

“Kuruluş tarihinden beri bilimsel alanda halkçılık ve milliyetçilik fikirlerini yaymak için bağlılıkla, inançla çalışan ve bu yolda memnuluk verici görevlerini yapmış olan Türk Ocakları'nın, aynı kuralları siyasal ve uygulama alanında gerçekleştirilen partimle tam anlamıyla tek vücut olarak çalışmalarını uygun gördüm. Bu kararım ise, milli kurtuluş konusunda güvenin göstergesidir. Aynı cinsten olan güçler ortak amaç yolunda birleşmelidir.”(Hakimiyet-i Milliye, 25 Mart 1931; Vakit, 25 Mart 1931; Milliyet, 25 Mart 1931; Cumhuriyet, 25 Mart 1931).

Atatürk'ün beyanatında yer alan “tek vücut” olmak ve “ortak amaç yolunda birleşmek” ifadeleri, Türk Ocakları'nın kapatılacağına dair bir haber olarak yorumlanmıştır. Çok geçmeden de 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları'nın CHP'ye devredilmesine karar verilmiştir (Arıkan ve Deniz, 204; s. 49 vd.).

Türk Ocakları'nın tasfiye edilmesi ile birlikte tamamen CHP'ye bağlı bir kültür kurumunun kurulması için de çalışmalara başlanmıştır. 1931 senesi içinde basında yer alan haberlerde bu yapının Halkevleri ismini alacağı ifade edilmiştir. Halkevleri tanımlamasının o dönem için yeni bir kavram olmadığını da belirtmek gereklidir. Zira 10 Ekim 1925 tarihinde İstanbul Türk Ocağı tarafından gerçekleştirilen kongrede, idare heyetine sunulmuş olan bir raporda Türk Ocaklarının bir kulüpten ziyade Halkevleri olarak faaliyet göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu cümlede vurgulanan Halkevleri tanımından hareketle, Türk Ocaklarının sosyolojik ve kültürel boyutu öne çıkan bir kuruma dönüştürülmek istendiği görülmektedir.

Nitekim yeni kurulacak yapının nasıl teşkilatlanacağı konusunda CHP yönetimine yol gösteren isimlerden biri olan Vildan Aşır Savaşır da bu konuda “Halkın evi”, “Halkevleri” gibi isim önerilerinde bulunmuştur.

Savaşır, yeni yapının kurulması için çalışmaların başladığı günlerde bir konferansa katılmış ve burada Çekoslovakya'daki Sokol isimli kuruluşları anlatmıştır. CHP'nin Sokol benzeri bir yapı kurabileceğini ifade eden Savaşır, bu yapının “Halkevleri” veya “Halkinevleri” şeklindeki adlandırmasını da bu toplantıda yapmıştır. Savaşır konuşmasının ardından da Atatürk tarafından aranarak tebrik edilmiştir. Atatürk, Halkevlerini kurma görevini ise daha sonra Milli Eğitim Bakanı olarak atayacağı Dr. Reşit Galip'e vermiştir (Arıkan, 1999; s.263 vd).

Halkevlerinin kuruluşu için yapılan çalışmalar tamamlandıktan sonra 19 Şubat 1932'de 14 il merkezinde ilk Halkevleri faaliyete geçmiştir. Bu iller; Afyon, Ankara, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul (Eminönü), İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'dur. 24 Haziran 1932 tarihinde ise; Antalya, Bilecik, Edirne, Gaziantep, Giresun, Silifke, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Ordu, Rize, Sinop, Şebinkarahisar, Tekirdağ, Trabzon, Van, Yozgat ve Zonguldak'ta yeni Halkevleri açılmıştır. Bu tarihten sonra da ülke genelinde Halkevlerinin açılmasına devam edilmiştir. İl merkezlerinde ve ilçelerde Halkevleri, kasaba ve köy gibi mülki birimlerde ise Halkodaları kurulmuş ve kısa süre içinde Halkevlerinin örgütlenmesi tamamlanmıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942; s.3).

2. Edirne Halkevi'nin Kuruluşu

Edirne Halkevi 24 Haziran 1932 tarihinde açılmıştır. Edirne Halkevi için yeni bir inşaata girilmemiş, Halkevi ile Cumhuriyet Halk Partisi aynı binayı kullanmışlardır. Söz konusu bina ise ilk olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kullanılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden sonra Teceddüd Fırkası'nın kullandığı binanın mülkiyeti 1936'da hazineye intikal etmiştir (BCA, 490,1,0,0/ 1640, 698, 1, Belge:2).

Edirne Halkevinin açılışına dair dönemin basın kaynaklarında da çeşitli haberler yer almaktadır. Haberlerde; Edirne Halkevi'nin 17 Haziranda açılacağı ve bunun için Edirne'deki Parti binasında 10 Haziran'da vatandaşların yoğun ilgi gösterdiği bir hazırlık toplantısı yapıldığı bildirilmiştir (Milliyet, 11 Haziran 1932,s.5; Cumhuriyet, 11 Haziran 1932,s.4).

Edirne Halkevi'nin açılış törenine halk yoğun bir ilgi göstermiştir. Program, İstiklâl Marşı'nın okunması ile başlamış; ardından halkevi Başkanı bir konuşma yapmıştır. Halkevi başkanının konuşmasından sonra Edirne Kız Muallim Mektebi müdürü Rifat Necdet Bey bir konuşma yapmış, son olarak da Nihat Sami Bey tarafından bir şiir okunmuştur. Akşam programında ise; “Gazi Hazretlerinin Edirne Seyahati” ve “Ankara Postası” isimli filmlerin gösterimi yapılmıştır (Son Posta, 28 Haziran 1932, s.3).

Edirne Halkevi bünyesinde yedi halkevi ve yirmi dört halkodası faaliyet göstermiştir. Bunlar; Havsa, Lalapaşa, İpsala, Keşan, Meriç, Uzunköprü, Kırçasalih Halkevleri ile Sırpsındığı, Süloğlu, Dayakadın, Hasköy, Oğulpaşa, Tatarlar, İbriktepe, Enez, Mecidiye, Yerlisu, Beğendik, Paşayığit, Yenimuhacir, Küplü, Subaşı, Maksutlu, Ömerbey, Aslıhan,

Balaban, Bayramlı, Harmanlı, Kurtbey, Mandıra ve Yeniköy halkodalarıdır (Durak, 206; s.55).

Edirne Halkevi'nin başkanlığını yapmış isimler sırası ile şunlardır; İbrahim Akıncıoğlu, Fatma Sevinç, S. Kutlu, Doktor İsmail Hakkı Kutkam (Durak, 206; s.57) , Avukat Fevzi Sengelli (Tasviri Efkar, 10 Temmuz 1940) , Doktor Sezai Konukgil, Cemal Gökçe'dir (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 7).

2.1. Edirne Halkevi'nin Genel Durumu

Edirne Halkevi'nin 1933 yılında faaliyet gösteren Şubelerinde görev yapan üye sayısı ve bu üyelerin cinsiyet dağılımları şu şekildedir:

Şube Adı	Kadın	Erkek	Toplam
Dil ve Edebiyat Şubesi	8	13	21
Temsil Şubesi	-	11	11
Güzel Sanatlar Şubesi	3	66	69
Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	4	40	44
Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi	10	83	93
İçtimai Yardım Şubesi	15	185	200
Spor Şubesi	4	39	43
Köycüler Şubesi	-	135	135
Müze ve Sergi Şubesi	3	26	29
TOPLAM	47	598	645

Edirne Halkevinde görev alan üyeler, değişik meslek gruplarına mensuptur. Üyelerin büyük bir bölümü öğretmendir. Dil ve Edebiyat Şubesinde 13, Temsil Şubesinde 5, İçtimai Yardım Şubesinde 38, Kütüphane ve Neşriyat Şubesinde 28, Köycüler Şubesi'nde 50, Müze ve Sergi Şubesinde 9, Güzel Sanatlar Şubesinde 5, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinde 27 ve Spor Şubesi'nde 15 olmak üzere toplam 190 öğretmen aktif olarak görev yapmıştır.

Edirne Halkevi, 1933 yılı içinde 134 toplantının yanı sıra 30 konferans, 7 temsil gösterisi ve 12 konser düzenlemiştir. Toplantılara 5000 kişi, diğer etkinliklere ise 25000 kişi katılmıştır. Aynı yıl halkevi kütüphanesinde 1347 adet kitap kayıtlıdır. Toplam okunan kitap sayısı ise 4500'tür (Durak, 206; s.55; Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, 1934; s.82 vd.).

Edirne Halkevi, 1937 yılına kadar kuruluş ve işleyiş konusunda gerekli deneyime ve yeteri sayıda üyeye ulaşarak faaliyet alanlarını da yaygınlaştırmıştır. Nitekim 7 Nisan 1937 tarihli Son Posta Gazetesi, Edirne Halkevi yönetim kurulunun son zamanlarda sık sık toplantı yaptığını ve Halkevi çalışmalarına hız vererek Edirne ve çevresinde geniş ölçüde faaliyet programı hazırladığını bildirmiştir. Yapılan bu toplantılardan umulan ve beklenen faydaların da yavaş yavaş kendini göstermeğe başladığına vurgu yapılmıştır. Bu amaçla bir taraftan Halkevinin üye sayısı çoğalırken, diğer taraftan da şubelerin hazırladıkları altı aylık faaliyet programları üzerinde müzakerelere girildiği ve her şubenin yapacağı işlerin birer birer tespit edilerek faaliyetlerin esaslı bir programla uygulanacağı bilgilerine yer verilmiştir.

Yine aynı gazetenin haberine göre Halkevinin uygulamaya geçireceği etkinlikler ise şunlardı: Halk ve aydınların Halkevi faaliyetlerine daha çok ilgi göstermelerinin sağlanması, Köycülük Şubesinin faaliyetlerinin artırılması ve bu yolla köylere gezilerin tertip edilmesi, okuma odasından herkesin istifade etmesinin sağlanması, dersleri devam eden musiki topluluğuna konserler hazırlanması, İngilizce ve Fransızca derslerine (tekrar) başlanması.(Son Posta, 7 Nisan 1937).

2.2. Edirne Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

2.2.1-Dil ve Edebiyat Şubesi

Dil ve Edebiyat Şubeleri, halkın yeni düzen çalışmalarını tanımasına yardım etmek maksadıyla konferanslar ve milli kimliğin pekişmesi arzusu ile çeşitli törenler düzenlemek ile görevliydi. Başlangıçta bu gibi faaliyetlerde sadece halkevi yöneticileri yer almış olsalar da süreç içinde konferanslar ve konuşmacıların sayıları artmıştır. Böylece vatandaşların da bu etkinliklere katılmaları bir alışkanlık haline almıştır. Halkevlerinin Dil ve Edebiyat Şubeleri aynı zamanda Türk Dil Kurumu'nun doğal üyesi olarak da çalışmışlardır. Bu kapsamda yapılan çalışmaların başlıca amacı ise öz Türkçenin yayılması, halk tarafından sevilmesi ve benimsenmesini sağlamaktır. Nitekim bu çalışmaların bir sonucu olarak tarama ve derleme sözlüğünün oluşturulmasına katkı sağlamışlardır (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s.5).

Dil ve edebiyat Şubesi, Edirne Halkevi bünyesinde çeşitli toplantı ve konferanslar düzenlemiştir. Bu konuda ki ilk örneklerden biri 1933 yılına ait Tasarruf Haftası kutlamaları münasebetiyle Halkevi'nde gerçekleştirilen etkinliktir. Hafta boyunca Halkevi binasında her akşam sinema gösterimleri ve konferanslar düzenlenmiştir. Tasarruf Haftası kutlamaları münasebetiyle Edirne Belediye Başkanı Ekrem Bey, Lise Türkçe öğretmeni Fahri Bey, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Reşat Bey, Tarih Öğretmeni Kemal Bey, Gazeteci Mehmet Behçet Bey, Gazeteci Mustafa Şerif Bey konferanslara konuşmacı olarak katılan isimler arasında yer almışlardır.

1933 yılının Tasarruf Haftası kutlamaları çerçevesinde Edirne Halkevi tarafından bir de Yerli Malları Sergisi düzenlenmiştir. Sergi, Edirne Borsası'nın binasında ziyarete açılmış olup, Müze ve Sergi Şubesi ile işbirliği içinde düzenlenmiştir. Yerli Malları Sergisinin en önemli paydaşlarından biri de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Edirne Şubesinin üyeleridir (6 OK, 19 Aralık 1933).

7 Şubat 1934 tarihinde milletvekilleri Faik ve Şeref beylerin katılımı ile Halkevinde bir toplantı düzenlenmiştir. Ayrıca piyanist Şefik Bey ile kemani Hüseyin ve Darüttalim Musiki Heyetinden Zeki Bey tarafından yaklaşık bin kişilik bir kalabalığa konser verilmiştir (Milliyet, 8 Şubat 1934).

1935'te Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi üyeleri arasında çalışma alanları düzenlenmiş, iş bölümü sonrasında Edirne ve civarının kültür tarihçesini yazmaları için on beş kişilik bir tetkik komisyonu kurulmuştur. Bu kurul tarafından Edirne ile ilgili dil, tarih, halkbilim, hukuk, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, eğitim ve çocuk gibi disiplinler ve konu başlıklarına göre araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda Halkevinde iki konferans verilmiş olup konferansları 2700 kişi dinlemiştir (1935 Senesi Faaliyet Raporları, 1936; s.45).

Şubenin aslî görevlerinden biri de yeni Türk devletinin ideolojisini, Cumhuriyet değerlerini ve yeni düzen çalışmalarını yani Türk İnkılâbını halka tanıtmak ve benimsetmektir. Bu kapsamda çok sayıda etkinlik düzenlenmiş ve halkın bu etkinliklere katılımı sağlanmıştır. Bu etkinliklerden biri de 15 ve 16 Şubat 1936 tarihlerinde, CHP İstanbul il başkanı Hilmi Uran tarafından Edirne Halkevi'nde Atatürk İnkılâbı ile ilgili verilen konferanslardır. Edirne halkı "Erkinlik ve Devrim Konferansları" olarak adlandırılan bu konferanslara yoğun ilgi göstermiştir (6 Ok, Şubat 1936).

Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi ile iş birliği içinde 1 Haziran 1939 tarihinde bir etkinlik düzenlemiştir; Edirne Halkevi Orkestrası tarafından bir konser verilmiştir. Konser ile birlikte Behçet Kemal Çağlar da halkevlerinin hedef ve amaçları ile Trakya civarında gördüğü kalkınma hareketlerine yer verdiği bir konferans gerçekleştirmiştir. Behçet Kemal Çağlar ayrıca dinleyicilerine kendi şiirlerinden de okumuştur. Etkinlikte General Kazım Dirik de Edirnelilere hitaben bir konuşma yapmıştır. Kazım Dirik konuşmasında Halkevlerinin halk ve gençliğin yetişmesinde nasıl önemli bir rol oynadığını anlatmış ve Halkevlerinin bu maksatla kendi muhitlerinde muhabbeti tesis etmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Ulus, 2 Haziran 1939).

Türk Ordusu, II. Dünya Savaşının arifesinde, 1939 yılının Ağustos ayında Trakya sınırında bir tatbikat gerçekleştirmiştir. Türk komuta kademesi, gerçekleştirilen tatbikatın değerlendirme toplantısını ise Edirne Halkevi'nde yapmıştır. Toplantıya, komuta kademesindeki generaller ile birlikte, milletvekili olan emekli generallerde katılmışlardır. Toplantıda tatbikatı yöneten Fahrettin Altay ve dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak birer konuşma yapmışlar ve Türk ordusunun savaş kabiliyetlerini övmüşlerdir (Ulus, 25 Ağustos 1939; Akşam, 25 Ağustos 1939). Yine 1939 yılı içinde Edirne Halkevinde, özel günlerde 25 konferans tertiplemiş, bu konferansları ise 12.000 kişi dinlemiştir. Edirne Halkevi'nde gerçekleştirilen milli bayram kutlamalarına ise 7500 kişi katılmıştır. Edirne Halkevi'nde aynı yıl gerçekleştirilen sinema gösterimlerine 3000 kişi katılmıştır (Edirne, 1 Ocak 1940). Edirne Halkevi faaliyetlerine farklı şehirlerden gelen misafirler de katkı sağlamışlardır. Sadece 1941 yılı içinde Edirne Halkevinde konferans vermek üzere gelen misafirler örnek verilecek olursa İstanbul gibi önemli bir kültür başkentine yakınlığı dolayısıyla Edirne Halkevi'nin ne kadar şanslı bir Halkevi olduğunu da söylemek

mümkündür. Yıl boyunca etkinliklere katılan isimler ise İzmir milletvekili Mahmut Esat Bozkurt, Ord. Prof. Cemil Bilsel, Maraş milletvekili Hasan Reşit Tankut, İstanbul Üniversitesi'nden Doç. Dr. İsmet Çetingil, Prof. Dr. Muhittin Erel, Denizli milletvekili Necip Ali Küçüka'dır (490-1-0-0/ 109-894-1. Belge no: 3-30).

Edirne Halkevi'nde zaman zaman farklı şehirlerden gelen ziyaretçiler şerefine de davetler düzenlenmiştir. Bu davetler için önemli bir örnek ise, 25 Nisan 1940'da Edirne Halkevi salonunda İstanbul Üniversitesi öğrencileri için danslı bir çay partisi düzenlenmesidir. Etkinlikte Edirne Valisi Ferit Nomer ve edebiyat öğretmeni Ziya Bey birer konuşma yapmışlardır. Düzenlenen çay partisi saat 19.00'a kadar devam etmiştir. (Son Posta, 26 Nisan 1940).

Edirne Halkevi 1943 yılında da önemli çalışmalara imza atmıştır. 1943 yılında Dil ve Edebiyat Şubesi tarafından bir temel bilgi kursu açılmış, çok sayıda da konferans verilmiştir(Tanın, 22 Kasım 1943).

2.2.1.1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesinde Neşredilen Halkevi Dergileri

Edirne Halkevi'nin ilk yayın organı, 1933 yılında yayın hayatına başlayan 6 Ok Dergisi'dir. 6 OK Dergisi'nin 25 Kasım 1933 tarihli ilk sayısında, derginin yayınlanmasındaki maksat ve hedefler şu cümleler ile izah edilmiştir; *“Milli tarihimizin kaydetmediği emsalsiz bir inkılap içindeyiz. Bu inkılap bir zümre veya bir sınıf tarafından değil, bütün halk tarafından yürütülmektedir. Bu hareket, milli hâkimiyet esasına dayanan bütün bu memleket işi olduğuna göre halk tabakası, münevverler tabakası diye düne kadar ayrı ayrı şeylerden sayılan iki zümreye bu inkılabın her türlü şiarını içirmek ve benimsetmek zarureti mevcuttur. Bunu hakkıyla yapabilmek ve halkımıza kısa bir zamanda cihan milletleri arasındaki yerini aldirabilmek için tavsif caizse asansör vazifesi görecektir, halk tabakasına karışacak onlarla baş başa ve gönül gönüle verip kaynaştıktan sonra müşterek düşünceler, müşterek görüşler ve müşterek inanışlarla kendisini yükseltmeye çalışacak bir mecmua çıkarmağa karar verdik.”* (6 OK, 25 Kasım 1933). Derginin ilk sayılarındaki sloganı ise *“Onbeş günde bir çıkan ülkü demeti”*dir.

Derginin 9. sayısında yayın programı ile ilgili olarak altı madde sıralanmıştır. Bu maddeler şunlardır;

“1- Esas, mahalliliktir.

2- Bu vaziyette muhitin içtimai yaşayışının bütün safhalarının bu çerçeve dâhilinde halka anlatılması gayedir.

3- Yazılarda güzellik, halk diliyle yazılmış olmalarıyla tavsif ve telakki edilir.

4- Bütün yazıların yukarıdaki hedeflere mutabakatı, yani nazariye yapılmayarak halka iadeli olacak tarzda yazılmasını temin etmeğe çalışmak esastır.

5- Mecmuada -gençler diyor ki- başlığını taşıyan bir veya iki sahife yetişmek istidadını gösteren genç zekalara tahsis edilir.

6- *Şiir ve edebiyatta mahalli duyuların güzelliğini terennüm etmek esastır.*" (6 OK, 31 Mart 1934).

6 Ok Dergisi'nde Halkevi faaliyetleri ile ilgili çok kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Dergide genel olarak kültür, sanat, sağlık, köycülük ve tarım ile ilgili konular işlenmiş ve yerel haberlere yer verilmiştir. 6 Ok Dergisinin basımı durduktan sonra 1940 yılında "Edirne", bu derginin ardından da 1942 yılında "Üçsu" Dergisinin basım ve yayımı da Edirne Halkevi'nce gerçekleştirilmiştir.

2.2.2-Temsil (Gösterit) Şubesi

Halkevlerinin Temsil Şubeleri ile ülke genelinde temsil, tiyatro, orta oyunu, kukla ve Karagöz gibi etkinliklerin yayılması hedeflenmiştir. Temsil Şubelerinin gerçekleştirdikleri etkinliklerde gözetilen en önemli kazanımlar, halkın Türk İnkılâbını özümsemesini ve Cumhuriyet değerlerini benimsemesini sağlamaktır. Bu amaçla CHP Genel Sekreterliğince hazırlanan ve repertuarda yer alan piyesler Halkevine gönderilmiş ve halkevlerince sahnelenmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Temsil Şubelerinin etkinlikleri sayesinde daha önce piyes, tiyatro izlememiş insanlar, bu sanatsal etkinliği tanımış; hatta gösterilerde yer almaya başlamışlardır. Ayrıca bu Şubeler sayesinde Anadolu'nun dört bir yanında sinema gösterimleri de yapılmıştır. Temsil Şubelerinin, fiziki yetersizlikler ve kadın oyuncular bulamaması gibi nedenlerle faaliyetlerini zor şartlar ve kısıtlı imkânlarda gerçekleştirdiği bilinmektedir (Aydın, 2020; s. 361).

Edirne Halkevi Temsil Şubesi de Halkevi talimatnameleri doğrultusunda çeşitli etkinliklere imza atmıştır. Dönemin ünlü sanatkârları da Edirne Halkevi'nde temsillerde görev almışlardır. Tiyatrocu Raşit Rıza Samonko ve ekibi 1932 yılında gerçekleştirdikleri memleket turnesi kapsamında Edirne'ye gelmişler ve Halkevi'nde birkaç gün boyunca piyeslerini sahnelemişlerdir. Raşit Rıza Bey'in temsilleri, Edirne halkı tarafından ilgi ile izlenmiştir (Vakit, 1 Kasım 1932). Bununla birlikte gerek yerel basında ve gerekse resmî belgelerde Edirne Halkevi Temsil Şubesinin, Dil ve Edebiyat Şubesinin gerçekleştirdiği etkinlikler sırasında gösterilen sinema filmleri dışında müstakil bir etkinliğine dair kapsamlı bir bilgiye de ulaşılamamıştır.

1940 yılında Edirne'deki okullarında katılımı ile Halkevinde beş temsil verilmiş ve 7000 kişi bu temsilleri izlemiştir (Edirne, 1 Ocak 1940). Bunlardan biri 8 Haziran 1940 tarihinde Temsil Şubesi tarafından Halkevi binasında sergilenen "*Has Bahçe*" isimli tiyatro oyunudur. (Akşam, 9 Haziran 1940).

1942 yılının Ocak ayında ise Temsil Şubesi tarafından "*Hissiz kadın*" isimli bir piyes sahnelenmiş olup temsil kalabalık bir grup tarafından izlenmiştir (Son Posa, 4 Ocak 1942). 1943 yılında Temsil Şubesi tarafından halka öğretici filmler sunulmuş ve Milli bayram günlerinde temsiller verilmiştir (Tanin, 22 Kasım 1943).

1946 yılında ise Temsil Şubesince düzenli olarak her Pazar günü Edirne'nin merkez köylerine giderek temsiller verilmiştir. 30 Ağustos 1946 tarihinde Ulus Gazetesinde "Edirne Halkevinin Köycülük Faaliyetleri" başlığıyla yayınlanan bir habere göre Temsil (Gösterit)

Şubesinde 25 Ağustos 1946 tarihinde Süloğlu Köyü'nde, "Sıtma" ve "Kanun Adamı" isimli piyesler sergilenmiştir (Ulus, 30 Ağustos 1946).

2.2.3- Güzel Sanatlar Şubesi

Toplumların yükselmesinde ve terbiyesinde güzel sanatların öncelikli olduğu düşüncesi doğrultusunda açılmış olan Güzel Sanatlar Şubesi tarafından memleket genelinde resim sergileri açılmış, resim atölyeleri kurulmuş, ödüllü sergiler düzenlenmiş ve ressamlar turnelere çıkarılmıştır. Ayrıca her halkevinde yılda bir kez fotoğraf sergisi açılması teşvik edilmiştir. Güzel Sanatlar Şubesi, musiki alanında da faaliyet göstermiştir. Geleneksel halk sazlarının yanı sıra Batı dünyasına ait enstrümanlar da bu Şubenin çalışması ile yurt genelinde yaygın kullanım imkânı bulmuştur. Halkevlerinin düzenlediği kutlamalarda, toplantılarda ve açılışlarda Güzel Sanatlar Şubesi tarafından oluşturulan Halkevi bandosu ve orkestraları sanatlarını icra etmişlerdir. Bu Şubenin çalışmaları ile Halkevi etkinlikleri sadece şehir merkezinde gerçekleştirilmemiş, köylere kadar yeni etkinlikler götürülmüş, köylerde oynanan halk oyunlarının da farklı şehirlerde tanıtılması ve icra edilmesi sağlanmıştır (CHP Halkevleri Halkodaları, 1942; s. 5 vd.).

Bu kapsamda Edirne Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi, başta Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi ve Temsil (Gösterit) Şubesi olmak üzere diğer şubelerin de etkinliklerinde boy göstermiş; ya diğer şubelerin etkinliklerinden sonra ya da müstakil olarak kendi etkinliklerinde konserler vererek halkın Halkevi etkinliklerine büyük bir coşkuyla katılmasına katkı sağlamıştır. Nitekim Güzel Sanatlar Şubesi tarafından 1939 yılı içinde 25 konser gerçekleştirilmiş ve konserlere toplam 12500 dinleyici iştirak etmiştir (Ulus, 2 Haziran 1939; Edirne, 1 Ocak 1940).

Her yıl dönümünde olduğu gibi 17 Şubat 1942 tarihinde Edirne Halkevinde Halkevlerinin açılış yıldönümü münasebetiyle bir konser verilmiş, ayrıca bir resim sergisi açılmıştır. Sergilenen eserlerin tamamı Edirne Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi bünyesinde hazırlanmıştır. Sergi bir hafta sürmüş ve vatandaşlardan yoğun ilgi görmüştür (BCA, 975-776-3/490-1-0-0. Belge No: 9-11).

1943 yılında da Güzel Sanatlar Şubesi tarafından; resim, keman ve mandolin kursları verilmiştir. Ayrıca aynı yıl, amatör eserlerden oluşan bir resim sergisi de açılmıştır (Tanin, 22 Kasım 1943).

2.2.4-Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, kütüphanelerin kurulması, düzenlenmesi, kitapların korunması ve vatandaşlara ulaştırılması amacıyla kurulmuş olup genellikle Halkevlerinin Dil ve Edebiyat Şubeleri ile ortaklaşa faaliyet göstermişlerdir. Her halkevi kendi muhitinde kütüphane olsa bile Kütüphane ve Neşriyat Şubesi vasıtasıyla kendi kütüphanelerini açmaya mecbur tutulmuşlardır. Bu hedef doğrultusunda halkevleri, seyyar kütüphaneler ve uzak köylerde ya da cezaevlerinde okuma odaları kurmuştur (Aydın, 2020; s.361 vd.; CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s.14).

Edirne Halkevi'nin Kütüphane ve Neşriyat Şubesinin ilk önemli atılımı, 1933 yılının Aralık ayında Halkevi bünyesinde bir okuma odası kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Okuma odasında Türkiye genelinde yayın yapan gazete ve dergiler ile birlikte o dönemde yeni yayınlanmış kitaplar da vatandaşların istifadesine sunulmuştur. Açıldığı dönemde okuma odasında 200 cilt kitap bulunmaktadır. Ayrıca okuma odasına gelenlere çay ve kahve ikramları da yapılmıştır. Edirne Halkevi dergisi olan 6 Ok'ta okuma odasını tanıtmak amacıyla bir yazı yayımlanmış ve vatandaşların okuma odasına ilgi göstermediklerinden şikâyet edilmişti. Yazıda; “ *Okumak işi bir ihtiyaç işidir. Bugün okumak ihtiyacı az kişi tarafından duyuluyorsa bunun yükü dünkü mektebin okuma zevki verememesinden ileri gelir. Cumhuriyet rejimi, şuurulu adımlarla yarını hazırlamayı emrediyor. Onda hadiseler ancak liderlerin istediği gibi olmaya mecburdur. Okuma odasını açan değerli eller; onun içini de genç, ihtiyar, köylü ve şehirli insanlarla doldurmanın sırrını bulacaktır. Yalnız bu iş için gecikilmemelidir*” şeklinde yapılan tespitler Halkevinin okuma odasına yüklediği anlam ve önemi ortaya koymaktadır (6 OK, 19 Aralık 1933).

22 Mayıs 1940 tarihinde ise Kütüphane ve Neşriyat Şubesi tarafından bir neşriyat sergisi açılmıştır. Üç gün devam eden sergide 1940 yılı içinde basılan kitap ve gazeteler sergilenmiştir (Son Posta, 22 Mayıs 1940).

2.2.5- Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin temel amacı, vatandaşa yeni düzen çalışmaları etrafında eğitim vermek ve yeni bilgiler öğretmektir. 1 Kasım 1928'de Yeni Türk Alfabesinin kabulü ile başlayan okuma yazma seferberliğinde Millet Mekteplerinden sonra Halkevlerinin de bu Şubesi marifetiyle vatandaşın okuma yazma eğitimine katkı sağladığı bilinmektedir. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi tarafından; fizik, kimya, elektrik gibi uygulamalı eğitimlerin yanı sıra meslek ve sanat kursları ile yabancı dil kursları verilmiştir. Derslerinde başarısız olan öğrenciler için de yine bu şube tarafından çeşitli kurslar açıldığı bilinmektedir (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s. 9). Edirne Halkevi'nin Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi de bu tanıma uygun olarak faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Resmi yayınlar ile basın yayın organlarına yansıyan bu etkinlikleri, gerçekleştirildikleri yıllara göre sıralayarak incelememiz mümkündür.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi 1935 yılında 60 mevcutlu biçki dikiş kursu, daktilo kursu, 70'er mevcutlu Fransızca ve Almanca kursu açarak hizmet vermiştir. Ayrıca hapisanede de bir Türkçe okuma ve yazma kursu açılmış ve bu kursa 60 mahkûm devam etmiştir (1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, 1936; s.46).

Edirne Halkevi'nde 1939 yılında; dikiş-nakış ve örgü kursu ile suni çiçek kursu açılmıştır. Biçki-nakış ve örgü kursuna 35, suni çiçek kursuna ise 150 kursiyer katılmıştır. Ayrıca 94 öğrencinin katılımı ile ortaokullara yönelik bir Almanca kursu da açılmıştır (Edirne, 1 Ocak 1940).

1940 yılında Edirne Halkevi bünyesinde bir dokumacılık kursu açılmış; İktisat Vekâleti de kursta kullanılmak üzere temin ettiği tezgâhları Edirne Halkevi'ne göndermiştir. Kurs Haziran ayında faaliyete geçmiştir (Son Posta, 25 Haziran 1940).

Halkevi bünyesinde gerçekleştirilen biçki, dikiş, nakış ve çiçekçilik kurslarına kayıtlı 77 kız öğrencinin hazırladığı eserler, 1940 yılı Eylül ayında açılan bir sergide teşhir edilmiştir. Sergi açılışına; Umumi Müfettişlik baş müşaviri Sabri Öney ve Vali Ferit Nomer katılmışlardır. Kurs öğrencilerinden Necmiye Germelli misafirlere hitaben bir konuşma yapmış, kurs öğretmeni Hamdi Akman ise ziyaretçilere sergi hakkında bilgiler vermiştir. Sergide; 48 dikiş ve 29 nakış kursu öğrencisinin beş öğretmenin nezareti altında gerçekleştirdikleri altı aylık bir çalışmanın sonucu ortaya çıkan ürünler sergilenmiştir. Ayrıca kurs süresince 10 öğretmen tarafından öğrencilere ev idaresi, çocuk bakımı ve sağlık konularında konferanslar da verilmiştir. (Son Posta, 14 Eylül 1940).

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi 1940 yılında etkili bir şekilde çalışmış ve değişik meslekî kurslar açmıştır. Açılan kurslar arasında Yabancı dil, fotoğrafçılık, motorculuk, lise ve ortaokul öğrencileri için matematik ve fen dersleri, elektrikçilik, dokumacılık, biçki-dikiş ve çıraklık kursları en çok rağbet edilen kurslar olmuştur. Edirneliler bu kurslara yoğun ilgi göstermiş, motor kurslarına dışarıdan da pek çok zanaatkâr katılmıştır. 1940 yılının ilk 3 ayında düzenlenmiş olan kurslara 1700 öğrenci iştirak etmiş olup, kurslarda 36 öğretmen görev yapmıştır (Tasviri Efkâr, 10 Temmuz 1940; Edirne, 15 Nisan 1940).

1947 yılında ise Edirne Halkevinde kadınlar için bir biçki ve dikiş kursu açılmıştır. Bunun yanı sıra Almanca kursu ile okul dışında kalan çocukların eğitim almasını sağlamak için Edirne'nin üç farklı muhitinde, dört ay süreyle devam edecek bir okuma-yazma kursu da açılmıştır (Tanin, 7 Aralık 1947).

2.2.6- İctimai Yardım Şubesi

Halkevleri kendi muhitlerinde yardıma muhtaç kimselere, hastalara, kimsesiz çocuklara, kadınlara ve ihtiyarlara İctimai Yardım Şubesinin faaliyetleri ile ulaşma imkânı bulmuştur. Böylece Halkevleri toplumsal yardım ve dayanışmanın merkezi haline gelmiş ve kendi muhitinde yardım ve şefkat duygularını güçlendirmiştir (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s.8).

Edirne Halkevi'nin İctimai Yardım Şubesi de bu çerçevede çalışmış olup, Halkevi'nin etkin çalışan Şubelerinden biri olmuştur. Konu ile ilgili resmi yayınlar ile basın yayın kaynaklarına yansıyan bilgileri yıllara göre sıralayarak incelememiz mümkündür. Buna göre;

İctimai Yardım Şubesi, Edirne Halkevi açıldıktan sonra görev tanımlamasına uygun olarak çalışmalara başlamıştır. Şube, 13 Aralık 1933 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda 300 fakir öğrencinin yüz elli gün boyunca iaşelerini temin etme kararı almıştır (Milliyet, 14 Aralık 1933). Aynı yıl İctimai Yardım Şubesi, fakir ve kimsesiz Türk kızları ile dul kadınların çalışarak ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için “Şefkat Yurdu” adında bir fanila ve dokuma evi kurmuştur. İmalathanenin üst katı yatakhane olarak ayrılmış ve burada çalışacak olanlar ile kimsesiz kızların ve çocukların barınma ihtiyacı da karşılanmıştır (Vakit, 26 Ocak 1933).

1935 yılında ise, İçtimai Yardım Şubesi tarafından ders yılı sonuna kadar yardıma muhtaç 317 çocuğun yeme-içme ihtiyaçlarının üstlenildiği duyurulmuş; ayrıca çocuklara ayakkabı ve çorap dağıtılmıştır. Açılan çorap, fanila dokuma atölyesinde ise işsiz kızların meslek edinmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Edirne civarında beş semt polikliniği açılmış ve polikliniklerde 1814 kadın ve 990 erkek hasta tedavi edilmiştir (1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, 1936; s.45).

1940 yılında İçtimai Yardım Şubesi ve Kültürspor tarafından Halkevi bünyesinde ortaklaşa bir balo düzenlenmiş, baloya toplam 1100 kişi katılmıştır. Aynı yıl 260 kişi ise Halkevi'nde gerçekleştirilen çay ziyafetine katılmıştır. Söz konusu etkinliklerde elde edilen gelir, fakir ve yardıma muhtaç insanlara yapılacak harcamalara tahsis edilmiştir. Ayrıca Edirne Halkevinde İçtimai Yardım Şubesi marifetiyle 5 düğün töreni düzenlenmiş, törenlere ise 1700 kişi katılmıştır. (Edirne, 1 Ocak 1940).

15 Mart 1941'de ise İçtimai Yardım Şubesi tarafından Edirne Halkevi salonunda bir balo tertip edilmiş olup baloya Edirne'deki devlet ricalinin yanı sıra şehrin önde gelen isimleri katılmışlardır. Halkın da katılım sağladığı Balo saat 16:00'a kadar devam etmiştir (Son Posta, 20 Mart 1941, s.6).1941 yılının Mayıs ayında Halkevi bünyesinde bir başka balo etkinliği daha gerçekleştirilmiş, bu etkinlik ile 268 lira 29 kuruşluk bir hâsılat elde edilmiş olup hasılatın tamamı yurtlarda kalan ve Halkevi tarafından iaşeleri temin edilen öğrenciler için harcanmıştır(BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 26).

İçtimai Yardım Şubesinin 1943 yılında da ihtiyaç sahibi vatandaşlara yardımlarını sürdürdüğü, dönemin basın kaynaklarına yansımıştır (Tanin, 22 Kasım 1943). Bununla birlikte Şubenin faaliyetleri ile ilgili olarak 1943 yılından sonra arşiv belgelerinde veya basın kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.2.7- Spor Şubesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında beden terbiyesi, milli bir kültür davası olarak benimsenmiş ve uygulanmıştır. Nitekim bu amaç doğrultusunda Beden Terbiyesi Kanunu çıkarılmıştır. CHP, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile iş birliğini Halkevleri marifetiyle gerçekleştirmiştir. Halkevlerinin Spor Şubeleri; beden terbiyesi ile ilgili bilimsel ve teknik yöntemleri halka öğretmek, halkın spor disiplinine alışmasını sağlamak ve beden terbiyesini yaygınlaştırmak amacı ile kurulmuş ve hizmet etmiştir. Spor Şubesinin faaliyetleri ile atlı cirit, güreş, eskrim, boks, dağcılık, su sporları, kayak, bisiklet, voleybol, basketbol, gülle atma, tenis, atletizm gibi spor dalları ülke geneline yayılmıştır. Böylece Halkevleri kendi muhitlerinde spor faaliyetleri bağlamında önemli merkezler haline gelmişlerdir. Ayrıca her ilin iklim ve bölgesel özellikleri dikkate alınarak farklı bir spor dalının tanıtılması ve geliştirilmesine önem verilmiştir. Spor müsabakaları ve faaliyetleri marifetiyle vatandaşların birbirleriyle kaynaşması da sağlanmıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s. 6-7). Edirne Halkevi'nin Spor Şubesi de bu görev tanımı doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmüştür.

Spor konusunda oldukça aktif olan Edirne Halkevi'nin kurduğu futbol takımı, farklı Halkevlerinin takımları ile maçlar yapmıştır. Yapılan ilk maç ise 3 Ağustos 1934 tarihinde

Edirne Halkevi ile Alpullu (Kırklareli/Babaeski) Halkevi arasında gerçekleştirilen futbol maçıdır. Maç Edirne Halkevi'nin 3-1'lik galibiyeti ile tamamlanmıştır (Son Posta, 10 Ağustos 1934).

1934 yılında da İstanbul ve Edirne Halkevlerinin teşebbüsü ile Edirne'de bir futbol müsabakası gerçekleştirilmiştir. İstanbul Halkevi'nin takımı; Vefa, İstanbulspor, Beykoz ve Süleymaniye futbol takımlarının profesyonel futbolcularından oluştuğu için "İstanbul Muhteliti" diye anılmıştır. 14 Temmuz'da gerçekleştirilen müsabakayı İstanbul Muhteliti, 7-0 kazanmıştır (Vakit, 15 Temmuz 1934).

1935 yılında önemli spor etkinliklerinin düzenlenmesinde katkısı olan Edirne Halkevi Spor Şubesi idare heyeti, 2 Mart 1935 tarihinde seçilerek göreve başlamıştı. Heyette bulunan isimler ise Trakya Genel (Umumi) Müfettişlik Emniyet Müşaviri ve Baş müşavir Vekili Osman Bey, Lise Beden Eğitimi Öğretmeni (Terbiye-i Bedeniye muallimi) Hakkı Bey, Erkek Öğretmen Okulu (Muallim Mektebi) Beden Eğitimi Öğretmeni Bahri Bey, Sporcu Şahab Bey ve Genel Müfettişlik memurlarından Rıza Bey idi (Akşam, 6 Mart 1935).

28 Nisan 1935 tarihinde Edirne şehir stadında saat 10.00 sularında; lise, sanat okulu, orta dereceli erkek ve kız muallim mekteplerinin öğrencileri tarafından bir idman şenliği düzenlenmiş; bu şenlikte aynı gün öğleden sonra Edirne Halkevi'nin Spor Şubesi tarafından bir atletizm müsabakası gerçekleştirilmiştir. Dört saat süren atletizm müsabakasını yaklaşık 6 bin kişilik bir kalabalık coşku içinde izlemiştir (Ulus, 29 Nisan 1935).

1938 yılında ise Edirne Halkevi tarafından bir futbol turnuvası düzenlenmiş; "*Halkevi Kupası*" olarak da anılan turnuvanın final müsabakası 20 Mart 1938 tarihinde şehir stadında gerçekleştirilmiştir. Edirne Lisesi ile Sanat Okulu arasında yapılan maç, Edirne Lisesi'nin 4-3'lük galibiyeti ile tamamlanmıştır. Maçın ardından yapılan törenle Halkevi Kupası Edirne Lisesi takımına takdim edilmiştir (Ulus, 21 Mart 1938).

17 Haziran 1939'da ise Başpehlivan Hüseyin Alkaya adına Edirne Halkevi tarafından bir güreş turnuvası tertip edilmiştir. Turnuvaya; Manisalı Halil Sındırgılı, Bulgar Başpehlivanı Kiro Andriyef, Gönenli Arap Hüseyin ve Babaeskili İbrahim Pehlivan iştirak etmiştir (Son Posta, 15 Haziran 1939).

27 Şubat 1940 tarihinde, Halkevlerinin kuruluşu münasebetiyle Edirne Halkevi tarafından 3000 metrelik bir sokak koşusu tertiplenmiştir. Halkevi önünden başlayan koşu, Hastane-Edirne Lisesi-İstanbul Yolu Caddesi ve Umumi Müfettişlik binası güzergâhında gerçekleştirilmiş ve sporcular tekrar Halkevi binasına dönerek koşuyu tamamlamışlardır. Koşuya 30 sporcu katılmış, Hasan Özsüz birinci, Vahit Bey ikinci, Halil Çekiç ise üçüncü olmuştur (BCA. 490-1-0-0/ 996-851-1. Belge: 37;Haber, 28 Şubat 1940; Vakit, 28 Şubat 1940).

Halkevi Spor Şubesi tarafından aynı yıl bir de voleybol takımı kurulmuş ve şehirde bulunan okullar arasında bir kupa düzenlemiştir (Tasviri Efkar, 10 Temmuz 1940).

1941 yılında da Edirne Halkevi'nin Spor Şubesi tarafından düzenli olarak spor müsabakaları gerçekleştirilmiştir. Basına yansıyan haberlere göre Edirne Halkevi bünyesinde düzenlenen çeşitli spor müsabakaları Kasım ayında başlamış ve 1 Aralık 1941 tarihi itibarıyla dördüncü haftasını doldurmuştur. Dördüncü haftada ise basketbol ve bisiklet müsabakaları gerçekleştirilmiştir. Müsabaka programına göre 30 Kasım günü sabah saat 10:00'da bisiklet müsabakası şehir meydanında bulunan Atatürk heykeli önünden başlamış olup 20 kişinin katıldığı müsabakayı Nedim Bey 42 dakikalık derece ile kazanmıştır. İkinci İsmet bey, Üçüncü Şaban bey ve dördüncü ise Seyfi bey olmuştur.

Aynı gün saat 15.00'da ise şehrin kapalı spor salonunda basketbol müsabakası gerçekleştirilmiştir. Edirne Lisesi B takımı ile Halkevi arasında gerçekleştirilen müsabakayı Edirne Lisesi öğrencileri kazanmıştır. Maçın ardından Edirne Lisesi B takımı ile Mükellefler karşılaşmıştır. Bu müsabakayı da Edirne Lisesi B Takımı kazanmıştır. Final müsabakasında ise Edirne Lisesi'nin A ve B takımları karşı karşıya gelmiş, müsabakayı B takımı kazanmıştır (Son Posta, 1 Aralık 194).

1 Temmuz 1944 tarihinde ise Deniz Bayramı (Kabotaj Bayramı) münasebetiyle Tekirdağ ve Edirneli sporcular arasında muhtelif deniz sporları, voleybol ve basketbol müsabakaları yapılmıştır. Müsabakaların ardından bir şehir turu düzenlenmiştir. Tekirdağlıların misafirperverliklerine karşılık Edirne Halkevi kafesi de şehirde bir "gardenparty" düzenlemiştir (Ulus, 7 Temmuz 1944).

1946 yılında da Halkevi Temsil Şubesi, Köycülük Şubesi ve Spor Şubesinin işbirliğiyle 25 Ağustos günü Süloğlu Köyü'nde karma bir etkinlik düzenlenmiştir. Etkinlikte Köycülük Şubesi halkevi faaliyetlerini köye taşımış, Temsil Şubesi ise "Sıtma" ve "Kanun Adamı" isimli piyesleri sahnelemiştir. Temsillerin ardından da Köy havuzunda gençler arasında bir yüzme müsabakası gerçekleştirilmiştir (Ulus, 30 Ağustos 1946).

Kırkpınar Yağlı Güreşleri'nin Edirne'de gerçekleştirilmiş olması da Edirne Halkevi Spor Şubesinin diğer halkevlerinde faaliyet gösteren spor şubelerine göre daha aktif olmasını sağlamıştır. Her yıl olduğu gibi geleneksel Kırkpınar Yağlı Güreşleri, 1948 yılında 21-23 Mayıs tarihleri arasında Sarayıçi'nde düzenlenmiş, etkinliklere Halkevi idare heyeti olarak katılım sağlanmıştır (Ulus, 21 Nisan 1948). Kırkpınar Güreşleri 1949 yılında ise 20-22 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Törenlerin sorunsuz bir şekilde tamamlanması için Edirne Valisi Rüknettin Nasuhioğlu başkanlığında bir komisyon kurulmuş, Kırklareli milletvekili Şevket Ödül de güreş müsabakaları için Edirne'ye gitmiştir (Yeni Sabah, 6 Mayıs 1949 s.4).

2.2.8- Köycülük Şubesi

Köycülük Şubeleri, Halkevlerinin köy ve köylüler ile irtibat kurmasını sağlamıştır. Köylere gerçekleştirilen gezilerle doktor, öğretmen, veteriner, ziraat mühendisi, dişiçi gibi uzman meslek mensupları köylülerle buluşturulmuştur. Böylece hem köylünün sorunlarıyla ilgilenilmiş hem de modern bilgi ve tekniklerin köylere ulaşması sağlanmıştır. Bu Şubenin faaliyetleri ile Cumhuriyet idaresinin köy ve köycülüğe verdiği önemi anlamak mümkündür.

“*Köylü milletin efendisidir*” şiarından hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma hedefleri köylere kadar Halkevlerinin bu Şubesi marifetiyle ulaştırılmıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s.14 vd.). Edirne Halkevi'nin Köycülük Şubesi de kendi muhitinde aynı amaç doğrultusunda çalışmıştır. Nitekim Köycülük Şubesi, Edirne Halkevi'nin en çok etkinlik gerçekleştiren Şubelerinden biridir.

1933 yılında Edirne Halkevi tarafından bir köy kooperatifi teşkil edilmiştir. Bünyesine koyun yetiştiricilerini de dâhil eden kooperatifin amacı ise; Edirne'nin iktisadi hayatını koruyacak, kurtarıcı ve yükseltici bir varlık olmaktır (Vakit, 26 Ağustos 1933).

Edirne Halkevi Köycülük Şubesi, Cumhuriyetin ilanının 10. Yıl kutlamaları münasebetiyle bir köy gezisi düzenlemiştir. Gezi Cumhuriyet Bayramı'ndan önce 28 Ekim 1933 tarihinde başlamıştır. Halkevi mensupları ilk olarak Hasanağa Köyü'ne giderek burada köylülerle sohbet etmişlerdir. Ardından kabile Küçükdöllük Köyü'ne geçmiştir. Burada şarkı ve türküler söylenmiş, Köylüler ile Halkevi mensupları hatıra fotoğrafları çektiler.

Tüm gün devam eden gezinin diğer durakları ise Pravadi (Sinanköy) ve Lalapaşa olmuştur. Lalapaşa'da bir gece konaklayan Halkevi kafilesi, ertesi gün burada; Taşlımüsellim, Küçükdöllük, Büyünlü köylerinden gelen misafirler ile buluşmuş ve sohbet etmiştir. Lalapaşa, Halkevi kafilesinin gelişi şerefine bayraklarla donatılmış, Nahiye de temsiller ve konferanslar düzenlenmiştir.

Kabile Lalapaşa'da 3 gün kadar kaldıktan sonra 31 Ekim Salı günü Hacıdanışment Köyü'ne doğru yola çıkmıştır. Hacıdanışment'te bir gece geçirilmiş ardından; Yaysala, Kalkansöğüt ve Küçünlü ziyaret edilmiştir. Küçünlü'de de bir gece konaklayan Halkevi kafilesi buradan Çömlekakpınar'a geçmiştir. Gezi 3 Kasım 1933 tarihinde Halkevi kafilesinin Edirne'ye dönmesi ile sona ermiştir (6 OK, 31 Kasım 1933).

Edirne Halkevi, kültür faaliyetlerinin yanı sıra muhitinin tanıtımı için de çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. İstanbul Halkevi ile birlikte Şark Demiryolları İşletmesi ile temasa geçen Halkevi yetkilileri, 1934 yılının Temmuz ayında İstanbul'dan Edirne'ye tren ile bir gezi düzenlemişlerdir (Cumhuriyet 4 Temmuz 1934).

1940 yılının Mart ayında Halkevi Köycülük Şubesinin tertiplelediği Toprak ve Fidan Bayramı münasebetiyle, halkevi heyeti Havsa ve Has köylerine bir gezi düzenlemiştir. Geziye Halkevi mensuplarının yanı sıra; Trakya Genel Müfettişi General Kazım Dirik, Vali Ferit Nomer, CHP bölge müfettişi Ragıp Akça, Belediye Başkanı Ferit Çardaklı da katılmışlardı. Havsa Köyü'ndeki merasimde, Halkevi adına öğretmen Şaban Taşkın bir konuşma yapmış ve Halkevi orkestrası da bir konser vermiştir. Orkestranın icrası tamamlandıktan sonra ise köylülerin iştiraki ile fidan dikimi gerçekleştirilmiş, milli oyunlar oynanarak merasim tamamlanmıştır (Vakit, 31 Mayıs 1940).

Aynı yıl Köycülük Şubesi tarafından Süloğlu Köyü'ne de bir gezi düzenlenmiştir. Geziye Halkevi temsilcilerinin yanı sıra; Trakya Genel Müfettişliği baş müşaviri Sabri Öney, il valisi Ferit Nomer ile Edirneli avukatlar, doktorlar, öğretmenler, ziraat mühendisleri ve gazeteciler de katılmışlardır. Heyeti Süloğlu Köyü'nde kalabalık bir halk topluluğu davul ve

zurnalarla karşılaşmıştır. Eğlence programı İstiklal Marşı ile başlamış, köylü bir gencin misafirleri selamlamasının ardından Halkevi adına Şaban Taşkın söz alarak gezinin maksat ve gayesini izah eden bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın ardından ise Dr. Basri İzbul köylülere çocuk bakımı ve sağlık şartları ile ilgili bir bilgilendirmede bulunmuştur.

Konuşmaların ardından köyün 8-13 yaş grubunda bulunan gürbüz erkek ve kız çocuklarını seçmek için bir müsabaka yapılmış ve kazananlara ödülleri verilmiştir. Ayrıca köyün çok çocuklu ailelerine de çeşitli ödüller verilmiştir. Eğlence, alafrağa ve alaturka müzikler eşliğinde gece saatlerine kadar devam etmiştir. (Akşam, 28 Nisan 1940).

Köycülük Şubesi, 1940 yılının Mayıs ayında da Havsa ile yine Süloğlu Köylerine geziler tertip etmiştir. Bu gezilerin yanı sıra Halkevi'nin vatandaşlarla temas etmesi amacıyla 26 Mayıs 1940 tarihinde Lalapaşa köyünde “Bahar ve Gençlik Bayramı” için bir etkinlik düzenlenmiştir. Kocaeli milletvekili ve Kırklareli bölgesi parti müfettişi Ragıp Akça da bayram kutlamalarına katılmıştır. Kutlamalara Edirne Ortaokulu ve Lisesi'nin öğrencileri ile Halkevi mensupları, iki otobüs ve iki otomobilden oluşan bir kafil ile katılmışlardır. Edirne'den gelen misafirler Lalapaşa ve civar köylerden gelen bir kalabalık tarafından karşılanmışlardır. Bu kalabalığın içinde öğrenciler ve askerler de bulunmaktadır. Halkevi'nin köycülük Şubesi tarafından düzenlenen etkinlik sırasında konuşmalar yapılmış, şiirler okunmuş ve müsabakalar yapılmıştır. Ayrıca Edirne'deki hastaneden köye götürülen dahiliye uzmanı buradaki hastaları muayene etmiş ve tedavileri ile ilgilenmiştir. (BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 15)

Köycülük Şubesinin tertiplelediği köy gezileri ile Edirne Halkevi kimi bayram etkinliklerini köylere taşıma imkânı bulmuştur. Bu noktada Bahar ve Gençlik Bayramı kutlamaları da önemli ve ayrıntılı bir örnektir. Konu ile ilgili olarak Edirne Halkevi tarafından hazırlanmış bir belgede şu ifadeler kullanılmıştır; “Gençliğin kıymetini, vazife ve mes’uliyetini, delikanlılık şiarının moral meziyetlerini, içtimai mahiyetini telkin etmek, içki, kumar gibi karakter düşmanı itiyatlarla mücadele şuurunu uyandırmak, tembelliğin milli ve ahlaki bünyemizde açtığı yaraları deşerek her gencin bir iş ve meharet edinmesinin faziletini takdir ettirmektir. Bu suretle boş vakitlerini faydalı meşguliyetlerle geçirmenin imkanlarını göstermek, milli oyunlarımızın yaşaması için sevgi ve inanç yaratarak bu davayı mefkureleştirmektir. Tabiatın baharı ile insanlığın baharı demek olan delikanlılık çağı arasındaki benzerliği ele alarak mevsimi geçmeden ondan faydalanılması lazım geldiğini, çalışan her insanın eğlenmek hakkı olduğunu, bunun için de her köyün kendine mahsus an’aneleştirilmiş bir bahar eğlence günü ihdas etmesinin hayırlı neticelerini telkin ederek bu ihtiyacı hissettirmektir.” (BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 21)

1940 tarihli Bahar ve Gençlik Bayramı programına göre, Bayram etkinlikleri Edirne Valisi Ferit Nomer, CHP il başkanı Ferit Çardaklı ve Edirne Halkevi tarafından idare edilmiştir. Etkinlikler sırasında Lalapaşa Köyü'nün tüm çocukları ve 14-25 yaş arasında bulunan delikanlıları tören sahasında hazır bulunmuşlardır.

Tören saat 9'da İstiklal Marşı ile başlamıştır. Doktor İsmail Hakkı; “Gençlik ve Sıhhat”, Öğretmen Nezahat Hanım ve Şaban Taşkın ve Kız Öğretmen Okulu'nun öğretmenleri tarafından ise bahar, köycülük ve gençlik konularında konuşmalar yapılmıştır.

Köyün 14-22 yaş arasındaki delikanlıları üzerlerinde “*mayo gibi paçaları kıvrılmış iç donu*” ile “*yalın ayak, baş açık*” vaziyette ve tek sıra halinde bir geçit töreni yapmışlardır.

Kutlamalar sırasında yapılan yarışmalar ise şunlardır;

- 1- (2-7) yaş arasında gürbüz çocuk müsabakası
- 2- (15-20) yaş arasında köyün yakışıklı delikanlısını seçmek.
- 3- (8-13) yaş arasında köyün en güzel kızını seçmek.
- 4- Nişancılık müsabakası

Öğrenciler şarkı, marş ve milli oyunları sergiledikten sonra ise “köye en çok hizmet etmiş kişi” ile “köyün en çok çocuklu annesi” ve “köyün en çok asker yetiştirmiş ailesi” seçilmiş ve bunların şerefine törenler düzenlenmiştir. Ayrıca Gençler arasında beş yüz metrelik, köyün ihtiyarları arasında ise yüz metrelik koşu yarışı, çuval, yumurta koşusu ve halat çekme müsabakası, At ve Eşek koşusu, köyün en güzel seslisinin seçilmesi, güzel hikâye ve kahramanlık menkıbesi yarışması gibi etkinlikler de düzenlenmiştir. (BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 18)

Bayram kutlamaları; Nahiye Müdürü, Muhtar, Ocak ve Halkodası başkanları ve Başöğretmenin dâhil olduğu bir heyet tarafından yönetilmiştir. Her müsabaka için ilk üçe girenlere ödülleri verilmiştir. Bununla birlikte mizahi bir amaçla, eşek müsabakasında birinci gelen kişi sonuncu olarak ilan edilmiştir. (BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 24-26).

28 Mayıs 1940'ta ise Edirne Halkevi o yılki büyük köy gezilerinden üçüncüsünü gerçekleştirmiştir. Trakya Parti Müfettişi Ragıp Akça ile CHP, Belediye ve Halkevi başkanlarının yanı sıra halkevinin idare Şubeleri ve kız muallim mektebi öğrencileri geziye katılmışlardır. Çok çocuklu ve en çok asker yetiştirmiş ailelere mükâfat olarak İsmet İnönü'nün çerçevesi fotoğrafı, Türk bayrağı ve pulluk hediye edilmiştir (Cumhuriyet 29 Mayıs 1940)

1941 yılında yapılan köy gezileri ile ilgili basına yansıyan bir habere göre ise, Edirne Halkevi mensupları, Nisan ayında Hasköy, Arpaç ve Süloğlu köylerine bir gezi düzenlemişlerdir. Saat 9.00'da Edirne'den ayrılan kabile önce Hasköy'e ardından da Arpaç ve Süloğlu'na geçmiştir. Halkevi mensuplarını Hasköy'de teftiş için bulunan General Kazım Dirik karşılamış ve kabileye Orduevinde öğle yemeği ikram etmiştir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1941).

Köycülük Şubesi 1943 yılı içinde de yoğun bir çalışma programı takip etmiş ve her hafta köy gezileri düzenleyerek Edirne Halkevi'nin köylerdeki etkinliğini artırmıştır. Bu

gezilere Halkevi mensubu doktorlar da iştirak etmiş ve köylülerin sağlık sorunları ile ilgilenmişlerdir (Tanin, 22 Kasım 1943).

Edirne Halkevi köylerin yanı sıra komşu illere de geziler düzenlemiştir. Nitekim 30 Haziran 1944 tarihinde Tekirdağ'a iki gün süren bir gezi düzenlenmiştir. Kafile başkanlığını Halkevi reisi Dr. Sezai Konukgil yapmış olup geziye toplam 54 kişi katılmıştır. Kafile, Tekirdağlılar tarafından Muratlı'da karşılanmış ardından şehirdeki otellere yerleştirilmiştir. Gece saatlerinde ise Edirneliler şerefine bir Balo düzenlenmiştir. (Ulus, 7 Temmuz 1944).

Köycülük Şubesi 1945 yılının Ağustos ayında bir başka gezi etkinliğini Edebiyat ve Müzik Şubeleri ile birlikte gerçekleştirmiştir. 25 kişilik bir kafile Babaeski'ye giderek burada bir "gardenparty" vermişler ve bir sonraki gün Lüleburgaz yolu üzerinden Keşirtepe'ye geçerek buradaki Köy Enstitüsü'nü ziyaret etmişlerdir. (Tanin, 18 Ağustos 1945).

16 Ekim 1945 tarihinde ise Halkevi Köycülük Şubesi Musabeyli köyüne bir gezi düzenlemiştir. Geziye ayrıca Halkevinin; Gösterit ve Ar Şubeleri de katılmışlardır. Gezide öğlede önce köylüler ile tarım, ilköğretim ve kalkınma meseleleri ile ilgili sohbetler yapılmıştır. Öğleden sonra ise Ar Şubesi tarafından halk türküleri icra edilmiş, mahallî ve millî şarkılar okunmuş ve oyunlar oynanmıştır. Saat 15.00'da Halkevi Gösterit Şubesi tarafından "Şikago Çiftçisi" isimli piyes sergilenmiştir. Musabeyli Köyü sakinlerinin ilgi ile izlediği etkinlikler akşam saatlerinde sona ermiştir (Akşam, 17 Ekim 1945). Edirne Halkevi 1946 yılında da köy gezilerine devam etmiştir. Halkevi heyeti Nisan ayında Kuleli köyüne giderek burada temsil ve gösterilerde bulunmuştur (Tanin, 18 Nisan 1946).

Köycülük Şubesi, Halkevinin Temsil ve Spor Şubeleri ile birlikte 25 Ağustos 1946'da Süloğlu Köyü'nde bir etkinlik daha gerçekleştirmiştir. Halkevi mensupları burada "Sıtma" ve "Kanun Adamı" isimli piyesleri sahnelemişlerdi. Piyeslerin ardından da Köy havuzunda gençlerin katıldığı bir yüzme müsabakası düzenlenmiştir. (Ulus, 30 Ağustos 1946).

2.2.9- Müze ve Tarih Şubesi

Tarih ve Müze Şubesi, Halkevlerinin kendi muhitlerinde tarihi ve kültürel değerleri korumaları ve geliştirmeleri maksadı ile kurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda; tarihî eser kalıntıları tespit ve muhafaza edilmiş, milli tarih şuurunu artıran yayınlar yapılmış, halk arasında bilinen türküler, masallar, adetler araştırılmış ve yaygınlaştırılmıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942; s.16).

Edirne Halkevi'nin Müze ve Sergi Şubesi de şehirde bulunan mezar taşları ve tarihî eserler ile ilgili önemli tetkik çalışmalarında bulunmuştur. Resmi yayınlar ile basın yayın kaynaklarına yansıyan haberler incelenmiş ve bunlar yıllara göre sıralanmıştır. Buna göre; Müze ve Sergi Şubesi 1934 yılında mezarlıklarda bulunan eski mezar taşlarını inceleyerek bunların tarihi eser kıymetine sahip olanlarını tespit etmiştir. Ayrıca "Edirne Yöresi Eski Eser Sevenler" Kurumuna yardımlarda bulunmuş ve eski eserlerin onarılması için çalışmalar yapmıştır. (Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, 1935; s.50).

1935 yılında da Müze ve Sergi Şubesi benzer faaliyetlere devam etmiştir. Bu Şube marifetiyle bulunan tarihî eserler müzeye teslim edilmiştir. Ayrıca tarihi eserlerin envanteri çıkarılarak bir albüm oluşturulmuştur (1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, 1936; s.47). 1943 yılında ise Müze Şubesi, Dil ve Edebiyat Şubesi ve Köycülük Şubesi iş birliği halinde çalışmış ve tarihi eser incelemelerine devam etmiştir (Tanin, 22 Kasım 1943).

2.3. Teftiş Raporları Bağlamında Edirne Halkevi ve Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

CHP Genel Sekreterliği tarafından görevlendirilen müfettişler, yılda iki kez olmak üzere görevlendirildikleri muhitlerde teftişler gerçekleştirirlerdi. Bu teftişler ile ilgili vilayetin genel durumu, vilayetin merkezinde ve kazalarında bulunan CHP teşkilatları, Halkevleri ve diğer kurumların genel durumları değerlendirilirdi. Bu kapsamda hazırlanan raporlarda yer alan bilgiler, her kurum için ayrıntılı bir şekilde hazırlanan “*ibrâ tutanakları*” anlamına da gelirdi. İlgili kuruma tahsis edilen ödenekler ve bu ödeneklerin ilgili kalemlerde amacına uygun bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı, yapılan satın almaların uygunluğu denetlendiği gibi ilgili kurullarda görev yapanların kişilikleri, görev ve sorumluluk anlayışları, başarıları ve varsa görev başında karşılaştıkları güçlüklerle ilgi sorgulamalar da yapılırdı.

CHP milletvekili olan parti müfettişlerince yapılan teftişler ve hazırladıkları raporlar; araştırmacılar için Halkevleri ve bunların faaliyetleri bakımından önemli bir bakış açısı da kazandırmaktadır. Zira gerçekleştirilen etkinlikler, Halkevi idarecilerince CHP Genel Sekreterliğine gönderilen faaliyet raporlarında çoğu kez olduğundan farklı bir şekilde aktarılabilirdi gibi yerel basında da abartılı bir şekilde yer alabilmekte idi. Bu noktada parti müfettişleri ve teftiş raporları çoğu kez “üçüncü göz” olarak, ilgili kurumlara ait objektif kriterlere göre bir araya getirilen bilgiler sağlamaktadır.

Edirne Halkevi'nin genel durumu ve gerçekleştirdiği faaliyetleri daha iyi anlamamız konusunda, söz konusu müfettişlik raporları oldukça önemlidir. Bu noktada karşımıza çıkan ilk rapor ise 1937 yılına aittir.

Edirne Halkevi'nin, şubeler düzeyindeki faaliyetlerinin teftişi için 1937 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından Hamdi Ongun görevlendirilmiştir. Ongun tarafından hazırlanan teftiş raporunda, Parti yönetim kurulu ile ildeki Hükümet erkânının Halkevi çalışmalarına ilgisiz olduğu belirtilmiştir. Raporda Halkevi'nin aldığı malî yardımın da azlığına işaret edilmiş; Özel İdare Kurulu ve Belediye Bütçesinden Halkevi için ayrılan yardım miktarı toplam 12900 TL iken Halkevine sadece 1400 TL tutarında bir ödeme yapıldığına işaret edilmiştir.

Raporda Halkevi idaresinin kayıtsızlığına da vurgu yapılarak bu durumun “*Edirne’de bulunan münevver kimselerin Halkevine karşı ilgisiz kalmalarına*” neden olduğu belirtilmiştir. 1937 yılı Şubat-Temmuz ayları arasında Halkevi idare heyeti toplantısının çoğunluk sağlanarak sadece bir kez yapılabildiği olması bu tespitin delili olarak sunulmuştur. Raporda, Halkevi binasının fiziki olarak oldukça yeterli olduğu fakat bu şartlardan layıkıyla istifade edilmediği de vurgulanmıştır. Bu konuda ise Halkevi mensuplarının, binalarının

merkezi bir konuma sahip bulunmayışını gerekçe olarak gösterdikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte Edirne Halkevi'nde faaliyet gösteren şubelerin, muhitin ihtiyaçlarına uygun bulunduğu belirtilen raporda özellikle Müze ve Sergi Şubesinin eski eserler ve bu çerçevede mezar taşları ile ilgili yapmış olduğu araştırmaların takdir edildiği görülmektedir (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 56).

CHP Genel sekreterliği, 1937 yılı Teftiş raporlarını inceledikten sonra Edirne Valiliğine bir yazı göndererek Halkevi faaliyetlerinin zayıf kalmasını eleştirmiş bu durumun nedenlerini sorgulamıştır. Yazıda, Halkevinin yönetim toplantılarının düzenli yapılması ve etkinliklerinin artırılması hususunda Valilik makamının daha ilgili olması da istenmiştir (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 53).

CHP Müfettişlerinden Ragıp Akça'nın 13 Mart 1940'ta Edirne Halkevi ile ilgili olarak CHP Genel sekreterliğine gönderdiği teftiş raporunda da benzer bir durum söz konusudur. Raporunda Edirne Halkevi'nin yeteri kadar verimli çalışmadığı ve bu hususta Halkevi idaresinin üzerine düşeni yerine getirmediği ifade edilmiştir. Akça, Edirne Halkevinin mevcut durumunu izah ederken Halkevinde Dil ve Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İctimai Yardım, Kurslar, Kitapsaray, Köycülük ve Müze şubelerinin bulunduğunu söylemiştir. Rapora göre Edirne Halkevinin o yılki mevcut üye sayısı ise 449 olup bu mevcudun 245'i memur, 144'ü öğretmendir. Raporunda, geri kalan üyelerin tamamının ise halktan oldukları belirtilmiştir. Akça, Halkevi Başkanı ve Halkevi'nin genel durumu için de şu tespitlerde bulunmuştur: *“Halkevi reisi avukat Fevzi'dir. Kendisi aynı zamanda belediye azasıdır. Dürüst ve her suretle şayanı itimat olan bu arkadaş muhitçe sevilmiş ve tanınmış bir şahsiyet ise de başarılı ve girgin olmaması bakımından kendinden arzudan fazla iş beklenemez. Ancak vilayet idare heyetinden ve alakalı şahsiyetlerden asla yardım ve müzaheret görmemesi kendisini bütün zorluklara düşürmüş olduğunu da göz önünde bulundurmak zaruri görülmüştür. Vilayet İdare heyeti evin çalışmasına ve kendisini yaşatacak ve ilerlemesi için lazım gelen gelirin temininde alaka gösterememiştir.”*

Akça, Halkevine ayrılan yardım miktarını ise yetersiz bulmuştur. Buna göre; 1938 yılında Halkevine ayrılan tahsisat 1765 lira 70 kuruş olup bunun sadece 110 lirasının ödenmiş ve paranın 761 lirası ile temizlik ve müzik aletleri alınmıştır. 1939 yılında ise Edirne Halkevine sadece 267 lira 9 kuruş gönderilmiştir. 1940 yılında Edirne'ye gönderilen 1500 liralık ödeneğin tamamına yakını ise Edirne'nin ilçe ve köylerinde bulunan halkevi ve halkodalarına dağıtılmıştır. Söz konusu ekonomik şartlar karşısında Edirne Halkevi'nden fazla bir iş beklemenin doğru olmayacağını altını çizen Akça, teftiş raporunun sonuç kısmında ise Halkevi şubelerinin idare heyetlerinin feshedilip seçim yolu ile yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Rapordan da anlaşılacağı üzere Ragıp Akça, Edirne Halkevinin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkların farkında olmakla birlikte, bu şartlar karşısında yılgınlık gösteren CHP İl yönetimi ile Halkevi üye ve idarecilerini de eleştirmiştir. (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 62).

CHP Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer, Ragıp Akça'nın teftiş raporuna cevaben gönderdiği yazıda Edirne Halkevi'nin durumundan memnun olmadığını ifade etmiş ve

Halkevinin; “ismi var cismi yok” bir halde olduğunu söylemiştir. Tüzer, “*Gerek raporunuzda gerekse Evin altı aylık raporunda 449 azaları olduğu görüldü. Bunların ekseriyeti münevver kimselerdir. İş görmeleri, bir hareket yapmaları icap eder. Demek ki ilgilenmiyorlar. Ve yahut bir imkân ve zemin bulamıyorlar... Evin birinci altı aylık raporunda senelik bütçenin 750 lira olduğu ve bu dahi tamamen ödenmeyerek altı ay içinde yalnız 217 lira verildiği bildiriliyor. Bittabi bu parayla işlerin yürütüleceği ve bizim istediğimiz şekle gireceği düşünülemez*” diyerek Edirne gibi bir serhat şehrinde Halkevinin çok faal ve hareketli olmasının gerekliliğine vurgu yaparak bir an önce “*Edirne Halkevini kurtarmak ve vazifesine iade etmek lazımdır*” demiştir (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 79).

Ahmet Fikri Tüzmen, CHP Edirne İdare Heyetine de konu ile ilgili bir yazı göndererek Edirne Halkevi'nin faaliyetlerinin yetersiz olduğuna dikkat çekmiş, Edirne'nin ilçe ve köylerinde halkevi ve halkodalarının Edirne Halkevi'nin sahip olduğu imkânlara sahip olmadıkları halde daha faal olduklarını söylemiştir. (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 81). Tüzmen Edirne Halkevi'ne gönderdiği yazıda ise şunları söylemiştir; “*Birinci altı aylık raporunuzu tetkik ettim. Evinizin bu günkü hali içimizde bir ukdedir. Edirne gibi tarihi, coğrafi, milli ve kültürel ehemmiyete malik büyük bir vilayetimizde ideal değil normal ve vasat bir Halkevi varlığı bile bugün ki durumunuzdan çok daha ileri olmak lazım gelir. Edirne Halkevini muhite layık, muhitin hareket ve fikir ihtiyacına cevap verecek bir hale getirmek lazımdır... Ümitvar olduğum Evinizi bu şekilde atıl denilebilecek bir hale getiren maddi ve manevi sebepler bilhassa bilmek istediğim noktalar. Mesela Halkevinizde bazı Üniversite profesörlerine verdirtmek istediğiniz konferansların mevzularını tayin etmeniz hakkındaki yazımıza birçok da tenkitlere rağmen cevap vermediniz. Bu kadar güzel bir hareketi tehliküle kabul etmeniz lazım gelirken müstağni kalmanız, cevap vermeye lüzum görmemeniz bizi üzmüş ve hatta hayrete düşürmüştür. Buna hiçbir maddi sebep bulmaya imkân yoktur.*” (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 82).

Edirne Halkevi'nin 1942 yılına ait teftiş raporunda ise daha önceki raporlarda yer alan eksik ve yanlış yapılanmaya yönelik eleştirilerden farklı olarak, Halkevi ve mensuplarından övgü ile bahsedilmiştir Rapora göre; Parti idare heyeti ile Hükümetin amir ve memurları Halkevine karşı samimi bir alaka göstermekteydiler. Halkevi bütçesi faaliyetler için yeterli idi. Halkevi şubeleri ise muhitinin ihtiyaçlarına uygun çalışmalar gerçekleştirmişti. Bununla birlikte Halkevi faaliyetleri bir durgunluk dönemine girmişti. Raporda bu durgunluk döneminin sebepleri ise şu cümleler ile izah edilmiştir;“... Umumi vaziyetin yurdumuzda yaptığı aksülameller, Hükümetçe alınan tedbirler neticesi Edirne'de bulunan yatılı okulların tamamen nakil ve diğer kültür teşekküllerinin imtihanları tecil ile öğretmenlerin Edirne'den ayrılması kollarımızda bariz boşluklar vücuda getirmiş bulunmaktadır. Nitekim spor, güzel sanatlar, köycülük kolları reisleri ve faal azaları ile içtimai yardım reisi ve temsil ve kurslar kolu faal azaları okullarının nakilleri dolayısıyla vazifelerinden ayrılmış bulunuyor. BU yüzden bu kolların faaliyeti halen durmuş, eldeki programların tatbikine de imkân elde edilememektedir. Halen Kitapsaray memurunun Edirne'den nakli dolayısıyla vazifesinden ayrılması ve halkevi kâtabinin askere çağırılması da ikinci bir boşluk tevhit etmekte olduğundan bu gayri müsait şartla altında faaliyet gösterilmesine imkân bulunamadığından

bizzarur müsait zamanların elde edilmesine intizar edilmesi pek tabi bulunmuştur. ” (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 24-25)

1945 yılında Edirne Halkevi'ni teftiş için şehre gelen Behçet Kemal Çağlar da CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği raporunda diğer müfettişlerden farklı olarak II. Dünya Savaşı'nın Edirne'de neden olduğu olumsuz şartları gözeterek bir değerlendirme yapmıştır. Çağlar, raporunda fiilî olarak katılmadığımız büyük savaşın bu yıllarda Edirne'de yol açtığı türlü sıkıntıları da betimleyen ilginç tespitlerde bulunmuştur. Çağlar'ın tespitlerine göre de Edirne Halkevi, 1941 yılından itibaren bir durgunluk dönemine girmiştir. Bu durgunluğun en önemli nedeni ise Edirne'de alınan askeri tedbirlerdir. Nitekim Edirne'nin nüfusu 1935 yılı nüfus sayımına göre 30 bin iken Trakya'da uygulanan seferberlik ve nakiller nedeniyle süreç içinde 20 bine kadar düşmüştür. Çağlar Raporunda “*Edirne'yi çöküyor ve bocalıyor gördüm... Hemen her gün bir ev daha yıkılıyor. Belediye, zavallı bir ihtiyarın Başkan vekilliğinde bir yapıcı kurum değil, bir formalite müessesesi gibi sallanıyor. Edirne'ye tuttuğunu koparır, Merkezle her zaman netice alacak temaslar yapmağa kâdir, enerjik bir Belediye Başkanı hemen lazım. Ve bilhassa evler için yıkılma kararını verecek daha yetkili daha müşkül- pesent bir heyet de şart. Devletin 1941'den beri (Erkek Öğretmen Okulu, Kız Öğretmen Okulu, Jandarma Okulu, yeni Ceza Evi gibi) kurumlarını alıp götürmesi; hatta insanları bırakıp istasyonun aygırlarını geri çekmesi, yıllardır kurumuş derelerin bir- iki gözlü köprücüklerine bile dinamit koyması ve etrafını kendinden daha düzgün yollarda bile barikatlar sıralaması, Edirne halkını ürkütmüş bulunuyor. Bu kurumlar Edirne'ye iade edilmedikçe, bu sıkı tedbirlerden lüzumsuzları kaldırmadıkça Edirne halkının maneviyatını, Parti ve halkevi çalışmalarıyla tam ıslaha imkân yoktur kanaatindeyim...*” diyerek Edirne'nin o günlerdeki idarî, sosyal, siyasî ve ekonomik şartlarını gözler önüne sermiştir. Çağlar ayrıca Edirne'nin normal hayata dönebilmesi için bazı önerilerde bulunmuş, yasakların kademeli olarak kaldırılmasını ve Devlet eliyle bir imar hareketinin başlatılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Çağlar, Halkevi özelindeki düşüncelerini ise Raporunda ayrıntılı bir şekilde belirtmiş; Halkevinin, binasının eskimiş olması ve muhit olarak da sapa bir yerde kalıyor olmasından dolayı şehir merkezinde bulunan Şehir Kulübü'ne taşınmasını teklif etmiştir. Çağlar raporunda Halkevi Başkanı Cemal Gökçe'nin davranış ve yaklaşımları konusunda ise şunları söylemiştir; “... Halkevinde çoğu öğretmen arkadaşlarına hala okulda imiş gibi emir verir tarzda konuşur fakat çalışmalara engel olmayacak ve Merkezden tavsiye edilen pratik programları hulusla gerçekleştirmeğe çalışacak bir elemandır.” Ayrıca Çağlar, Halkevi bütçesinin yetersiz olduğunu ve artırılması gerektiğini ise şu sözlerle bildirmiştir; “...Merkezden Edirne gibi hem fakir olduğu belli hem de faal olması birinci derecede lazım bir yer için her yıl 3500 lira kadar bir para ayrılması ve bunun sonradan hamiyeten verilmiş olarak değil bütçe tanzimi sırasında baştan gönderilmiş bulunması zaruridir.”

Çağlar, Edirne Halkevi'nde verilen konferansları değerlendirirken, seçilen konuların vatandaşların bilgi düzeyine ve ilgilerine uygun olmadığını da ifade etmiştir. Çağlar meseleye sadece Edirne Halkevi özelinden bakmayarak Halkevleri genelinde etkili olan yaklaşımı eleştirmiş ve bu konuda şunları söylemiştir; “*Adana'da pamuk işçilerinin şehir sokaklarını*

doldurduğu günlerde Kant hakkında konferans verildiğini, Antep'te 19 uncu asırda Avrupa'da ziraat diye konuşma yapıldığını biliyorum. Konuşmaların Halkevine, halk seviyesine, halk alakasına göre nasıl hazırlanması gerektiği Halkevlerine bir sarıh tamimle yeniden hatırlatılmalıdır. Halk, hatip dinlemekten değil, Halkevinde konuşmayı inhisar altına almı hatip taslağı dinlemekten bıkmıştır...” (BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 7-13)

1945 yılından sonra Edirne Halkevi için hazırlanmış herhangi bir müfettiş raporuna rastlanmamıştır. Edirne Halkevi'nin genel durumu ve gerçekleştirdiği faaliyetleri daha iyi anlamamız konusunda, Halkevi ile ilgili hazırlanmış müfettişlik raporları oldukça önemlidir. Müfettiş raporları incelendiğinde genel olarak Edirne Halkevinin faaliyetlerinin yetersiz bulunduğu ve bu hususta şehirdeki mülki amirler ile Halkevi idarecilerinin eleştirildiği görülmektedir. Yine söz konusu raporlar ışığında yapılabilecek bir başka tespit ise, II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu olumsuz şartların Edirne Halkevi'nin faaliyetlerini de etkilediği yönündedir. Zira Edirne, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı esnasında aldığı tedbirlerin en yoğun hissedildiği şehirlerimizden biridir. Trakya Ordu Müfettişliğinin bu şehirde bulunması Edirne'yi askeri bir merkez haline de getirmiştir. Bununla birlikte savaş tedbirleri Edirne'nin yıllar içinde küçülmesine, maddi ve manevi anlamda zarar görmesine neden olmuştur. Bu durum özellikle 1940 yılından itibaren Halkevi ile ilgili hazırlanmış raporlarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

2.4. Halkevlerinin Kapatılması ve Edirne Halkevi'nin Durumu

II. Dünya Savaşı sonrasında esmeye başlayan demokrasi rüzgârları, Türk siyasi hayatında da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 1945 yılında çok partili siyasi hayatın başlaması ile birlikte çok sayıda yeni siyasi parti sahneye çıkmıştır. Demokrat Parti'nin kuruluşu CHP içinde bir bölünmeye neden olduğu gibi kısa süre içinde bu bölünme CHP için bir güç kaybını da beraberinde getirmiştir.

CHP, 1946 seçimlerinde iktidarını korumayı başarmış olsa da Demokrat Parti muazzam bir halk desteğine sahip olduğunu ispat etmiştir. Bu durum CHP'nin bir kültür kurumu olan Halkevlerini de olumsuz etkilemiştir. Zira çok partili siyasi hayatın başlaması ile partiler arası kutuplaşmalar ortaya çıkmış ve CHP'li olmayan vatandaşlar Halkevlerinin faaliyetlerinden uzak durmaya başlamışlardır. Bu durum karşısında Halkevlerinin partiler üstü bir konuma getirilmesi arzu edilmiş hatta 1947 ve 1950 yılında gerçekleştirilen Kurultaylarda bu konu tartışılmıştır. Ancak bu düşüncüyü hayata geçirmek mümkün olmadığı gibi partiler arası kutuplaşmalar arttıkça Halkevleri farklı parti mensuplarına kapılarını kapatmıştır. Böylece devletin imkânları ile toplum yararına faaliyet gösteren bir kurum, siyasi kavgalar nedeniyle siyaset üstü bir yapıya dönüştürülemediği görülmüştür.

Demokrat Parti'nin 1950 seçimleri ile iktidara gelmesi Halkevlerinin kaderini tayin eden gelişme olmuştur. Demokrat Parti, Halkevlerinin devletin imkânlarını kullanmasına karşın CHP'ye bağlı olmasını henüz muhalefette olduğu yıllarda eleştirmeye başlamıştır. İktidara geldikten sonra da bu eleştirilerini sürdürmüş ve Halkevlerini CHP'den ayırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. DP bu hamleleri ile Halkevlerini kendi güdümüne almak istemekle de suçlanmıştır. Söz konusu siyasi çekişmeler karşısında Halkevleri ciddi şekilde

yıpranmış, özellikle ekonomik yardımların kesilmesi ile Halkevlerinin faaliyetleri durma noktasına gelmiştir.

Halkevlerinin durumu konusunda CHP ile uzlaşmayan DP'nin konu ile ilgili son hamlesi ise bu kurumu kapatmak olmuştur. 8 Ağustos 1951'de Demokrat Parti Grup Başkan vekili Refik Şevket İnce ve yedi milletvekili bir kanun teklifi hazırlayarak TBMM'ye sunmuşlardır. TBMM'de yapılan oylamada Halkevlerinin kapatılması onaylanmıştır. Kanun 11 Ağustos 1951'de Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve ülke genelinde faaliyet gösteren Halkevlerinin tasfiye süreci başlamıştır. Edirne Halkevi de 11 Ağustos 1951 tarihinde kapatılmış ve taşınmazları hazineye aktarılmıştır.

3. Sonuç

Halkevleri, Türk inkılabının vatandaşlara anlatılması ve memleket genelinde özümsebilmesi maksadıyla faaliyete geçmiş kültür kurumları idi. 1932 ile 1951 yılları arasında tüm şehir merkezlerinin yanında ilçe merkezlerinde de teşkilatlanmış olan Halkevleri, kasaba ve köylerde de Halkodaları açmak suretiyle faaliyetlerini sürdürmüştür.

Halkevleri Türk inkılabını halka ulaştırırken propaganda merkezleri olmak yerine eğitim kurumları olarak faaliyet göstermişlerdir. Okuma yazma kursları ve meslek kursları bu yönde önemli örneklerdir. Halkevleri bünyesinde gerçekleştirilen spor, sanat ve çeşitli kültürel etkinlikler ile hem daha önce bu etkinlikleri hiç tanımamış vatandaşların bilgisini artırmak hem de bu faaliyetler marifetiyle Halkevlerinin vatandaşlar için bir toplanma yeri olması amaçlanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Cumhuriyet idaresinin arzu ettiği milli kimliğin inşası için en önemli kurum Halkevleri olmuştur.

Halkevlerine yüklenen bu misyonun tam manası ile gerçekleştirilip gerçekleştirmediği ise tartışmalı olup farklı bir çalışmanın konusudur. Ancak Edirne Halkevi'nin faaliyetleri ve bu faaliyetler ışığında hazırlanmış olan teftiş raporları incelendiğinde, Halkevleri fikrinin farklı muhitlerde farklı sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle yerel yöneticilerin Halkevlerinin faaliyetlerini doğrudan etkilediği bir vakıadır. Nitekim Edirne Halkevi ile ilgili hazırlanan teftiş raporlarında, Halkevi'nin durumu değerlendirilirken idarecilerin yetersizlikleri sık sık vurgulanmıştır. Bununla birlikte halkın Halkevi faaliyetlerine gösterdiği alaka da bu konuda önemli bir etkidir. Her Halkevinde konferans, konser, sinema gösterimi ve kurs etkinlikleri düzenlenmiş olsa da, halk bu etkinliklere kendi gündelik sorunlarına hitap ettiği ölçüde katılım sağlamıştır. Bu konuda, teftiş raporlarını verdiğimiz bölümde yer alan bir pasajı tekrar etmek faydalı olacaktır. Söz konusu raporda Halkevlerinde gerçekleştirilen faaliyetlerin vatandaşların sorunlarına hitap etmediğini ifade etmek için şu cümleler kullanılmıştır; *“Adana'da pamuk işçilerinin şehir sokaklarını doldurduğu günlerde Kant hakkında konferans verildiğini, Antep'te 19 uncu asırda Avrupa'da ziraat diye konuşma yapıldığını biliyorum. Konuşmaların Halkevine, halk seviyesine, halk alakasına göre nasıl hazırlanması gerektiği Halkevlerine bir sarih tamimle yeniden hatırlatılmalıdır. Halk, hatip dinlemekten değil, Halkevinde konuşmayı inhisar altına almış hatip taslağı dinlemekten bıkmıştır...”* Nitekim tüm Halkevlerinde olduğu gibi Edirne Halkevi'nde de benzer bir manzara söz konusudur. Bununla birlikte, dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda,

vatandaşların çağdaş bilgiye ve sanat eserlerine ulaşması konusunda Halkevleri önemli bir işleve sahiptir. Bu yönü ile Halkevlerinin gerekli ve faydalı kurumlar olduklarını, Edirne Halkevi'nin de kendi muhitinde önemli bir kültür merkezi olarak çalıştığını söylemek bir zarurettir.

Edirne Halkevi, faaliyetleri ile CHP Genel Merkezi'nin görevlendirdiği müfettişleri tatmin etmeyi başaramamış olsa da, Spor, Köycülük ve İçtimai Yardım Şubelerinin faaliyetleri ile özellikle Trakya bölgesinde öne çıkmayı başarmıştır. Bununla birlikte müfettiş raporlarında Halkevinde yaşanan durgunluğun nedenleri izah edilirken; Halkevine gerekli olan ekonomik yardımların yapılmamış olması ve II. Dünya Savaşı sürecinde Edirne'de gündelik hayatı durma noktasına getiren tedbirler de teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır.

Halkevlerinin CHP'nin bir organı olarak çalışması Tek Parti dönemi için doğal bir durum olsa da, çok partili siyasi hayatın başlaması ile bir tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle DP'nin CHP karşısında güçlü bir siyasi rakip haline gelmesi ile birlikte Halkevlerinin siyaset üstü bir konuma getirilmesi hususunda tartışmalar yaşanmıştır. CHP bu konudaki muhalefeti yumuşatmak için Halkevlerinin durumunu kendi içinde tartışmaya açmış, ancak Halkevlerinin durumunda bir değişiklik olmamıştır. Üstelik süreç içinde Halkevleri, kapılarını farklı siyasi partilerin mensuplarına kapatarak ortaya çıkan kutuplaşmanın büyümesine de neden olmuştur. Demokrat Parti iktidara geldiğinde ise Halkevlerini CHP'nin elinden almayı denemiş, başarılı olamayınca da 11 Ağustos 1951 tarihinde bu kurumu kapatmıştır. Neticede, halk eğitiminde önemli bir rolü bulunan ve önemli kültür kurumları olan Halkevleri, siyasi kavgaların bir sonucu olarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

4.Kaynakça

4.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 56

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 7

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 53

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 62

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 79

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 81

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 82

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 24-25

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 7-13

BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 15

BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 21

BCA, 490. 1. 0.0/ 832. 285.2. Belge: 18

BCA, 975-776-3/ 490-1-0-0. Belge: 9-11

BCA, 490-1-0-0/ 109-894-1. Belge: 3-30

BCA 490-1-0-0/ 996-851-1, Belge: 26

BCA. 490-1-0-0/ 996-851-1. Belge: 37

4.2. Resmî Yayınlar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille). Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural (206). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara

CHP (1936). *1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi*, Ankara

CHP (1942). *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*. Ankara

CHP (1934). *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi*, Ulus Basımevi, Ankara

CHP(1935). *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi*, Ulus Basımevi, Ankara

4.3. Kitap ve Makaleler

“Edirne-Alpullu Maçı”, *Son Posta*, 10 Ağustos 1934

“Edirne Halkevi Açılıyor”, *Milliyet*, 11 Haziran 1932

“Edirne Halkevi Balosu”, *Son Posta*, 20 Mart 1941

“Edirne Halkevi Çalışmaları”, *Tanin*, 7 Aralık 1947

“Edirne Halkevi Çalışmaları”, *Tasviri Efkâr*, 10 Temmuz 1940

“Edirne Halkevi Dikiş- Biçki Kursunun Sergisi”, *Son Posta*, 14 Eylül 1940

“Edirne Halkevi Dokumacılık Kursu”, *Son Posta*, 25 Haziran 1940

“Edirne Halkevi Faaliyetleri”, *Edirne*, 15 Nisan 1940

“Edirne Halkevi Faaliyetleri”, *Son Posta*, 7 Nisan 1937

“Edirne Halkevi Köycülük Kolunun Köy Gezileri”, *Akşam*, 17 Ekim 1945

“Edirne Halkevi Kupası Maçları”, *Ulus*, 21 Mart 1938

- “Edirne Halkevi Orkestrası Güzel Bir Konser Verdi”, *Ulus*, 2 Haziran 1939
- “Edirne Halkevi Parlak Merasimle Küşat Edildi”, *Son Posta*, 28 Haziran 1932
- “Edirne Halkevi Spor Kolu”, *Akşam*, 6 Mart 1935
- “Edirne Halkevi Spor Müsabakaları”, *Son Posta*, 1 Aralık 1941
- “Edirne Halkevi Temsil Kolunun Faaliyeti”, *Son Posta*, 4 Ocak 1942
- “Edirne Halkevi Temsil Şubesinin Faaliyeti”, *Akşam*, 9 Haziran 1940
- “Edirne Halkevi'nin Tertip Ettiği Geziler”, *Ulus*, 7 Temmuz 1944
- “Edirne Halkevi'nin Yardımları”, *Milliyet*, 14 Aralık 1933
- “Edirne Halkevi”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1932
- “Edirne Halkevinde Toplantı”, *Milliyet*, 8 Şubat 1934
- “Edirne Halkevinin Gezileri”, *Tanin*, 18 Ağustos 1945
- “Edirne Halkevinin Köycülük Faaliyetleri”, *Ulus*, 30 Ağustos 1946
- “Edirne Halkevinin Tertip Ettiği Geziler”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1941
- “Edirne Halkevinin Yıllık Neşriyat Sergisi”, *Son Posta*, 22 Mayıs 1940
- “Edirne Şefkat Yurdu”, *Vakit*, 26 Ocak 1933
- “Edirne’de Geçid Resmi Bu Sabah Başladı”, *Akşam*, 25 Ağustos 1939
- “Edirne’de Halkevi Faaliyetleri”, *Tanin*, 22 Kasım 1943
- “Edirne’de Spor Canlandı”, *Ulus*, 29 Nisan 1935
- “Edirne’de Üniversiteliler Şerefine Çay Ziyafeti”, *Son Posta*, 26 Nisan 1943
- “Edirne’de Yapılan Sokak Koşusu”, *Haber*, 28 Şubat 1940
- “Edirne’ye Ucuz Trenler İşleyecek”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1934
- “Erkinlik ve Devrim Konferansları”, *6 OK*, Şubat 1936
- “Geçen Yıl Evimizin Muhtelif Faaliyetlerine Kısa Bir Bakış”, *Edirne*, 1 Ocak 1940
- “Halkevi Okuma Odası”, *6 OK*, 7 Aralık 1933
- “İktisadi Zafere Mutlak Erişeceğiz”, *6 OK*, 19 Aralık 1933
- “İnkılap Köyde Doğar, Köyde Büyür”, *6 OK*, 31 Kasım 1933
- “İstanbul Muhtelitinin Edirne’de Maçı”, *Vakit*, 15 Temmuz 1934

“Kırkpınar’da Bu yıl Yapılacak Yağlı Güreş”, *Ulus*, 21 Nisan 1944

“Köy Gezileri”, *Akşam*, 28 Nisan 1940

“Köy Gezileri”, *Tanin*, 18 Nisan1946

“Maksadımız”, *6 OK*, 25 Kasım1933

“Memleket Haberleri”, *Vakit*, 26 Ağustos 1933

“Programımız”, *6 OK*, 31 Mart 1934

“Raşit Rıza Heyeti”, *Vakit*, 1 Kasım 1932

“Tarihi Kırkpınar Güreşleri”, *Yeni Sabah*, 6 Mayıs 1949

“Trakya’da Ağaç Dikimi”, *Vakit*, 31 Mayıs 1940

“Türk Ordusu Her Zaman Güvenilir Bir Kuvvettir”, *Ulus*, 25 Ağustos 1939

ARIKAN, Mustafa. DENİZ, Ahmet (2004). Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı:15/ Güz. ss. 41-432.

ARIKAN, Zeki (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu Dergisi*. 6(23). ss. 261-281.

AYDIN, Mehmet Korkud (2020). Bayburt Halkevi: Teşkilat ve Faaliyetleri. *ANKARAD*. Yıl: 220 Sayı:2. ss. 355-372.

AYDIN, Mesut (2005). *Kubilay Olayı ve Türk Gençliği*. Evin Matbaası, Malatya.

AYDIN, Mesut. Aydın, Mehmet Korkud (2016). *Türk İnkılabı Tarihi*. Azim Matbaacılık. Ankara.

ÇİLLER, Yavuz (2015). Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları. *Akademik İncelemeler Dergisi*. Cilt: 10, Sayı:2. ss. 45-65

DURAK, Gökhan (2006). *Trakya Bölgesi Halkevi Faaliyetleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir

KARAL, Enver Ziya (1970). *Osmanlı Tarihi V*. TTK Yayınları. Ankara.

KODAL, Tahir (2014). Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Cilt:6 Sayı: 11. ss. 295-314

ÖZÜÇETİN, Yaşar (2010). Kırşehir Halkevi ve Faaliyetleri. *CTAD*. Cilt: 6 Sayı:11. s.s. 113-130

SENEMOĞLU, Olkan (2016). Türkiye'nin Demokrasiye Geçişte İkinci Başarısız Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF). *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(2), ss. 44-66

4.3. Süreli Yayınlar

6 OK

Akşam

Cumhuriyet

Edirne

Haber

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Son Posta

Tanin

Tasviri Efkâr

Ulus

Vakit

Yeni Sabah

5. Ekler

Ek-1.

SAYI : 6

Kuruluş tarihi : YIL : 1
25 İkinci Teşrin 1933

60K

Halkevi tarafından
Oabeş günde bir çıkarılır ülkü demeti

Öncümüz ve başbuğumuz Akıncioğlu İbrahim Bey
Ünlü mebuslarımız arasında..

MİLLİ KÜTÜPHANE
ANKARA

İmtiyaz sahibi
Akıncioğlu İbrahim
İdare yeri: Edirne Halkevi

Satış yeri :
Edirne'de meriç kitaphanesi
15 Şubat 1934

E
D
İ
R
N
E

Ek- 2

Ek- 3

Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Buhranlarına Bir Örnek Olarak 7 Eylül Kararları ve Kamuoyuna Yansımaları

Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın¹

Öz

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk devalüasyonu olan 7 Eylül Kararları, Türkiye'nin Bretton Woods Anlaşmasına katılması ve IMF'ye üye olması yolunda atılmış önemli bir adımdır. 1946 yılında ilan edilen 7 Eylül Kararları ile Türk Lirası'nın değeri yabancı para birimleri karşısında düşürülmüş, böylece ithalat ve ihracatın artacağı ve ülkede ekonomik bir refahın sağlanacağı düşünülmüştür. Ancak uygulama hayata geçirildikten sonra artan hayat pahalılığı, 7 Eylül Kararlarının amaçlarına gölge düşürmüş ve kamuoyunda ciddi tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur.

7 Eylül Kararları çerçevesinde kamuoyunda yaşanan tartışmalar, dönemin ekonomik yapısının anlaşılması için önemlidir. Bununla birlikte bu tartışmalar dönemin siyasi manzarası içinde önemli birer örnektir. Kamuoyu 7 Eylül Kararları karşısında ikiye bölünmüştür. İktidara yakın çevreler uygulamanın memleketeye refah getirdiğini savunmuş, muhalefet ise 7 Eylül Kararlarının gerekli tetkikler yapılmadan ilan edildiğini ve hayat pahalılığına sebep olduğunu iddia etmiştir. Bu iddialar özellikle Demokrat Parti tarafından CHP'ye karşı bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Nitekim 7 Eylül Kararlarının sebep olduğu pahalılık, CHP'nin iktidarını kaybetmesine sebep olan amillerden biridir

Çalışmamızın amacı, 7 Eylül Kararları ve bu kararlar çerçevesinde ortaya çıkan tartışmaları tahlil ederek dönemin ekonomik ve siyasi durumuna ışık tutmaktır. Konu ile ilgili telif ve tetkik eserlerin yanı sıra döneme ait resmi belgeler ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır..

Anahtar Kelimeler: 7 Eylül Kararları, Devalüasyon, Hayat Pahalılığı, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti

---

¹ Kırıkkale Üniversitesi, A.İ.İ.T. Bölümü. korkudaydin@hotmail.com. ORCID:0000-0003-1645-7825.

The Regulations of September 7 as an Example of the Economic Depressions of the Republican Era and Its Reflections on the Public Opinion.

Abstract

The regulations of September 7 were the first devaluation for the history of the Republic of Turkey. It was an important step towards Turkey's accession to the Bretton Woods Agreement and its membership in the IMF. With the 7 September regulations announced in 1946, the value of the Turkish Lira was decreased against foreign currency. Thus, it was thought that imports and exports in Turkey would increase and economic prosperity would be achieved. However, after the regulations were implemented, the cost of living increased. This situation led to serious discussions in the public about the regulations of September 7.

The public debates within the framework of the regulations of September 7 were important in terms of understanding the economic structure of the period. However, these discussions were important examples in the political landscape of the period. Public opinion was divided against the regulations of September 7 ; Supporters of the government argued that the implementation brought prosperity to the country, while the opposition claimed that the regulations of September 7 were announced without the necessary investigations and caused a high cost of living. These allegations were especially used by the Democratic Party as a propaganda material against the RPP. As a matter of fact, the high cost caused by the regulations of September 7 were one of the factors that caused the RPP to lose its power.

The aim of our study is to explain the economic and political situation of the period by examining the regulations of September 7 and the discussions that emerged within the framework of these regulations. In addition to copyright and research works related to the subject, archive documents, official publications and press resources of the period were used.

Keywords: The regulations of September 7, Devaluation, Cost of Living, Republican People's Party, Democrat Party

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya siyasetinde ortaya çıkan değişim, Türk siyasi hayatını da derinden etkilemişti. Türkiye'nin galip devletler safında yer alma arzusu; özellikle demokratik adımların atılmasını hızlandırmıştı. Bu durum, Mihver Devletlerinin totaliter rejimlere sahip olmasından ve savaş sonrasında Batı dünyasının başını çeken ABD'nin devlet idaresinde demokrasi kavramına yer vermesinden kaynaklanmaktaydı (Efe, 2019: 603 vd.). CHP Hükümeti bir taraftan Türkiye'de çok partili siyasi hayatın başlaması için gereken düzenlemeleri yapmış, diğer taraftan da ABD ile uyumlu olma adına liberal bir ekonomi politikası geliştirme gayretine girmişti. Söz konusu bu ekonomi politikası ile harp yıllarının Türk ekonomisine verdiği zararında tamir edilebileceği düşünülmüştür.

CHP Hükümetinin 1947 yılında ilan ettiği 7 Eylül Kararları, bu anlayış doğrultusunda ortaya çıkmış, bu kararlarla birlikte Türkiye Bretton Woods Anlaşması'na katılmak ve

IMF'ye üye olmak arzusu taşıdığı göstermişti. 7 Eylül Kararları Türkiye'nin dış politikada arzu ettiği sonuçları almasını kolaylaştırmış olsa da kararların ilanından sonra iç piyasada ortaya çıkan pahalılık kamuoyunda ciddi tartışmaları da beraberinde getirmişti (Aydemir, 2021; 78).

7 Eylül Kararları çerçevesinde yaşanan tartışmaların mahiyetini kavramak için II. Dünya Savaşı'nın Türk ekonomisinde yarattığı tahribatı ve dönemin ekonomik şartlarını gözden geçirmek gereklidir. Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmayı amaçlamış ve savaşan taraflar arasında bir denge siyaseti takip etmişti. Denge siyaseti, Türkiye'nin ihracatında zaman zaman olumlu bir tablo ortaya çıkarmış olsa da savaş şartları gereği uluslararası ticaretin kısıtlı olması sonuçta Türk ekonomisini olumsuz şekilde etkilemişti. İktidar, bir taraftan uluslararası ticari ilişkilerdeki olumsuz etkiyi azaltacak önlemler düşünürken bir taraftan da her an savaşa girecekmiş gibi ülkenin ekonomik, siyasi, askeri ve psikolojik anlamda hazırlıklı olabilmesi için sert tedbirler almak zorunda kalmıştı. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi kanuni düzenlemeler, bu dönemde alınan tedbirler için önemli örneklerdir.

Türkiye'nin savaş yıllarında aldığı ekonomik kararların başında, Refik Saydam Hükümeti tarafından hazırlanan Milli Korunma Kanunu gelmektedir. 18 Ocak 1940'da TBMM gündemine getirilen Milli Korunma Kanunu (TBMM Zabıt Cerideleri, 1940: 64), 26 Ocak 1940'da Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti (Resmî Gazete, 1940: 26 Ocak). Milli Korunma Kanunu ile Hükümet, üretim tesisleri ve araçları ile işçiler ve üreticiler üzerinde geniş yetkilere sahip olmuştu. Hükümetin Milli Korunma Kanunu'nu hazırlarken gözettiği amaç; ülkenin olası bir savaş durumunda Milli Mücadele döneminde olduğu gibi bir yoklukla karşılaşmamasıydı. Milli Korunma Kanunu, bu yönüyle akılcı bir tedbir olsa da uygulamada çok ciddi aksaklıklar yaşanması sebebiyle toplumda tepkilere yol açmıştı.

Milli Korunma Kanunu, Refik Saydam'ın Başbakanlığı döneminde, üç kez değişikliğe uğramıştı. Ancak söz konusu değişiklikler, Hükümetin yetki alanını daha da genişletmiş ve kamuoyunun tepkisini de artırmıştı. Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942 tarihinde vefat etmesi üzerine Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu da Milli Korunma Kanunu'nda bir takım değişiklikler yapmıştı. Bu değişikliklerden sonra ise şeker ve un gibi gıda ürünlerinin üretimlerinde yaşanan yetersizlikler sebebiyle ekmek, makarna ve pasta gibi çeşitli gıda ürünlerinin üretimlerine kısıtlama getirilmişti. Ekmeğin karne ile dağıtılması gibi Türk toplumunun belleğinde yer etmiş hadiseler de Milli Korunma Kanunu'nun bir sonucudur.

Ekonomik istikrar bozuldukça, Milli Korunma Kanunu'na uymayanlara verilen cezalar da sürekli artırılmıştı. Süreç içinde Hükümet, gıda ürünlerinden ihtiyaç malzemelerine hatta emlak piyasasına kadar fiyatlara müdahale eden bir mekanizma haline gelmişti. Neticede, Hükümetin bu kanunla elde ettiği denetim hakkı, serbest ticareti de ciddi şekilde yaralamıştı (Aydın, 2019: 415 vd).

Savaş döneminde Hükümetin ekonomik alandaki bir diğer önemli düzenlemesi, Varlık Vergisi'nin yürürlüğe girmesi olmuştu. Varlık Vergisi ile hedeflenen; piyasada dolaşımda olan paranın azaltılması ve böylece Türk lirasının değerinin korunması idi. Bununla birlikte

Varlık Vergisi ile savaş yıllarının en önemli ekonomik sorunlarından biri olan karaborsa ve vurgunculuğunda önüne geçilmek istenmişti. Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu, basında çıkan haber ve değerlendirmelerin ötesinde Varlık Vergisiyle ilgili düşüncelerini CHP grup toplantısında dile getirmiş ve “*Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz*” demişti (Barutçu, 1977:263).

Varlık Vergisi, 11 Kasım 1942’de TBMM tarafından onaylanmış, 12 Kasım 1942’de de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmişti(TBMM Zabıt Cerideleri, 11 Kasım 1942, 33 vd; T. C. Resmî Gazete, 12 Kasım 1942). Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Varlık Vergisi Kanunu kabul edildikten sonra TBMM’de bir konuşma yaparak, bu kanunu ortaya çıkaran şartlardan bahsetmişti. Saraçoğlu konuşmasında, harbin sebep olduğu iktisadi buhrandan bahsetmiş, tüm teşebbüslerine rağmen piyasadaki fiyat artışlarını engelleyemediklerini söylemişti. Başbakan fiyat artışlarının sebeplerini; üretimin az olması, ithalatın yeterli olmayışı, iktisadi olarak alınan yanlış tedbirler ve vurgunculukla izah etmişti. Piyasada dolaşımda olan Türk Lirasının 700 milyona ulaşmış olmasının da söz konusu durumun bir başka sebebi olduğunu ifade eden Saraçoğlu, piyasada dolaşan paranın bir kısmının vergilerle geri çekilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Saraçoğlu konuşmasında vergi kaçırانlarla ilgili olarak da şunları söylemiştir; “*Bu vergi münasebeti ile yaptığımız tetkiklerde büyük tüccârların ve hususî zümrelerin vergiden kaçmak yolunu nasıl bulmuş olduklarını görerek hayret ettik ve istikbâlde bu gibi vergi kaçakçılıklarına meydan vermemek için tedbirler araştırıyoruz*”(Akşam Gazetesi. 11 Kasım 1942; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1942)

Hükümet, Varlık Vergisini, savaş döneminde fevkalade kazanç sağlamış kimselerden toplamayı planlamıştı. Bununla birlikte söz konusu dönemde Türkiye’deki servet sahiplerinin büyük bir kısmını Gayrimüslimlerin oluşturması, Varlık Vergisi’nin bu kişiler için çıkarıldığı yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmişti. Nitekim fevkalade kazanç elde ettiği iddia edilen kimselerin kapsamlı listeleri hazırlanmış, bunlardan Müslümanların M; Gayrimüslimlerin G; Dönmelerin de D harfiyle işaretlenerek vergilendirilmeleri yoluna gidilmişti (Barutçu,1951: 47 vd). Hatta resmi ağızlardan “*Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında*” Varlık Vergisi kanununun bütün şiddetiyle uygulanacağını vurgulanması; Varlık Vergisi’nin mahiyetini açık bir şekilde ortaya koymuştu (Akar, 2006, s.90 vd.). Ayrıca Varlık Vergisini ödeyemeyen mükelleflerin bedeni yükümlülüğe tabi tutularak çalışma kamplarına gönderilmiş olmaları ise bu tartışmaları farklı bir boyuta taşımıştı.

Kamuoyunda ciddi tartışmalara sebep olan Varlık Vergisi, ekonomik olarak istenilen rahatlamayı sağlayamamış, 15 Mart 1944’te yürürlükten kaldırılmıştı. Bununla birlikte karaborsacılık ise varlığını sürdürmeye devam etmişti (Aydın, 2018; s.290 vd).

II. Dünya Savaşı yıllarında Hükümetin ekonomik açıdan önemli bir diğer tedbiri ise Toprak Mahsulleri Vergisi idi. 15 Mayıs 1943’te TBMM’ye sunulan Toprak Mahsulleri

Vergisi, 7 Haziran 1943 tarihinde yürürlüğe girmişti(T. C. Resmî Gazete, 1943: 7 Haziran). 1 Ocak 1946'ya kadar yürürlükte kalan vergi (TBMM Tutanakları, 1946: 23 Ocak, 27), Varlık Vergisinin uygulanmasında yardımcı bir işleve de sahipti.

Toprak Mahsulleri Vergisiyle Türkiye'nin aniden savaşa girmesi durumunda gerek ordunun gerekse vatandaşlarının gıda ihtiyaçlarının sorunsuz bir şekilde karşılanması hedeflenmişti. Ancak uygulamada yaşanan aksaklıklar; kanun hükümlerini uygulayan memurların iş bilmezlikleri yahut işgüzarlıkları, bu kanunun muhatabı olan çiftçi kesimini mağdur etmişti. Bu durum karşısında gerek TBMM'de gerekse kamuoyunda ciddi tartışmalar yaşanmıştı.

Toprak Mahsulleri Vergisi, yapısı itibari ile 1925'te yürürlükten kaldırılan Aşar Vergisi'ne benzetilmişti. Nitekim bu kanuni düzenlemeyle çiftçilerin ürettikleri mahsulün bir kısmını devlete vergi olarak vermelerine hükmedilmişti. Üstelik çiftçilerin ürünlerini kendi imkânları ile toplama merkezlerine ulaştırmaları gerekliydi. Bu durum çiftçiler için maddi bir külfeti de beraberinde getirmişti. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin toplanması hususunda ortaya çıkan bir diğer sorun ise, çiftçilerin teslim ettiği mahsullerin depolara vaktinde taşınmaması ve bu mahsullerin açık alanlarda çürümeye terk edilmeleriydi. Tüm bu şartlar, Hükümete yönelik toplumsal tepkinin artmasına sebep olmuştu (Aydın, 2017; s. 6 vd.).

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılında Hükümet, üretim araçları ile tüketim kalemleri üzerinde geniş bir denetleme yetkisine sahip bulunuyordu. Bu şartlar altında Türkiye'de tam manasıyla bir serbest ticaret ortamının olduğunu söylemek de mümkün değildi. Bununla birlikte daha önce yapılan kanuni düzenlemeler, Hükümetin ekonomik ve iktisadi hedeflerini gerçekleştirmesini de sağlayamamıştı. Söz konusu kanuni düzenlemeler daha çok savaş yıllarında alınmış olan zaruri tedbirlerin korunmasını sağlamıştı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası alanda ticaretin önündeki engeller kalkmıştı. Türk Hükümeti de, ülkenin dış ticarete daha etkin olmasının yollarını aramaya başlamış ve bu doğrultuda uluslararası anlaşmalara ve kuruluşlara katılmak için çeşitli adımlar atmıştı. Nitekim 1946 yılının sonlarına gelindiğinde Hükümet, ekonomik açıdan oldukça radikal bir uygulama olan 7 Eylül Kararlarını ilan etmişti.

1. 7 Eylül Kararlarının Yürürlüğe Girişi

7 Eylül Kararları, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleştirilen ilk devalüasyon uygulaması olması bakımından önemlidir. Recep Peker'in Başbakan olduğu CHP Hükümeti tarafından 7 Eylül 1946 tarihinde alınan kararlar ile Türk parasının değeri düşürülmüş; böylece üretimin ve buna bağlı olarak ihracatın artırılması, dış ticaretin sağlıklı bir hâle kavuşturulması hedeflenmişti. Hükmet bu düzenlemeyle içeride toplumsal bir sorun haline gelmiş hayat pahalılığı ve karaborsa gibi sorunları çözmeyi, dış politikada ise Türkiye'nin Bretton Woods Anlaşması'na katılmasını ve IMF (Uluslararası Para Fonu)'ye üye olmasını amaçlamıştı. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni siyasi dengelerde öne çıkması, Türkiye'nin de ABD tarafından belirlenen ekonomik ve siyasi şartları göz önünde

bulundurmasını zorunlu kılmıştı. Nitekim Türkiye, 7 Eylül Kararları ile dış ticaret açısından liberal bir anlayış benimsemek istemişti (Altınok ve Çetinkaya, 2003: 56).

7 Eylül Kararları, CHP Meclis grubunda gerçekleştirilen 7 Eylül 1946 tarihli görüşmelerin sonucunda alınmıştır. Grup toplantısı Seyhan milletvekili Hilmi Uran'ın başkanlığında gerçekleştirilmişti. Başbakan Recep Peker ile Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir yaptıkları konuşmalarla, Parti grubuna alınacak kararların nedenlerini açıklamış ve içeriklerinden bahsetmişlerdi. Buna göre 7 Eylül kararları ile uzun savaş yıllarının sebep olduğu ekonomik yıpranmayı tamir etmek için üretim ve ithalatı artırmak, bu hedefleri yerine getirirken de dünya genelindeki fiyat seviyesi etrafında ekonominin düzenlenmesi hedeflenmişti. Hedeflerin yerine getirilmesi için ise; dış ticarete sürdürüldüğü ifade edilen suni usullerden kurtulmak, serbest döviz ve serbest rekabet esasına göre işlemleri mümkün olan seviyelere çıkarmak hedefi belirlenmişti. Bu noktada Bretton Woods'un işaret ettiği esaslara uygun adımlar atarak dünya ticaretine katılabilmek arzusu da öne çıkarılmıştı. Böylece yerli üretimin TL bazında yüksek fiyatlarla ihracının kolaylaşması ve üreticinin durumunun da iyileşmesi hedeflenmişti.

CHP Meclis Grubunda ilan edilen kararlar, dönemin ulusal gazetelerinde de yer almıştır. CHP Genel Merkezi tarafından basına dağıtılmış olan metin, tüm gazetelerde değiştirilmeden yayınlanmıştı. Söz konusu haberlerde CHP grubunda ilan edilen 7 Eylül Kararlarının hedef ve kapsamı maddeler halinde şu şekilde izah edilmişti:

“1- Çeşitli mahzurları beliren bugünkü döviz primleri sistemi kaldırılarak, paramızın iç ve dış realitelere uyan paritesinin tespiti,

2- Bir taraftan lüks veya halk ihtiyaçları bakımından zaruri olmayan mallar dışında her çeşit ithalat mallarını bollaştırarak halkın yaşama şartlarına ferahlık vermek, diğer taraftanbu ayarlamaların ithalat malları fiyatları üzerindeki tesirlerini sair tedbirler arasında ithalat genişliği yoluyla karşılamak için ihracatın teşvikinden elde edilecek munzam dövizlerin gelmesi beklenmeksizin ithalata geniş nispette döviz tahsisi,

3- Maliyet unsurlarında indirmeler sağlamak suretiyle sanayi mamulleriyle orman mahsulleri fiyatlarında ve eşya nakliyat tarifelerinde mümkün görülen indirmelerin ilgili bakanlıklarca yapılması,

4- Nihayet kati olarak belirmiş olan serbest döviz esasına müstenit çok taraflı milletlararası ticaret sistemine istikrarlı ve sağlam bir para ile katılmak ve bu suretle milletlararası ticaretimizin inkişafını sağlayacak olan Bretton Woods anlaşışına, bu anlaşmanın ruhunu teşkil eden prensiplere uygun hazırlıkla ve Birleşmiş Milletler arasında yüksek itibara layık görülecek bir para sistemi ile gitmek.” (Ulus, 1946: 8 Eylül; Akşam, 1946: 8 Eylül; Vakit, 1946: 8 Eylül).

CHP Meclis grubunda ilan edilen kararların ardından ilgili devlet kurumları da konu ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirmişlerdi. Merkez Bankası tarafından ulusal gazetelere gönderilen açıklamada; *“Bankamız, Hükümet ile mutabık kalarak ve kanunumuzun 37 inci maddesinin verdiği yetkiye dayanarak muhtelif ecnebi dövizleri için yeniden alım satım*

rayiçlerini tespit etmiştir.” denilerek yeni kur politikasına açıklık getirilmişti. Söz konusu düzenlemeye göre belirlenen döviz alım ve satım fiyatları ise şu şekilde belirlenmişti (Ulus, 1946: 8 Eylül):

	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı
Dolar	280	280, 80
Sterlin	1138,4	1139,68
İsveç Kronu	77,88	78,66
İsviçre Frangı	67,20	67,87
Mısır Lirası	1157,33	1174,69

Merkez Bankasının döviz kuru düzenlemesine paralel olarak Ticaret Bakanlığı ise 7 Eylül kararları çerçevesinde alınacak tedbirleri kamuoyuna ilan etmişti. Bu tedbirler ise şunlardı;

1- Yeni döviz kurunun ihracatı artıracacağı düşüncesinden hareketle ithalat için büyük ölçüde bir döviz tahsisi kararlaştırılmıştır,

2-Bu doğrultuda serbest dövizle ithal edilecek ürünler için plafon ve kontenjan gibi miktar tahditleri kaldırılmıştır.

3- İthalatçı birliklerince gerçekleştirilen cins, vasıf ve fiyat kontrolleri kaldırılmıştır.

4- Teslim vadeleri geçmiş veya sair şartları yerine getirilememiş ancak rücu imkânı elde edilmiş olan akreditiflerin, serbest dövizli ithalat listesine dâhil diğer mallara çevrilmesine izin verilecektir.

5- İthalat talepleri, İthalat birliklerinin faaliyet gösterdikleri yerlerde bulunan bakanlık memurları aracılığı ile Ticaret Bakanlığı'na bildirilecektir.

6- İthalat konusunda siparişlerin piyasa ihtiyaçlarına göre belirlenmesi işi, ithalatçıların takdirine bırakılmıştır.

7- Söz konusu kararlar 9 Eylül 1946, Pazartesi günü itibari ile uygulanmaya başlanacaktır (Ulus, 1946: 8 Eylül; Vakit, 1946: 8 Eylül; Akşam, 1946: 8 Eylül).

7 Eylül Kararlarının kamuoyuna duyurulmasından sonra Ticaret Bakanı Atıf İnan konuyla ilgili olarak basına bir demeç vermişti. İnan, ihraç ürünlerini kur rejimi nedeniyle pahalıya satıp ithal ürünleri ise ucuza satın almanın sürdürülebilir bir yöntem olmadığını söylemiş ve Hükümetin 7 Eylül Kararları ile geleceğe doğru önemli bir adım attığını

vurgulamıştı. İnan ayrıca ithalat ve ihracat konusunda belirleyici olan iç ve dış fiyatların ayarlanmasının Hükümet nezdinde neden önemli olduğunu ise şu cümleler ile izah etmişti: “... *İç fiyat seviyemiz bire dört iken, ve mesela sadece bire iki veya üç artış ile gelen mal, iktisadi kanunların zoru ile müstahlike ...bire dörtle intikal ederken, hayatiyeti olmayan bir gümrük fiyatı mihveri etrafında ithalatımızı ilanihaye bu darlıkta mı tutalım? Yoksa iç fiyat seviyesindeki...realiteyi kavrayarak, memlekete bol ithalat sağlamak, refahlığı bollukta aramak mı doğrudur? Bu sorunun cevabını halkımızın daima doğru yolu bulan sağduyusuna ve bir de zamana bırakıyorum...*” (Ulus, 1946: 11 Eylül).

7 Eylül Kararları ile ilgili basına demeç veren bir diğer isim ise Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir idi. Keşmir, 7 Eylül Kararları ile Türk ekonomisinde bir denge oluştuğunu ve bu durumun vatandaşların geçimlerini kolaylaştırdığını iddia etmişti. Paranın değerinin ayarlanması ile ithalat için piyasanın ihtiyaç duyduğu döviz miktarının artacağını ve piyasalarda bir rahatlama olacağını da savunan Keşmir, böylece ithalat ve ihracat konusunda olası bir krize karşı tedbir alındığını söylemişti. Keşmir’e göre bu düzenleme ile Türk Lirası’nın kıymeti düşmemiş, savaş yıllarında bozulan ekonomi gereği yıpranan Türk Lirası gerçek kıymetini bulmuştu(Ulus, 1946: 14 Kasım).

Peker Hükümeti, 7 Eylül Kararları ile Türkiye’nin dış ticaret başta olmak üzere iktisadi alanda karşılaştığı sorunları çözmek istemişti. Ayrıca savaş döneminin sebep olduğu ekonomik yıpranmışlık sebebiyle toplumun CHP’ye duyduğu tepkinin de giderilmesi planlanmıştı. Türk Lirasının kıymetini düşürerek ihraç ürünlerinin satışını artırmak; böylece elde edilecek gelirlerle hem memleket genelinde bir bolluk ortamı oluşturmak hem de memurlar başta olmak üzere vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmek, Hükümetin temel hedefleri arasındaydı.

7 Eylül Kararları yürürlüğe girdikten sonra Türkiye’nin Bretton Woods ve IMF üyelikleri kabul edilmişti. Bu durum Hükümet nezdinde iyimser bir tablonun oluşmasını sağlamıştı. Fakat 21 Eylül 1946 tarihinde İngiltere’nin gerçekleştirdiği devalüasyonun sonuçları, söz konusu bu iyimser tablonun kısa süre içinde bozulmasına sebep olmuştu. Nitekim Hükümet Türk Lirasının değerini düşürmek isterken İngiltere’deki devalüasyon sebebiyle bunu başaramamış, kısa süre içinde Türk Lirası tekrar % 30 değer kazanmıştı.

Türkiye’de döviz kuruyla ilgili ortaya çıkan manzara tartışmalara sebep olsa da, CHP’li kadrolar şartların ülke ekonomisinin lehine olduğunu savunmaya devam etmişlerdi. Nitekim 21 Haziran 1947 tarihli Ulus Gazetesi’nde çıkan bir haberde, Milletlerarası Para Sandığı tarafından Türk Lirası’na 280 kuruş değer biçilmesi ile ilgili olarak; “*Bankanın aldığı bu karar Hükümetimizin yedi eylül kararlarını almakla ne kadar haklı olduğu kadar kurun tesbitinde de isabetli olduğunu göstermek bakımından da dikkate şayandır.*” denilmiş ve 7 Eylül Kararlarının uluslararası kuruluşlarca da benimsenmiş olması Hükümetin bir başarısı olarak sunulmuştu(Ulus, 1947: 21 Haziran).

2. Kamuoyunda 7 Eylül Kararları

Hükümet yetkililerinin 7 Eylül kararlarını savunan beyanlatları, kamuoyunda bir bölünmeye sebep olmuştu. İktidara yakın basın kaynakları bu kararları desteklerken, muhalif çevreler ise ortaya çıkan manzaranın Türk ekonomisine zarar verdiğini savunarak CHP'yi ve Hükümeti eleştirmişlerdi.

CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi, “*Para Meselesi Son Kararla Halledilmiştir*” manşetli haber ile 7 Eylül Kararlarını savunmuş ve uygulamanın gerekçelerini sıralamıştı. Ulus'un savunusu iki ana başlık etrafında şekillenmiş olup, Türk Lirası'nın değerli olması durumunda ABD ve İngiltere ile ticaretin zorlaştığı ve Türkiye'nin Bretton Woods'a katılması için bu durumun değişmesinin bir zaruret olduğu yönündedir (Ulus, 1946: 9 Eylül).

Ulus, 7 Eylül Kararları ile ilgili yayınladığı bir başka haberde ise Peker Hükümeti'nin ekonomi politikalarını övmüş ve Türkiye'nin savaş sonrası dönemde şekillenen piyasa şartlarına uygun bir şekilde ihracat yapabilmesi için fiyatların mutlaka inmesi gerektiğini iddia etmişti (Ulus, 1946: 10 Eylül).

7 Eylül Kararları Akşam Gazetesi tarafından da olumlu karşılanmıştı. Gazete bu kararların “*cesurane ve pratik*” olduğunu savunmuş ve Hükümetin icraatları doğrultusunda Ziraat Bankası'nın 9 Eylül'de 505 bin lira tutarında altın satışı yaptığını bildirmişti. Söz konusu bu satışı, piyasayı dengeleyecek bir adım olduğu ifade edilmişti (Akşam, 1946: 9 Eylül; Akşam, 1946: 10 Eylül).

Akşam Gazetesi yazarlarından Necmeddin Sadak da Hükümetin uygulamasını savunan isimlerden birisiydi. 7 Eylül Kararlarının Türk ekonomisi için faydalı olduğunu iddia eden Sadak, konu ile ilgili şunları söylemişti; “*Hükümet, ilk icraat olarak milli ekonomiye düzen verecek cesaretli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin hem müstahsilin, hem ticaretin durumunu genişletecek mahiyette olması büyük bir isabettir. Bu isabetin ilk delili, düünden beri piyasa çevrelerinde görülen ferahlıktır. Bundan sonraki daha ehemmiyetli safha, bu kararların tatbikinde gösterilecek dikkat ve başarıya bağlıdır. Milli ekonomi gibi birçok çeşitli amillerin tesiri altında bulunan bir mesele ancak bütün devlet makinesinin, bütün Bakanlıkların, tek plan gereğince aynı hedefe elbirliğiyle yürümeleriyle halledilir. Hükümetin yapacağı en büyük yenilik budur.*” (Sadak, 1946: 9 Eylül).

Hükümeti destekleyen diğer bir yayın organı da Vakit Gazetesi idi. Genel olarak 7 Eylül Kararlarını destekleyen gazetede, Hükümetin uygulamaları neticesinde faydalı sonuçlar alınacağını savunan haberler yapılmıştı. Vakit'te bu yönde yazı yazan isimlerden biri de Peyami Safa idi.

Peyami Safa, 7 Eylül Kararlarını ele aldığı bir yazısında Türk lirasının değerinin düşürülmesi ile ithalat ve ihracat konusunda bir çeşitliliğin ortaya çıkacağını savunmuştu. Bununla birlikte Safa konu ile ilgili bir takım endişelerinin olduğunu da ifade etmiş ve bu konuda şunları söylemişti; “*Hükümetin para değeri üzerinde yaptığı bu enerjik müdahale yeni bir fiyat politikasının temeli gibi mütalaa edilemez. Çünkü fiyatın teşekkülünde, ithalat ve ihracat arasında olduğu kadar istihlal ve istihlak arasında, sermaye ve çalışma arasındaki münasebetlerinde tesir payı vardır. Bugünkü dünyada fiyat politikası, birbirine zıt iki*

prensibin mücadelesini geçiyor: Ya fiyatın teşekkülünü serbest menfaatların çarpışmasına bırakırsınız, yahut planlaştırırsınız. ...Recep Peker Hükümetinin son kararlarını tereddütsüz alkışlarken, memleketin genel ekonomik hayatını ve fiyat seviyesini başıboş bırakmayan bir tanzim ve ayarlama prensibinin tatbikine geçilmekte de geç kalınmayacağını umuyoruz.” (Safa, 1946: 10 Eylül).

7 Eylül Kararları uygulamaya girdiği ilk aylarda, Hükümetin beklediği yönde bir ekonomik rahatlama sağlayamamış, aksine piyasalarda bir belirsizliğe sebep olmuştu. Bu durum karşısında muhalif çevreler, Hükümeti yoğun bir şekilde eleştirmeye başlamıştı.

Vatan Gazetesi 7 Eylül Kararlarına karşı eleştirel bir tutum takınmıştı. Gazetede yer alan haberlerde son düzenlemeye piyasaların tereddüt ile baktığı iddia edilmişti. Ayrıca Hükümetin kısa sürede olumlu bir netice elde etmeyi planlamasına karşılık piyasalarda özellikle ithal malların fiyatlarının yükselmesi yönünde bir endişe olduğu ifade edilmişti (Vatan, 1946: 9 Eylül; Vatan 1946: 10 Eylül). Ahmet Emin Yalman da Vatan Gazetesi’ndeki yazıları ile 7 Eylül Kararlarına karşı bir tutum sergilemişti. Yalman kararların gerekli tetkikler yapılmadan hayata geçirildiğini savunmuştu. Bu durumun memlekette pahalılığa sebep olduğunu iddia eden Yalman, 7 Eylül Kararları ile Türkiye’nin ekonomik durumunun daha da kötüye gideceği tahmininde bulunmuştu (Yalman, 1946: 16 Kasım).

Yalman’ın 7 Eylül Kararlarını eleştiren yazısına cevaben Tanin Gazetesi’nden Nazmi Topçu bir köşe yazısı yazmıştı. Topçu, zıt fikirlerin çarpışması ile memleketi ilgilendiren konularda doğru sonuçların ortaya çıkabileceğini söylemiş ve bu nedenle Yalman’ın konuyla ilgili bir yazı yazmış olmasını memnuniyetle karşıladığını belirtmişti. Topçu bu girizgâhın ardından Yalman’ın 7 Eylül Kararlarının yürürlüğe girdiği ilk günlerde, ortada uygulamanın sonuçlarına dair bir veri bulunmamasına rağmen Hükümeti başarısızlıkla suçladığını söyleyerek eleştirmişti. Topçu, Yalman’ın bu yaklaşımının Demokrat Parti’ye yardım etmek manasına geldiğini de savunmuş ve bu konuda şunları söylemişti; “*Yalman bu iktisadi davayı, bir memleket mevzuu olduğu için değil, bu konuda çok sıkışmış olan Demokrat Parti’ye çıkar yol bulmak için ele almış bulunmakta ve bunun için bu kadar objektif bir mevzuu, ilk hamlede sağa sola isnatlarla gürültüye getirmeye çalışmaktadır.*” (Tanin, 17 Kasım 1946).

Cumhuriyet Gazetesi ise başlangıçta Hükümetin uygulamalarına karşı temkinli bir yaklaşım sergilemişti. Cumhuriyet yazarlarından Nadir Nadi konuyla ilgili yazmış olduğu bir köşe yazısında 7 Eylül Kararlarının neticelerinin olumlu olup olmayacağını sorgulamıştı. Nadi genel olarak tedbirlerin gerekliliği üzerinde durmuş olsa da dünyada cereyan eden gelişmelerin de bu kararların neticelerini etkileyeceğini söylemişti (Nadi, 1946: 9 Eylül). Nadi konu ile ilgili yazdığı ikinci köşe yazısında da temkinli bir dil kullanmış, 7 Eylül Kararlarının henüz gelişim aşamasında olduğunu ifade ederek bu uygulamanın nasıl bir netice vereceğini kestirmenin henüz mümkün olmadığını söylemişti. Ekonomik anlamda ortaya çıkabilecek olumsuz şartlar karşısında Hükümetin bir takım tedbirler aldığını da belirten Nadi, tüm bu tedbirlerin işe yaraması için piyasa koşullarında ciddi bir değişimin olmaması gerektiğini ifade etmişti. Nadi bu konuda şunları söylemişti; “*... Hükümet tedbirleri yürürlüğe girdiği günden beri ihrac maddeleri fiyatları üzerinde kendini gösteren yükselme temayülü devam edip*

gidiyor. Bu vaziyeti Hükûmet acaba önceden tahmin etti ve gerekli tedbirleri aldı mı? Şayed aldıysa bugünlerden onların tatbikını beklemeliyiz. Çünkü ihrac maddeleri fiatları üzerindeki yükseliş bu tempo ile yürüyüp gittiği takdirde, milli ekonomimizi dünya şartlarına uydurmak maksadıyla aldığımız tedbirlerin hepsi birden suya düşecek, ortalıkta feci bir hayat pahalılığı baş gösterecek, ihraç mallarımızı gene kimse almayacak, döviz sıkıntımız artacak, ithalat imkanlarımız günden güne azalacak ve memleketimiz eskisinden daha karanlık bir iktisadi çıkmaza saplanıp kalacaktır.”(Nadi, 1946: 17 Eylül).

Nadir Nadi'nin 7 Eylül Kararları ile ilgili temkinli tutumu kısa süre içinde sertleşerek eleştirel bir mahiyet kazanmıştı. Nadi 16 Ekim 1946 tarihli köşe yazısında konu ile ilgili yeni yaklaşımını ise şu cümleler ile izah etmişti; *“Dünya şartlarına uymak ve memleket ekonomisini yoluna koymak maksadıyla Recep Peker Hükûmeti bildiğimiz tedbirlere başvurduğu zaman, biz alınan kararların isabeti hakkında hüküm verecek bir durumda değildik. Hakiki vaziyeti gözönünde tutarak paramızın resmi rayicini düşürürken ve bir nevi iktisadi liberalizme doğru adım atarken Hükûmetin ne gibi bir taktik kullanacağını, nasıl bir hareket hattı tutacağını bilmiyorduk. Onun için ne körü körüne tenkid yoluna saptık, ne de 'maşallah, ne güzel! Oh, ne iyi!' diyerek el çırpmağa lüzum gördük. Hükûmetçe başvurulan tedbirler hakkında objektif bir hükme varabilmek için az çok bir zaman geçmesini beklemek icab ediyordu”.* Nadi, gelinen noktada ise tedbirlerin fiyatlarda herhangi bir şekilde denge sağlamadığını, kimi ürünlerin fiyatlarının azalırken kimi ürünlerinse arttığını söylemişti. Nadi'ye göre Hükümet bir taraftan ucuzluk yaratmaya çalışırken diğer taraftan hatalı adımlar atarak pahalılığa sebep olmuştu. Nadi: *“... Bir yandan hayatı ucuzlatmaya çalışırken öbür yandan kendi eliyle pahalılık yaratan bir hükümet programının müsbet bir iktisadi politikaya dayandığını iddia etmek imkânsızdır.”* sözleri ile Hükümetin iktisat politikasını başarısız bulduğunu ifade etmişti.(Nadi, 1946: 16 Ekim).

Tasvir Gazetesi'nin önemli yazarlarından biri olan Samet Ağaoğlu'nun 7 Eylül Kararları ile ilgili yaklaşımı da genel olarak olumsuzdu. Ağaoğlu'na göre Hükümetin bu uygulaması ile piyasalarda sadece kısa süreli bir rahatlama oluşabilirdi. Üretim maliyetleri düşürülmeden veya üretimin artması ve yeni pazarların oluşturulması için gerekli tedbirler alınmadan herhangi bir iyileşme beklemek yersizdi. Söz konusu kararlar ancak gelişmiş ülkelerde başarılı olabilirdi. Türkiye'nin yeterli alt yapıya sahip olmaması nedeniyle, alınmış olan bu kararların herhangi bir başarı sağlaması mümkün değildi (Ağaoğlu, 1946: 12 Eylül).

7 Eylül Kararları, siyasi partiler için de önemli bir tartışma konusu olmuştu. Demokrat Parti, 7 Eylül Kararlarına yönelik eleştirel bir tutum sergilemiş ve konuyu TBMM gündemine taşımıştı. 19 Ekim 1946'da Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz bir soru önergesi vererek, Türk Lirası'nın kıymeti ile ilgili alınmış kararların Türkiye'nin iktisadi, mali ve ticari durumuna nasıl bir etkisi olduğunun Başbakanlık makamı tarafından aydınlatılmasını talep etmişti. Oğuz, önergesinde ana hatları ile şunları sormuştu:

1- Türk Lirasının dış kıymeti ayarlanırken esas alınan ölçü ve düşünceler nelerdir?

2- Memleketin başlıca ihracat mallarından olup fiyat dengesizliğinden ötürü satışında güçlük çekildiği ifade edilen malların, Hükümetin söz konusu kararından önceki miktar ve tutarları hakkında belirgin bir bilgi var mıdır?

3- Savaş döneminde yıpranan, tüketilen ancak tekrar yerine konulamayan yatırımlar ve üretim araçları gibi kıymetlerin memleketin ihtiyacını karşılayacak bir hale getirilmesi için gerekli olan döviz ihtiyacımız ne kadardır?

4- Yeni uygulama ile ihracat tutarlarının normal ithalat ihtiyacını karşılayabilecek durumda olmasına inanmamız için hangi delil ve bilgilere sahibiz? Ticaret açığı verilmesi yahut ithalat- ihracat dengesinin sağlanamaması durumlarında ortaya çıkacak açığı kapatmak ve bu işin düzenli bir şekilde devam etmesini sağlamak için alınan tedbirler nelerdir?

5- Dış ticarete uygulanmak istenen bu kararları tamamlayıcı mali ve iktisadi tedbirler nelerdir?

6- Bu kararların bütçeye etkisi nedir? Bu konuda alınmış herhangi bir karar var mıdır?

7- Memurların, sabit gelirlilerin, tasarruf sahiplerinin ve söz konusu kararların alındığı günlerde piyasalarda ticari faaliyetlerde bulunanların bu kararlar neticesinde karşılaştıkları zararları kapatmak için herhangi bir yardım yapılması düşünülmekte midir? Ayrıca yurt dışında öğrenim gören vatandaşların geçim durumları değerlendirilerek kendilerine uygun bir yardımın yapılması düşünülmüş müdür?

8- İthalat ve tüketim mallarının fiyatlarında bir artış olacağına göre, durum ne kadar ciddidir? Bu durumu hafifletecek yönde hangi tedbirler alınmıştır.

9- Piyasada yapılan altın satışı ile hedeflenen amaçlar nelerdir?

10-Bugün ki şartlara göre emisyon ve emisyon miktarı hakkında neler düşünülmektedir?

Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar da 7 Eylül Kararlarını eleştirmişti. DP'nin il ve ilçe kongrelerinde konuya değinen Bayar, ülkede en önemli sıkıntının hayat pahalılığı olduğunu ifade etmiş ve Hükümetin almış olduğu mali tedbirlerin sonuçlarına değinmek için henüz erken olduğunu söylemişti. Celal Bayar bu konuda; *“Yabancı dövizlerle bizim paramızın harici münasebatını incelerken çok etraflı düşünmek icab eder. Hâlbuki bizim elimizde bu hususta kâfi doküman yoktur”* demiş ve Ahmet Oğuz'un verdiği soru önergesini hatırlatarak, Başbakanlığın konu ile ilgili cevabından sonra değerlendirme yapacağını söylemişti.

Ahmet Oğuz'un soru önergesi,13 Kasım 1946'da Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir tarafından cevaplanmıştı. Keşmir, Türk Lirasının değeri ile ilgili yapılan düzenlemenin; piyasalarda son zamanlarda etkili olan fiyatlardaki düşme eğilimi, piyasadaki para yokluğu, ihracatın sekteye uğramış olması tehlikesine karşı yapıldığını söylemişti. Ayrıca Keşmir, Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde bir para düzenlemesinin yapılmasının da kendilerince

neden bir zaruret olarak görüldüğünü anlatmıştı. Keşmir, döviz tahsisi konusunda ise döviz kurunun istenilen düzeyde olduğunu, herhangi bir fona ihtiyaç olmadığını söylemişti.

Keşmir, para ayarlanması hususunda gerekli olan mali tedbirlerle ilgili soruya cevaben, bu konuda bütçe ihtiyaçlarının emisyon yahut dalgalı borç yöntemlerine başvurmadan normal gelirler ve iktisadi işlerde kullanılacak uzun vadeli, düşük faizli iç ve dış borçlar ile sağlanabileceğini anlatmıştı. 7 Eylül Kararlarının bütçeye etkilerinin 25 ile 27 milyon TL arası bir miktara denk geldiğini belirten Keşmir, emisyon ve emisyonun miktarı konusunda ise; resmi teşekkül ya da bütçe masrafları için emisyonla gitmekten kaçınacaklarını söylemişti.

Halit Keşmir'in açıklamasının ardından Ahmet Oğuz söz almıştı. Oğuz, Keşmir'in açıklamalarını yetersiz bulmuş ve aktarılan verilerin gerçek hayatla uyumlu olmadığı yönünde bir konuşma yapmıştı. Ayrıca Oğuz, Hükümetin 7 Eylül Kararlarını dünya piyasalarını takip etmeden aldığını da söylemişti. Halit Keşmir ise Ahmet Oğuz'a cevap vermek üzere tekrar söz almış ve Hükümetin 7 Eylül Kararlarını almadan önce kapsamlı bir araştırma yaptığını, zamanlama açısından da herhangi bir yanlış yapılmadığını iddia etmişti. Ayrıca Keşmir, bunun gibi önemli kararların suiistimale uğramaması için piyasalara duyurulmadan aniden hayata geçirilmesi gerektiğini söylemişti (TBMM Tutanak Dergisi, 1946: 13 Kasım, 21 vd).

7 Eylül Kararlarının sebep olduğu pahalılığa karşı CHP Meclis Grubu da kayıtsız kalamamış ve 12-14 Kasım 1946 tarihleri arasında bir dizi toplantı gerçekleştirmişti. Toplantılarda milletvekilleri Hükümet üyelerinden 7 Eylül Kararları ve bu çerçevede ortaya çıkan manzara hakkında bilgi istemişlerdi. Toplantılar da en çok pahalılık meselesi üzerinde durulmuştu. Sonuç olarak CHP Grubu, Hükümet üyelerine yönelttikleri soruların cevaplarından tatmin olmuş ve Hükümetin tedbirlerini onaylamaya karar vermişti. (Ulus, 1946: 15 Kasım).

TBMM'nin 28 Aralık 1946 tarihli oturumunda, çeşitli devlet kurumları ile Ticaret Bakanlığı'nın bütçesi görüşülmüş ve onaylanmıştı. Bu görüşmeler sırasında 7 Eylül Kararları tekrar tartışmaya açılmış ve Demokrat Parti Milletvekillerinden Hakkı Gedik, Hükümetin ekonomik meselelere yaklaşımını bu çerçevede değerlendirerek eleştirmişti. Gedik, Hükümetin enflasyonist bir emisyon kurunu benimsediğini, ithalat ve ihracat işlerinde ise "basiretsiz" ve "zararlı" kararlar aldığını söylemişti. 7 Eylül Kararları ile ilgili olarak Gedik, üzüm, incir ve tütün gibi önemli ürünlerin dış ticarete sürekli alıcı bulunduğunu, bu sebeple ithalatı artırmak için hazırlanmış olan söz konusu düzenlemenin yanlış alınmış bir karar olduğunu söylemişti. Gedik, düzenleme sonrası ithal ürünlerin gelişini etkilediğini de iddia ederek 7 Eylül Kararlarının yeniden değerlendirilmesini istemişti.

Hakkı Gedik'in konuşmasının ardından kürsüye gelen CHP Diyarbakır Milletvekili İhsan Hamit Tığrel, Türkiye'de 1939 yılına nazaran eşya ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında bir pahalılığın olduğunu ancak bu pahalılığın Hakkı Gedik ve Demokrat Partililerin iddia ettiği gibi vahim boyutlarda olmadığını söylemişti. Tığrel, fiyatlardaki artışın insanların hayatını zora sokacak ölçüde olmadığını iddia etmiş, tiyatro, sinema, lokanta ve eğlence mekânlarının hınca hınç dolu olduğunu söyleyenlerin de bu konuda dikkate alınması

gerektiğini vurgulamıştı. Tığrel, eşya fiyatları yükselirken vatandaşların alım gücünün de yükseldiğini bu yönü ile Gedik'in hayat pahalılığı ile ilgili söylemlerinin gerçeği yansıtmadığını savunmuştu.

İhsan Hamit Tığrel, Hükümeti 7 Eylül Kararlarını almaya sevk eden sebepleri ise şu üç madde ile izah etmişti;

“1- İhracatımızın artırılması keyfiyettir.

2- Paramızın dâhili ve harici kıymetleri arasında tevazün temini, istikrar temini.

3- Beynelmilel iktisadi teşekküllere girmek ve onlardan azami istifade etmek. Bretton Woods'a katılmayı temin eylemektir.”

CHP Konya Milletvekili Hasan Hulki Karagülle de Meclis kürsüsünde yaptığı konuşması sırasında 7 Eylül Kararlarına değinmiş ve bu kararların 20 milyon nüfusu ilgilendiren bir milli savunma kararı olduğunu söylemişti. Karagülle'nin ardından Demokrat Parti Milletvekili Emin Sazak söz almış ve; *“Bir müstahsil için malın fiyatlandırılmasını icab ettiren kararlar, zararlı bir şey sayılamaz. Fakat bizim Parti hesabına, şahsan korktuğumuz, endişemiz, bu paranın düşüklüğü neticesinde alman yeni tedbirler, icad edilen yeni masraflar, günün birinde âni bir sükût doğurursa o vakit sükûtu hayale uğrarız, çok kötü bir vaziyete düşeriz. Bütün endişemiz, dikkatimizi çeken nokta, buradadır.”* sözleri ile görüşlerini beyan etmişti. Sazak, 7 Eylül Kararlarının hayata geçirildiğini, bu sebeple artık üzerinde tartışmak yerine meselenin tatlıya bağlanması için çalışmak gerektiğini söylemişti.

CHP Aydın Milletvekili Mazhar Germen, 7 Eylül Kararlarını savunan bir başka isimdi. Germen konuşmasında 7 Eylül Kararları öncesi eşya fiyatlarının ve döviz kurlarının durumundan bahsetmiş ve alınan bu kararlar memleketin ekonomik manada istikrarlı bir konuma geldiğini söylemişti. Germen, 7 Eylül Kararlarının gerekli tetkikler yapılmadan hayata geçirildiği iddialarına cevap olarak ise şunları söylemişti; *“7 Eylül kararları gibi, paranın kıymetini değiştirme gibi çok mühim bir mevzuun, tahkiksiz, tetkiksiz, çarşı ortasında konuşur gibi bir konuşma neticesinde yapıldığını söylemenin, memlekette en derin buhranlar doğuracağı aşikâr ve meydandadır. Hâlbuki bu kararlar verilirken akli başında ve bu işleri bilir insanlarla müzakere edilerek, onlardan raporlar alıp öyle karar verildiğini biliyoruz.”* (TBMM Tutanak Dergisi, 1946:28Aralık, 702 vd).

Hükümet üyeleri, TBMM konuşmaları dışında halk gezileri, konferanslar ve radyo konuşmaları ile 7 Eylül Kararlarını halka anlatmaya devam etmişlerdi. Nitekim Recep Peker, 14 Şubat 1947 tarihinde, 7 Eylül Kararlarını merkeze alan bir radyo konuşması yaparak hükümetin 6 aylık icraatlarını anlatmıştı. 7 Eylül Kararlarının memlekete ekonomik ve ticari anlamda geniş bir hareketlilik kazandırdığını söyleyen Peker, özellikle tarımsal ürünlerin tamamının dolgun fiyatlarla satıldığını bildirmişti. 1945 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında ihracatın 80 bin ton, ihracat gelirlerinin ise 50 milyon TL olduğunu hatırlatan Peker, 1946 yılının aynı aylarında ihracatın 367 bin tona, ihracat gelirlerinin ise 190 milyon TL'ye ulaştığını vurgulamıştı. Bu durum karşısında ithalat ve ihracat konusunda önemli bir hareketliliğin başladığını, pazarların ve piyasaların canlandığını ifade eden Peker, harp

yıllarında belirlenmiş tahditlerin, ticarete yön veren aracı ve müdahaleci kurumların ve ticaretin bir çok alanında izin ve kayıt zorunluluklarının kaldırıldığını söylemişti. Ayrıca memur ve sabit gelirlere yapılan zamların sonucu olarak memleket genelinde bir rahatlamanın ortaya çıktığını iddia eden Peker, tüm bu gelişmelerin 7 Eylül Kararlarının neticeleri olduğunu söylemişti (Ulus, 1947: 15 Şubat).

7 Eylül Kararları ile kamuoyunda sadece Hükümet değil, CHP'nin genel yapısı da tartışılmaya başlanmıştı. Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki köşesinde 7 Eylül Kararları ile ilgili CHP'nin genel siyasetini eleştiren bir takım tespitler yapmıştı. Nadi'ye göre bu kararlar halkın genel durumu ve memnuniyetsizliklerinin sebepleri dikkate alınmadan, dar bir kadro tarafından liberal bakış açısı ile alınmıştı. Hükümet fiyatlarda çeşitli düzenlemeler yaparak ya da memur maaşlarında artışa giderek ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulacağına inanıyordu. Lakin alınan kararların neticesi olarak hayat pahalılığı çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Nadi bu hususta CHP ile ilgili olarak ise şunları söylemişti; *“Halk Partisi, oldukça uzun mazisine, çok başarılı hizmetlerine rağmen -kelimenin Avrupalı manasile- bir türlü siyasi bir parti olamamış, sosyal ve ekonomik sahalarda temel prensiplerini kurup onlar üzerinde şaşmaz bir yol tutamamıştır....İleriyi, yani bugünleri ve yarınları düşünmek, ona göre de sosyal ve ekonomik temelli prensipler hazırlamak vazifesi partiye düşüyordu. Halk Partisi bu işlerle hiç meşgul olmamış, her güçlüğü liderlerin kudretine bırakarak pasif bir hayat sürmeye alışmıştır”*

Nadir Nadi, 7 Eylül Kararları konusunda CHP'li gazetecileri de eleştirmişti. Nadi'ye göre bu gazeteciler, *“şeflerden”* direktifler alarak halka karşı yüksek perdeden konuşmuşlar ve halk nezdinde hepsi *“antipatik”* kimseler haline gelmişlerdi. Ayrıca bu gazetecilerin üslubu, halkı mevcut sorunlara karşı tepki veremeyecek şekilde tedirgin etmişti. Nadi bu konudaki tepkisini ise şu cümleler ile izah etmişti; *“Halka bu dille hitap etmenin artık doğru sayılamayacağını Baylar bir türlü takdir edemiyorlar. 'Demokrasiyi size biz getirdik, istersek geri alırız' gibi tuhaf sözler hala bu adamların kaleminden çıkıyor. Halkı partiden uzaklaştırmak için daha kötü bir taktik bilmem aransa bulunabilir mi?”*(Nadi, 1946: 13 Kasım.)

CHP idaresinin beklentilerinin aksine, 7 Eylül Kararları uygulanmaya alındıktan kısa bir süre sonra toplumda CHP'ye yönelik tepkiler artmış, bu durum karşısında da muhalefetin eli güçlenmişti. Özellikle Demokrat Partililer yeni ekonomik koşulları bir propaganda aracı olarak kullanmışlardı. Nitekim Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz tarafından 24 Mayıs 1947 tarihinde Demokrat Parti binasında 7 Eylül Kararları ile ilgili bir konferans verilmişti. Ahmet Oğuz konuşmasında, yetkililerin iddialarının aksine, 7 Eylül Kararları sonrasında bir pahalılığın ortaya çıktığını, 1947 yılının Ocak ayında toptan eşya fiyatlarının kararlardan önceki devreye nazaran % 25, geçinme endeksinin ise % 5,7 oranında arttığını söylemişti. Oğuz, bu kararların bir sonucu olarak devlet ve özel sektörde çalışanların maaşlarının artırıldığını, buna rağmen geçim zorluklarının üstesinden gelinemediğini de vurgulamıştı. Oğuz'a göre memleketin iktisadi ve ticari durumu gerek fiyatlar gerekse 7 Eylül kararlarının sonuçları bakımından fasit bir daire içine hapsolmuştu.

Emisyon ve altın fiyatlarına da değinen Oğuz, 7 Eylül Kararları ile ilgili ulaştığı sonuçları ise şu cümleler ile izah etmişti;

“1- 7 Eylül kararları, memleketin iç ve dış piyasalarında ciddi ve şümulü tetkik yapılmadan ve 1946 yılının uygun fırsat ve imkânları göz önünde tutulmadan alınmıştır.

2- Kararların alınmasına hakim olan dar bir görüş yanında hadiselere uymayan nazariyata bel bağlamakla da hatalı bir yola girilmiştir.

3-Memleketin mali, iktisadi ve ticari hayatı için vaat edilen iyilikler sağlanamamış, bilakis mevcut nizam ve imkanlar bir kere daha bozulmuş ve hayat pahalılığı mütemediyen artmıştır.

4- Bu teşebbüsle elde edildiği iddia olunan faydalar, katlanılan ve bundan sonra da katlanılacak olan külfetlerin ancak bir cüzüne tekabül eder.”

Ahmet Oğuz, konferansını bitirirken 7 Eylül Kararlarının başarılı olmadığını, memleketi iktisadi ve ticari olarak külfete boğduğunu söylemişti (Akşam, 1947: 25 Mayıs).

DP Genel Merkezinde gerçekleştirilen konferansın ardından Esat Tekeli, Ulus Gazetesi'nde Oğuz'a cevap mahiyetinde bir köşe yazısı yayınlamıştı. Tekeli, Oğuz'un konuşmasında 7 Eylül Kararlarını eleştirirken bu kararların gerekli olup olmadığı yönünde bir görüş belirtmediğini söylemiş ve Oğuz'u eleştirmişti. Tekeli bu eleştirisine dayanak olarak da Demokrat Parti'nin programında 7 Eylül Kararlarına benzer mahiyette maddelerin bulunmasını göstermişti. Zira 8 Ocak 1946 tarihli Demokrat Parti programında yer alan söz konusu madde de Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değeriyle ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmişti; *“Paramızın kıymetini, serbest döviz kıymetleriyle memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde ayarlamak ve bu esas üzerinden tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel alınmalıdır.”* Tekeli, Demokrat Parti programının yayınlanmasından sekiz ay sonra Hükümet tarafından alınan tedbirlerin aslında söz konusu maddede işaret edilen düzenlemeden farklı olmadığını söylemişti.

Tekeli, 7 Eylül Kararlarından önce ithalat ve ihracat konusunda karşılaşılan döviz probleminin yabancı paralara prim ödeyerek aşılmaya çalışıldığını anlatmış ve bu durum karşısında 1 Dolar'ın aslında 5 Türk Lirası'na denk geldiğini iddia etmişti. Paranın kıymeti ile ilgili gerçekçi bir düzenleme yapılmamasının ticarete ciddi zararlar vereceğini de söyleyen Tekeli, bu sebeple Hükümetin söz konusu uygulamasının gerekli olduğunu ifade etmişti.

Tekeli, Oğuz'un hayat pahalılığı konusunda dile getirmiş olduğu eleştirilere de cevap vermişti. Oğuz'un 7 Eylül öncesinde memleketin ürün stoku olmadığı ve bunları satmak için para değerini düşürmenin anlamsız olduğu yönündeki sözlerine cevaben; *“Devalüasyona, stokların satılmasına imkân vermek gibi bir sebep gösterilemez. Çünkü stok satışı gibi, geçici bir maksadı temin için para ayarlaması gibi esaslı bir tedbire gidilemez”* demişti. Tekeli, 7 Eylül öncesinde Türkiye'deki iç fiyatlarının düşme eğilimi gösterdiği iddiasına cevap olarak ise, gerek fiyatlardaki söz konusu düşme eğilimi gerekse yabancı memleketlerdeki fiyatların

yükselme ihtimalinin Hükümet tarafından hesaplandığını ve düzenlemenin bu doğrultuda yapıldığını söylemişti.

Tekeli, Oğuz'un Türk parasının kıymetinin döviz işlemlerinde prim ödenmesi suretiyle zaten yüzde kırk oranında düşmüş olduğu yönündeki iddiasına ise, Türk Lirasındaki fiili ve hakiki değer kaybının yüzde kırktan fazla olduğu ve yabancı memleketlerdeki fiyatların Türkiye'deki fiyatlara nazaran çok daha az yükseldiğini söyleyerek cevap vermişti.

Oğuz'un bir diğer iddiası ise Türkiye'nin 7 Eylül'den önce dünyadaki genel ekonomik manzara dolayısıyla ürettiğini satma konusunda bir sıkıntısının olmadığı yönündeydi. Oğuz'a göre üzüm, incir, fındık, hububat ve bakliyat ile yağlı tohum fiyatları dünya genelinde yükselmiş, Türkiye'nin tütün ve pamuk gibi ürünlerine ise yoğun bir talep bulunmaktaydı. Tekeli bu iddiaya cevap olarak şunları söylemişti; *“Bizim istihlal ettiğimiz mallar fiyatının dünyanın başka taraflarında yükselmesi ve mallarımıza talebin artması, istihlalcilerimize munzam bir menfaat sağlamıştır. İstihlalcilerin hem para düşürme payından düşen farkı, hem de dünya fiyatlarının yükselişinden doğan farkı almaları haksız değildir. Çünkü istihlalciler, intibak amelîyesi sayesinde, gerçek haklarını almışlardır. Fiyatların yükselmesinden ayrıca istifadeleri de tabiidir.”*

Esat Tekeli yazısında, 7 Eylül Kararları ile ilgili genel bir değerlendirme de yapmış ve bu kararların tamamen doğru olduğu ve hiçbir mahzurunun bulunmadığı yönünde bir iddiasının olmadığını, ancak hüküm verirken gerçekleştirilen devalüasyonun suni bir değer kaybı değil zorunlu bir ayarlama olduğunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemişti (Tekeli, 1947: 9 Haziran).

7 Eylül Kararları ile ilgili olarak DP'li isimlerin eleştirileri ve kamuoyu tepkisi artınca, yazarı ve yayınevi bilgileri olmayan 29 sayfalık bir broşür, memleket genelinde dağıtılmaya başlanmıştı. 27 Eylül 1947 tarihli Ulus Gazetesi'nde; *“7 Eylül Kararları Etrafında Dikkate Değer Bir Broşür Yayınlandı”* başlığı ile verilen haberde söz konusu broşüre değinilmiş ve broşürün *“yetkili biri”* tarafından yazıldığı ifade edilmişti (Ulus, 1947: 27 Eylül). Söz konusu broşürün, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgelerin içinde de tasnif edilmiş olması nedeniyle, CHP tarafından hazırlatıldığı ancak isimsiz bir şekilde piyasaya sürüldüğü sonucuna ulaşabiliriz.

Broşürde ilk olarak, I. Dünya Savaşı öncesindeki ekonomik manzaradan başlamak suretiyle 7 Eylül 1946'ya kadar geçen süre zarfında para ve mübadele esaslarının uğradığı değişime değinilmişti. Bununla birlikte dünyadaki ve Türkiye'deki ürün fiyatları karşılaştırılmış, fiyatlar arasında bir bağlantı olduğuna işaret edilmişti. Broşürde üzerinde durulan bir diğer husus ise Türk Lirasının iç ve dış piyasalardaki kıymeti noktasında ortaya çıkan fark idi. Bu farkın kapatılması için bir takım düzenlemeler yapılmasının zaruri olduğu ifade edilmiş ve bu düzenleme esnasında şu üç sorunun akıllara gelebileceği ifade edilmişti;

“1- Acaba paramızın dış değerini indirmek yerine yükseltmez miydik?”

2- Paramıza tesbit edilen kıymet isabetli midir?”

3- *Bu ameliyeyi birkaç ay daha geciktirmek mümkün değil miydi?"*

Broşürde, 7 Eylül Kararlarının isabetli olduğunu savunulurken, ispat için IMF'nin 19 Haziran 1947 tarihli toplantısında, "1 Dolar= 280 Kuruş" şeklindeki Hükümet uygulamasının oy birliği ile tasdik edilmiş olmasına işaret edilmişti. Ayrıca broşürde; "7 Eylül Kararları Muvaffak Olmuş mudur?" başlığı altında maddeler halinde şu bilgiler verilmişti;

7 Eylül'den sonra Türkiye'nin ihracatını gösteren rakamlar;

1- Eylül 1946- Mart 1947 ayları arasında ihracatımız:

	Geçen Yıl	Bu Yıl	Artış Nispeti
Hacim İtibariyle	247.000 Ton	903.000 Ton	% 264

	Geçen Yıl	Bu Yıl	Artış Nispeti
Kıymeti İtibariyle (Yeni Kurlara Göre)	311.000.000 TL	511.000.000 Ton	% 64

2- *Aynı süre zarfında Türkiye'nin ithalatı:*

	Geçen Yıl	Bu Yıl	Artış Nispeti
Hacim İtibariyle	222.000 Ton	301.000 Ton	% 35

	Geçen Yıl	Bu Yıl	Artış Nispeti
Kıymeti İtibariyle (Yeni Kurlara Göre)	198.000.000 TL	233.000.000 Ton	% 20

Broşürde, döviz artışı bahsi altında ise, 1945 yılının Eylül ayından 1946 yılının Mayıs ayı sonuna kadar geçen 9 aylık süre içinde Türkiye'ye giren dövizlerin Türk parası karşılığının, son düzenleme ile ortaya çıkan kura göre (1 Dolar= 280 Kuruş) 369 milyon TL olduğu bilgisi verilmişti. 1946 yılının Eylül ayından 1947 yılının Mayıs ayı sonuna kadar Türkiye'ye giren dövizlerin Türk parası karşılığı ise 625 milyon TL idi. Bu durumda 256 milyon TL'lik bir artış söz konusudur.

1945 yılının Eylül ayı ile 1946 yılının Mayıs ayı arasındaki 9 aylık süre zarfında Türkiye’den ithalat yolu ile çıkan döviz miktarı ise, yeni kurlar üzerinden hesaplandığında 345 milyon TL idi. 1946 yılının Eylül ayı ile 1947 yılının Mayıs ayı arasında geçen 9 aylık süre zarfında ise bu miktar 608 milyon TL’ye ulaşmıştı. Bu durumda bir önceki örneğe göre fazladan 263 milyon lira tutarında döviz sarf edilmişti. Döviz çıkışlarındaki artış nispeti ise %76 idi. Broşürde bu manzara; “7 Eylül kararlarından sonra ithalat ve ihracatımızda bir kelime ile dış ticaretimizde elde olunan gelişme ve canlanmayı bütün bu rakamların ne kadar vuzuhla ifade ettiği meydandadır.” denilmek suretiyle 7 Eylül Kararlarının doğruluğu savunulmuştu. Bununla birlikte, fiyatlardaki değişimin sonuçları da incelenmiş, bu durumun pahalılığa sebep olup olmadığı sorgulanmıştı. Nitekim bu hususta, 1946 yılının Ağustos ayı ile 1947 yılının Nisan ayı arasında geçen 9 aylık süre zarfında çeşitli kalemlerde yaşanan fiyat artışları aşağıdaki tablodaki haliyle verilmişti;

	Yüzde
Toptan Eşya Fiyatları	11.8
Ankara’da Geçim Masrafları	9.7
İstanbul’da Geçim Masrafları	6.4
Yedi Vilayetteki Gıda Masrafları²	10.5

Yukarıdaki verilerin ardından, Amerika’daki toptan eşya fiyatlarının aynı süre zarfında %12, geçim masraflarının ise %6.2 oranında arttığı bildirilmiş, söz konusu artışın tüm dünya genelinde de yaşandığı ifade edilmişti. Bu durum ise dünya genelinde ekonomik anlamda bir sıkıntı devrinin yaşanmakta olduğu yönünde yorumlanmıştı. Bu bilgilere ek olarak ABD’de yayınlanan Federal Rezerv Bülteni de referans olarak alınmış ve 1946 yılının Mart ayına nazaran, 1947 yılının Ocak, Şubat ve Mart aylarındaki fiyat artış nispetleri karşılaştırılmıştı. Bu kıyaslama aşağıdaki tabloda gösterilmiştir;

Ülkeler	Toptan Eşya Fiyatları	Geçim Masrafları
Amerika	% 33	% 17,6
İngiltere	% 5.8	% 0,5
Fransa	% 57.8	% 76
İsveç	% 4.8	-
İsviçre	% 3.2	% 3.4

² Arşiv belgesinde söz konusu yedi vilayetin hangileri olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu tabloda verilen artış miktarlarına karşı Türkiye’de aynı örneklerde bir fiyat düşüşü olduğu bildirilmişti. Buna göre Türkiye’de; Ankara’da toptan eşya fiyatlarında % 6, geçim masraflarında ise % 3,4 oranında bir düşüş gerçekleşmişti. İstanbul ve yedi vilayet olarak tanımlanan şehirlerde ise toptan eşya fiyatları ile ilgili bir oran verilmemiş, geçim masraflarında İstanbul’da % 2,7, Yedi Vilayette ise % 3,3 oranında bir düşüş olduğu bildirilmişti. Broşürde, tablodaki veriler ile ilgili olarak ise şu yorum yapılmıştı: *“Görülyüyor ki, yapılan operasyon sonunda sıkıntı devresindeki gayri tabii fiyat sukutları bile aşılmamış bilakis fiyatlarımız geçen yılın bu aylarındaki fiyatların altında kalmıştır. Şu halde sekiz aylık bir tatbik devresinden sonra alınan neticeyi fiyatlarımızın anormal bir yükselme kaydetmediği bilakis dünya fiyat cereyanlarını takip eden bu cereyanlarla ahenkli ve normal bir durum arz ettiği yolunda ifade eylemek yerinde olur.”*

Karaborsa meselesi, üzerinde durulan bir başka husus idi. Broşürde, Türkiye’de 7 Eylül Kararları öncesinde bir karaborsa pazarı olduğu belirtilerek bu pazardaki fiyatların tespit edilen fiyatlara kıyasla oldukça yüksek olduğu ifade edilmişti. 7 Eylül Kararları ile birlikte birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde karaborsacılığın bittiği iddia edilmiş ve bu durum söz konusu kararların olumlu sonuçlarından biri olarak verilmişti. Tüm bu veriler ışığında, 1947 yılı bütçesi yapılırken tahmin edilen tüm gelirlerin tahakkuk ettiği, hatta bir kısım kalemlerde fazla varidat elde edildiği ifade edilmişti. Bu hususta mükelleflere yeni bir külfet eklenmemiş olması da *“küçümsememesi gereken bir netice”* olarak sunulmuştu.

Broşürün son kısmında ise 7 Eylül Kararlarının sonuçları üzerinde durulmuştu. Buna göre;

* 7 Eylül Kararları ile Türk Lirası, içeride ve dışarıda aynı satın alma gücüne sahip, sağlam ve sağlıklı bir para birimi haline gelmişti.

* Sanayi, ticaret ve genel olarak ülke ekonomisi, TL’nin iç ve dış piyasalardaki farklı kıymeti sebebiyle ortaya çıkan karışık ve anlaşılmaz durumu düzelmişti.

* Türkiye’nin ithalat ve ihracatı artmış, iş hayatında ise bir gelişme ve rahatlama sağlanmıştı.

* İthalatçıların Türk Lirasının iç ve dış piyasalardaki satın alma gücünün farklı olmasından kaynaklanan zararları önlenmişti.

* Türkiye’de ki fiyatlar dünya genelindeki fiyatlarla uyumlu bir hale getirilmişti. 1946 yılının Mart ayında başlamış olan ekonomik sıkıntıya vaktinde müdahale edilmiş, vatandaşların hayat standartları korunmuştu.

* Dünyada ortaya çıkan pahalılığa karşı Türkiye’de bir pahalılığın ortaya çıkmasına izin verilmemişti.

* Türkiye’nin dış ticaret için ödeme araçları olan altın ve döviz mevcutlarının toplamında herhangi bir azalma olmamıştı.

Broşürün 7 Eylül Kararlarıyla ilgili son paragrafta yer alan hüküm cümlesinde de “Fiyatlarımızın tam manasıyla normal bir hale gelmesi için uzun müddet beklemeğe lüzum kalmayacaktır. Birkaç aylık bir zaman bizi, yedi yıldan beri beklediğimiz normal fiyatlara kavuşturmak için kâfi gelecektir.” denilerek iyimser bir tablo sergilenmiş ve fiyat istikrarının sağlanacağı vurgulanmıştır (BCA 490-1-0-0-1456-40-6, Belge no: 1- 28; Ulus, 1947: 27 Eylül)

7 Eylül Kararlarını savunmak üzere yayınlanan isimsiz broşür, Hükümete yakın basın kaynaklarında övgü ile haberleştirilmiş ancak muhalif basında eleştiri konusu olmuştu. Nitekim Yeni Gazete’de H. Nezih Erkson imzası ile yayınlanmış bir yazıda, söz konusu broşür eleştirel bir şekilde değerlendirilmişti. Erkson, broşürün 7 Eylül Kararları hakkında bilgi vermek yerine bu kararların uygulanması üzerine ortaya çıkan sonuçları, belli bir görüş doğrultusunda savunmak için yayımlandığını iddia etmişti. Broşürün hayat pahalılığını kabul etmediğini söyleyen Erkson, Hükümet üyelerinin bile memlekette bir hayat pahalılığı olduğunu kabul ettiklerini hatırlatmıştı. Broşürde Türkiye ve farklı ülkelerdeki fiyatların kıyaslamasını eleştiren Erkson, istatistiklerin hakikati gizlemek için kullanıldığını iddia etmişti. Erkson, Hükümetin Türk vatandaşlarına ABD’deki gibi bir hayat standardı sağlamadığını, bu sebeple Türkiye ile ABD’deki fiyatlar arasında bir mukayese yapılmasının da mantıklı olmadığını ifade etmişti. Fiyat yüksekliği ile pahalılığın karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Erkson bu hususta şunları söylemişti; “Bir memlekette geçim zorluğunu ifade eden hayat pahalılığı, vatandaşların kazanabileceklerinin normal bir yaşama için icab eden masrafları karşılayamadığını, ellerine geçen paranın ihtiyaçların tedarikinde yetersizliğini belirtir. Fiyatlar, mukayese haddi olarak alınan herhangi bir esasa göre daha düşük ve daha yüksek olabilirler. Vatandaşların kazançları, hatta en yüksek fiyatları bile karşılayabiliyorsa geçim zorluğu ve hayat pahalılığı yoktur. Bilakis kazançlar, düşük fiyatlar karşısında yetişmiyor kifayetsiz bulunuyorsa hayat pahalı, geçim zordur.” Ayrıca Erkson, broşürde hayat pahalılığı meselesine açıkça temas etmemek için konunun fiyat yüksekliği ile bilinçli bir şekilde karıştırıldığını iddia etmişti.

Erkson, broşürde yer alan karaborsa bahsine de değinmişti. Bir ürünün karaborsaya düşmesinde sadece fiyatların etkili olmadığını; piyasanın ürüne olan ihtiyacı, ürünün piyasada ki mevcudu, ürüne olan talep miktarı, üretici ve tüketicinin genel durumu gibi pek çok amilin bu durumda belirleyici olduğunu söylemişti. Bir ürünün piyasadaki ihtiyacı karşılayacak miktarda ve uygun bir fiyatla ithal edilmesi durumunda karaborsaya düşmeyeceğini iddia eden Erkson, ürünün miktarının çok olması durumunda ise düşük karlarla yahut zararına satışının yapılabileceğini söylemişti.

Broşürde ihracat konusunda, Türk parasının kıymetinin düşürülmesi yoluyla Türk mallarının yurt dışına satışının kolaylaştırdığının vurgulandığını hatırlatan Erkson, bu maksadı temin için ihraç ürünlerinin fiyatlarının artmaması gerektiğini lakin Türk mallarının fiyatlarında ciddi bir yükseliş olduğunu ifade etmişti. Erkson, söz konusu yükselişe rağmen ihracatın arttığını da vurgulamış, bu durumu daha önce ihracı yasak olan ürünlerin serbest bırakılması ve dünya piyasalarında Türk mallarına olan ilgi ile izah etmişti. Bu izahattan

hareketle Erkson, ihracatı artırmak için 7 Eylül Kararlarının lüzumlu olmadığını da söylemişti.

Erkson, broşürde 7 Eylül Kararları savunulurken, Türkiye'deki ürün fiyatlarının düşmeye başlaması ve buna karşılık kimi ülkelerde de artış göstermesi üzerinde durulduğunu, bu yaklaşımın ancak 7 Eylül Kararlarının yersizliğini savunmak için kullanılabileceğini iddia etmiş ve şu açıklamayı yapmıştı; *“Madem ki, mallarımızın fiyatları harp sırasında artmış, fakat harpten sonra düşmeğe başlamıştı, o halde para operasyonu ile dış alıcılar için mallarımızın fiyatını düşürmeğe lüzum var mıydı? Buna yapılabilecek şu itiraf vardır: Fakat bu düşme çok ileriye giderse? Bunun cevabı broşürde mevcuttur. Gerçekten, bizde fiyatların düşmeğe başladığı sırada dış alıcı memleketlerde fiyatların yükselmekte olduğu broşürde önemle kaydedilmiştir. Mademki fiyatlarınız düşme temayülleri gösterirken alıcı memleketlerde fiyatlar yükselmeğe başlamıştı, o halde ileri bir sukuttan endişe edilemezdi. Bahusus ki yine broşürde yazılı olduğu üzere (Dünya piyasalarında talep her zamankinden fazladır, bütün dünya fiyatları yükselmektedir.) Eğer 7 Eylül kararları alınmamış olsaydı, ne olacaktı? Harp yıllarında anormal derecede yükselmiş olan mallarımızın fiyatları düşmeğe başladıktan sonra bu düşme diğer memleketlerin artan mal talepleri ve fiyat yükselmeleri ile süratle önlenecek ve frenlenecek, iç ve dış piyasalar arasındaki fiyat gayri tabiliği kendiliğinden düzelecekti.”* (Erkson, 1947: 8 Eylül).

7 Eylül Kararları ile ilgili broşürün yayınlandığı günlerde Türkiye iç siyaset açısından çalkantılı günler geçiriyordu. Türkiye'nin iç politikada uğradığı önemli değişimin bir sonucu olarak iş başına gelmiş olan Recep Peker, yine aynı değişim sürecinin etkisi ile 9 Eylül 1947 tarihinde görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı.

Recep Peker'i istifaya götüren süreç, CHP içinde 35'ler Hareketi olarak anılan grubun güç kazanmasıyla başlamıştı. Kamuoyunda sert mizaçlı bir isim olarak tanınan Peker, Demokrat Parti'nin güçlü bir muhalefet partisi haline gelmesi üzerine tam da bu özelliği sebebiyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Ancak iç politikada yaşanan gelişmeler, süreç içinde CHP'nin muhalefete karşı takip ettiği siyasetin kısmen de olsa yumuşamasını bir zaruret haline getirmişti.

Recep Peker'in siyaset tarzı, muhalefet kadar CHP içinde de huzursuzluğa sebep olmuştu. İsmet İnönü'nün de örtülü olarak destek verdiği 35'ler Hareketi işte bu şartlar altında güç kazanmıştı. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün tüm siyasi partilere eşit mesafede olduğunu bildirdiği 12 Temmuz Beyannamesi de Peker'in takip ettiği sertlik yanlısı siyaset ile uyumsuzdu (Berber, 2012: 140 vd). Tüm bu manzara Recep Peker'in kamuoyunda açık açık sorgulanmasını beraberinde getirmişti.

Kamuoyunda Recep Peker ile ilgili bir tartışma yaşanırken, 7 Eylül Kararları da doğal olarak bu tartışmaların bir konusu olmuştu. Akşam Gazetesi'nde bu tartışmaların bir parçası olarak İstanbul Ticaret Borsası'nın fiyat cetveline yer verilmişti. Cetvelde yer alan ürünlerin 7 Eylül Kararlarından önceki ve sonraki fiyatları da yer almaktadır. Bu cetvel içindeki bakliyat fiyatlarını örnek verecek olursak;

Ürün	Eski Fiyat (KRŞ)	Yeni Fiyat (KRŞ)
Bakla	16	18
Dermason Fasulye	79	108
Çalı Fasulye (Battal)	53	95
Çalı Fasulye (Sert)	33	62
Çalı Fasulye (Yumuşak)	29	58
Mercimek Yeşil	28	44
Nohut (İspanya Tohumu)	38	55
Nohut Natürel	22	28
Ayçiçeği Tohumu	3	29

Fiyat Cetvelinde ayrıca; peynir, zeytinyağı, nebati yağ, sadeyağ, yapağı, ham ve yaş deri ile diri hayvan çeşitlerinden yetmiş bir ürünün fiyatlarına da yer verilmiş olup, fiyatların tamamının eskiye nazaran yüksek vaziyette olduğu görülmektedir (Akşam, 1947: 7 Eylül).

Yeni Gazete ise 7 Eylül Kararları etrafında, “Recep Peker çekilmeli mi?” sorusuyla kamuoyunun nabzını yoklamış, 8 Eylül 1947 tarihli nüshasında da bu yoklamanın sonuçlarını yayınlamıştı. Soruya verilen cevaplara bakıldığında, Peker ile ilgili menfi veya müspet fikirlerin 7 Eylül Kararları etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Manifaturacılık yapan Mehmet isimli bir vatandaş, Recep Peker’in vatandaşı sefaletle düşürdüğünü iddia ederek istifa etmesi gerektiğini söylemişti. Bankacı Hüsnü Özkaynak, 7 Eylül Kararlarının hatalı olduğunu ve pahalılık getirdiğini söylemiş, bu durumdan Recep Peker’in sorumlu olduğunu iddia etmişti.

Yeni Gazete’nin “Recep Peker çekilmeli mi?” sorusunu yönelttiği isimlerden biri de Milli Kalkınma Partisi Genel Başkanı Nuri Demirağ idi. Nuri Demirağ, Recep Peker’in son bir yıl içinde önemli adımlar attığını ve bu adımların sonuçları ortaya çıkmadan istifa etmesinin doğru olmadığını söylemişti. Liberal bir isim olan Demirağ, 7 Eylül Kararlarını da doğru bulduğunu ancak ulaştırma işlerindeki aksaklıklar sebebiyle henüz bu kararların sonuçlarının alınmadığını ifade etmişti. Bir muhalefet partisi lideri olmasına rağmen, memlekette yapılan doğru işleri de kabul etmesi gerektiğini söyleyen Demirağ, aksi bir hareketin memleketin menfaatlerine aykırı olduğunu belirtmişti. Demirağ, Recep Peker ve 7 Eylül Kararları ile ilgili olarak da şu açıklamayı yapmıştı; “*Recep Peker’e, 7 Eylül kararları yüzünden birçok hücumlar yapılıyor. Bu yersizdir. Çünkü 7 Eylül Kararları ticarete tahdidleri, lüzumsuz formaliteleri, tevzi sistemlerini, vesika usullerini kaldırmış, gümrük kapılarını oldukça genişletmiştir. Bir yıldan beri memlekette serbest ticaret ve bolluk*

başlamıştır. Recep Peker hükümetinin şimdiye kadar düzenleyemediği cihet, ulaştırma işleridir. 7 Eylül Kararlarının semereleri henüz umulduğu kadar görülemiyorsa, bunun sorumluluğunu ulaştırma işlerinin düzensizliğinde aramak lazımdır. Bu cihet düzenlenebilirse,ki bir yıldan beri olmamıştır, 7 Eylül kararlarına karşı yapılan itirazlar kalmayacaktır.”(Yeni Gazete, 8 Eylül 1947).

10 Eylül 1947’de 16. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Hasan Saka’nın başkanlığında kurulmuştu. Yeni Hükümetin bakanları da büyük ölçüde değişmiş; Ticaret Bakanlığı’na Mahmut Nedim Gündüzalp, Ekonomi Bakanlığı’na ise Cavit Ekin getirilmişti. Söz konusu değişiklikler henüz uygulamaya konulmadan, kamuoyunda 7 Eylül Kararlarının geri çekileceği yönünde bir görüş hâkim olmuştu. Zira Recep Peker’in istifasıyla sonuçlanan süreç içinde, zaman zaman CHP’ye yakın olan yayın organlarında bile 7 Eylül Kararlarıyla ilgili olumsuz haberler yer almıştı. Bununla birlikte çok geçmeden Hükümet yetkilileri, bu kararları geri çekmek niyetinde olmadıklarını beyan etmişlerdi. Konu ile ilgili Akşam Gazetesi’nde yer alan bir haberde Hükümetin görüşlerine yer verilmişti. Buna göre söz konusu bakanlıklarda yaşanan görev değişimlerinin 7 Eylül Kararlarının geri çekilmesi ile bir ilgisi yoktu ve Hükümet 7 Eylül Kararlarından vazgeçmek niyetinde değildi. Zira bu kararlarla Türk Lirasının kıymeti Sterline ve Bretton Woods Anlaşmasının gerekliliklerine göre ayarlanmıştı. Bu sebeple 7 Eylül Kararlarından vazgeçmek mümkün değildi. Ancak haberde, kararların özüne dokunmadan teferruata dair bir takım değişiklikler yapılabileceği de ifade edilmişti. Saka Hükümetinin bu konudaki hedefleriyle ilgili olarak şunlar söylenmişti; “...*Hülasa olarak söylemek lazımdır ki bundan böyle gerek siyasi, gerek iktisadi manada tutulacak yol daha çok kitlenin menfaatini göz önünde bulundurmak, hükümet programında yer almış bulunan esasların daha büyük bir hızla tatbikatına çalışmaktan ibaret olacaktır.”* (Akşam, 1947: 9 Eylül)

Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir ise, Hükümet değişiminden bir ay sonra 7 Eylül Kararlarında bir değişiklik olup olmayacağı yönündeki tartışmalara dâhil olmuş ve bu konuda “*Maksad para ameliyesi ise, evvelce de bir vesile ile söylediğim gibi paranın kıymeti üzerinde herhangi bir değişiklik mevzuu bahis olamaz. Para ameliyesi etrafında, leh ve aleyhte birçok şeyler söylenebilir. Böyle bir tedbirin mali ve ekonomik portresi geniştir. Kanaatimce, yapılan ameliyenin müsbet ve menfi tesirleri göz önünde tutulursa müspet tarafın geniş ölçüde galib olduğu görülür.”* diyerek uygulamadan vazgeçilmeyeceği mesajını vermiştir (Vakit, 1947: 16 Ekim).

Hükümet değişimiyle kamuoyunda 7 Eylül Kararlarından vazgeçileceği yönünde bir beklentinin oluşması, bu kararlara toplumsal anlamda ciddi bir muhalefet olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Kararların sebep olduğu iddia edilen pahalılık CHP’li kadroların halk nezdinde zaman zaman zor durumlara düşmesine de sebep olmuştur. Nitekim CHP’nin 1948 yılında gerçekleştirilen İstanbul Üsküdar Kongresinde delegeler, halk nezdinde zor duruma düşüklerini ifade ederek ekonomik sorunlara karşı tepkili bir dil kullanmışlar ve partilerini eleştirmişlerdi. Kongre esnasında 7 Eylül Kararlarını eleştiren bir delege konu ile ilgili şunları söylemiştir; “*Halk pahalılıktan bunalyor. 7 Eylül kararların eza ve cefasını hala*

çekiyor. Ankara'da Barutçu'nun başkanlığında bir komisyon var. Toplanıyor. Rapor üstüne rapor neşrediyor. Netice sıfır."

CHP'li delegelerin eleştirilerine cevaben konuşan isim ise Ordinaryüs Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'dı. Gökay, 7 Eylül Kararlarının alınmasını bir zaruret olarak nitelendirmiş, uygulamada ortaya çıkan aksaklıkların pahalılığa sebep olduğunu ancak bu pahalılığın dünyadaki genel ekonomik durum ile ilişkili olduğunu anlatmıştı. Tüm bu olumsuz manzaraya rağmen 7 Eylül Kararlarından vazgeçilmeyeceğini ifade eden Gökay, ülke ekonomisinin bu kararlara uyumlu hale getirilmesi gerektiğini söylemişti (Yeni Sabah, 1948: 12 Nisan).

7 Eylül Kararlarının kamuoyu üzerindeki etkileri, Hükümet üyelerinin gerçekleştirdikleri gezilerde de varlığını belli etmişti. 28 Temmuz 1948'de Bursa'yı ziyaret eden Başbakan Hasan Saka, burada ticaret ve esnaf odaları üyeleri, borsa mensupları ve bütün yetiştiricilerini dinlemişti. Toplantı sırasında CHP İdare Kurulu üyelerinden Fazıl Erman ile fabrikatör Samih Gökçen arasında 7 Eylül Kararları konusunda bir münakaşa yaşanmıştı. Gökçen'in ekonomik vaziyete yönelik eleştirileri üzerine Hasan Saka söze girerek "7 Eylül Kararları için şurada burada davul çalınıyor. Bu mevzu davul çalmağa müsaittir. Fakat unutmamak lazımdır ki, biz para ayarlamasını yapmağa mecburduk. Bretton Woods anlaşmasına dahil olmuştuk. Eğer biz kendi paramızı ayarlamasaydık bu işi onlar yapacaklardı. Vakıta 8 Eylül kararları siyasi bir parti için faydalı bir kritik mevzuu olabilir. Fakat bunu siz yapmayınız. Bırakın Başkanlarınız, Meclisteki Milletvekilleriniz yapsın. Bunu Millet Meclisinde bilgisi ile ilmi ile münakaşa edelim" demek suretiyle alınan tedbirlerin gerekliliğini savunmuştu (Akşam, 1948: 29 Temmuz)

7 Eylül Kararlarına yönelik kamuoyu tepkisi, Demokrat Parti için de önemli bir propaganda malzemesi olmuştu. DP idarecileri bu konudaki eleştirilerini Meclis Kürsüsünün yanı sıra seçim çalışmaları çerçevesinde yaptıkları konuşmalarda da dile getirmişlerdi. Adnan Menderes'in 1949 tarihinde yaptığı bir konuşma da konuyla ilgili önemli bir örnektir. Menderes, "Peker Hükümetinin 7 Eylül kararlarını da hatırlayalım, o zaman para fiyatında yapılan mevsimsiz ve isabetsiz indirmelerin memleket ekonomisinde yaptığı tahribatı bir tarafa bıraksak bile şu meşhur çok taraflı ve serbest döviz esasına dayanan dış ticaret politikasının memleketin birikmiş satın alma kudretlerini, istihsal faaliyet ve düzenine hiçbir şey ilave etmeden kısa bir zamanda nasıl israf edip tükettiğini herkes bilmektedir. Şimdi ise, zaruri olarak takip edilen dış ticaret politikasının Recep Peker Hükümetininki ile bir tezat teşkil etmekte olduğu meydandadır" diyerek 7 Eylül Kararlarının Türk ekonomisinde büyük bir tahribata sebep olduğunu savunmuştu (TBMM Tutanak Dergisi, 1949: 24 Ocak).

3. Meslek Sahiplerinin 7 Eylül Kararlarına Yaklaşımları

7 Eylül kararlarına karşı meslek sahiplerinin yaklaşımı konusunda bir birlik olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu konuda meslek sahiplerinin basın organlarına yahut resmi belgelere yansıyan açıklamaları göz önünde bulundurulacak olursa bu kişilerin ekonomik durumlarına yahut siyasi görüşlerine göre 7 Eylül Kararlarını tahlil ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu konuda, Bayındırlık Bakanlığı'ndan iş alan müteahhitlerin, Hükümete içinde buldukları sıkıntıları izah etmek için yazmış oldukları mektup önemli bir örnektir. Mektupta müteahhitlerin isimleri yer almamış ancak hangi işleri yükledikleri belirtilmiştir. Buna göre mektup; Narlı- Gaziantep hattı yol inşaatının 1., 2. ve 3. kısım, Erzurum- Temdidi hattı yol inşaatının 2. ve 3. kısım, Elazığ- Van hattı yol inşaatının 7. kısım müteahhitleri ile Ankara Tıp Fakültesi inşaatının müteahhidi tarafından hazırlanmıştır.

Mektupta, II. Dünya Savaşı sırasında hayat şartlarının ağırlaştığı ve pahalılığın arttığı, 1946 yılının başlarında ise bu durumun düzelmeye başladığı ifade edilmiştir. Müteahhitler, 1946 yılının bütçe görüşmeleri sırasında Hükümet üyelerinin ekonomik koşulları iyileştirmek için varidatın ve paranın kıymetini artırma ve bu yolla pahalılığı önleme yolunu seçeceklerini ifade ettiklerini hatırlatmışlardır. Mektuba göre müteahhitler, Devlet ricaline hâkim olan bu anlayış doğrultusunda Bayındırlık Bakanlığı ile çeşitli mukaveleler imzalamışlardır. Ancak, 7 Eylül Kararları ile paranın kıymetinin düşürülmesi üzerine ciddi bir pahalılıkla karşılaşmışlardır. Yaptıkları işlerden herhangi bir kazanç elde edemeyen müteahhitler, ayrıca zarar ederek borçlanmışlardır. Bu durum karşısında Bayındırlık Bakanlığı, müteahhitlerin borçlarını ödeyemeyeceklerini görerek, borçlar kanununun 365. Maddesinin işaret ettiği imkânsızlık hallerini göz önünde bulundurmuş ve Bakanlar Kurulu'nun da onayı ile meseleyi Danıştay'a sevk etmişti. Lakin Danıştay, müteahhitlerin işlerini daha önce imzalamış oldukları sözleşmelerdeki fiyatlar üzerinden yapmalarına hükmetmişti. Müteahhitler, Danıştay kararı karşısında Hükümetin kanuni haklarını kullanarak daha önceki yıllarda başvurduğu gibi tasfiye kararı alması beklemişler ancak bu konuda da herhangi bir sonuç alamamışlardır.

Müteahhitler, içinde buldukları sıkıntıyı idari yollardan halletmek yerine mahkemeye gitmeleri durumunda milyonlarca liralık tazminat kazanabilecekleri yönünde örtülü bir tehditte bulduktan sonra ise şunları söylemişlerdir; *“Hiç birimiz maddi ihtirasın esiri değiliz. Türk çocukları sıfatı ile servetimizin bizden ziyade Milletin olduğuna kaniyiz. Bu servete yöneltilen her zarar karşısında şahsi ezamızı aşan Milli bir eza duyacağımıza inanabilirsiniz. Zaten, fani hayatın yolcusu olan bizler, er geç dünyayı eli boş terk edeceğimize göre Milli servet mecmuasına dahil olan servetlerimize ika edilecek her zararın Milli bir eza teşkil edeceğinden şüphe edilemezdi. Servetimiz kadar milli bir hüviyet taşıyan şeref ve haysiyetimizin mevzu bahis olduğu bu işte her yönden ne elim bir vaziyette bulunduğumuzu yüksek takdirinize bırakırız”* (BCA. 490-1-0-0-728-495-6, Belge no: 1- 6.)

Meslek sahiplerinin 7 Eylül Kararları hakkındaki görüşleri, konuyla ilgili yayın yapan yayın organlarına göre de farklılık göstermişti. Nitekim Ulus Gazetesi, 3 Kasım 1946 tarihli sayısında, 7 Eylül Kararlarının tüccarları memnun ettiğini, İstanbul Ticaret Odası meslek heyetlerinin de gerçekleştirdikleri incelemeler ile bu durumu tasdik ettiklerini bildirmişti. (Ulus, 1946: 3 Kasım)

Akşam Gazetesi de, 9 Kasım 1946 tarihinde Manisa Bağcılar Cemiyeti İdare Heyetinin, üç yüz üyesi adına Başbakan Recep Peker'e hitaben yazdığı bir açık mektubu yayınlamıştı. Cemiyet üyeleri, basın kaynaklarında 7 Eylül Kararları ile ilgili olarak çıkan olumsuz haberlere ve propagandalara karşı bu mektubu yayınlamaya karar verdiklerini

açıkladıktan sonra, 7 Eylül Kararları ile üretim masraflarında bir yükseliş yaşanmadığını, giyim ve gıda malzemelerinde de maliyetleri artıran bir artışın söz konusu olmadığını söylemişlerdi. Cemiyet üyeleri, “*Şimdiye kadar borç içinde ve devamlı mahrumiyetlere katlanan bağcı ve çiftçinin bu yeni kararlarla bugün kavuştuğu durum gelecek için geniş bir refah ve saadet müjdesindedir. Devletçe müstahsile ait ve müstahsil lehine alınan her karara karşı her zaman için kendi tufeyli menfaatleri icabı olarak yapılan mübalağalı ve yersiz propagandalardan nefret duyduğumuzu tekrarlarken isabetli tedbir ve kararlarınızın devam edeceğine inanır, sonsuz muhabbetlerimizi saygı ile arz ederiz*” sözleriyle 7 Eylül Kararlarıyla ilgili düşüncelerini ve yine bu konuda Hükümete duydukları güveni vurgulamışlardı (Akşam, 1946: 19 Kasım).

Ulus Gazetesi de 20 Kasım 1946 tarihli nüshasında Aydınli üreticilerin 7 Eylül Kararları ile ilgili olarak durumlarından memnun olduklarını ifade eden bir haber yayınlamıştı. Haberde 7 Eylül Kararlarının herhangi bir pahalılığa sebep olmadığı iddia edilmiş, üreticilerin bu düzenleme nedeniyle Recep Peker Hükümeti’ne teşekkür ettikleri bildirilmişti. (Ulus, 1946: 20 Kasım).

Akşam Gazetesi’nden Cemalettin Bildik, 7 Eylül Kararlarının piyasalar üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere ticaret ile uğraşan kimseler ile mülakatlar yapmıştı. Bildik 7 Eylül Kararlarına karşı muhalif bir tutum sergilemişti. Bu yönü ile mülakatın tarafsız bir şekilde gerçekleştirildiğini söylemek mümkün olmasa da, söz konusu mülakat, o dönemi bizzat yaşamış ve ekonomik gelişmelerden doğrudan etkilenmiş kişilerin görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir.

Bildik’in mülakatlar ışığında hazırladığı habere göre piyasalara hâkim olan görüş, ithalat ve ihracatın arttığı fakat bu durumun hayat pahalılığına etki etmediği yönündeydi. Hayat pahalılığı için de navlun fiyatlarına yapılan zamların ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını yükseltmiş olması gerekçe olarak gösterilmişti.

Cemalettin Bildik’in fikirlerine başvurduğu isimlerden biri İstanbul’da manifaturacılık yapan ve Alalar isimli müessesenin sahibi olan Feyzi Atabek idi. Atabek, “*Bu mal bolluğu ve ticari serbestlik saikasıyla mal fiyatları düşebilirdi; eğer gümrük resimlerine zammedilmemiş ve paramızın kıymeti düşürülmemiş olsaydı*” diyerek 7 Eylül Kararlarının memlekete ucuzluk getirmediğini; ancak ticari serbestlik ve mal bolluğu sağladığını söylemişti.

İzmir Manifatura Şirketi hissedarlarından Kemal Haraççı ise, 7 Eylül Kararlarının lehinde konuşmuş, bu uygulamanın bilhassa mensucat fiyatlarında ucuzlama sağladığını söylemişti. Haraççı, mülakatı gerçekleştiren Bildik’in mensucat fiyatlarında önemli bir artış olduğunu söylemesi üzerine, bu durumun sebebinin Karaborsa olduğunu iddia etmiş ve “*...7 İkkânunda tatbik edilen zamlı gümrük resimlerine rağmen, eski fiyatlara nazaran manifaturada ucuzluk vardır. Unutmamak lazımdır ki, 7 Eylül kararlarından evvel piyasada kara borsa hükümferma idi. O zaman ithal fital 3-5 lira olan en iyi cins gömleklik poplinler kara borsada 9-10 liraya satılmaktaydı. Binaenaleyh o 3-5 liralık poplinin fiyatını 9-10 lira olarak kabul etmemiz iktiza eder. Fakat bugün bol mal ithali sayesinde kara borsa kalkmış,*

aynı poplini 5-6 liraya rahat rahat temin etmek imkanı hasıl olmuştur” diyerek piyasadaki durumu değerlendirmişti.

Astaş Manifatura İthalat Şirketi'nin sahibi olarak tanıtılan Malik Bey ise 7 Eylül Kararları neticesinde zarar ettiğini belirtmiş ve “... *Firmam için zararlı olan bir kararın memleket ve müstehlik bakımından zararlı mı, yoksa faydalı mı olduğunu artık siz takdir edin*” demişti.

Cemalettin Bildik, 7 Eylül Kararlarının en çok ihracatçıları memnun ettiği yönündeki görüş üzerine ihracat yapan tüccarlarla da görüşmüştü. Bildik, görüştüğü ihracatçı tüccarların hemen hepsinin fikir beyan etmekten ya da isimlerini vermekten çekindiklerini iddia etmişti. Bildik'in mülakat yaptığı Tahtakaleli tüccarlardan Nahum Bey ise 7 Eylül Kararlarının ihracat bakımından memleketin faydasına olduğunu, bu sayede üreticinin eline fazla miktarda para geçtiğini söylemişti. Nahum Bey ithalat konusunda da kararların faydalı olduğunu ve piyasada ürün bolluğu olduğunu ifade etmişti. Bununla birlikte Nahum Bey, kararların piyasaya iddia edildiği gibi bir ucuzluk getirmediğini de söylemişti. Gerekçe olarak ise mesken kiralarına, nakil vasıtalarına ve gümrük vergilerine yapılan zamları gösteren Nahum Bey, 7 Eylül kararlarının sebep olduğu manzarayı ise şu cümleler ile izah etmişti; “*Şayet bu kararlar olmasaydı, bol mal ithali ve bu ithalin tevlidedeacağı rekabet, piyasada bahis mevzuu olan ihtiyaç maddeleri fiyatlarında bugünlükere nazaran hayli ucuzluk görülmesini mucip olabilirdi. Saydığım üç zam kararından sonra 7 Eylül kararlarının memlekete ucuzluk getirdiği iddiası doğru ve haklı bir iddia sayılmaz.*”

Cemalettin Bildik, tüccarlarla gerçekleştirdiği mülakatların neticesinde, 7 Eylül Kararlarını eleştirenlerin savunulardan sayıca fazla olduğunu; savunuların Türk parasının kıymetinin belirlenmesi meselesini bir zaruret olarak gördüklerini ve bu kararların pahalılığa sebep olduğunu kabul etmediklerini ifade etmişti. Bildik, kararları eleştirenlerin ise hayat pahalılığı üzerinde durduklarını anlattıktan sonra “*7 Eylül kararlarının bol ihracat ve ithalata imkan verdiği aşikardır. Fakat bu bolluk içinde zaruri ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında da kayda değer bir yükseliş olduğu meydandadır. İstanbul Ticaret Borsasının cetvelini gözden geçirmek de, fiyatların artış nispetleri hakkında bir fikir verebilir*” diyerek kendi düşüncelerine ve tespitine de yer vermişti (Bildik, 1947: 7 Eylül).

Yeni Gazete ise, 7 Eylül Kararlarının yıl dönümünde, İstanbul'un tanınmış tüccarları, iş adamları ve maliyecileriyle konu ile ilgili mülakatlar yapmıştı. Mülakata katılan isimlerden İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Meclis Başkanı Ahmet Kara, 7 Eylül Kararlarını doğru bulduğunu ifade etmişti. Kara'ya göre, 7 Eylül Kararları Türkiye'nin uluslararası durumu için bir zaruretti. Hükümet bu kararıyla doğru bir iş yapmıştı. 7 Eylül Kararları, Türkiye'nin durma noktasına gelen ihracatını da tekrar canlandırmıştı. Kara'ya göre kararları ithalat açısından değerlendirmek için ise henüz erkendi.

İstanbul Bölge Sanayi Birliği başkanlarından Sadık Bigat ise, 7 Eylül Kararları etrafında yapılan tartışmaların gereksiz olduğunu söylemişti. Bigat'a göre 7 Eylül Kararlarının bir bütün olarak geri çekilmesi mümkün değildi. Zira bu yönde atılacak bir adım yeni bir

iktisadi krize sebebiyet verebilirdi. Bigat, bu sebeple meseleyi tartışmak yerine ileride yapılacak işleri ve alınacak tedbirleri konuşmanın daha faydalı olacağını iddia etmişti.

Türkiye’de demokratik bir idare olduğunu ifade eden Bigat, ekonomiyle ilgili alınacak tedbirler hususunda tüm partilere görev düştüğünü, partilerin memleket ve dünya gerçeklerini göz önünde bulundurarak iktisat programları hazırlamaları gerektiğini söylemişti. Bigat bu hususta CHP ve DP’yi de özel ve kesin bir ekonomi programına sahip olmadıkları iddiası ile eleştirmişti.

Mülakata katılan isimlerden İthalatçı Seyfeddin Yücel ise, 7 Eylül Kararlarının başlangıçta piyasalarda bir kargaşaya neden olduğunu ancak zamanla memleket hesabına hayırlı sonuçlar doğurduğunu söylemişti. Yücel’e göre bu kararlarla memleketin ihracatı bir anda artmış, üretici malını dış piyasalara satma imkânı bulmuştu. İhracatta yaşanan artış döviz miktarını da artırmış ve bu sayede daha fazla ithalat yapılabilmişti. Yücel bu gerekçelerle 7 Eylül Kararlarını faydalı bulduğunu ifade etmişti.

İthalatçı Vehbi Bilimer ise 7 Eylül Kararlarını “lüzumsuz ve yersiz” olarak nitelendirmişti. Bilimer, ayrıca “7 Eylül Kararları, 20 milyon nüfusa ayrı ayrı müessir bulunan bir muvazeneyi bozmuştur. İstirapları her gün artmaktadır. Geçen yıla nispetle hayat çok pahalılaştırmıştır. Zira tüccar, 3 liraya satmak üzere sipariş ettiği malı, 7 Eylül kararları yüzünden beş liraya mal etmiş ve daha fazlaya satmak zorunda kalmıştır. Hayat pahalılığının istihsal maliyetine tesiri, her şeyin pahalılaşmasına sebep olmuştur. 7 Eylül kararları yerine istihsalin maliyetini ucuzlatacak, evsafını yükseltecek, miktarını bollaştıracak tedbirler alınması lazımdır. Bu da, ziraatta, hayvancılıkta ıslahat tedbirleri almak, rastgele maddenin ithali yerine, hakiki ihtiyaç malzemelerini ithal etmek, istihlakın mutlak surette azaltmakla kabildir” diyerek bu kararların başarılı olmadığını da ifade etmişti.

Türk Ticaret Evi sahiplerinden Peyami Öven ise 7 Eylül Kararlarının “lüzumlu ve muvaffak” olduğunu söylemişti. Öven’e göre bu kararlardan dönülmesi veya kararların değiştirilmesi doğru bir yaklaşım olmazdı. Kararların pahalılığa sebep olmadığını savunan Öven, 7 Eylül Kararlarının piyasalarda bir iyileşmeyi sağladığı yönündeki iddiasını da şu cümleler ile açıklamıştı: “7 Eylül kararlarının en büyük iyiliği, ticaret ahlakının düzene girmesidir. Artık karaborsa kalkmıştır. Müstehlik bugün serbest piyasadan serbest fiyatla alabildiği malı, geçen yıl karaborsadan en az bugünkünün %20 fazlasına bin zorlukla bulabiliyordu. Şu halde bugününün piyasası geçen yıla nispetle %20 daha ucuz demektir.”

Osmanlı Bankası müdürlerinden Fethi Bey, 7 Eylül Kararlarından sonra bankacılık işlemlerinin arttığını ve bu sayede ticari hareketlerin genişlediğini söyleyerek uygulamanın faydalı olduğunu belirtmişti. Fethi Bey’e göre kararların en mühim yönü mal alım satımını kolaylaştırmış olması idi.

İthalatçı Ali Neciboğlu da 7 Eylül Kararlarının doğru ve başarılı bir hamle olduğunu söylemişti. Neciboğlu’na göre bu kararlar bir zaruret olarak doğmuş ve herhangi bir pahalılık yaratmamıştı. Neciboğlu, “7 Eylül kararlarından önce ben ithal malı bir basmayı 325 kuruşa veriyordum. Bugün gümrük resminin %157,5 ve döviz farkının %45 aleyhte olmasına rağmen

aynı basmayı 200 kuruşa veriyorum. Hem de istenildiği kadar vardır, serbesttir. Bazı maddelerin fiyatlarında ufak tefek yükselişler belirmiş olabilir. Bununda zamanla seviyesini bulacağını unutmamak lazımdır” diyerek bu konuda kendi tecrübeleri üzerinden de bir değerlendirme yapmıştı.

Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu öğretmenlerinden Esat Demirel de 7 Eylül Kararlarının başarılı olduğunu savunmuştu. Bununla birlikte Demirel, 7 Eylül Kararlarının tek başına halkın isteklerini yerine getiremeyeceğini, halkın dileğinin geçim rahatlığı olduğunu söylemişti. Pahalılığı fertlerin geliri ile masrafları arasında bir nispet olarak tanımlayan Demirel, 7 Eylül Kararlarının fiyatları yükseltmesinin ise tabii olduğunu ve bunun korkunç bir durum olmadığını söylemişti. Demirel 7 Eylül Kararlarının milli geliri artıracak tedbirlerle desteklenmesi gerektiğini ifade etmiş ve geri çekilmesi durumunda ise memleketin iktisadi anlamda feci bir duruma düşeceğini iddia etmişti (Yeni Gazete, 1947: 8 Eylül).

7 Eylül Kararları ile ilgili hazırlanan bu kamuoyu yoklamasının muhalif çizgideki bir gazete yayınlanması önemlidir. Zira yoklamaya katılanların büyük kısmı -çeşitli saiklerle- 7 Eylül Kararlarının lehinde konuşmuşlardı. Bu durum Ulus Gazetesi’nden Falih Rıfkı Atay’ın köşe yazısında da ifade edilmiştir.

Yeni Gazete’nin gerçekleştirdiği kamuoyu yoklamasını yayınlamasının ardından Ulus Gazetesi’nden Falih Rıfkı Atay, cevap mahiyeti taşıyan bir köşe yazısı yazmıştı. Atay öncelikle anketin uygulanış şeklini eleştirmiş, soruların bir birleriyle tezat teşkil ettiklerini söylemişti. Atay her ne kadar yoklamaya katılanlar arasında çoğunluğun 7 Eylül Kararlarını desteklemiş olduğunu ifade etse de 7 Eylül’ün yıl dönümünde muhalif gazetelerin sadece kararlardan şikâyetçi olanların görüşlerini dikkate alarak haber yaptıklarını iddia etmişti. Atay’a göre, devlet adamları ve uzmanlar, radyo ya da gazete aracılığıyla halka konu ile ilgili rakamlı ve kıyaslamalı bir açıklama yapmalıydılar. Atay bu konuda bir çalışma yapılmamasının da muhalefetin elini güçlendirdiğini savunmuştu.

Atay’a göre kazançlarını paranın yeni kıymetine göre ayarlayanlar hayat pahalılığından şikâyet etmiyorlar ve memlekette bolluk olduğunu söylüyorlardı. Bununla birlikte kazançlarını yeni ekonomik koşullara uyduramayan memurlar ve sabit gelirliler hem bu durumdan şikâyet ediyorlar hem de ağır bir yükün altında eziliyorlardı. Atay bu kimselerin maddi durumlarının II. Dünya Savaşı öncesinde de iyi olmadığını ancak kadro bolluğu nedeniyle bu kimselere doğrudan bir maaş iyileştirmesinin mümkün olmadığını ifade etmişti. Atay bu durumu izah etmek için ise şunları söylemişti; “...Maaş ve ücretleri paranın değersizlenme nispetine göre artırmak için, bütün bütçemizi onlara vermek ve yapmak zorunda olduğumuz işlerin hepsini bırakmak lazım geliyor. Buna imkan olmadığı meydandadır. Eğer biz pahalılığın doğrudan doğruya ağır yükü altında bulunanları ayırabilirsek, bunlar için hususi bir takım kararlar vermek bugün için en kestirme yol gibi görünmektedir. Bu iki sınıf arasındaki ayrılık vergilerin artırılıp indirilmesinde, devlet ve belediye gelirlerinin nizamlanmasında yalnız sıkıntı çekenler göz önünde tutulduğu için, hükümetinde ellerini bağlamaktadır. Yaptığı kundurayı harpten öncekinin dört misline satanlar, dükkanlarının sahiplerine hemen hemen aynı kirayı vermekte, elektriği, hava gazını,

ulaştırma vasıtalarını pek az farkla ödemektedirler. Adaletsizlik en ziyade burada kendini göstermektedir. Paramızın bugünkü değer durumu içinde, 1939 fiyatlarına dönmek, hatta yaklaşmak gibi bir ucuzlatma politikasına gidebileceğimiz söyleyen yoktur. Bir çaresizlik içinde bulunduğumuz da iddia edilemez. Sayıları memleket nüfusuna nispetle pek az olsa da, şehirlerde, aydın çevrelerde, basında sesleri en çok duyulan sıkıntılı, yani maaş ve ücret gelirlerini pahalılaşma nispetine uyduramayan sınıfın geçimini kolaylaştırıcı hususi tedbirler aramalıyız.”(Falih Rıfkı Atay, 1947: 14 Eylül).

4. Sonuç

7 Eylül Kararları, Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu olması bakımından önem arz etmektedir. Bu uygulama ile Türk Lirasının değeri düşürülmüş ve 1 Dolar, 280 Kuruş’a sabitlenmiştir. Hükümet bu uygulama ile ihracatı artırmak, elde edilecek döviz gelirleriyle de ithalatı canlandırarak piyasalarda ürün bolluğu oluşturmak istemişti. Böylece savaş yıllarında ciddi huzursuzluklara sebep olan karaborsacılığın da önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Bununla birlikte Hükümetin 7 Eylül Kararlarını ilan etmesinin başka ve belki de daha önemli sebepleri vardı. II. Dünya Savaşı’nın ardından dünya siyasetinde dengeler değişmiş, Türkiye sınır komşusu Sovyet Rusya’nın tehditkâr politikalarının da etkisiyle Batılı devletlerle uyumlu bir görüntü arz etmek için çaba göstermeye başlamıştı. Türkiye’nin bu amaçla atmış olduğu adımlar arasında doğrudan ekonomiyle ilgili olan ise 7 Eylül Kararlarıydı. Türkiye bu düzenlemeyle liberal bir ekonomi anlayışına sahip olduğu mesajını vermiş, Bretton Woods Anlaşmasına katılmak ve IMF’ye üye olmak için gerekli olduğu düşünülen adımları atmıştı. Türkiye’nin 7 Eylül Kararlarının ilanından kısa bir süre sonra her iki anlaşmaya da dahil edilmesi, bu kararların uluslararası kamuoyunda olumlu karşılandığını göstermesi bakımından önemlidir.

İç politikada 7 Eylül Kararlarının yankıları daha farklı bir görüntü arz etmiştir. Yaşanan devalüasyon ile hayat pahalılığı artmış, bu durum ise kamuoyunda CHP idaresine karşı tepkileri beraberinde getirmişti. Bu tepkiler karşısında mesele siyasi bir boyut kazanmış ve iktidar ile muhalefet arasında bir kavga aracı haline gelmişti. Dönemim basın kaynakları incelendiğinde iktidar veya muhalefete yakın olması fark etmeksizin tüm basın organlarının meseleye bu ölçüde yaklaştıkları anlaşılmaktadır. İktidar söz konusu kararların halk tarafından kabul edilmesini bir meşruiyet aracı olarak görmüş ve sürekli olarak 7 Eylül Kararları ile ilgili propaganda çalışmalarında bulunmuştu. 1947 yılında yayınlanan 7 Eylül Kararları isimli broşür bu konuda önemli bir örnektir. Öte yandan bu kararlar muhalefet içinde önemli bir propaganda aracı olmuştur. Özellikle Recep Peker’in istifa ettiği dönemde basında çıkan eleştirel haberlerin merkezinde 7 Eylül Kararlarının bulunduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Demokrat Parti’nin 1946 yılının başlarında hazırlamış olduğu ekonomi programının 7 Eylül Kararlarına benzeyen bir nitelik taşıması da ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

7 Eylül Kararları etrafında ortaya çıkan tartışmalar, dönemin siyasi yapısına ve kamuoyunun genel vaziyetine dair önemli örnekler içermektedir. CHP iktidarına yönelik muhalefetin güçlenmesinde bu tartışmalar oldukça etkili olmuştur. Bu noktada, 7 Eylül Kararlarının bir sonucu olarak hayat pahalılığının CHP’nin iktidarını kaybetmesine sebep olan

amillerden biri olduğu sonucuna varmak da mümkündür. Muhalefet, 7 Eylül Kararları ile ortaya çıkan memnuniyetsizliği başarılı bir şekilde bir propaganda malzemesi olarak kullanmış, halk desteğini de arkasına almayı başarmıştır. Türk siyasi hayatında önemli bir yer tutan 7 Eylül Kararları, toplumsal hafızada yer ediş şekliyle günümüzde dahi siyasi tartışmaların konusu olmaktadır.

5. Kaynakça

5.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA 490-1-0-0-1456-40-6, Belge no: 1- 28

BCA. 490-1-0-0-728-495-6, Belge no: 1- 6.

5.2. Resmi Belge ve Yayınlar

T. C. Resmî Gazete.(1940). 26 Ocak.

T.C. Resmî Gazete (1942). 12 Kasım.

TBMM Tutanak Dergisi (1946). DÖNEM: VII. CİLT: 21. TOPLANTI: 8. 27. Birleşim. 23 Ocak.

TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 2. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 26. Birleşim. 28 Aralık.

TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 2. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 3. Birleşim. 13 Kasım.

TBMM Tutanak Dergisi. (1949). Dönem: VIII. Cilt: 15. Toplantı: 5. 36. Bileşim. 24 Ocak.

TBMM Zabıt Ceridesi (1940). DEVRE: VI. CİLT: 8. İÇTİMA:1. 18 Ocak.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1942). DEVRE: VI, CİLT: 28, İÇTİMA: 4. 11 Kasım.

5.3. Tetkik Eserler ve Makaleler

“7 Eylül Hakkında Düşünceler”. Yeni Gazete. 7 Eylül 1947.

“7 Eylül Kararları Değişmiyecek”, Akşam, 9 Eylül 1947.

“7 Eylül Kararları Etrafında Dikkate Değer Bir Broşür Yayınlandı”. Ulus, 27 Eylül 1947.

“7 Eylül Kararları Niçin Kötüdür? Maliye Bakanı Tenkitçilerden Bunu Soruyor”. Vakıf, 16 Ekim 1947.

- “7 Eylül Kararları”. Akşam, 19 Kasım 1946”.
- “7 Eylül’den Evvelki ve Sonraki Fiatlar”. Akşam, 7 Eylül 1947.
- “Başbakan Bursa’da Halk ile Görüştü”. Akşam, 29 Temmuz 1948.
- “C.H. Partisi Grubu İktisadi Muvazeneyi Tesis İçin Alınan Tedbirleri Tavsiyetti”. Akşam. 8 Eylül 1946.
- “CHP Kongreleri”. Yeni Sabah, 12 Nisan 1948.)
- “Demokrat Parti Merkezinde Bir Konferans”, Akşam, 25 Mayıs 1947.
- “Ecnebi Dövizleri İçin Tesbit Edilen Rayiçler”. Ulus. 8 Eylül 1946.
- “Hükümet Önemli Kararlar Verdi”. Ulus. 8 Eylül 1946.
- “Hükümetçe Alınan Son Tedbirler Grupta Oy Birliği ile Tasvip Edildi”. Ulus, 15 Kasım 1946.
- “İktisadi Muvazenemizi Yeniden Kurmak Yolunda Esaslı Bir Adım” . Vakit. 8 Eylül 1946.
- “İthalata Genişlik Verecek Yeni Tedbirler” (1946). Ulus. 8 Eylül 1946.
- “Köylü ve Müstahsil Durumundan Memnun”. Ulus, 20 Kasım 1946.
- “Maliye Bakanı Yeni İzahat Verdi”. Ulus, 14 Kasım 1946.
- “Para Meselesi Son Kararla Halledilmiştir”. Ulus, 9 Eylül 1946.
- “Paramızın Dış Değeri ve İktisadi Muvazenemiz”. Ulus, 10 Eylül 1946.
- “Peker Diyor ki”. Ulus, 15 Şubat 1947.
- “R. Peker Çekilmeli mi?”. Yeni Gazete, 8 Eylül 1947.
- “Son Kararlar Tüccarları Memnun Etti”. Ulus, 3 Kasım 1946.
- “Ticaret Bakanlığında Tebliğ” Vakit. 8 Eylül 1946.
- “Ticaret Bakanlığının Tebliği”. Akşam. 8 Eylül 1946.
- AĞAOĞLU, Samet (1946). Son İktisadi Kararlar. *Tasvir*, 12 Eylül.
- AKAR, Rıdvan (2009). *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitap. İstanbul.
- ALTINOK, Serdar, ÇETİNKAYA, Murat (2003) Devalüasyon ve Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı:9. ss. 47-64.

ATAY, Falih Rıfkı (1947). Geçim Darlığı Çekenler. *Ulus*, 14 Eylül.

AYDEMİR, Burak (2021). II. Dünya Savaşı Sonrasında 81945-1950) Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Sosyal Hayatta Yaşanan Gelişmeler. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 5, Sayı:1. ss. 73- 89.

AYDIN, Mehmet Korkud (2017). Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi. *Electronic Turkish Studies*. Cilt: 12, Sayı:26. ss. 1-20.

AYDIN, Mehmet Korkud (2018). Dönemin Basımına Göre Varlık Vergisi Uygulaması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 28, Sayı:1. ss.298- 311

AYDIN, Mehmet Korkud (2019). Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 29, Sayı:1. ss.413- 428.

BARUTÇU, Faik Ahmet (1951). *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları: İstanbul 1951, s. 47 vd.

BARUTÇU, Faik Ahmet (1977). *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları: İstanbul

BERBER, Şarika Gedikli (2012). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: 35'ler Vakası. *Gazi Akademik Bakış*. Cilt: 6, Sayı:11. ss. 131-150

BİLDİK, Cemalettin (1947). 7 Eylül Kararlarının Neticeleri. *Akşam*, 7 Eylül.

EFE, İsmail (2019). NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye- ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri. *History Studies*. Cilt: 11, Sayı: 2. ss. 601-619

ERKSON, H. Nezihi (1947). İnkâr Edilen Hayat Pahalılığı. *Yeni Gazete*. 8 Eylül.

NADİ, Nadir (1946). Hayat Böyle mi Ucuzlar?. *Cumhuriyet*, 16 Ekim.

NADİ, Nadir (1946). Hükümetin Yeni Kararları. *Cumhuriyet*, 9Eylül.

NADİ, Nadir (1946). Partilerin Hataları. *Cumhuriyet*, 13Kasım.

NADİ, Nadir (1946). Yeni Tedbirler Beklemeliyiz. *Cumhuriyet*, 17Eylül.

SADAK, Necmeddin (1946). Milli Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar. *Akşam*, 9 Eylül.

SAFA, Peyami (1946). Bu Kararı Alkışlıyor ve Bekliyoruz ki. Vakit. 10 Eylül.

TEKELİ, Esat (1947). 7 Eylül Hakkındaki Konferansa Dair. *Ulus*, 9 Haziran.

TOPÇU, Nazmi (1946). Son İktisadi Kararlar Münasebetiyle Ahmet Emin Yalman'a Yerinde Bir Cevap. *Tanin*, 17 Kasım 1946.

YALMAN, Ahmet Emin (1946). Tetkiksiz Bir Adım. *Vatan*. 16 Kasım.

5.4.Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

Vakit

Yeni Gazete

Yeni Sabah

YAYIN ETİĞİ

Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ESAR), etik yayıncılık hususunda en yüksek standartlara bağlı kalmayı ilke edinmiştir. Bu kapsamda; Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkeleri benimsenmiştir. Dergiye gönderilen makaleler daha önce yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecine tabi tutulmamış olmalıdır. ESAR'a gönderilen her bir makale en az bir editör ve iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilecektir. Değerlendirme sırasında rastlanılan intihal, duplikasyon, sahte yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, eser dilimleme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi etik dışı durumlar olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, kabul edilen etik standartlarına uygun olmayan makalelerin değerlendirme süreci sona erdirilir. Yayımdan sonra tespit edilen olası etik ihlallerine sahip makaleler yayımdan kaldırılır. Makalelerin etik kurallara uygun yazılması yazarların sorumluluğundadır. ESAR'ın benimsediği uluslararası araştırma etiği ilkeleri şunlardır;

*Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.

*Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.

*Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcılarının özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

*Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

*Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

*Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

*Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

*Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

*İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

PUBLICATION ETHICS

The Journal of Education and Social Sciences Research (ESAR) is committed to adhering to the highest standards in ethical publishing. In this context; Ethical publishing

principles published by the Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) and World Association of Medical Editors (WAME) have been adopted. Articles submitted to the journal should not have been published before and have not been evaluated in another journal. Each article sent to ESAR will be double-blinded by at least one editor and two referees. Plagiarism, duplication, fraudulent authorship, research / data fabrication, work slicing, copyright infringement and concealment of conflict of interest encountered during evaluation are considered unethical situations. In this context, the evaluation process of articles that do not comply with the accepted ethical standards is terminated. Articles with possible ethical violations detected after publication are removed from the publication. It is the authors' responsibility to write the articles in accordance with ethical rules. The international research ethics principles adopted by ESAR are as follows;

*The principles of integrity, quality and transparency should be ensured in the design of the research, the review of the design and the conduct of the research.

*Research team and participants, purpose of the research, methods and possible uses envisaged; They should be fully informed about the requirements and, if any, risks of participation in the research.

*Confidentiality of information provided by research participants and confidentiality of respondents should be ensured. Research should be designed to preserve the autonomy and dignity of the participants.

*Research participants should participate in the research voluntarily and should not be under any coercion.

*Participants should be avoided from harm. The research should be planned in a way that does not put the participants at risk.

*Be clear about research independence; If there is a conflict of interest, it should be indicated.

*In experimental studies, written informed consent of the participants who decide to participate in the research should be obtained. The legal guardian's approval must be obtained for children and those under guardianship or those with confirmed mental illness.

*If the study will be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization that the study will be carried out.

*In studies with a human element, it should be stated in the "method" section that "informed consent" was obtained from the participants and the ethics committee approval was obtained from the institution where the study was conducted.

YAZIM KURALLARI

- 1- Yazarların, ESAR Yönetim Kurulu'nun belirlediği yazım kurallarına uyması zorunludur. Eserlerin imla ve noktalama yönünden kontrolü yazarın sorumluluğundadır.
- 2- Makaleler yayınlanmadan önce ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlendirmeyi geçen makalelerin intihal kontrolü yapılır. Editör Kurulu, İntihal raporu doğrultusunda makaleyi hakemlere gönderir.
- 3- Hakemlerden gelen rapor doğrultusunda Editör Kurulu tarafından makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilir. Editör Kurulu Hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
- 4-Hakemlerin düzeltme isterlerse makale yazara geri gönderilir. Vaktinde geri dönmeyen makalelerin süreci sonlandırılır.
- 5- Editör Kurulunda kabul edilen çerçeve dahilinde düzeltmesi yapılmış olan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
- 6- Yönetim Kurulu tarafından onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
- 7- Yazar, ESAR Editör Kurulunun tebliğ ettiği hususları zamanında yerine getirmelidir. Aksi taktirde makalenin işlem süreci durdurulur ve makale için tahakkuk eden harcamalar (dizgi, mizampaj vb.) yazardan tahsil edilir.
- 8- Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Ayrıca İngilizce, Almanca, Arapça ve Farsça yazılar da kabul edilebilir. Dergimize gönderilecek çalışmalar için şu kurallar esastır;

*Ana Başlık Boyutu 14 pt, ortalanmış, kalın

*Kağıt Boyutu A4

*Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

*Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

*Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

*Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

*İlk satır girinti 0 cm

*Yazı Tipi Times New Roman Yazı

*Tipi Stili Normal Normal

*Metin Boyutu 12 pt

*Aralıklar

*Sol: 0 cm

*Sağ: 0 cm

*Önce: 0 nk

*Sonra: 0 nk

*Satır Aralığı 1,15

*Alıntı Metni Boyutu 10 pt

*Özet Yazı Tipi Times New Roman

*Öz Başlığı 12 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

EĞİTİM VE SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ